

№1 (1), 2024

ISSN 3079-1758

ВЕСТНИК

**ТАДЖИКСКОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО
ИНСТИТУТА В РАШТСКОМ РАЙОНЕ**
СЕРИЯ ПРАВО, ИСТОРИЯ И ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

ПАЁМИ
ДОНИШКАДАИ ОМУЌЗОРИИ
ТОҶИКИСТОН ДАР НОҲИЯИ РАШТ
БАХШИ ИЛМҲОИ ҲУҚУҚ, ТАЪРИХ ВА ИҚТИСОД

BULLETIN
TAJIK PEDAGOGICAL
INSTITUTE IN RASHT DISTRICT
SERIES LAW, HISTORY AND ECONOMIC SCIENCES

ISSN 3079-1758

**ПАЁМИ
ДОНИШКАДАИ ОМУЌЗОРИИ ТОҶИКИСТОН
ДАР НОҲИЯИ РАШТ**

БАХШИ ИЛМҲОИ ҲУҚУҚ, ТАЪРИХ ВА ИҚТИСОД

№1 (1), 2024

**ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА
В РАШТСКОМ РАЙОНЕ**

СЕРИЯ ПРАВО, ИСТОРИЯ И ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

№1 (1), 2024

**BULLETIN
TAJIK PEDAGOGICAL INSTITUTE IN RASHT DISTRICT**

SERIES LAW, HISTORY AND ECONOMIC SCIENCES

№1 (1), 2024

РАШТ-2024

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли
2024 таҳти №392/МҚ-97 ба қайд гирифта шудааст.

САРМУҲАРИИР:

Раҷабзода Маҳмадёр Носир
н.и.ҳ., дотсент, ректори ДОТ
дар ноҳияи Рашт

МУОВИНИ САРМУҲАРИИР:

Зокирзода Зафар Хайрулло
н.и.ҳ., дотсент, муовини
ректор оид ба корҳои таълими
ДОТ дар ноҳияи Рашт

КОТИБИ МАСЪУЛ:

Бобохонов Фаридун
Аламшоевич
н.и.ҳ., дотсент

СУРОҒА:

734025, Тоҷикистон,
н. Рашт, ш. Ғарм, кӯчаи
Э. Муҳиддинов, 63

ТЕЛЕФОН:

(+992) 313121103
(+992) 999333160

ПОЧТАИ ЭЛЕКТРОНИ:

farodil_ff@mail.ru

СОМОНАИ МАҶАЛЛА:

<http://vestnik-dotr.com>

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

ҲУҚУҚ

Яков Илич Гилинский
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Воробёв Сергей Михайлович
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Шарипов Тақдиршо Шарипович
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Азиззода Ubайдулло Абдулло
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Идизода Файзалӣ Фузайлшо
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

ТАЪРИХ

Турсунов Турсунмурод Худоймуродович
доктори илмҳои таърих, профессор
Ғафуров Абдулло Мутиллоевич
номзади илмҳои таърих, дотсент
Сайнаков Сайнак Парпишоевич
номзади илмҳои таърих, дотсент
Наврузов Ғолибшо Лоиқович
номзади илмҳои таърих, дотсент
Садиров Шарафҷон Аҳтамович
номзади илмҳои таърих, дотсент
Махсудов Аслиддин Муҳабатович
номзади илмҳои таърих, дотсент

ИҚТИСОД

Хушвахтзода Қобилҷон Хушвахт
доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор,
Президенти АМИТ
Ҷонмамадов Шермамад Бегмамадович
доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Низомова Тухфамо Давлатовна
доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Иброҳимзода Илҳомуддин Раҷабалӣ
доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Каримов Баҳодур Ҳасанович
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент
Ниёзов Мустафо Абдуллоевич
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент
Маҳмадуллоев Аҳмадҷон Саидҷонович
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Раджабзода Махмадёр Носир
к.ю.н., доцент, ректор ТПИ в
Раштском районе

**ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО
РЕДАКТОРА:**

Зокирзода Зафар Хайрулло
к.ю.н., доцент, проректор по
учебной работе ТПИ
в Раштском районе

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ:

**Бобохонов Фаридун
Аламшоевич**
к.ю.н., доцент

АДРЕС:

734025, Таджикистан,
Раштский район, г. Гарм,
улица Э. Муҳиддинова, 63.

ТЕЛЕФОН:

(+992) 313121103
(+992) 999333160

ЭЛЕКТРОННАЯ ПОЧТА:

farodil_ff@mail.ru

САЙТ ЖУРНАЛА:

[http: // vestnik-dotr.com](http://vestnik-dotr.com)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

ПРАВО

Яков Ильич Гишинский
доктор юридических наук, профессор
Воробьев Сергей Михайлович
доктор юридических наук, профессор
Шарипов Такдиршо Шарипович
доктор юридических наук, профессор
Азиззода Убайдулло Абдулло
доктор юридических наук, профессор
Идизода Файзали Фузайлшо
кандидат юридических наук, доцент

ИСТОРИЯ

Турсунов Турсунмурод Худоймуродович
доктор исторических наук, профессор
Гафуров Абдулло Мутиллоевич
кандидат исторических наук, доцент
Сайнаков Сайнак Парпишоевич
кандидат исторических наук, доцент
Наврузов Голибшо Лоикович
кандидат исторических наук, доцент
Садиров Шарафджон Ахтамович
кандидат исторических наук, доцент
Махсудов Аслиддин Мухабатович
кандидат исторических наук, доцент

ЭКОНОМИКА

Хушвахтзода Кобилджон Хушвахт
доктор экономических наук, профессор,
Президент НАНТ
Джонмамадов Шермамад Бегмамадович
доктор экономических наук, профессор
Низомова Тухфамо Давлатовна
доктор экономических наук, профессор
Иброхимзода Илхомуддин Раджабали
доктор экономических наук, профессор
Каримов Баходур Хасанович
кандидат экономических наук, доцент
Ниёзов Мустафо Абдуллоевич
кандидат экономических наук, доцент
Махмадуллоев Ахмадджон Саидджонович
кандидат экономических наук, доцент

The journal is registered by the Ministry of culture of the Republic
of Tajikistan on december 23, 2024 for No. 392/MJ-97

EDITOR-IN-CHIEF:

Rajabzoda Mahmadyor Nosir
candidate of legal sciences,
associate professor, rector of
TPI in Rasht district

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Zokirzoda Zafar Khairullo
candidate of legal sciences,
associate professor, vice-
rector for academic affairs TPI
in Rasht district

RESPONSIBLE SECRETARY:

**Bobokhonov Faridun
Alamshoevich**
candidate of legal sciences,
associate professor

ADDRESS:

734025, Tajikistan, Rasht
district, Garm city,
E. Mukhiddinov street, 63.

PHONE:

(+992) 313121103
(+992) 999333160

E-MAIL:

farodil_ff@mail.ru

JOURNAL WEBSITE:

[http: //vestnik-dotr.com](http://vestnik-dotr.com)

THE EDITORIAL BOARD:

LAW

Yakov Ilich Gilinskiy
doctor of law, professor
Vorobyov Sergey Mikhailovich
doctor of law, professor
Sharipov Taqdirsho Sharipovich
doctor of law, professor
Azizzoda Ubaydullo Abdullo
doctor of law, professor
Idizoda Fayzali Fuzaylsho
candidate of law, associate professor

HISTORY

Tursunov Tursunmurod Khudoymurodovich
doctor of historical sciences, professor
Ghafurov Abdullo Mutilloevich
candidate of historical sciences, associate professor
Saynakov Saynak Parpishoevich
candidate of historical sciences, associate professor
Navruzov Gholibsho Loiqovich
candidate of historical sciences, associate professor
Sadirov Sharafjon Ahtamovich
candidate of historical sciences, associate professor
Makhsudov Asliddin Muhabatovich
candidate of historical sciences, associate professor

ECONOMY

Khushvakhtzoda Qobiljon Khushvakht
doctor of economic sciences, professor,
President of NAST
Jonmamadov Shermamad Begmamadovich
doctor of economic sciences, professor
Nizomova Tuhfamo Davlatovna
doctor of economic sciences, professor
Ibrohimzoda Ilhomuddin Rajabali
doctor of economics, professor
Karimov Bahodur Hasanovich
candidate of economic sciences, associate professor
Niyozov Mustafo Abdulloevich
candidate of economic sciences, associate professor
Mahmadulloev Ahmadjon Saidjonovich
candidate of economic sciences, associate professor

ИЛМҲОИ ХУҚУҚШИНОСӢ – ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

ТДУ: 343.847

**ПРОБЛЕМАҲОИ ИСТИФОДАИ ВОСИТАҲОИ ИСЛОҲӢ НИСБАТ БА
ШАХСОНЕ, КИ КОРҲОИ ИСЛОҲИРО АДО (ИЧРО) МЕНАМОЯНД**

Шарипов Т.Ш., Зокирзода З.Х.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Аз номи чазо бармеояд, ки асоси иҷрои корҳои ислоҳиро ин раванди ислоҳ намудани маҳкумшуда ташкил медиҳад. Иҷрои чазо дар намуди корҳои ислоҳӣ на танҳо бо сазодиҳӣ, балки бо таъсири ислоҳӣ низ алоқаманд мебошад. Қиямати ислоҳи маҳкумшуда қонунгузориҳои иҷрои чазо меёриҳои дахлдор муқаррар кардааст, ки воситаҳои самарабахши ислоҳиро пешбинӣ мекунанд. Аз ҷумла, дар м. 14 КИҚ ҚТ муқаррар гардидааст, ки ислоҳи маҳкумшудагон ин дар онҳо ташаккул додани муносибати эҳтиромона ба одам, ҷамъият, меҳнат, меёриҳо, қоидаҳо ва анъанаҳои ҳаёти умумии инсон ва ҳавасманд гардондани рафтори ҳуқуқӣ мебошад [6]. Дар ин хусус олимони ватанӣ қайд мекунанд, ки маҳкумшудагон ба корҳои ислоҳӣ дар доираи коллективи ҷои кори худ меҳнат менамоянд, ки ин гузаронидани корҳои тарбиявиро бо онҳо осон мегардонад. Корҳои тарбиявӣ бо маҳкумшудагон бо мусоидати ташкилоти ҷои кори маҳкумшуда ва коллективи он аз ҷониби нозироти корҳои ислоҳӣ анҷом дода мешавад. Шакли гузаронидани чунин корҳо мумкин аст гуногун бошад: дар шакли сӯҳбатҳои фардӣ, гурӯҳӣ, ҳамкорӣ бо ҳешовандони маҳкумшуда ва ғайра [20, с. 143]. Мавриди тазаккур аст, ки асоси иҷрои корҳои ислоҳӣ ин татбиқ намудани воситаҳо ва усулҳои ислоҳӣ мебошад, ки аз ҷониби нозироти корҳои ислоҳӣ мутобиқи муқаррароти қонунгузорӣ анҷом дода мешавад.

Дар хусуси мушкилоти иҷрои корҳои ислоҳӣ дар адабиёти ҳуқуқӣ андешаҳои мухталиф ҷой дорад. Ба андешаи К.И. Голубсова, ҳанӯз дар давраи аввали мавҷудияти корҳои ислоҳӣ бисёр олимони як қатор камбудии ҷиддиеро қайд карда буданд, ки дар ҳуди моҳияти ин чазо ҷойгиранд ва дар татбиқи он бешубҳа душвории минбаъдаро ба вуҷуд меоваранд. Проблемаи иҷрои корҳои ислоҳӣ яке аз масъалаҳои муҳим маҳсуб мешавад. Яқум, онҳо ба маҳкумшуда дар ҷои кори асосӣ таъин карда мешаванд. Дар ҷамъияте, ки бо шуғли пурра таъмин аст, ки меҳнат қарзи конститутсионии ҳар як шаҳрванд эътироф мегардид, дар масъалаи бо кор таъмин кардан ва истифодаи кори ислоҳӣ проблемае ба миён намеояд. Сониян, унсури асосӣ ва дар айнаи замон қариб ягонаи ҷазои корҳои ислоҳӣ нигоҳ доштани ғоизи муайяни даромади маҳкумшуда мебошад. Дар ҳолатҳои, ки корҳои ислоҳӣ ба ашхоси даромади ҳадди ақали зиндагӣ таъин карда мешавад (ва инҳо ҳоло аксарияти аҳолиро ташкил медиҳанд), нигоҳдории муз аз он метавонад шахси маҳкумшударо ба марғи охира гирифта кунад, ки ин намуди ҷазоро ҳатто нисбат ба маҳрум сохтан аз озодӣ наонқадар инсондӯстона мекунад [2, с. 23]. П.А. Олга ва Ю.Б. Людмила чунин проблемаҳои асосие, ки ба нигоҳ доштани сатҳи ҷиноятҳои тақрирӣ дар байни шахсоне, ки ба ҷазои корҳои ислоҳӣ маҳкум шудаанд, пешниҳод мекунанд: мавҷуд набудани ҷои корӣ дар маҳалли истиқомати маҳкумшуда дар ташкилотҳои, ки нозироти корҳои ислоҳӣ бо мақомоти

махаллии ҳокимияти давлатӣ мувофиқа кардааст; барҳам додани муассисаҳои коммуналӣ ё корхонаҳое, ки бо мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ барои адои ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ мувофиқа шудаанд; набудани ҷойҳои дар корхонаҳо барои бо кор таъмин намудани шахсоне, ки ба корҳои ислоҳӣ маҳкумшуда ҷудо карда шудаанд ё имконнопазирии бо кор таъмин намудани онҳо дар ҷойҳои аз ҷониби мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ҷудокарда вобаста ба хусусияти тайёрии онҳо ва хусусияти ҷинойати содирнамудаи онҳо; норасоии кадрҳои баландихтисос, ки назорати ҳамарӯзаи ҷаъолияти меҳнатии шахсони ба корҳои ислоҳӣ маҳкумшударо амалӣ менамоянд; механизми нокифояи самаранокӣ таъсиррасонӣ ба шахсе, ки ба корҳои ислоҳӣ маҳкум шудааст, дар ҳолати вайрон кардани интизоми меҳнат дар ташкилот [12, с. 43]. Сатҳи ҷалби маҳкумшудагон ба корҳои ислоҳӣ бо ташкили дурусти ҷаъолияти муассисаи ислоҳӣ бояд 100 фоиз бошад, вале механизмҳои ташкилию ҳуқуқии мавҷуда ҷалби маҳкумшудагонро ба адои ин ҷазо пурра ва саривақтӣ таъмин намекунанд. Айни замон таъминоти ҳуқуқӣ ва ташкилии ҷаъолияти муассисаи ислоҳӣ оид ба иҷрои ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ, ҷустуҷӯи имкониятҳои нави ҷалби маҳкумшуда ба корҳои ислоҳӣ, усулҳои нави назорати маҳкумшудагон бояд такмил дода шавад. Ҳамин тариқ, барои ҷамъбасти гуфтаҳои боло бояд қайд кард, ки дар ҷараёни иҷрои ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ аз ҷониби мақомоти иҷроӣ ҷазои ҷинойтӣ мушкilotи зиёде мавҷуданд, ки ҳалли худро дар сатҳи қонунгузорӣ тақозо мекунанд.

Дар қонунгузории амалкунанда низ камбудҳои мавҷуданд, ки ба ҷустуҷӯ ва боздошти маҳкумшудагон, ки аз назорати муассисаҳои ислоҳӣ саркашӣ мекунанд, таъсир мерасонанд, ба ҷунин проблемаҳо инҳо шомиланд: ҳангоми боздошти маҳкумшудагоне, ки аз назорати муассисаи ислоҳӣ саркашӣ мекунанд, ҳангоми нигоҳ доштани онҳо то 48 соат пеш аз баррасии масъалаи иваз кардани ҷазо бо маҳрум сохтан аз озодӣ мушкilot ба миён меояд; ҳангоми кофтуков ва дастгир кардани маҳкумшудагон тартиби истифодаи қувваи ҷисмонӣ, воситаҳои махсус ва яроқи оташфишон вучуд надорад; сифатнок ва сари вақт гузаронидани ҷорабиниҳои ибтидоии тафтишотӣ, дуруст ба расмият даровардани ҳуҷҷатҳоро бо мақсади роҳ надодан ба баргардонидани онҳо ба мақомоти иҷроӣ ҷазои ҷинойтӣ барои аз нав дида баромаданро таъмин намояд; ба кормандони мақомоти иҷроӣ ҷазои ҷинойтӣ барои беасос фиристодани маводҳо барои оғоз намудани парвандаҳои ҷустуҷӯӣ нисбати маҳкумшудагон роҳ надихад; васеъ намудани таҷрибаи гузаронидани вохӯриҳои корӣ бо дигар хизматрасониҳои манфиатдор ҷиҳати ташаккули механизми ҳамкорӣ дар ин самт; ба вайронкунии қонунгузории амалкунанда ва санадҳои меъёрии идоравие, ки ташкили ин соҳаи корро танзим мекунанд, роҳ надиханд.

Бояд таваққуф дод, ки ҳангоми иҷроӣ ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ мушкilotи зиёд оиди бо ҷои кор таъмин намудани маҳкумшудагон вучуд дорад, ки ҳалли таъхирнопазир, аз ҷумла бо роҳи такмили қонунгузорӣ талаб карда мешавад. Дар ин хусус муҳаққиқон қайд мекунанд, ки ҳолатҳои мазкур дар амалияи татбиқи ҳуқуқ ба вучуд меоянд, зарурати ворид намудани тағйири иловаҳоро ба қонунгузории ҷинойтӣ суботкорона тақозо мекунанд. Ин нуқсонҳо ва нопурра будани базаи меъёрии муайян намуда, ҳатоҳои содиркардаи кормандони нозироти корҳои ислоҳиро низ бартараф мекунад [8, с. 65]. Ба андешаи А.В. Мусалева, таҳлили баррасиҳои маълумоти омӯрӣ оид ба иҷроӣ ин намуди ҷазо ва амалияи татбиқи он ба мо имкон медиҳад, ки бисёр проблемаҳои таъини ҷазо, инчунин, дар татбиқи он аз ҷониби нозироти корҳои ислоҳӣ ошкор карда шаванд. Ҳангоми адои ин намуди ҷазо барои

махкумшудагон низ мушкилоти муайян ба миён меояд [11, с. 77]. Сарфи назар аз тамоми бартарихи ҷазои ҷиноятӣ дар намуди корҳои ислоҳӣ, камбудии назаррасе мавҷуд аст, ки онро қонунгузор пешбинӣ накардааст, аз ҷумла бо кортаъмин намудани маҳкумшуда баъди баровардан ва эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд. Агар дар амал нисбат ба он маҳкумшудагоне, ки ҷои қори асосиро доранд, ягон проблемаи махсус ба миён наояд, пас нисбат ба шахсоне, ки ҷои қорӣ надоранд, саволе ба миён меояд: «Онҳоро дар кучо ба қор қабул кунанд?». Мувофиқи мазмуни қонун дар ҳукм зикри ҷои адои қорҳои ислоҳии маҳкумшуда талаб карда намешавад, ҷои адои хизматро нозироти қорҳои ислоҳӣ ҳангоми иҷрои ҳукм вобаста ба мавҷуд будан ва ё набудани ҷои қори асосии он муайян мекунад. Қонун муқаррар кардааст, ки маҳкумшуда дар маҳали истиқомати худ ҷазоро адо менамояд, ки ин ҳам на ҳамеша имкони воқеии татбиқи ин муқарраротро фароҳам меорад, зеро дар қаламрави кишвар маҳалҳои мавҷуданд, ки дар он ҷо аз сабаби набудани қорхонаҳо имконияти пайдо кардани қор мавҷуд нест.

Чӣ тавре ки пурсиши кормандони амалӣ нишон дод, бисёр ҳодисаҳои рад кардани ба қорҳои ислоҳӣ маҳкумшуда дар қорхонаҳои муайянкардаи мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ мушоҳида карда мешаванд, зеро дар қонунҳои тартиби муайян кардани ҷои адои ҷазоро барои шахсоне, ки ба қорҳои ислоҳӣ маҳкум карда шудаанд ва аз тарафи мақомоти шахру ноҳия бояд муайян карда шаванд, муқаррар карда нашудааст. Дар баробари ин, қорхонаҳо аксар вақт ба қор қабул накардани шахсони ба қорҳои ислоҳӣ маҳкумшударо аз сабаби набудани ҷои ҳолӣ асоснок мекунанд [3, с. 51]. Дар амалияи иҷрои ҷазои ҷиноятӣ муносибати хос ба муайян намудани қойҳои адои қорҳои ислоҳӣ аз ҷониби мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ таҳия шудааст. Қорҳои ислоҳӣ аз ҷониби маҳкумшудагон дар ҷои қори асосӣ ва аз ҷониби маҳкумшудагоне, ки ҷои қори асосӣ надоранд, дар қойҳое, ки мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар мувофиқа бо мақомоти иҷрои ҷазои ҷиноятӣ муайян мекунанд, вале дар маҳали истиқомати маҳкумшудагон адо карда мешаванд. Ҳангоми муайян кардани ҷунин қойҳо тавсия карда мешавад, ки инҳо ба назар гирифта шаванд: имконияти иҷрои ҷазо дар ҷои истиқомати маҳкумшуда; имконияти муҳосиботи ташкилот ё қорхона мувофиқи тартиби муқарраргардида, ҳисобу китоби музди қор ва гузаронидани маблағи нигоҳ доштанишуда; имкони бастанӣ шартномаи меҳнатӣ бо маҳкумшуда ва ба қор қабул кардани ӯ ба ташкилоте, ки фармони дахлдор мебарорад; миқдори қойҳое, ки барои ба қор қабул кардани маҳкумшудагон дар ҳар як ташкилоте, ки дар рӯйхат нишон дода шудаанд.

Аз андешаҳои таҳлилшуда бармеояд, ки яке аз мушкилоти ҷиддӣ дар самти иҷрои қорҳои ислоҳӣ таъмини маҳкумшуда бо ҷои қор мебошад. Мушкилоти асосии масъалаи баррасишаванда дар он зоҳир мегардад, ки аз як тараф шахси маҳкумшуда бояд дар маҳалли истиқомати худ қорҳои ислоҳиро адо намояд; аз тарафи дигар ҷои қории ислоҳиро суд муқаррар накарда, ба души нозироти қорҳои ислоҳӣ ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мегузорад, ҳуди ӯ низ наметавонад мустақилона ҷои қорро барои адои ҷазо интихоб намояд; ҳамзамон, иҷрои қори муқаррарнамуди нозироти қорҳои ислоҳӣ барои маҳкумшуда ҳатмӣ ба ҳисоб меравад, ҳол он ки мақсади қорҳои ислоҳӣ ислоҳ намудани маҳкумшуда буда, аз қорҳои ҳатмӣ фарқ мекунад. Дар маҳаллҳои истиқоматӣ, махсусан дар деҳотқойҳо таъмини маҳкумшуда бо ҷои қор хеле душвор мебошад. Ғайр аз ин, намуди қорҳое, ки маҳкумшуда ба он бояд ҷалб карда шаванд дар қонунгузорӣ муқаррар карда нашудааст. Дар ин самт бояд маҳдудиятҳо бошад, ки маҳкумшуда ба қорҳои қорҳои ҷалб

карда мешавад ва ё баръакс чалб карда намешавад. Масалан, дар дехотҷойҳо аксаран омӯзгор намерасад. Оё маҳкумшударо ба фаъолияти омӯзгорӣ чалб кардан мумкин аст? Бо ин назардошт, беҳтар мебуд, ки механизми муайян кардани ҷои кор нисбати маҳкумшуда, доираи фаъолиятҳое, ки барои маҳкумшуда ҷиҳати адои корҳои ислоҳӣ манъ мебошанд, таҷдиди назар карда шуда, дар қонунгузорӣ муқаррар гарданд.

Ҳангоми татбиқи корҳои ислоҳӣ нисбат ба кор таъмин намудани маҳкумшудагонӣ ноболиғ мушкилоти зиёд ба миён меоянд. Наврасон дар аксар мавридҳо то ҳол таҳассуси баланди касбӣ надоранд ва аз ин рӯ, даромади онҳо одатан паст аст. Дар чунин шароит истифода бурдани корҳои ислоҳӣ, ки бо нигоҳ доштани қисми муайяни даромад ба давлат ва аз ин рӯ, бо бад шудани вазъи моддии маҳкумшуда алоқаманд аст, вазъиятеро ба вучуд меорад, ки таъсири хеле манфӣ будани ҷазо ба амал меояд [13, с. 80]. Дар баробари ин, боз як масъалаи муҳим ба миён меояд: «Оё маҳкумшуда метавонад аз намуди муайяни кор даст кашад, масалан, агар он ба таҳассуси ӯ мувофиқат накунад?». Дар қ. 4 м. 39 КИҚ ҚТ муқаррар шудааст, ки маҳкумшуда ҳуқуқ надорад аз кори ба ӯ пешниҳодшуда даст кашад, мувофиқан вай ба коре фиристода мешавад, ки ҳокимияти маҳаллӣ барои ӯ дар мувофиқа бо нозироти корҳои ислоҳӣ муайян мекунад. Дар ин хусус П.Н. Красоткин чунин қайд намудааст, ки новобаста аз он ки шахси маҳкумшуда тибқи қонунгузорию иҷроӣ ҷазо ҳуқуқ надорад аз кори ба ӯ пешниҳодшуда даст кашад, аммо дар қонунгузорӣ барои ин ҷиноят ҷавобгарии интизомӣ пешбинӣ нашудааст. Нозироти корҳои ислоҳӣ метавонад ба маҳкумшуда огоҳӣ диҳад, аммо азбаски барои рад кардани кори пешниҳодшуда ҷазо пешбинӣ нашудааст, ин метавонад боиси таъсироти прокурорӣ бо бекор кардани қарори роҳбарият гардад [8, с. 65]. Аз рӯи қоида кори ҷисмонӣ таъин карда мешавад ва ба ихтисоси судшаванда касе эътибор намедихад. Дар ин сурат, сарфи назар аз гуманизатсияи сиёсати ҳуқуқи ҷиноятии давлат, масъалаи одилона будани фардиқунонии ҷазоро ба миён гузоштан меарзад. Агар маҳкумшудае, ки дар вақти баровардани ҳукм ҷои кори асосӣ надорад, бо ташаббуси худ то ба қайд гирифтани дар нозироти корҳои ислоҳӣ бо салоҳдиди худ ба кор даромада тавонад, роҳи ҳалосӣ мавҷуд аст. Аммо дар ин маврид дар ҳукм метавонад муҳолифат бошад, ки мувофиқи он корҳои ислоҳӣ бояд дар ҷойҳои муайяннамудаи мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шахру ноҳия бо мувофиқаи нозироти корҳои ислоҳӣ гузаронида шаванд.

Таҷрибаи дарозмуддати иҷроӣ корҳои ислоҳӣ, инчунин, ба маҳкумшудагон татбиқ намудани воситаҳои ислоҳӣ шаклҳои мушаххас ва самарабахш, хусусиятҳои татбиқи воситаҳои асосии ислоҳи маҳкумшудагонро таҳия ва муқаррар кардааст, ки ҳангоми иҷроӣ корҳои ислоҳӣ маҳз корҳои ислоҳӣ таъсир мерасонад, на ин ки бо маҳкумшудагон танҳо кори тарбиявӣ бурда мешавад [9, с. 334]. Дар адабиёти таълимӣ чунин фикр баён шудааст, ки ҳангоми иҷроӣ корҳои ислоҳӣ дар бораи истифодаи танҳо унсурҳои алоҳидаи амали корҳои ислоҳӣ сухан рондан мумкин аст [18, с. 53]. Ба фикри мо, истифодаи баъзе воситаҳои ислоҳро инкор кардан мумкин нест. Ба маҳкумшудае, ки корҳои ислоҳиро адо мекунад, метавонад на танҳо ба чунин воситаҳои ислоҳӣ, ба монанди кори тарбиявӣ, меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ ва таъсири ҷамъиятӣ, балки, инчунин, таълими касбӣ ва таҳсилоти умумӣ, масалан, нисбат ба шахсони бекори маҳкумшуда ё ноболиғон низ татбиқ карда шавад.

Бояд тазаккур дод, ки нисбат ба маҳкумшудагон на танҳо чораҳои ҷавобгарӣ, балки чораҳои ҳавасмандгардонӣ ҳам бояд татбиқ карда шаванд, зеро «ҳавасмандгардонӣ ҳамчун воситаи таъсирбахш ба шахс барои баланд бардоштани ғаёлияти ғоиданоки ҷамъиятӣ мусоидат менамояд. Аз ин рӯ, дар ҳуқуқи иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ мукофотонидани маҳкумшудагон воситаи таъсири ислоҳӣ ва ҳавасмандгардонии рафтори қонунии онҳо мебошад» [19, с. 88]. Ба маҳкумшудагоне, ки ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ адо менамоянд, чораҳои ҳавасмандгардонӣ метавонад, чи аз тарафи маъмурияти ташкилот – корфармо ва чи аз тарафи нозироти корҳои ислоҳӣ, истифода бурда шавад. Чораҳои мазкур баҳри ҳавасманд гардонидани маҳкумшуда дар ҷодаи бехтар намудани рафтори ӯ нигаронидашуда бояд бо назардошти принципи дифференсиатсия вобаста ба риояи тартиб ва шартҳои адои ҷазо муносибати софдилона ба меҳнат ва дар маҷмӯъ, аз дараҷаи ислоҳшавии маҳкумшуда таъйин карда шавад. Маъмурияти ташкилот уҳдадор аст оид ба татбиқи чораҳои ҳавасмандгардонӣ сари вақт нозироти корҳои ислоҳӣ, ки масъули ба таври дахлдор иҷрокунандаи ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ мебошад, огоҳ намояд [15, с. 215]. Бинобар ин, тартиби татбиқи чораҳои ҳавасмандгардониро нисбат ба маҳкумшудагоне, ки корҳои ислоҳиро адо менамояд, бо тартиби муқаррарнамудаи қонун кадом намуди ҳавасмандкуниро татбиқ кардан мумкин аст, онҳо чи тавр ба таври хаттӣ ба расмият дароварда мешаванд, инчунин, бо маҷмуи кадом чораҳои ҳавасмандгардонӣ лозим аст, ҳамчунин, нозироти корҳои ислоҳӣ ҳуқуқ дорад дар бораи сабук кардани ҷазои маҳкумшуда ба суд муроҷиат намояд ва монанди ин масъалаҳоро ба таври муфассал танзим намудан зарур мебошад. Дар қатори чораҳои ҳавасмандгардонӣ дар м. 46 КИЧҚ ҚТ бо таври асоснок чораҳои амалан татбиқнашаванда, ба монанди «Раҳматнома», пеш аз муҳлат бардоштани ҷазои қаблан гузошта шуда, ки дар Кодекси пештара ҷой доштанд, пешбинӣ нашудаанд. Бар ивази инҳо танҳо кам ё бекор намудани вазифаю манъкуниҳо муқаррар шуда, имконияти шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод кардан чун пештара нигоҳ дошта шудааст.

Яке аз воситаҳои самарабахши таъсири ислоҳӣ ба шахсони ба корҳои ислоҳӣ маҳкумшуда кори тарбиявӣ мебошад. Натиҷаи омӯзиши амалияи иҷроӣ корҳои ислоҳӣ нишон медиҳад, ки кори тарбиявӣ бо маҳкумшудагон дар аксар мавридҳо ба дараҷаи паст ва аксаран расмӣ ба роҳ монда мешавад. Дар як қатор нашриёти охир дар адабиёти ҳуқуқӣ вазъияти ғайриканоатбахши кори тарбиявӣ бо шахсоне, ки ба корҳои ислоҳӣ маҳкум карда шудаанд, қайд карда шудааст [9, с. 336]. Гузаронидани таваҷҷуҳи давлат ба ҳалли масъалаҳои геополитикӣ ва нодида гирифтани мушкилоти дохилӣ дар соҳаи иҷроӣ ҷазо метавонад боиси боз ҳам бадтар шудани вазъии ҷинояткорӣ гардад. Ислоҳи маҳкумшудагон ҷараёни мураттабсозӣ ва низомнок буда, кадрҳои дахлдорро талаб мекунанд. Имрӯз дар гузаронидани ҷорабиниҳои тарбиявӣ профилактикӣ мақомоти иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ душворихоро аз сар мегузаронанд [8, с. 64]. А.С. Михлин ва В. Казакова қайд карданд, ки маъмурияти бисёр корхонаҳое, ки дар онҳо маҳкумшудагон кор мекунанд, сарфи назар аз дастурҳои бевоситаи қонун аз кори тарбиявӣ бо маҳкумшудагон ва назорат аз болои рафтори онҳо дар ҷои кор даст кашидааст. Ба андешаи О.Б. Лисенко, кори тарбиявӣ бо маҳкумшудагон, ки қонун пешбинӣ кардааст, дар айнаи замон амалан дар ягон ҷо ба роҳ монда нашудааст. Камбудии кори тарбиявӣ бо маҳкумшудагон дар адабиёти ҳуқуқӣ пештар низ қайд карда шуда буд [9, с. 336]. Қайд кардан ба маврид аст, ки асоси корҳои ислоҳӣ ин татбиқи воситаҳои ислоҳии маҳкумшуда мебошад, ки қонунгузорӣ дар м. 14-и КИЧҚ

ҚТ [6] муқаррар кардааст. Аз ҷумлаи воситаҳои асосии ислоҳи маҳкумшудагон инҳоянд: корҳои тарбиявӣ, меҳнат, соҳиб шудан ба таҳсилоти умумии асосӣ, омодагии касбӣ ва таъсиррасонии ҷамъиятӣ иборатанд. Вобаста аз намуди ҷазо ноил шудан ба ин мақсад дар натиҷаи истифодаи доираи гуногуни маҳдудиятҳои ҳуқуқӣ ва воситаҳои таъсиррасонии гуногун ба маҳкумшудагон имконпазир аст. Чунончи нисбат ба шахси ба ҷазои ҷарима маҳкумшуда чунин воситаи ислоҳӣ, аз қабili меҳнат татбиқ шуда наметавонад. Илова бар ин, воситаҳои ислоҳии маҳкумшудагон натавонанд бо назардошти намуди ҷазо, инчунин, бо ба ҳисоб гирифтани ҳислатҳои махсуси шахсият бояд татбиқ гардад. Андешаи зикршуда маънои онро дорад, ки ба ҳар як маҳкумшуда бо пуррагӣ истифода бурдани тамоми воситаҳои мазкур зарурат надорад. Масалан, агар маҳкумшуда соҳиби маълумоти олӣ бошад, ҷалб кардани ӯ ба таҳсилоти миёнаи умумӣ нолозим аст. Барои маҳкумшудагон маъюби гурӯҳи I ва II мардони болотар аз сини 58 омодагии дахлдори касбӣ гирифта хатмӣ намебошад (м. 113 КИЧҚ ҚТ) [15, с. 75]. Дар ин хусус А.А. Телегин чунин мешуморад, ки ҳар яке аз ин воситаҳои таъсиррасонӣ ба маҳкумшудагон ин ё он унсурҳои ҷазо ва тарбияро дар бар мегирад, ки дар мазмун ё шаклҳои ташкилию ҳуқуқии мавҷудияти онҳо инъикос меёбад [16, с. 138]. В.П. Марков қайд мекунад, ки мо бо ин фикр розӣ шуда наметавонем [9, с. 132]. Бояд гуфт, ки бар ҳилофи режим, чунин воситаҳои ислоҳӣ, монанди кори тарбиявӣ, меҳнати ғойданоки ҷамъиятӣ, маълумоти умумӣ, таълими касбӣ ва ҷораҳои таъсиррасонии ҷамъиятӣ унсурҳои ҷазоро дарбар гирифта наметавонанд. Дар акси ҳол онҳо метавонистанд ҷазо гиранд, аммо ин ғайриимкон аст. Ба маҳкумшудагон воситаҳои таъсиррасонии ислоҳӣ бояд ба таври пурра татбиқ шаванд. Ҳам меҳнат, корҳои тарбиявӣ, соҳиб шудан ба таҳсилоти ҳамагонӣ, омодагии касбӣ ва таъсиррасонии ҷамъиятӣ воситаҳои мебошанд, ки бо ёрии онҳо нозироти корҳои ислоҳӣ ва маъмурияти ҷои кори маҳкумшуда метавонанд ба мақсади ислоҳи маҳкумшуда ноил шаванд.

Нозироти корҳои ислоҳӣ бояд барои маҳкумшудагон кори тарбиявӣ ташкил намоянд. Кори тарбиявӣ бо шахсоне, ки ба корҳои ислоҳӣ маҳкум шудаанд, пеш аз ҳама, гузаронидани сӯҳбатҳои профилактикӣ дар бораи роҳ наодан ба вайрон кардани тартиб ва шартҳои адои ҷазоро дар бар мегирад. Нозироти корҳои ислоҳӣ бо маҳкумшудагоне, ки ба нӯшидани машрубот майлдоранд, дар арафаи идҳо ва рӯзҳои истироҳат бахшида ба ин идҳо сӯҳбатҳои профилактикӣ мегузаронад. Ба андешаи П.А. Олга ва Ю.Б. Людмила корҳои тарбиявӣ профилактикӣ бо шахсоне, ки ба корҳои ислоҳӣ маҳкум шудаанд, аз ҷониби нозироти корҳои ислоҳӣ мувофиқи хусусияти ҷинояти содиркардаи маҳкумшуда, асосҳои ба амал омадани ғайолияти меҳнатӣ (адои ҷазо дар ҷои кори асосӣ ё кори муқарраркардаи нозироти корҳои ислоҳӣ), намуди ғайолияти касбӣ, инчунин, бо назардошти таъсири руҳӣ ба маҳкумшуда гузаронида мешавад, ки он дар маҳдудияти ҳуқуқи ӯ барои иваз кардани ҷой ва кам кардани музди меҳнат ифода меёбад [12, с. 42]. Як қатор муаллифон бар ин назаранд, ки ҳангоми иҷрои корҳои ислоҳӣ «на таъсири махсуси корҳои ислоҳӣ, балки кори тарбиявӣ дар шаклҳои муқаррарӣ, дар беҳтарин ҳолат, бо назардошти хусусиятҳои тарбияшавандагон, яъне амалан як хел таъсири тарбиявӣ дорад, ки дар иҷрои як қатор ҷазоҳо... бо ҷораҳои таъсири корҳои ислоҳӣ ба маҳкумшудагон вобаста нест» [18, с. 90]. Дар ин хусус И.Н. Смирнова ва Л.Н. Тарабуев қайд мекунанд, ки нокифоя будани самаранокии таъсири тарбиявӣ профилактикӣ ба шахсоне, ки ба корҳои ислоҳӣ маҳкум

шудаанд, аз дараҷаи ҷиноятҳои тақрории категорияи маҳкумшудагон ва саркашӣ аз адои ҷазо шаҳодат медиҳад. Камбудиҳои ҷиддиро дар ташкили кори тарбиявӣ профилактикӣ бо шахсоне, ки ба ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ маҳкум шудаанд, ҳамзамон, аз таҳлили асосҳои, ки аз рӯи онҳо ин категорияи маҳкумшудагон аз қайди муассисаи ислоҳӣ бароварда шудаанд, шаҳодат медиҳад [14, с. 32]. Бо назардошти гуфтаҳои боло дар м. 41-и КИЧҚ ҚТ бояд иловаи зерин ворид карда шавад: “Аз тарафи нозироти корҳои ислоҳӣ кори тарбиявӣ ба маҳкумшудагон ташкил ва анҷом дода мешавад”.

Бояд гуфт, ки кори тарбиявиро бо маҳкумшудагон метавон дар шаклҳои инфиродӣ ва ғурӯҳӣ дар асоси усулҳои психологию педагогӣ ташкил кард. Аммо, барои чунин корро татбиқ намудан барои кормандони нозироти корҳои ислоҳӣ донишҳои педагогию психологӣ зарур мебошад. Ба андешаи Н.А. Тюгаева, дар байни аксарияти субъектҳои ин раванд набудани дониш, қобилият ва маҳорати психологию педагогӣ, инчунин, таъминоти дахлдори илмӣю методӣ боиси самаранок татбиқ нашудани ҷорабиниҳои тарбиявӣ мегардад [17, с. 73]. Дар ин хусус П.Н. Красоткин низ қайд кардааст, ки бо мақсади баланд бардоштани самарайи ислоҳи маҳкумшудагон дар бобати васеъ намудани ҳаёати психологҳо ва бо биноҳои алоҳида барои кор таъмин намудани онҳо қайҳо зарурат ба миён омадааст; ба ҷадвали штатии мақомоти иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ ворид намудани равоншиносон; таъминоти методии нозироти корҳои ислоҳӣ дар рафти кори тарбиявӣ бо маҳкумшудагон ва ғайра [7, с. 138-139]. Ба андешаи В.П. Марков, шакли инфиродии кори тарбиявӣ дар гузаронидани кори инфиродии тарбиявӣ бо маҳкумшуда ифода меёбад. Кори инфиродии тарбиявӣ бо маҳкумшуда фардӣ карда шуда, онро корманди нозироти корҳои ислоҳӣ, маъмурияти ташкилоте, ки маҳкумшуда дар он кор мекунад, ташкил менамояд [9, с. 337]. Дар адабиёти ҳуқуқӣ оварда мешавад, ки педагогикаи ислоҳӣ дар кори инфиродии тарбиявӣ инҳоро дар бар мегирад: омӯзиши шахсияти маҳкумшуда, хусусиятҳои инкишофи ӯ, хислатҳои мушаххаси шахсӣ; дар ин асос тартиб додани нақшаи ҷорабиниҳо оид ба ислоҳи маҳкумшуда барои муддати дароз ва ояндаи наздик; амалисозии ҷорабиниҳои пешбинишуда; баҳисобгирӣ ва таҳлили натиҷаҳои бадастомада ва дар асоси онҳо ба миён гузоштани вазифаҳои тарбиявӣ [4, с. 152]. Ҳамин тавр, аз таҳлили андешаҳои боло бармеояд, ки асоси корҳои ислоҳӣ ин ба роҳ мондани корҳои тарбиявӣ мебошад, ки дар ин раванд нақши донишҳои педагогию психологӣ хеле калон арзёбӣ мегардад. Зеро кормандони нозироти корҳои ислоҳӣ пеш аз ба кор бурдани ҷораҳои тарбиявӣ шахсияти маҳкумшударо меомӯзанд, дараҷаи вайроншавии иҷтимоӣю ахлоқиро муайян мекунанд, ки онро аз рӯи давомнокӣ ва шиддатнокии кирдори ҷиноятӣю гузашта ва тақрори ҷиноят муайян кардан мумкин аст, ки барои он малакаи баланди педагогию психологӣ лозим мебошад.

Ба роҳ мондани корҳои тарбиявӣ ба шахсияти маҳкумшуда, хусусиятҳои фардӣю психологӣ ӯ вобастагии калон дорад. Бинобар ин, қабл аз роҳандозӣ намудани корҳои тарбиявӣ нозироти корҳои ислоҳиро зарур аст, ки шахсияти маҳкумшударо ҳаматарафа мавриди омӯзиш қарор диҳанд. И.А. Кириллова чунин мешуморад, ки танҳо дар натиҷаи омӯختани шахсияти ҷинояткор, азбаски хусусиятҳои он ба ғайрияти шахс ва аз ин рӯ ба ғайрияти ҷиноятӣю ҷинояткор таъсир мерасонад, низомии ҷораҳои таъсирбахш барои бомуваффақият мубориза бурдан ба муқобили ҷинояткорӣ, барои ислоҳ ва аз нав тарбия кардани ҷинояткор тартиб додан мумкин аст [5, с. 101]. Омӯзиши маҳкумшуда дар ин самт аз ду лаҳза бармеояд. Аввалан, дар дақиқан омӯختани

он қисми ҳукм, ки дар он маълумот оид ба шахсияти маҳкумшуда, таҳсилоти ӯ, вазъи оилавӣ, сабаб ва шароитҳои содиршавии ҷиноят маҳфуз ҳастанд; дуҷум дар омӯзиши шахсияти маҳкумшуда дар чараёни назорати шахсӣ аз болои рафтори маҳкумшуда, сӯҳбатҳои шахсӣ бо ӯ, бо ҳамкорони ӯ ва ғ. Омӯхтани шахсияти маҳкумшуда бояд барои истифодаи босамари воситаҳои таъсиррасонии ислоҳӣ ва ноил шудан ба мақсади ҷазо хизмат намояд [10, с. 207]. И.А. Бушуев қайд мекунад, ки муваффақияти кори тарбиявӣ бештар ба он вобаста аст, ки шахсияти маҳкумшуда то чӣ андоза нағз омӯхта шудааст [1, с. 169]. Муаллиф маҷмуи ду нуктаи асосиро, ки омӯзиши маҳкумшудагон ба он асос ёфтааст, қайд мекунад: аввалан, дар бораи омӯзиши ҳамаҷонибаи ҳукм дар қисме, ки маълумот дар бораи шахсияти маҳкумшуда, таҳсилот, вазъи оилавӣ, сабабҳо ва шароитҳои содир кардани ҳукмро дар бар мегирад; дуҷум, дар бораи омӯхтани шахсияти маҳкумшуда дар рафти мушоҳидаи шахсии рафтори ӯ, сӯҳбатҳои шахсӣ бо ӯ, муҳити ӯ дар қор, хона ва ғайра.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳқиқи масъалаи мушкилоти истифодаи воситаҳои ислоҳӣ нисбати маҳкумшудагонӣ қорҳои ислоҳӣ ба ҳулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

1. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки дар самти иҷрои қорҳои ислоҳӣ чунин мушкилотҳои асосӣ қой дорад:

- мавҷуд набудани қой қорӣ дар маҳалли истиқомати маҳкумшуда дар ташкилотҳое, ки назироти қорҳои ислоҳӣ бо мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мувофиқа кардааст;

- барҳам додани муассисаҳои коммуналӣ ё қорхонаҳое, ки бо мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ барои адои ҷазо дар намуди қорҳои ислоҳӣ мувофиқа шудаанд;

- набудани қойҳои қорӣ дар қорхонаҳо барои бо қор таъмин намудани шахсоне, ки ба қорҳои ислоҳӣ маҳкумшуда ҷудо карда шудаанд ё имконнопазирии бо қор таъмин намудани онҳо дар қойҳои аз қониби мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ҷудокарда вобаста ба хусусияти тайёрии онҳо ва хусусияти ҷинояти содирнамудаи онҳо;

- нарасидани қадрҳои баландихтисос, ки назорати ҳамаҷузаи фаъолияти меҳнатии шахсони ба қорҳои ислоҳӣ маҳкумшударо амалӣ менамоянд;

- механизми нокифояи самаранокӣ таъсиррасонӣ ба шахсе, ки ба қорҳои ислоҳӣ маҳкум шудааст, дар ҳолати вайрон кардани интизоми меҳнат дар ташкилот;

- дуруст ба ҳисоб нагирифтани вақти қори маҳкумшудагон;

- сари вақт андешида нашудани қораҳо барои ҷавоб додан ба вайронкунии тартиби адои ҷазо;

- қалби маҳкумшудагон дар адои қорҳои ислоҳӣ ва гузарондани қораҳои ибтидоии ҷустуҷӯи шахсоне, ки аз назорати маҳкумшудагон гурехтаанд;

- сифати пасти тайёр кардани маводҳо барои суд;

- ҳал намудани масъалаи бо ҷазои маҳдуд кардани озодӣ иваз кардани қорҳои ислоҳӣ ва монанди инҳо;

- ҳангоми боздошти маҳкумшудагоне, ки аз назорати муассисаи ислоҳӣ саркашӣ мекунанд, ҳангоми нигоҳ доштани онҳо то 48 соат пеш аз баррасии масъалаи иваз кардани ҷазо бо маҳрум сохтан аз озодӣ мушкилот ба миён меояд;

- ҳангоми кофтуков ва дастгир кардани маҳкумшудагон тартиби истифодаи қувваи ҷисмонӣ, воситаҳои махсус ва яроқи оташфишон вуҷуд надорад;

– сифатнок ва сари вақт гузаронидани чорабиниҳои ибтидоии тафтишотӣ, дуруст ба расмӣ даровардани ҳуҷҷатҳоро бо мақсади роҳ надодан ба баргардонидани онҳо ба мақомоти иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ барои аз нав дида баромаданро таъмин намояд;

– ба кормандони мақомоти иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ барои беасос фиристодани маводҳо барои оғоз намудани парвандаҳои ҷустуҷӯӣ нисбати маҳкумшудагон роҳ надихад;

– васеъ намудани таҷрибаи гузаронидани вохӯриҳои корӣ бо дигар хизматрасониҳои манфиатдор ҷиҳати ташаккули механизми ҳамкорӣ дар ин самт;

– ба вайронкунии қонунгузории амалкунанда ва санадҳои меъёрии идоравӣ, ки ташкили ин соҳаи корро танзим мекунанд, роҳ надиханд.

2. Аз натиҷаи таҳлил бармеояд, ки яке аз мушкилоти ҷиддӣ дар самти иҷроӣ корҳои ислоҳӣ таъмини маҳкумшуда бо ҷои кор мебошад. Мушкилоти асосии масъалаи баррасишаванда дар он зоҳир мегардад, ки аз як тараф шахси маҳкумшуда бояд дар маҳалли истиқомати худ корҳои ислоҳиро адо намояд; аз тарафи дигар ҷои кории ислоҳиро суд муқаррар накарда, ба души нозироти корҳои ислоҳӣ ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мегузорад, худӣ ӯ низ наметавонад мустақилона ҷои корро барои адои ҷазо интихоб намояд; ҳамзамон, иҷроӣ кори муқаррарнамуди нозироти корҳои ислоҳӣ барои маҳкумшуда ҳатмӣ ба ҳисоб меравад, ҳол он ки мақсади корҳои ислоҳӣ ислоҳ намудани маҳкумшуда буда, аз корҳои ҳатмӣ фарқ мекунад. Дар маҳалҳои истиқоматӣ, махсусан дар деҳотҷойҳо таъмини маҳкумшуда бо ҷои кор хеле душвор мебошад. Ғайр аз ин, намуди корҳое, ки маҳкумшуда ба он бояд ҷалб карда шавад дар қонунгузорӣ муқаррар карда нашудааст. Дар ин самт бояд маҳдудиятҳо бошад, ки маҳкумшуда ба кадом навъи корҳо ҷалб карда мешавад ва ё баръакс ҷалб карда намешавад. Масалан, дар деҳотҷойҳо аксаран омӯзгор намерасад. Оё маҳкумшударо ба фаъолияти омӯзгорӣ ҷалб кардан мумкин аст? Бо ин назардошт, беҳтар мебуд, ки механизми муайян кардани ҷои кор нисбати маҳкумшуда, доираи фаъолиятҳое, ки барои маҳкумшуда ҷиҳати адои корҳои ислоҳӣ манъ мебошанд, таҷдиди назар карда шуда, дар қонунгузорӣ муқаррар гарданд.

3. Тартиби татбиқи чораҳои ҳавасмандгардониро нисбат ба маҳкумшудагони корҳои ислоҳӣ, бо тартиби муқаррарнамудаи қонун кадом намуди ҳавасмандкуниро татбиқ кардан мумкин аст, онҳо чӣ тавр ба таври ҳатмӣ ба расмӣ дароварда мешаванд, инчунин, бо маҷмуи кадом чораҳои ҳавасмандгардонӣ лозим аст, ҳамчунин, нозироти корҳои ислоҳӣ ҳуқуқ дорад дар бораи сабук кардани ҷазои маҳкумшуда ба суд муроҷиат намояд ва монанди ин масъалаҳоро ба таври муфассал танзим намудан зарур мебошад. Дар қатори чораҳои ҳавасмандгардонӣ дар м. 46 КИҶ ҚТ бо таври асоснок чораҳои амалан татбиқнашаванда, ба монанди «Раҳматнома», пеш аз муҳлат бардоштани ҷазои қаблан гузошта шуда, ки дар Кодекси пештара ҷой доштанд, пешбинӣ нашудаанд. Бар ивази инҳо танҳо кам ё бекор намудани вазифаю манъкуниҳо муқаррар шуда, имконияти шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод кардан чун пештара нигоҳ дошта шудааст.

4. Аз таҳқиқот бармеояд, ки асоси корҳои ислоҳӣ ин ба роҳ мондани корҳои тарбиявӣ мебошад, ки дар ин раванд нақши донишҳои педагогӣ, психологӣ хеле калон арзёбӣ мегардад. Зеро кормандони нозироти корҳои ислоҳӣ пеш аз ба кор бурдани чораҳои тарбиявӣ шахсияти маҳкумшударо меомӯзанд, дараҷаи вайроншавии иҷтимоӣ ахлоқиро муайян мекунанд, ки

онро аз рӯи давомнокии ва шиддатнокии кирдори ҷиноятии гузашта ва такрори ҷиноят муайян кардан мумкин аст, ки барои он малакаи баланди педагогию психологӣ лозим мебошад. Ба роҳ мондани корҳои тарбиявӣ ба шахсияти маҳкумшуда, хусусиятҳои фардию психологии ӯ вобастагии калон дорад. Бинобар ин, қабл аз роҳандозӣ намудани корҳои тарбиявӣ нозироти корҳои ислоҳиро зарур аст, ки шахсияти маҳкумшударо ҳаматарфа мавриди омӯзиш қарор диҳанд.

5. Бо назардошти гуфтаҳои боло дар м. 41-и КИЧҚ ҚТ бояд иловаи зерин ворид карда шавад: “Аз тарафи нозироти корҳои ислоҳӣ кори тарбиявӣ ба маҳкумшудагон ташқил ва анҷом дода мешавад”.

Муқарриз: Бобохонов Ф.А. – н.и.х., дотсенти ДОТ дар ноҳияи Рашт

Адабиёт:

1. Бушуев, И.Д. Исправительные работы [Текст] / И.Д. Бушуев. – М., 1968. – 200 с.
2. Голубцова, К.И. Наказание в виде исправительных работ: особенности и проблемы исполнения [Текст] / К.И. Голубцова // Вестник Самарского юридического института. – 2018. – №4 (30). – С. 20-24.
3. Ирина, Н.С. Актуальные проблемы организации деятельности уголовно-исполнительных инспекций по исполнению исправительных работ [Текст] / Н.С. Ирина // Человек: преступление и наказание. – 2015. – №4 (91). – С. 48-52.
4. Исправительно-трудовая педагогика [Текст] / Под ред. И.Т. Богатырева. – М.: Академия МВД СССР, 1978. – 377 с.
5. Кириллова, И.А. Личность осужденных к исправительным работам [Текст] / И.А. Кириллова // Труды ВНИИ МВД СССР. – М., 1971. – С. 100-117.
6. Кодекси иҷроии ҷазои ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 августи соли 2001, № 32 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи муроҷиат: 10.11.2023).
7. Красоткин, П.Н. Применение мер воспитательного воздействия к осужденным, отбывающим наказания в виде обязательных работ и исправительных работ [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук. – Рязань, 2014. – 195 с.
8. Красоткин, П.Н., Тарабуев, Л.Н. Некоторые вопросы практики исполнения наказания в виде исправительных работ [Текст] / П.Н. Красоткин, Л.Н. Тарабуев // Пенитенциарная наука. – 2016. – №1 (33). – С. 62-65.
9. Марков, В.П. Механизм реализации основных уголовных наказаний, не связанных с изоляцией от общества, в Российской Федерации: уголовно-правовой анализ [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук. – СПб., 2007. – 447 с.
10. Масоили татбиқ ва иҷроии намудҳои алтернативаи ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / коллективи муаллифон. – Душанбе, 2011. – 246 с.
11. Мусалева, А.В. Вопросы трудоустройства осужденных к исправительным работам [Текст] / А.В. Мусалева // Вестник Кузбасского института. – 2019. – № 4(41). – С. 76-81.
12. Ольга, П.А., Людмила Ю.Б. Некоторые вопросы исполнения наказания в виде исправительных работ [Текст] / П.А. Ольга, Ю.Б. Людмила // Вестник Сибирского юридического института МВД России. – 2017. – № 4 (29). – С. 39-44.

13. Сазонова, К.И. Социально-криминологический портрет преступника-наркомана [Текст] / К.И. Сазонова // Вестник Самарского юридического института: научно-практический журнал. – 2010. – № 2 (2). – С. 80-81.

14. Смирнова, И.Н. Некоторые организационно-правовые проблемы воспитательно-профилактического воздействия на осужденных к исправительным работам [Текст] / И.Н. Смирнова // Человек, преступление и наказание. – 2013. – № 1. – С. 31-34.

15. Тафсир ба Кодекси иҷроӣ ҳазои ҷиноятӣ [Матн] / З.А. Камолов, А.И. Сафарзода, Ш.Л. Холиқов, Т.Ш. Шарипов, Ф.И. Ғаниев, П.Н. Наврузова. – Душанбе, 2018. – 636 с.

16. Телегин, Л.А. К вопросу о слагаемых исправительного процесса, осущест­вляемого в исправительных учреждениях [Текст] / Л.А. Телегин // Проблемы совершенствования научных исследований и подготовки кадров для уголовно-исполнительной системы в Академии управления МВД России: Сб. науч. тр. – М: Академия Управления МВД России, 1998. – С. 138.

17. Тюгаева, Н.А. Педагогическое обеспечение принудительных мер воспитательного воздействия на несовершеннолетних осужденных [Текст] / Н.А. Тюгаева // Проблемы исполнения уголовных наказаний, не связанных с лишением свободы, и применения иных мер уголовно-правового характера в отношении несовершеннолетних: Сб. материалов междуна­род. науч.-практ. конф. (Вологда, 7 декабря 2005 г.): В 2 ч. – Вологда, 2006. Ч. 1. – С. 73.

18. Уголовно-исполнительное право России: Учебник [Текст] / Под ред. В.И. Селиверстова, 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2000. – 320 с.

19. Черенков Э.А. Проблемы регламентации наказания в виде исправительных работ [Текст] / Э.А. Черенков // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. – 2013. – №8. – С. 83-88.

20. Шарипов, Т.Ш., Камолов, З.А., Диноршоев, А.М., Сафаров, А.И. Ҳуқуқи иҷроӣ ҳазои ҷиноятӣ [Матн] / Т.Ш. Шарипов, З.А. Камолов, А.М. Диноршоев, А.И. Сафаров: китоби дарсӣ. – Душанбе, 2011. – 354 с.

Literature:

1. Bushuev, I.D. Correctional labor [Text] / I.D. Bushuev. - M., 1968. - 200 p.

2. Golubtsova, K.I. Punishment in the form of correctional labor: features and problems of execution [Text] / K.I. Golubtsova // Bulletin of the Samara Law Institute. - 2018. - No. 4 (30). - P. 20-24.

3. Irina, N.S. Actual problems of organizing the activities of criminal-executive inspections for the execution of correctional labor [Text] / N.S. Irina // Man: crime and punishment. - 2015. - No. 4 (91). - P. 48-52.

4. Correctional Labor Pedagogy [Text] / Ed. by I. T. Bogatyrev. - M.: USSR Ministry of Internal Affairs Academy, 1978. - 377 p.

5. Kirillova, I. A. Personality of Those Convicted to Correctional Labor [Text] / I. A. Kirillova // Proceedings of the All-Russian Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of the USSR. - M., 1971. - P. 100-117.

6. Criminal Code of the Republic of Tajikistan of August 6, 2001, No. 32 [Electronic resource]. Access source: URL: <http://mmk.tj> (date accessed: 11/10/2023).

7. Krasotkin, P. N. Application of educational measures to convicts serving sentences in the form of compulsory labor and correctional labor [Text]: dis. ... candidate of legal sciences. – Ryazan, 2014. – 195 p.

8. Krasotkin, P.N., Tarabuev, L.N. Some issues of the practice of executing punishment in the form of correctional labor [Text] / P.N. Krasotkin, L.N. Tarabuev // Penitentiary science. – 2016. – No. 1 (33). – P. 62-65.

9. Markov, V.P. The mechanism for implementing the main criminal penalties not associated with isolation from society in the Russian Federation: criminal-law analysis [Text]: dis. ... Doctor of Law. – St. Petersburg, 2007. – 447 p.

10. Issues of the application and implementation of alternative types of imprisonment in the Republic of Tajikistan [Text] / group of authors. – Dushanbe, 2011. – 246 p.

11. Musaleva, A.V. Issues of employment of persons sentenced to correctional labor [Text] / A.V. Musaleva // Bulletin of the Kuzbass Institute. - 2019. - No. 4 (41). - P. 76-81.

12. Olga, P.A., Lyudmila Yu.B. Some issues of execution of punishment in the form of correctional labor [Text] / P.A. Olga, Yu.B. Lyudmila // Bulletin of the Siberian Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Russia. - 2017. - No. 4 (29). - P. 39-44.

13. Sazonova, K.I. Social and criminological portrait of a drug addict criminal [Text] / K.I. Sazonova // Bulletin of the Samara Law Institute: scientific and practical journal. - 2010. - No. 2 (2). - P. 80-81.

14. Smirnova, I.N. Some organizational and legal problems of educational and preventive impact on those sentenced to correctional labor [Text] / I.N. Smirnova // Man, Crime and Punishment. - 2013. - No. 1. - P. 31-34.

15. Commentary on the Criminal Code [Text] / Z.A. Kamolov, A.I. Safarzoda, Sh.L. Khalikov, T.Sh. Sharipov, F.I. Ganiev, P.N. Navruzova. – Dushanbe, 2018. – 636 p.

16. Telegin, L.A. On the Components of the Correctional Process Carried Out in Correctional Institutions [Text] / L.A. Telegin // Problems of Improving Scientific Research and Training of Personnel for the Penitentiary System at the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of Russia: Collection of scientific papers. – M: Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of Russia, 1998. – P. 138.

17. Tyugaeva, N.A. Pedagogical Support for Compulsory Educational Measures on Juvenile Convicts [Text] / N.A. Tyugaeva // Problems of Enforcement of Criminal Punishments Not Involving Deprivation of Liberty and Application of Other Criminal-Law Measures in Relation to Minors: Collection of Materials of the International Scientific and Practical Conf. (Vologda, December 7, 2005): In 2 parts. – Vologda, 2006. Part 1. – P. 73.

18. Criminal-executive law of Russia: Textbook [Text] / Ed. V.I. Seliverstov, 2nd ed., revised. and enlarged. – M.: Yurist, 2000. – 320 p.

19. Cherenkov E.A. Problems of regulating punishment in the form of correctional labor [Text] / E.A. Cherenkov // Science and education: economy and economics; entrepreneurship; law and management. – 2013. – No. 8. – P. 83-88.

20. Sharipov T.Sh., Kamolov Z.A., Dinorshoev A.M., Safarov A.I. The right to execute criminal punishment [Text] / T.Sh. Sharipov, Z.A. Kamolov, A.M. Dinorshoev, A.I. Safarov: textbook. - Dushanbe, 2011. - 354 p.

ПРОБЛЕМАҲОИ ИСТИФОДАИ ВОСИТАҲОИ ИСЛОҲӢ НИСБАТ БА ШАХСОНЕ, КИ ҚОРҲОИ ИСЛОҲИРО АДО (ИЧРО) МЕНАМОЯНД

Дар мақола проблемаҳои истифодаи воситаҳои ислоҳӣ нисбат ба шахсоне, ки қорҳои ислоҳиро адо (ичро) менамоянд мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Муаллифон, зимни таҳқиқоти худ, андешаҳои олимони ватанию хориҷӣ ва меъёрҳои қонунгузорию таҳлил намуда, баъзе аз мушкилоти истифодаи воситаҳои ислоҳиро нисбати маҳкумшудаи корҳои ислоҳӣ муайян кардаанд. Таҳқиқоти муаллифон нишон медиҳад, ки дар самти иҷрои корҳои ислоҳӣ чунин мушкилоти асосӣ чой дорад: мавҷуд набудани ҷои корӣ дар маҳалли истиқомати маҳкумшуда дар ташкилотҳое, ки нозироти корҳои ислоҳӣ бо мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мувофиқа кардааст; барҳам додани муассисаҳои коммуналӣ ё корхонаҳое, ки бо мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ барои адои ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ мувофиқа шудаанд; набудани ҷойҳои корӣ дар корхонаҳо барои бо кор таъмин намудани шахсоне, ки ба корҳои ислоҳӣ маҳкумшуда ҷудо карда шудаанд ё имконнопазирии бо кор таъмин намудани онҳо дар ҷойҳои аз ҷониби мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ҷудокарда вобаста ба хусусияти тайёрии онҳо ва хусусияти ҷинояти содирнамудаи онҳо; нарасидани кадрҳои баландихтисос, ки назорати ҳамаҷузъаи ҷаъолияти меҳнатии шахсони ба корҳои ислоҳӣ маҳкумшударо амалӣ менамоянд ва монанди инҳо.

Калидвожаҳо: мушкилот, воситаҳои ислоҳӣ, корҳои ислоҳӣ, ҷазои ҷиноятӣ, иҷрои ҷазо, корҳои тарбиявӣ, ҷораҳои ҳавасмандгардонӣ, нозироти корҳои ислоҳӣ, маҳкумшуда, қонунгузорию иҷрои ҷазои ҷиноятӣ.

ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ ИСПРАВИТЕЛЬНЫХ СРЕДСТВ К ЛИЦАМ, ВЫПОЛНЯЮЩИМ ИСПРАВИТЕЛЬНЫЕ РАБОТЫ

В статье рассматриваются проблемы применения исправительных средств к лицам, выполняющим исправительные работы. Авторы в ходе своего исследования проанализировали мнения отечественных и зарубежных ученых и нормы законодательства, а также выявили некоторые проблемы использования исправительных средств для осужденных в исправительной работе. Исследование авторов показывает, что основными проблемами направления исправительных работ являются: отсутствие рабочих мест по месту жительства осужденного в организациях, согласованных инспекцией исправительных работ с органами местного самоуправления; ликвидация коммунальных учреждений или предприятий, договорившихся с органами местного самоуправления отбывать наказание в виде исправительных работ; отсутствие на предприятиях рабочих мест для трудоустройства лиц, направленных на исправительные работы, либо невозможность трудоустройства их на должности, закрепленные органами местного самоуправления в зависимости от характера их подготовки и характера совершенного ими преступления; отсутствие высококвалифицированных кадров, осуществляющих контроль за повседневной трудовой деятельностью лиц, осужденных к исправительным работам и т.п.

Ключевые слова: проблемы, исправительные средства, исправительные работы, уголовное наказание, исполнение наказания, воспитательная работа, мотивационные меры, уголовно-исполнительная инспекция, осужденный, законодательство об уголовном наказании.

PROBLEMS OF APPLICATION OF CORRECTIVE MEANS TO PERSONS PERFORMING CORRECTIVE LABOR

The article examines the problems of applying correctional measures to persons performing correctional labor. In the course of their research, the authors analyzed the opinions of domestic and foreign scientists and legal norms, and also identified

some problems in the use of correctional facilities for convicts in correctional work. The authors' research shows that the main problems in the direction of correctional labor are: the lack of jobs at the place of residence of the convict in organizations agreed upon by the correctional labor inspectorate with local governments; liquidation of communal institutions or enterprises that have agreed with local governments to serve sentences in the form of correctional labor; the lack of workplaces at enterprises for the employment of persons sent for correctional labor, or the impossibility of employing them in positions assigned by local governments, depending on the nature of their training and the nature of the crime they committed; lack of highly qualified personnel monitoring the daily work activities of persons sentenced to correctional labor, etc.

Key words: problems, correctional means, correctional work, criminal punishment, execution of punishment, educational work, motivational measures, penal injunction, convicted person, legislation on criminal punishment.

Маълумот дар бораи муаллифони: Шарипов Такдиршоҳ Шарифович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, факултети ҳуқуқшиносӣ, профессори кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат ба коррупсия. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 918408600. E-mail: takdirshoh@mail.ru

Зокирзода Зафар Хайрулло – Донишқадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқ ва идораи давлатӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Гарм, к. Э. Муҳиддин, 63. Телефон: (+992) 918535914. E-mail: zafar.khayrullozoda@mail.ru

Сведения об авторах: Шарипов Такдиршоҳ Шарифович – Таджикский национальный университет, юридический факультет, профессор кафедры уголовного права и противодействия коррупции. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: (+992) 918408600. E-mail: takdirshoh@mail.ru

Зокирзода Зафар Хайрулло – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, кандидат юридических наук, доцент кафедры права и государственного управления. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Мухиддин-63. Телефон: (+992) 918535914. E-mail: zafar.khayrullozoda@mail.ru

Information about authors: Sharipov Taqdirshoh Sharifovich – Tajik national university, faculty of law, professor of the department of criminal law and combatting corruption. Address: 734025, Republic of Tadjiksitan, Dushanbe, Rudaki Av., 17. Phone.: (+992) 918408600. E-mail: takdirshoh@mail.ru

Zokirzoda Zafar Khairullo – Tajik pedagogical institute in Rasht district, candidate of legal sciences, associate professor of the department of law and public administration. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Mukhiddin-63. Phone: (+992) 918535914. E-mail: zafar.khayrullozoda@mail.ru

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ИЧРОИ ЧАЗО ДАР НАМУДИ МАҲДУД КАРДАНИ ОЗОДӢ

Зокирзода З.Х.

Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Чанбаи муҳими омӯзиши чазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ таҳлили таҷрибаи муосири иҷрои ин намуди чазо дар кишвар мебошад. Мақсадҳои сиёсати иҷрои чазои ҷиноятӣ мақомоти дахлдори давлатӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятиро ба он равона мекунад, ки чазо ба маҳкумшуда дуруст иҷро карда шавад, ба ибораи дигар, он ҷинояткорро сазо медиҳад ва дар айни замон ҳудуд ба ҷинояткор зерӣ таъсири қорҳои ислоҳӣ, ба самаранокии бештари мақсадҳои ислоҳ ва аз нав тарбия намудани маҳкумшуда, инчунин, пешгирии содир намудани ҷиноятҳои нав ҳам аз ҷониби маҳкумшуда ва ҳам аз ҷониби шахсони дигар ноил мегардад [11, с. 126-127]. Дар ин хусус С.А. Хоҷаалиев чунин қайд мекунад, ки моҳияти ҷавобгарии ҷиноятӣ аз он иборат нест, ки ҳама гуна қирдорҳои барои ҷамъият хавфнок ва албатта, шахсоне, ки онҳоро содир кардаанд, аз тарафи давлат маҳкум карда мешаванд. Инчунин, дар он аст, ки ин шахсон бояд аз маҳрумиятҳои муайян гузашта, ҳуқуқи озодиҳои онҳо дар доираи муқаррарнамудаи қонун маҳдуд карда шаванд. Аммо, дар айни замон, азоб кашидани ҷинояткор ҷораҳои пешгирикунанда нест [15, с. 92]. Оид ба масъалаи мазкур бояд гуфт, ки ҳарчанд сазо додани маҳкумшуда расман ҷораи пешгирикунанда набошад ҳам, вале мақсади пешгирии чазо маҳз дар сазои он ифода меёбад. Чазое, ки дар худ сазои муайян надорад, вай маҳкумшударо ислоҳ ва сади роҳи содир гардидани ҷиноятҳои нав низ шуда наметавонад.

Масъалаи иҷрои чазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ дар адабиёти ҳуқуқӣ ба таври назаррас мавриди муҳокима қарор гирифтааст. Таҳлили маводҳои илмӣ дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ имкон медиҳад ҳулоса карда шавад, ки мавзӯи марҳалаи иҷрои ҳукм, аз ҷумла таъин ва иҷрои чазо барои таҳқиқоти илмӣ чандон аҳамиятнок нест. Аммо, чунон ки таҳлили амалияи нишон медиҳад, маҳз дар марҳалаи таъин ва иҷрои чазо шумораи басо зиёди қамбудихӯи қонунгузорӣ ошкор мегарданд, ки судҳо бояд дар фаъолияти амалӣ бартараф намоянд. Ба андешаи Е.А. Бирюкова, чазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ мисли дигар намудҳои чазо дар қонуни ҷиноятӣ як падидаи бисёрҷабҳа мебошад. Ба даст овардани таҳлили муқаммал имкон медиҳад, ки механизми иҷро муфассал тафтиш карда, марҳалаҳои алоҳидаи амалияи иҷрои чазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ муайян карда шаванд [1, с. 526]. Мавриди тазаккур аст, ки ҷанбаҳои муайяни иҷрои чазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ, аз ҷумла назорати риояи маҳдудиятҳои муқаррарнамудаи суд дар мақолаҳои илмӣ А.В. Брилянтов [2], Е.А. Капитонова [5], Р.В. Комбарова [7], Н.М. Коснирева [8], И.В. Соколова [10] баррасӣ шудаанд. Аммо, дар адабиёти ҳуқуқии ватанӣ масъалаи мазкур ҳанӯз аз ҷумлаи масъалаҳои нав ва таҳқиқнашуда ба ҳисоб меравад.

Бояд тазаккур дод, ки дар рафти амалияи иҷрои чазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ нозироти қорҳои ислоҳӣ ба як қатор проблемаҳои дучор мешаванд, ки чи аз ҷиҳати хусусияти ташкилӣ ва чи аз ҷиҳати қонунгузорӣ муқаррар намудани масъулияти шахсони ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшуда вобастаанд. Оид ба ин масъала дар адабиёти ҳуқуқӣ оварда мешавад, ки дар

айни замон на дар ҳама нозироти корҳои ислоҳӣ барои нозироти ислоҳӣ стансияҳои кории автоматикунонидашуда насб карда шудаанд, зеро биноҳое, ки дар онҳо филиалҳои нозироти корҳои ислоҳӣ ҳамчун мақомоти худудӣ ҷойгиранд, ки дар иҷроаи кӯтоҳмуддат воқеъ гардидаанд, ба интернет дастрасӣ надоранд, ки бе он кор кардани воситаҳои техникии автоматикунонидашуда имконнопазир аст [9, с. 18]. Ба андешаи Е.В. Колбасов, иҷроаи ҳама гуна ҷазои ҷиноятӣ дар амал як падидаи мураккаб ва гуногунҷанба аст ва аз ин рӯ, дар назария бодикқат ва марҳала ба марҳала баррасӣ карданро тақозо менамояд [6, с. 96].

Дар адабиёти ҳуқуқӣ баъзе олимон чараёни иҷроаи ҷазоро дар намуди маҳдуд кардани озодӣ ба марҳалаҳо ҷудо кардаанд, ки қобили дастгирӣ мебошад ва раванди омӯзиши масъаларо осон менамояд. Аз ҷумла, Е.В. Колбасов қайд мекунад, ки чараёни иҷроаи ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодиро метавон ба се марҳала тақсим кард: ба қайд гирифтани дар нозироти корҳои ислоҳӣ; адои ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ аз ҷониби маҳкумшуда бо назардошти маҳдудиятҳои муқарраршуда; аз фехрист хориҷ кардани шахси ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшуда [6, с. 96]. Қайд кардан муҳим аст, ки дар иҷроаи ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ мақоми махсусгардонидашудаи давлатие, ки иҷроаи ҷазоро дар намуди маҳдуд кардани озодӣ аз ҷониби маҳкумшудагон назорат мекунад – нозироти корҳои ислоҳӣ нақши махсус мебозад. Бояд қайд кард, ки дар ҳар як марҳала ба нозироти корҳои ислоҳӣ, яъне мақоми махсуси давлатӣ, ки ба адои ҷазои маҳкумшудагон дар намуди маҳдуд кардани озодӣ назорат мекунад, нақши махсус дорад. Бинобар ин, ҳар як марҳаларо дар алоҳидагӣ таҳлил карда мебароем.

1. Бақайдгирии шахси ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшуда дар нозироти корҳои ислоҳӣ. Марҳалаи мазкур аз лаҳзаи гирифтани нусхаи ҳукми суд (таъинот, қарор) ба нозирот оғоз меёбад. Пас аз ба таври дахлдор ба қайд гирифтани ин ҳукм дар журнали ҳуҷҷатҳои воридотӣ ва журнали маҳкумшудагон нозироти корҳои ислоҳӣ ба суд дар бораи ба иҷро қабул шудани он хабар медиҳад. Дар ҳуди ҳамон рӯз барои шахсе, ки ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудааст, парвандаи шахсӣ кушода шуда, варақаи бақайдгирӣ пур карда мешавад.

Шахсе, ки ба ҷазои маҳдуд кардани озодӣ маҳкум гардидааст, аз рӯзи ба худуди маркази ислоҳӣ ворид гардидан расман ба қайд гирифта шуда, тартиботи дохилии маркази ислоҳӣ эълон карда мешавад. Ҳангоми ба қайд гузоштани шахси маҳкумшуда ба ҷазои маҳдуд кардани озодӣ, ҳатман, ӯ бо Қоидаҳои тартиботи дохилии маркази ислоҳӣ шинос карда шуда, дар бораи ҷавобгарӣ барои вайрон соختани тартиботи дохилӣ ва шароити адои ҷазо, саркашӣ намудан аз адои ин намуди ҷазо бо гирифтани забонхат огоҳ карда мешавад. Ба маҳкумшудагон ҳуқуқ ва уҳдадориҳои онҳо фаҳмонида шуда, шаҳодатномаи шахсият дода мешавад, ки онҳо бояд ҳамеша бо худ дошта бошанд. Ҳамин тавр, иҷроаи бечунучарои Қоидаҳои тартиботи дохилии марказҳои ислоҳӣ вазифаи муқаддаси шахси ба ҷазои маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшуда ба ҳисоб меравад [12, с. 229]. Ҳангоми ба нозироти корҳои ислоҳӣ даъват намудани маҳкумшуда бо ӯ оид ба масъалаҳои адои ҷазо сӯҳбат гузаронида мешавад. Натиҷаи сӯҳбат дар маълумотномаи сӯҳбат инъикос ёфта, бо имзои мусоҳиб тасдиқ карда мешавад. Нозироти корҳои ислоҳӣ на камтар аз як маротиба дар як моҳ маҳкумшударо дар маҳалли истиқомат ё будубоши маҳкумшуда ҷиҳати риояи маҳдудиятҳои муқаррарнамудаи суд, инчунин, бо мақсади муайян намудани маълумот дар бораи рафтор ва кори ӯ, инчунин,

дигар маълумотро месанчад, ки барои иҷрои назорат дахл дорад ва дар бораи он санад тартиб дода мешавад.

Пас аз ба даст овардани ҳукм аз ҷониби нозироти корҳои ислоҳӣ ба маҳкумшуда дар бораи зарурати ҳозир шудан ба нозироти корҳои ислоҳӣ барои бақайдгирӣ бо ҳуҷҷатҳои тасдиқунандаи шахсият огоҳии расмӣ дода мешавад. Муҳлати пешниҳоди огоҳнома аз рӯзи гирифтани нусхаи ҳукм аз ҷониби мақомоти иҷроӣ чазои ҷиноятӣ 15 рӯз мебошад [1, с. 527]. Дар марҳалаи бақайдгирӣ нозироти корҳои ислоҳӣ нусхаи ҳукми судро (қарор, таъинот) мегирад. Нозироти корҳои ислоҳӣ санади судиро дар журнали ҳуҷҷатҳои воридотӣ ба қайд мегирад ва ба суд дар бораи ба иҷро қабул шудани он хабар медиҳад. Дар баробари ин, ба шахсе, ки ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудааст, варақаи бақайдгирӣ ва парвандаи шахсӣ пур карда мешавад. Ба парвандаи шахсӣ ҳуҷҷатҳои зерин дохил карда мешаванд: нусхаи ҳукми суд, шиноснома, дафтарчаи меҳнатӣ; нусхаи қарор дар бораи ба ҳукм дохил накардани муҳлати дар ҷойи истиқомат набудани маҳкумшуда (агар мавҷуд бошад); нусхаи қарор дар бораи истифодаи аудиовизуалӣ, электронӣ ва дигар воситаҳои техникии назорат ва контрол нисбат ба маҳкумшуда; нусхаи қарор дар бораи бекор кардан (иваз кардани) истифодаи воситаҳои аудиовизуалӣ, электронӣ ва дигар воситаҳои техникии назорат ва контрол нисбат ба маҳкумшуда; огоҳӣ дар бораи роҳ надодан ба вайрон кардани тартиб ва шартҳои адои чазо; огоҳии расмӣ дар бораи роҳ надодан ба вайрон кардани маҳдудиятҳои муқаррарнамудаи суд (бо тасдиқи шинос будани маҳкумшуда бо ин ҳуҷҷат); нусхаи қарор дар бораи татбиқ намудани ҷораи чазо нисбат ба маҳкумшуда.

Шахсе, ки ба чазои маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудааст, вазифадор аст дар давоми се рӯзи баъди гирифтани чунин огоҳнома барои бақайдгирӣ ба нозироти корҳои ислоҳии ҷои истиқомат ҳозир шавад. Дар сурати ҳозир нашудани маҳкумшуда нозироти корҳои ислоҳӣ ҳуқуқ дорад, ки маҳкумшударо маҷбуран оварад. Ҳангоми ба муоина ҳозир шудани маҳкумшуда аксбардорӣ ва гирифтани изи ангушт гузаронида мешавад. Одатан, дар ин марҳала ҳодисаҳои вайрон кардани ҳуқуқи шахсоне, ки ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудаанд, хеле кам ба амал меоянд.

2. Маҳкумшуда чазоро дар намуди маҳдуд кардани озодӣ бо назардошти маҳдудиятҳои муқарраршуда адо мекунад. Дар марҳалаи дуоми чараёни иҷроӣ ҳукм дар намуди маҳдуд кардани озодӣ баҳисобгирии маҳдудиятҳое, ки нисбати маҳкумшудагон таъин шудаанд, зарур аст, ки вобаста ба хусусияти ҳатмии онҳо ба ду гурӯҳ тақсим карда мешавад: аввалин (асосӣ) маҳдудиятҳои зеринро дар бар мегиранд: берун аз ҳудуди шаҳр (ноҳияи) дахлдор сафар накардан; бе розигии нозироти корҳои ислоҳӣ ҷои истиқоматро тағйир надодан. Гурӯҳи дуюм (иловагӣ) аз маҳдудиятҳои зерин иборат аст: дар вақтҳои муайяни рӯз аз хона (манзили худ) берун нашудан; ба ҷойҳои алоҳидае, ки дар ҳудуди маҳаллаи дахлдор воқеъ гардидаанд, нарафтан; ба ҷойҳое, ки дар он ҷорабиниҳои оммавӣ ва дигар ҷорабиниҳо баргузор мешаванд нарафтан ва дар ин ҷорабиниҳо иштирок накардан; бе розигии нозироти корҳои ислоҳӣ ҷои кор ва (ё) таҳсилро дигар накардан.

Шахсони ба чазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшуда таҳти назорат, вале бидуни посбон дар марказҳои ислоҳӣ (табъидгоҳ) нигоҳ дошта шуда, ба зиммаи онҳо иҷроӣ вазифаҳои зерин гузошта мешавад:

1. Иҷроӣ бечунучароӣ талаботи Қоидаҳои тартиботи дохилии маркази ислоҳӣ (табъидгоҳ);

2. Кор кардан дар он ҷойе, ки маъмурияти маркази ислоҳӣ (табъидгоҳ) фиристодааст;

3. Ҳамеша дар ҳудуди сарҳади маркази ислоҳӣ (табъидгоҳ) бошанд ва бидуни иҷозати маъмурият онро тарк накунад. Ба ашхосе, ки ҷазояшон дар намуди маҳдуд кардани озодӣ тибқи тартиби иваз ба ҷазои нисбатан сабуктар татбиқ карда шудааст, дар ҳолатҳои зарурӣ пас аз бақайдгирии маҳкумшуда маъмурияти маркази ислоҳӣ (табъидгоҳ) метавонад барои ба муҳлати то панҷ шабонарӯз аз ҳудуди ҷойи ҷойгиршавии маркази ислоҳӣ (табъидгоҳ) баромадан иҷозат диҳад, агар чунин иҷозат аз ҷониби маъмурияти муассисаи ислоҳӣ пас аз озод намудан дода нашуда бошад;

4. Чун қоида дар ҳобгоҳҳои махсуси барои маҳкумшудагон таъингардида зиндагӣ карда, онро бидуни иҷозати маъмурияти маркази ислоҳӣ (табъидгоҳ) шабона тарк накардан;

5. Бе муз дар ободонии бино ва ҳудуди маркази ислоҳӣ (табъидгоҳ) тибқи тартиби бонавбат, дар вақтҳои ғайриқорӣ ва ба муҳлати на бештар аз ду соат дар як ҳафта иштирок кунанд;

6. Ҳуҷҷати шаҳодатдиҳандаи шахсии намунаи муқарраршуда дошта бошанд [16, с. 116-117].

Тафтиши иловагии ҷойгиршавии маҳкумшуда дар ҷойи истиқомат ё қор ва (ё) таҳсил дар давраи маҳдудият метавонад тавассути телефонҳои хонагӣ ё қорӣ сурат гирад. Дар сурати аз тарафи маҳкумшуда мавҷуд набудани қонуншиканӣ протокол тартиб дода намешавад, дар протоколи назорат сабти дахлдор карда мешавад. Ҳангоми муқаррар намудани маҳдудият барои рафтани ба ҷойҳои ҷамъомад ва дигар ҷорабиниҳо ва иштирок накардан дар онҳо, боздид аз ҷойҳои муайяне, ки дар ҳудуди шаҳр (ноҳия) дахлдор ҷойгиранд, дар ҳукм бояд намудҳои алоҳидаи ҷорабиниҳои оммавӣ ва дигар ҷорабиниҳо оид ба иштироки шахс, инчунин, ҷойҳои мушаххасе, ки барои боздид аз маҳкумшудагон манъ аст, нишон дода шаванд. Дар акси ҳол, маҳкумшуда дар асоси тафсири аслии меъёр аз иштирок дар ҳама ҷорабиниҳои оммавӣ, ки дар ҳудуди шаҳр (ноҳия) баргузор мешаванд, маҳдуд карда мешавад. Ба ғайр аз ин, судҳо ҳангоми қарор дар бораи муқаррар намудани ин маҳдудиятҳо нисбат ба маҳкумшуда, хусусияти ҷинояти содиркардаи маҳкумшуда, ҳолатҳои ҷиноят, ҳолатҳои ҷиноят, ки ба содир намудани ҷиноят мусоидат кардаанд, инчунин, маълумот дар бораи шахсияти маҳкумшударо бояд ба назар гирад [1, с. 530]. Ҳангоми муроҷиати маҳкумшуда барои иҷозат ҷиҳати тағйир додани ҷои истиқомат, қор ва (ё) таҳсил, нозироти мазкур аризаро дар журнали дахлдор ба қайд гирифта, объективона, ҳамаҷониба ва сари вақт дида баромадани аризаро таъмин менамояд. Нозироти қорҳои ислоҳӣ аз рӯи натиҷаҳои баррасии ариза қарор қабул карда, ба маҳкумшуда оид ба моҳияти суолҳои дар ариза гузошташуда ҷавоби асоснокӣ хаттӣ медиҳад. Ҳангоми тафтиши нозироти қорҳои ислоҳӣ ҷойҳои баргузори ҷорабиниҳои оммавӣ ва дигар ҷорабиниҳо ва муайян кардани маҳкумшудае, ки барои иштирок дар онҳо маҳдудият дорад, нозир бояд ҳудудӣ ва эҳтиёткорӣ намояд, то ки аз ҷониби маҳкумшуда ва дигар шахсон ба кирдорҳои ғайриқонунӣ роҳ надиҳад.

3. Аз фехрист хориҷ кардани шахсе, ки ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудааст. Иҷрои ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ дар рӯзи охирини адои ҷазо бо назардошти он тағйироте, ки мумкин аст ба ҳукм ворид карда шавад, қатъ карда мешавад. Ба андешаи Е.А. Бирюкова, марҳалаи сеюми ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ, хориҷ кардани шахсе, ки ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудааст, аз фехрист хориҷ кардани ҷазоро дар рӯзи охирини ҳукм

бо назардошти тағйироте, ки метавонад дар давоми адои чазо рӯх диҳад, дар назар дорад [1, с. 530]. Дар асоси таҳқиқоти гузаронидашуда метавон ба хулосае омад, ки раванди иҷрои чазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ якранг набуда, аз се марҳала иборат буда, ҳар кадоми онҳо хусусиятҳои хоси худро доранд.

Бояд тазакурр дод, ки нисбатан кам истифода шудани маҳдудиятҳои озодӣ, ба фикри мо, бо нокифоя инкишоф ёфтани механизми татбиқи он, алалхусус воситаҳои таъмини иҷрои он шарҳ дода мешавад. Иҷрои чазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ бо низоми томи воситаҳое, ки ба ҳамдигар зич алоқаманд буда, комплекси ягонро ташкил медиҳанд, таъмин карда мешавад. Одатан, чунин воситаҳоро метавон ба ду гурӯҳи асосӣ тақсим кард: воситаҳои назорат ва контрол; воситаҳои психологию тарбиявӣ. Дар ин маврид факти фарқи байни воситаҳои татбиқи маҳдуд кардани озодӣ ва воситаҳои ислоҳӣ асоснок аст. Гузашта аз ин, ба назари мо, категорияи якуми таҳлилшуда нисбат ба дуюм аз ҷиҳати мазмун васеътар аст. Мақсади воситаҳои таъмини иҷрои маҳдуд кардани озодӣ аз он иборат аст, ки саъю кӯшиши ба вучуд овардани кафолати бозғатимоди ҳуқуқи татбиқи принсипи ногузирии чазо ва пурратар татбиқ намудани мақсадҳои чазо мебошад. Дар ҳоле ки воситаҳои ислоҳӣ танҳо ба ноил шудан ба яке аз мақсадҳои чазои ҷиноятӣ – ислоҳи маҳкумшуда нигаронида шудаанд. Воситаҳои ислоҳӣ бевосита аз намуди чазо вобаста буда, бояд бо назардошти хусусият ва дараҷаи хавфи ҷамъиятии ҷинояти содиршуда, шахсияти маҳкумшуда ва рафтори онҳо татбиқ карда шаванд.

Воситаҳои муҳими таъмини иҷрои чазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ воситаҳои психологию тарбиявӣ мебошанд. Дар бораи кори тарбиявӣ ҳамчун воситаи ислоҳи маҳкумшудагон сухан ронда, бояд қайд кард, ки қонунгузориҳои ҷиноятӣ мақсадҳои қатъии муайяншудаи чазои ҷиноятӣ – барқарор намудани адолати иҷтимоӣ, ислоҳи шахсе, ки ҷиноят содир кардааст ва пешгирии содир намудани ҷинояти навро пешбинӣ мекунад. Ислоҳи маҳкумшуда бе андешидани чораҳои дорои хусусияти ҳуқуқи ҷиноятӣ номумкин аст. Чунки дар баробари бурдани корҳои тарбиявӣ маҳкумшудае ёфт мешаванд, ки қоидаҳои тартиботи дохилии марказҳои ислоҳиро вайрон намуда, камсамарии чораҳои таъсиррасониро нишон медиҳанд.

Кори тарбиявӣ бо маҳкумшудагон дар шаклҳои инфиродӣ, гурӯҳӣ ва оммавӣ бо истифодаи васеи тарзу усулҳои психологӣ ва педагогӣ гузаронида мешавад. Аз ин рӯ, ҳайати кормандони маркази ислоҳӣ, ки кори тарбиявӣ бо маҳкумшудагонро мегузаронанд, бояд аз истифодаи тарзу усулҳои психологӣ ва педагогӣ хабардор буда, истифодаи самараноки онҳоро таъмин карда тавонанд [12, с. 246]. Чунин ба назар мерасад, ки дар робита ба тамоюли ба вучуд омадани ислоҳоти низоми чазо, маҳз мақсади ислоҳи маҳкумшуда тавассути таъсири тарбиявӣ боиси танқидҳои бештар мегардад.

Чазои маҳдуд кардани озодӣ мисли дигар намуди чазоҳои асосӣ дорои чораҳои муайяни таъсиррасонии ислоҳӣ ба маҳкумшудагон мебошад. Қонунгузориҳои иҷрои чазои ҷиноятӣ ба сифати яке аз аввалин воситаҳои таъсиррасонии ислоҳӣ корҳои тарбиявиро барои шахсоне, ки чазоро дар намуди маҳдуд кардани озодӣ адо мекунанд, муқарар намудааст. Мутобиқи м. 56 КИҶ ҚТ бо ашхосе, ки чазоро дар намуди маҳдуд кардани озодӣ адо мекунанд, аз ҷониби маъмурияти маркази ислоҳӣ (табъидгоҳ), инчунин, маъмурияти ташкилоти ҷои кори маҳкумшудагон ва сохторҳои ҷамъиятӣ корҳои тарбиявӣ гузаронида мешаванд, ки шаклҳои асосиашон аз инҳо иборатанд: корҳои инфиродӣ, ки дар асоси омӯзиши шахсияти ҳар як маҳкумшуда бо назардошти ҷинояти содирнамудаи ӯ, синну сол, таҳсилот, касб

ва дигар хислатҳои маҳкумшуда гузаронида мешавад; фаҳмонда додани қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон; корҳои маданият оммавӣ ва варзишию ҷисмонӣ [16, с. 118]. Маҳз ташкили самараноки раванди иҷрои ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ ба рушди иқтисоди ҷазои ҷиноятӣ ва ноил шудан ба мақсадҳои ҷазо таъсир мерасонад. Ҳамин тариқ, агар шахсе, ки ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудааст, ислоҳ нашуда бошад ва нияти дубора содир кардани ҷиноят дошта бошад, пас ўро танҳо бо таҳдиди ҷазои сахттар аз ин кор боздоштан мумкин аст. Дар ҷараёни иҷрои ҳукм дар намуди маҳдуд кардани озодӣ ба ҳамаи мақсадҳои ҷазои ҷиноятӣ ноил шудан мумкин аст. Аммо, бори дигар тақрор менамоем, ки ноил шудан ба мақсадҳои ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ танҳо пас аз ворид намудани тағйироти дахлдор ба қонунгузорию ҷиноятӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ имконпазир аст.

Мақсад аз ислоҳи маҳкумшуда тағйир додани шахсияти ўст, ки дар он вай ба ҷомеа ҳамчун шахрванде бармегардад, ки қонунро вайрон намекунад ва қоидаҳои ҷомеаи инсониро эҳтиром мекунад. Шахс дар натиҷаи таъсири манфии омилҳои гуногуни криминогенӣ ба ташаккули фонди психозмотсионалию ӯ, ҷинояткор мегардад. Дар натиҷа, ҷинояткори эҳтимолӣ дарки муқаррарии тамоми ҳодисаҳои ҷорӣ, таҷовуз ва бегонагӣ аз ҷомеа пайдо мешавад. Аммо, агар дар бораи маҳдуд кардани озодӣ сухан ронем, ба таъсири воқеии ислоҳӣ ба маҳкумшуда шубҳа кардан мумкин аст [6, с. 130]. Раванди ислоҳи шахсе, ки ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудааст якранг набуда, он аз марҳалаҳои муайян иборат аст. Ба назари мо, таснифоти раванди ислоҳи маҳкумшудагон, ки В.А. Горбунов пешниҳод кардааст, муваффақона ҳисоб намудан мумкин аст. Аҳамият диҳед, ки ў ин таснифро нисбат ба онҳое, ки бо маҳрум сохтан аз озодӣ таъин шудаанд, татбиқ кардааст. Аммо, ба назари мо, ин таснифот барои шахсоне, ки ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудаанд, хеле мувофиқ ва қобили татбиқ аст. Инак, дар динамикаи ҷараёни ислоҳ ва тарбияи ахлоқии маҳкумшудагон В.А. Горбунов се марҳилаи асосиро муайян мекунад:

– дар марҳилаи якуми тайёри дар ҷаҳони ботинии маҳкумшуда барои ба вуҷуд омадан ва ҳалли мусбати зиддиятҳои байни муносибатҳои кӯҳна, манфӣ ва нав, мусбат бо воқеияти атроф заминаҳои зарурӣ ташаккул меёбанд. Дар ин марҳила шароитҳои фароҳам оварда мешаванд, ки ба ташаккули таҷрибаи нави рафтори ахлоқӣ, таҷрибаи муносибатҳои ахлоқӣ мусоидат намуда, зухури майлу одатҳои кӯҳна ва манфири душвор мегардонанд.

– марҳилаи дуюм, низой, маҳаки марказии тарбияи ахлоқӣ мебошад. Одатҳои манфири шахси маҳкумшуда рад мекунад.

– марҳилаи сеюм бо хоҳиши худомӯзии ахлоқии маҳкумшуда мутобиқи идеалҳои мусбати бадастомада аз сабаби норозигӣ аз камбудии худ тавсиф мешавад [3, с. 34]. Албатта, набояд фаромӯш кард, ки ба даст овардани натиҷаҳои дар боло зикршуда танҳо дар ҷараёни гузаронидани ҷорабиниҳои тарбиявӣ дар асоси омӯзиши усулҳои гуногун имконпазир аст.

Ҳамин тавр, мо воситаҳои асосии таъмини иҷрои ҷазоро дар намуди маҳдуд кардани озодӣ баррасӣ намуда, чунин ҳулоса баровардан мумкин аст, ки воситаҳои таъмини иҷрои ҷазои маҳдуд кардани озодӣ барои фароҳам овардани кафолати бозғатимоди ҳуқуқии татбиқи принсипи ногузирии ҷазо ва пурра амалӣ намудани мақсадҳои ҷазо пешбинӣ шуда, онҳоро шартан ба воситаҳои назоратӣ-контролӣ ва воситаҳои психологию тарбиявӣ чудо намуд. Дар айни замон динамикаи мусбӣ дар истифодаи воситаҳои электронии назорат ва контрол нисбат ба шахсони ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшуда ба назар намерасад. Бинобар ин, танҳо масъулияти маҳкумшуда барои осеб ба воситаҳои

электронии назорат ва контрол метавонад ба рушди таҷрибаи мусбати истифодаи дастбандҳои электронӣ дар кишвар таъсир расонад. Гурӯҳи махсуси онҳое, ки ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудаанд, ноболиғон мебошанд. Ҳангоми гузаронидани корҳои тарбиявӣ бо онҳо омилҳоеро, ки ба рафтори ноболиғон таъсир мерасонанд, ба назар гирифтани лозим аст. Вобаста ба ин, мо пешниҳод менамоем, ки дар зери сарпарастии нозироти корҳои ислоҳӣ созмони ҷамъиятӣ таъсис дода, бо ноболиғони аз 14 то 18 солае, ки ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудаанд, фаъолияти тарбиявӣ гузаронад.

Таҳлили вазъи танзими ҳукукии раванди иҷроӣ чазои ҷиноятӣ дар намуди маҳдуд кардани озодӣ ба мо имкон дод, ки як қатор проблемаҳоеро муайян кунем, ки аз қонунгузор таваҷҷӯҳи хосса талаб мекунад.

1. Проблемаи назорат ва контроли нозироти корҳои ислоҳӣ аз болои шахсоне, ки ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудаанд. Таҳлили натиҷаҳои фаъолияти нозироти корҳои ислоҳӣ нишон медиҳад, ки таъсири бештари амалӣ ба шарте ба даст меояд, ки ҳангоми банақшагирии пешгирии ин гуна ҳуқуқвайронкуниҳо муносибати эҷодкорона дар ташкил ва амалӣ намудани назорати доимии рафтори шахсони ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшуда таъмин карда шавад. Инчунин, таълими доимии кормандони нозироти корҳои ислоҳӣ, усулҳои ошкор намудан, пешгирӣ ва рафъи ин ҳуқуқвайронкуниҳо дар байни маҳкумшудагони категорияи таҳқиқшаванда ташкил карда мешавад.

2. Проблемаи берун аз ҳудуди дахлдор рафтани шахсоне, ки ба муҳлати кӯтоҳи озодӣ маҳкум шудаанд. Чунин ба назар мерасад, ки танзими ҳукуқӣ барои фаъолияти нозироти корҳои ислоҳӣ дар робита ба назорати иҷроӣ онҳо аз ҷониби шахсоне, ки ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудаанд, чунин манъи қонунӣ, аз қабилӣ сафар накардан ба ҷойҳои муайяне, ки дар ҳудуди шаҳр (ноҳия) дахлдор ҷойгиранд, зарур аст. Иҷроӣ чазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ танҳо дар ҷои истиқомати маҳкумшуда имконпазир аст. Аммо, суд ҳангоми баровардани ҳукм на ҳама вақт ҷузъҳои расмӣ мафҳуми ҷои истиқоматро ба назар мегирад [14, с. 54]. Гап дар сари он аст, ки қонунгузор чунин мафҳумро ҳамчун «ҷойҳои муайян» ифшо намекунад. Бо ақидаи он олимоне, ки агар дар мавриди аввал қаҳвахона, бар, тарабхона ва дигар муассисаҳои нӯшокиро ба чунин ҷойҳо дохил кардан мумкин бошад, бояд розӣ шуд, пас дар мадди дуюм ҷӣ тааллуқ доштан, ҷӣ тавр муайян кардани онҳо таҳқиқоти иловагӣ ва ҷиддиро талаб мекунад. Ташкили назорат аз болои рафтори шахсоне, ки ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудаанд, дар ин маврид омӯзиши ҳамачонибаи чунин масъалаҳо, аз ҷумла, муайян кардани номгӯи объектҳои назорат дар асоси хусусияти маҳалҳои вобаста ба истифода ва паҳнкунии маводи нашъаоварро дар назар дорад.

Мавҷудияти ҷой ҳангоми таъин кардани ин намуди чазо нисбат ба маҳкумшудагоне, ки ҷои истиқомати муайян надоранд, инчунин, ба маҳкумшудагоне ҷой доранд, ки барои онҳо муқаррар намудани ҷои истиқомати онҳо имконнопазир аст (дар ҷои истиқомат, молу мулк, иҷораи иҷтимоӣ ба қайд гирифта нашудааст), ба истиснои муқаррар намудани ҳуди факти дар ҷои муайян зиндагӣ кардан (бо шарик, дӯстон ва ғайра). Дар ин ҳолат ба маҳкумшуда намуди ҳатмӣ - барои сафар берун аз ҳудуди шаҳр (ноҳия) дахлдор маҳдуд карда мешавад. Маҳкумшудагон воқеан дар ҷойҳои гуногуни будубоши муваққатӣ зиндагӣ мекунад, ки ин барои назорати пурра аз болои ин категорияи шахсон назоратро душвор мегардонад.

Чунин хулоса кардан мумкин аст, ки минбаъд кор оид ба навсозии санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки раванди иҷроӣ ҳазоро дар намуди маҳдуд кардани озодӣ танзим мекунамд, ба мақсад мувофиқ аст, ки дар ин мавридҳо:

– ба зиммаи маҳкумшудае, ки нозироти қорҳои ислоҳӣ нисбати ӯ дар бораи тағйир додани маҳалли истиқомат қарор қабул кардааст, гузаштани уҳдадорӣ ҳозир шудан ба нозирот дар ҷои истиқомати нав дар муҳлати муқарраршуда;

– танзими санҷишҳои иловагӣ (воқеӣ) дар ҷои зисти (иқомати) пешбинишуда бо ташаббуси маҳкумшуда дар робита ба тағйири ҷои истиқомат (иқомат), инчунин, ҳангоми аз муассисаҳои ислоҳӣ озод кардани маҳкумшудагон.

3. Проблемаи назорат ва контрол аз болои шахсоне, ки бо маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшуда, ҳазоро дар маҳалли будубоши онҳо адо мекунамд. Маҳдуд кардани озодӣ чун ҳазои асосие, ки ба ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд, дар баробари маҳрум сохтан аз озодӣ, яқумра маҳрум сохтан аз озодӣ ва ҳазои қатл аз ҷониби мақомоти иҷроӣ ҳазои ҷиноятӣ иҷро карда мешавад. Мутобиқи м. 48 КИҚ ҚТ маҳали адои ҳазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ муассисаҳои маҳсус-марказҳои ислоҳӣ (табъидгоҳҳо) мебошад ва ашхоси ба ин намуди ҳазо маҳкумшуда ҳазоро дар ин муассисаҳо адо мекунамд. Ҳамчунин, шахсоне, ки нисбат ба онҳо маҳдуд кардани озодӣ тибқи тартиби иваз кардани намуди дигари ҳазо таъин шудааст, метавонанд барои адои ҳазо ба марказҳои ислоҳӣ (табъидгоҳҳо) фиристода шаванд [16, с. 115]. Агар маҳкумшуда барои истиқомати худ ягон ғӯшаи деҳаро интихоб кунамд, пас проблемаҳои зерин ба миён меоянд. Яқум, қитъаи замини он ҷойгоҳ таъиноти қатъӣ дорад ва ба қайд гирифташ дар биноҳои дар он воқеъгардидаро дар назар надорад. Аз ин рӯ, ҷои ҷойгиршавии ин ғуна маҳкумшудагон ба нозироти қорҳои ислоҳӣ маълум нест ва назорат аз болои ӯ душвор мегардад. Маҳкумшуда метавонад то 90 рӯз дар ҷои будубоши худ сабти ном нашавад. Ҳамин тариқ, назорат ва контрол аз болои маҳкумшудагоне, ки барои иваз кардани ҷои истқомат ё будубоши онҳо маҳдудият таъин шудааст, барои нозирон душвор аст. Ба фикри мо, истифодаи ибораи “маҳалли адои ҳазо” дар номи м.м. 48, 49 ва дигар моддаҳои КИҚ ҚТ нодуруст мебошад. Зеро истилоҳи “маҳал” нисбатан васеъ буда, воҳиди марзӣю маъмурӣ ба ҳисоб меравад. Аммо, тибқи моддаи мазкур асосан маҳкумшуда ҳазоро дар муассисаи маҳсус адо мекунамд. Ё ин ки дар қ. 1 м. 49 КИҚ ҚТ ҳам ибораи “маҳалли адои ҳазо” ва ҳам ибораи “маҳалли истиқоматии маҳкумшуда”, ҳамзамон ибораи “ҷои адои ҳазо” истифода гардидааст, ки дар амал фаҳмишҳои нодурустро ба вуҷуд меорад. Аз ин рӯ, ба андешаи мо дар ивази истилоҳи мазкур бояд дигар истилоҳоти мувофиқ истифода карда шавад. Ҳамин тариқ, ин пешниҳод мегардад, ки дар номи м.м. 48, 49 ва дигар меъёрҳои КИҚ ҚТ ибораи “маҳалли адои ҳазо” ба ибораи “муассисаи адои ҳазо” иваз карда шавад.

Ба маҳкумшудагоне, ки речаи адои ҳазоро вайрон намекунамд, иҷозат дода мешавад, ки бо оилашон дар ҳонаи иҷора ё ҳусусӣ зиндагӣ кунанд. Ба шахсоне, ки ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудаанд, барои таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва олии касбӣ дар ҳудуди кишвар дар ҷои адои ҳазо ғоибона таҳсил кардан мумкин аст. Маъмурияти муассисаи ислоҳӣ барои рафтори нек ва муносибати софдилона ба қор метавонад ҷораҳои ғуноғуни ҳавасмандкунамда, аз ҷумла иҷозат барои берун аз марказ гузаронидан дар рӯзҳои истироҳат (таътил), инчунин, иҷозат барои истироҳати берун аз марказ истифода барад [13, с. 100].

Ҳамин тавр, кормандони нозироти корҳои ислоҳӣ бояд рафтори маҳкумшудагонро, ки барои рафтан ба онҳо на танҳо ба ҷойҳои чорабиниҳои оммавӣ, балки ба ҷойҳои ҷамъиятӣ, ки метавонанд ба марказҳои бачагона, мактабҳо, дигар муассисаҳои таълимӣ, беморхонаҳо, нақлиёти ҷамъиятӣ, маҳдуд карда шудааст, назорат кунанд, ки ба фикри мо, на ба хусусияти ҳукуқии намуди ҷазо ва на ба эҳтиёҷоти амалияи иҷроӣ он мувофиқ нест. Гузашта аз ин, дар аксари мавридҳо он аз сабаби ҳаҷми калон ва ғайриимкон будани объективии андешидани ҷораҳои беасос иҷронашуда боқӣ мемонад, зеро амалан имкони ба ҳар як маҳкумшуда таъин намудани корманди нозироти корҳои ислоҳӣ оид ба назорати риояи рафтори ӯ ба меъёрҳои муқарраршуда мавҷуд нест. Бояд илова намуд, ки маҳкумшуда, ки дар ҷои ҷамъиятӣ қарор дорад, метавонад ба осонӣ онро тарк карда, аз кормандони нозироти корҳои ислоҳӣ пинҳон шавад, дар ин ҳолат ошкор кардани далели вайрон кардани ин манъкунӣ танҳо ҳангоми мулоқоти бевоситаи корманди нозироти корҳои ислоҳӣ бо маҳкумшуда имкон дорад.

4. Проблемаи расмиёти гирифтани розигии нозироти корҳои ислоҳӣ барои иваз кардани ҷои қор (таҳсил). Ба фикри мо, расмиятчигии гирифтани ризоияти нозир аз он иборат аст, ки маҳкумшуда ба нозироти корҳои ислоҳӣ аризаи хаттӣ пешниҳод мекунад, ки дар он бояд асосҳои тағйир додани ҷои қор ё таҳсили маҳкумшуда нишон дода шавад, ки барои иваз кардани ҷои қор (таҳсил) аллақай шароит мавҷуд бошад. Дарвоқеъ, нозироти корҳои ислоҳӣ наметавонад ба маҳкумшуда чунин розигиро рад кунад, зеро ниҳоят муҳим аст, ки шахси ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшуда даромади мустақил дошта бошад ё хоҳиши идомаи таҳсилро дошта бошад. Дар баробари ин нозирот бояд дар бораи рафтори маҳкумшуда, аз ҷумла дар ҷои қор ё таҳсили шахси ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшуда маълумот гирад. Вобаста ба ин, мо чунин мешуморем, ки маҳдудияти тағйир додани ҷои қор ва (ё) таҳсил бе розигии нозироти корҳои ислоҳӣ бояд дар таҳрири нав баён карда шавад. Дар қ. 9 м. 52 КИЧҚ ҚТ бояд тағйироту иловаҳо ворид карда шавад, аз ҷумла: «Ҳангоми иваз кардани ҷои қор ва (ё) таҳсил маҳкумшуда бояд фавран мақоми махсуси давлатиро, ки ба адои ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ аз ҷониби маҳкумшудагон назорат мекунад, хабар диҳад».

5. Масъалаи ҷорӣ намудани маҳдудиятҳо барои сафар ба ҷойҳои муайяне, ки дар ҳудуди шаҳр (ноҳия)-и дахлдор ҷойгиранд ва ҷойҳои баргузориҳои чорабиниҳои оммавӣ ва дигар иштирок дар ин чорабиниҳо.

Чунин ақида вуҷуд дорад, ки татбиқи ин маҳдудият бо хоҳиши пешгирӣ кардани будубоши маҳкумшуда дар баъзе ҷойҳои ҷамъиятӣ, ки ҳузури ӯ аз нуқтаи назари эҳтимоли содир кардани ҷиноятҳои нав номатлуб аст, алоқаманд мебошад. Ба фикри мо, агар маҳкумшуда дар ҳайати гурӯҳи муташаккил ҷиноят содир карда бошад, ба мақсад мувофиқ аст, ки суд дар қисми таъиноти ҳукм маҳдудияти рафтани он ҷойҳоеро, ки маҳкумшудагон барои содир намудани ҷиноят волеҷӯранд, ҷиҳати пешгирии такрори ҷиноят нишон диҳад.

Бояд тазаккур дод, ки қонунгузориҳои хориҷӣ, алалхусус ФР оид ба ҳолатҳои дахлдоре, ки ба маҳкумшуда ҷиҳати аз ҳудуди муқарраршуда адои ҷазо баромадан иҷозат дода мешавад, меъёри дахлдор муқаррар кардааст. Аммо, қонунгузориҳои ҚТ ягон ҳолатро оид ба ин масъала муқаррар накардааст. Бо ин назардошт, афзалтар меҳисобем, ки дар м. 52 КИЧҚ ҚТ ҳолатҳои, ки ба маҳкумшуда ҷиҳати баромадан аз ҳудуди адои ҷазои иҷозат мебошанд, муқаррар карда шавад.

6. Масъалаи имконнопазирии иҷрои уҳдадорихои ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшуда оид ба ҳозир шудан барои бақайдгирӣ ба нозироти корҳои ислоҳӣ бо назардошти нишондиҳандаҳои ҷисмонӣ. Суд маҳкумшударо вазифадор мекунад, ки моҳе аз як то чор маротиба барои ба қайд гирифтани ба нозироти корҳои ислоҳӣ ҳозир шавад. Аммо шахсе, ки мубталои беморист, чӣ бояд кард, агар ин кор барояш аз ҷиҳати ҷисмонӣ душвор бошад? Ҳатто суд ин талаботро бекор карда наметавонад, он барои ҳамаи онҳое, ки ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудаанд, хатмист. Ба фикри мо, имконияти бақайдгириро дар шуъбаҳо, нозироти маҳаллии корҳои дохилӣ пешбинӣ кардан лозим мебуд [4, с. 32]. Ин мавқеъ таваҷҷӯҳи хоссаро талаб менамояд, зеро воқеан як гурӯҳи шахрвандоне вучуд дорад, ки дар иҷрои ин уҳдадорӣ ба мушкилоти муайян дучор мешаванд, зеро санҷишҳо дар масофаи хеле дур аз ҷои истиқомати маҳкумшуда ҷойгир шудаанд. Вобаста ба ин, мо чунин мешуморем, ки тартиби бақайдгирии категорияи алоҳидаи ашхосе, ки ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудаанд, метавонад содда карда шавад. Бо сабабҳои узрнок (масалан, бемории вазнин ва ғайра) ва мувофиқи санҷиш ба қайд гирифтани ин гуна маҳкумшудагон метавонад дар ҳонаи ӯ гузаронида шавад. Яъне, ҳангоми ба қайд гирифтани чунин маҳкумшуда ё дар сурати ба миён омадани сабабҳои узрнок, нозир бояд дар парвандаи шахсии маҳкумшуда қайд гузорад, ки ҳозир шудан ба нозироти корҳои ислоҳӣ барои бақайдгирӣ имконнопазир аст. Минбаъд бо мақсади гузаронидани назорат ва бақайдгирии шахси ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшуда, ки ба категорияи дар боло зикршуда тааллуқ дорад, ҳозир шудани нозирро дар ҷои истиқомати маҳкумшуда якҷоя кардан мумкин аст.

7. Масъалаи танзими ҳуқуқии номгӯии маҳдудиятҳое, ки нисбати маҳкумшудаи ҷазои маҳдуд кардани озодӣ татбиқ карда мешаванд. Бояд гуфт, ки қонунгузори кишварҳои хориҷӣ, аз ҷумла ФР дар қ. 1 м. 53, номгӯии маҳдудиятҳоро муқаррар кардааст. Аммо, дар қонунгузори ҚТ на дар КЧ ва на дар КИЧЧ номгӯии маҳдудиятҳо муқаррар нашудааст, ҳол он ки номи ҷазо маҳдуд кардани озодӣ мебошад. Пас, суоле ба миён меояд, ки нисбати маҳкумшуда кадом маҳдудиятҳо ва дар асоси кадом санад татбиқ карда мешаванд? Бо ин назардошт, ба назари мо бояд номгӯии маҳдудиятҳо дар қонунгузорӣ дақиқан муқаррар карда шаванд, то ки барои дигарон дастрас ва фаҳмо бошанд. Ҳамин тавр, пешниҳод менамоем, ки дар қ. 2 м. 54 КЧ ҚТ ва ё 52¹ КИЧЧ ҚТ номгӯии маҳдудиятҳои маҳкумшудаи ҷазои маҳдуд кардани озодӣ муқаррар карда шавад.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи таҳқику омӯзиши проблемаҳои иҷрои ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ як қатор хулоса баровардан мумкин аст:

1. Қисми 2 м. 54 КЧ ҚТ ва ё 52¹ КИЧЧ ҚТ номгӯии маҳдудиятҳои маҳкумшудаи ҷазои маҳдуд кардани озодӣ муқаррар карда шавад.

2. Қисми 10 м. 52 КИЧЧ ҚТ ба ҳолатҳое, ки ба маҳкумшуда ҷиҳати баромадан аз ҳудуди адои ҷазои иҷозат мебошанд, бахшида шавад.

3. Дар қ. 4 м. 54 КЧ ҚТ илова карда шавад, ки «Маҳдуд кардани озодӣ ба шахрвандони хориҷӣ, шахсони бешаҳрванд, инчунин, шахсоне, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷои истиқомати доимӣ надоранд, ё ки хусусияти сайёрии қор ё ҷои таҳсили дурдаст доранд татбиқ карда намешавад».

4. Дар номгӯии уҳдадорихое, ки нисбати маҳкумшуда татбиқ мегарданд, уҳдадорихои зерин илова карда шаванд: «Дар як моҳ як маротиба ба комиссияи назорати ҷамъиятӣ бо мақсади гузаронидани сӯҳбатҳои тарбиявӣ ҳозир шавад; дар як моҳ ду маротиба барои машварат бо равоншинос ҳозир шавад».

5. Барои як шахсе, ки ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкум шудааст, меъёри манзил бояд дар асоси хулосаи мустақили коршинос ҳисоб карда шавад. Муаллифони чунин санчиши универсалӣ бояд равоношиносон, омӯзгорон, мутахассисони соҳаи санитария ва кормандони ҳифзи ҳуқуқ бошанд.

6. Пешниҳод менамоям, ки аз ноболиғони аз 14 то 18 сола дар зери сарпарастии нозироти корҳои ислотӣ созмони ҷамъиятӣ таъсис дода, бо ноболиғони ба маҳдуд кардани озодӣ маҳкумшуда фаъолияти тарбиявӣ гузаронад.

7. Пешниҳод мегардад, ки дар номи м.м. 48, 49 ва дигар меъёрҳои КИЧҚ ҚТ ибораи “маҳалли адои ҷазо” ба ибораи “муассисаи адои ҷазо” иваз карда шавад.

8. Дар қ. 9 м. 52 КИЧҚ ҚТ бояд тағйироту иловаҳо ворид карда шавад, аз ҷумла: «Ҳангоми иваз кардани ҷои қор ва (ё) таҳсил маҳкумшуда бояд фавран мақоми махсуси давлатиро, ки ба адои ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ аз ҷониби маҳкумшудагон назорат мекунад, хабар диҳад».

Муқарриз: Бобохонов Ф.А. – н.и.х., дотсенти ДОТ дар ноҳияи Рашт

Адабиёт:

1. Бирюкова, Е.А. Наказание в виде ограничения свободы: законодательство и практика назначения и исполнения [Текст] / Е.А. Бирюкова // Бюллетень науки и практики. – 2018. – Т. 4. – №5. – С. 524-531.

2. Бриллиантов, А.В. Ограничение свободы: вопросы назначения наказания [Текст] / А.В. Бриллиантов // Уголовное право. – 2017. – № 3. – С. 13-20.

3. Горбунов, В.А. Педагогические основы исправления и нравственного воспитания осужденных [Текст] / В.А. Горбунов // Вестник Владимирского юридического института. – 2006. – № 1. – С. 31-34.

4. Звонов, А.В. О проблемах исполнения наказания в виде ограничения свободы [Текст] / А.В. Звонов // Преступление. Наказание. Исправление // Вестник Вологод. ин-та права и экономики ФСИН России. – 2011. – № 14. – С. 30-32.

5. Капитанова, Е.А. Ограничение свободы: современные проблемы применения [Текст] / Е.А. Капитанова // Законность. – 2014. – № 5. – С. 31-34.

6. Колбасова, Е.В. Правовое регулирование исполнения наказания в виде ограничения свободы [Текст]: дис. ...канд. юрид. наук. – М., 2016. – 260 с.

8. Комбаров, Р.В. Правовое положение лиц, осужденных к наказанию в виде ограничения свободы [Текст] / Р.В. Комбаров: монография. – Вологда: ВИПЭ ФСИН России, 2013. – 171 с.

9. Коснырева, Т.А. Ограничение свободы в системе уголовных наказаний: проблемы законодательного и практического характера [Текст] / Т.А. Коснырева // Ведомости уголовно-исполнительной системы. – 2011. – № 6. – С. 12-14.

10. Коростылёва, Ю.В. О некоторых вопросах исполнения наказания в виде ограничения свободы [Текст] / Ю.В. Коростылёва // Вестник Кузбасского института. – 2013. – № 3. – С.14-21.

11. Соколов, И.В. Ограничение свободы как вид уголовного наказания [Текст] / И.В. Соколов: монография. – М.: Юрлитинформ, 2013. – 224 с.

12. Стручков, Н.А. Исправительно-трудовая политика и ее роль в борьбе с преступностью [Текст] / Н.А. Стручков. – Саратов: Изд-во Саратовского университета. – 1970. – 271 с.

13. Тафсир ба Кодекси иҷроӣ ҳаққи ҳаққонӣ [Матн] / З.А. Камолов, А.И. Сафарзода, Ш.Л. Холиков, Т.Ш. Шарипов, Ф.И. Ғаниев, П.Н. Наврузова. – Душанбе, 2018. – 636 с.

14. Тулиев, И.Р. Наказание по уголовному праву Таджикистана (система, виды наказаний и их назначение) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2010. – 217 с.

15. Фоменко, Е.Н. Некоторые вопросы, возникающие при исполнении наказания в виде ограничения свободы, и пути совершенствования данного вида наказания [Текст] / Е.Н. Фоменко // Ведомости уголовно-исполнительной системы. – 2018. – № 4. – С. 52-58.

16. Ходжалиев, С.А. Исполнение наказания в виде ограничения свободы [Текст] / С.А. Ходжалиев // Закон и право. – 2019. – №10. – С. 92-94.

17. Шарипов, Т.Ш., Камолов, З.А., Диноршоев, А.М., Сафаров, А.И. Ҳуқуқи иҷроӣ ҳаққи ҳаққонӣ [Матн] / Т.Ш. Шарипов, З.А. Камолов, А.М. Диноршоев, А.И. Сафаров: китоби дарсӣ. – Душанбе, 2011. – 354 с.

Literature:

1. Biryukova, E.A. Punishment in the form of restriction of freedom: legislation and practice of appointment and execution [Text] / E.A. Biryukova // Bulletin of Science and Practice. - 2018. - Vol. 4. - No. 5. - P. 524-531.

2. Brilliantov, A.V. Restriction of freedom: issues of sentencing [Text] / A.V. Brilliantov // Criminal Law. - 2017. - No. 3. - P. 13-20.

3. Gorbunov, V.A. Pedagogical foundations of correction and moral education of convicts [Text] / V.A. Gorbunov // Bulletin of the Vladimir Law Institute. – 2006. – No. 1. – P. 31-34.

4. Zvonov, A.V. On the Problems of Execution of Punishment in the Form of Restriction of Freedom [Text] / A.V. Zvonov // Crime. Punishment. Correction // Bulletin of the Vologda. Institute of Law and Economics of the Federal Penitentiary Service of Russia. – 2011. – No. 14. – P. 30-32.

5. Kapitonova, E.A. Restriction of Freedom: Modern Problems of Application [Text] / E.A. Kapitanova // Legality. – 2014. – No. 5. – P. 31-34.

6. Kolbasova, E.V. Legal Regulation of the Execution of Punishment in the Form of Restriction of Freedom [Text]: dis. ... candidate of legal sciences. – М., 2016. – 260 p.

8. Kombarov, R.V. Legal status of persons sentenced to punishment in the form of restriction of liberty [Text] / R.V. Kombarov: monograph. – Vologda: VIPE FSIN of Russia, 2013. – 171 p.

9. Kosnyreva, T.A. Restriction of liberty in the system of criminal punishments: problems of a legislative and practical nature [Text] / T.A. Kosnyreva // Bulletin of the criminal-executive system. – 2011. – No. 6. – P. 12-14.

10. Korostyleva, Yu.V. On some issues of execution of punishment in the form of restriction of liberty [Text] / Yu.V. Korostyleva // Bulletin of the Kuzbass Institute. – 2013. – No. 3. – P.14-21.

11. Sokolov, I.V. Restriction of freedom as a type of criminal punishment [Text] / I.V. Sokolov: monograph. – М.: Yurlitinform, 2013. – 224 p.

12. Struchkov, N.A. Correctional labor policy and its role in the fight against crime [Text] / N.A. Struchkov. – Саратов: Publishing house of Saratov University. –

1970. – 271 p.

13. Commentary on the Criminal Code [Text] / Z.A. Kamolov, A.I. Safarzoda, Sh.L. Khalikov, T.Sh. Sharipov, F.I. Ganiev, P.N. Navruzova. – Dushanbe, 2018. – 636 p.

14. Tuliev, I.R. Punishment under the criminal law of Tajikistan (system, types of punishments and their purpose) [Text]: dis. ... Cand. of Law. – M., 2010. – 217 p.

15. Fomenko, E.N. Some issues arising in the execution of punishment in the form of restriction of liberty, and ways to improve this type of punishment [Text] / E.N. Fomenko // Bulletin of the criminal-executive system. – 2018. – No. 4. – P. 52-58.

16. Khodjaliev, S.A. Execution of punishment in the form of restriction of liberty [Text] / S.A. Khodjaliev // Law and Right. – 2019. – No. 10. – P. 92-94.

17. Sharipov T.Sh., Kamolov Z.A., Dinorshoev A.M., Safarov A.I. The right to execute criminal punishment [Text] / T.Sh. Sharipov, Z.A. Kamolov, A.M. Dinorshoev, A.I. Safarov: textbook. – Dushanbe, 2011. – 354 p.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ИҶРОИ ҶАЗО ДАР НАМУДИ МАҲДУД КАРДАНИ ОЗОДӢ

Дар мақола баъзе масъалаҳои иҷрои ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф, зимни таҳқиқоти худ, андешаҳои олимони ватанию хориҷӣ ва меъёрҳои қонунгузорию таҳлил намуда, проблемаҳои иҷрои ҷазоро дар намуди маҳдуд кардани озодӣ таҳлил ва муайян намудааст. Муаллиф ба чунин ҳулоса омад, ки дар назария ва амалияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ, махсусан дар раванди ҳуқуқтатбиқкунӣ проблемаи иҷрои ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ ва мушкилоте, ки дар ин самт ба вучуд меояд, аз ҷумлаи масъалаҳои муҳим маҳсуб меёбад. Лозим ба зикр аст, ки гуманизатсияи қонунгузорию ҷиноятӣ ба як тамоюли ҷаҳонӣ табдил ёфтааст. Ҷазоҳои бо ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа вобаста намебошанд дар тамоми ҷаҳон инкишоф меёбанд ва Тоҷикистон низ дар ин радиф истисно нест.

Калидвожаҳо: проблема, қорҳои ислоҳӣ, ҷазои ҷиноятӣ, иҷрои ҷазо, қорҳои тарбиявӣ, ҷораҳои ҳавасмандгардонӣ, нозироти қорҳои ислоҳӣ, маҳкумшуда, қонунгузорию иҷрои ҷазои ҷиноятӣ.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ИСПОЛНЕНИЯ НАКАЗАНИЙ В ВИДЕ ОГРАНИЧЕНИЯ СВОБОДЫ

В статье рассматриваются некоторые вопросы исполнения наказания в виде ограничения свободы. Автор в ходе своего исследования проанализировал мнения отечественных и зарубежных ученых и нормы законодательства, проанализировал и определил проблемы исполнения наказания в виде ограничения свободы. Автор пришел к выводу, что в теории и практике уголовного права и исполнения уголовных наказаний, особенно в процессе правоприменения, актуален вопрос исполнения наказания в виде ограничения свободы и проблемы, возникающие в этом направлении, относятся к числу наиболее важных проблем. Следует отметить, что гуманизация уголовного законодательства стала мировой тенденцией. Наказания, несвязанные с изоляцией осужденного от общества развиваются по всему миру, и Таджикистан в этом плане не является исключением.

Ключевые слова: проблемы, исправительная работа, уголовное наказание, исполнение наказания, воспитательная работа, мотивационные

меры, уголовно-исполнительная инспекция, осужденный, законодательство об уголовном наказании.

SOME ISSUES OF EXECUTION OF PUNISHMENTS IN THE FORM OF RESTRICTION OF FREEDOM

The article examines some issues of execution of punishment in the form of restriction of freedom. The author, in the course of his research, analyzed the opinions of domestic and foreign scientists and legal norms, analyzed and identified the problems of execution of punishment in the form of restriction of freedom. The author came to the conclusion that in the theory and practice of criminal law and the execution of criminal penalties, especially in the process of law enforcement, the issue of execution of punishment in the form of restriction of freedom is relevant and the problems arising in this direction are among the most important problems. It should be noted that the humanization of criminal legislation has become a global trend. Punishments not related to the isolation of the convicted person from society are developing all over the world, and Tajikistan is no exception in this regard.

Key words: problems, correctional work, criminal punishment, execution of punishment, educational work, motivational measures, penal injunction, convicted person, legislation on criminal punishment.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зокирзода Зафар Хайрулло – Донишқадаи омӯзгорӣи Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқ ва идораи давлатӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Гарм, к. Э.Муҳиддин-63, Телефон: (+992) 918535914. E-mail: zafar.khayrullozoda@mail.ru

Сведения об автор: Зокирзода Зафар Хайрулло – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, кандидат юридических наук, доцент кафедры права и государственного управления. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Мухиддин-63. Телефон: (+992) 918535914. E-mail: zafar.khayrullozoda@mail.ru

Information about author: Zokirzoda Zafar Khairullo – Tajik pedagogical institute in Rasht district, candidate of legal sciences, associate professor of the department of law and public administration. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Mukhiddin-63. Phone: (+992) 918535914. E-mail: zafar.khayrullozoda@mail.ru

ТДУ: 347.62

ТАҲҚИҚИ НАЗАРИЯВИИ ТАБИАТИ ҲУҚУҚИИ НИКОҲ

Бобохонов Ф.А.

Донишқадаи омӯзгорӣи Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Табиати ҳуқуқии никоҳ яке аз мавзӯҳои муҳоҷисавӣ дар илми ҳуқуқшиносӣ ба ҳисоб рафта, то кунун андешаҳои мухталиф дар ин хусус ба назар мерасанд. Олимону муҳаққиқон бо факту далелҳои гуногун табиати ҳуқуқии никоҳро мухталиф матраҳ намудаанд. Масъалаи муайян кардани моҳият ва табиати ҳуқуқии никоҳ на танҳо дар замони муосир, балки дар

марҳилаҳои таърихӣ низ ҳамчун мавзуи баҳснок ба ҳисоб мерафт. Маврид ба зикр аст, ки масъалаҳо оид ба никоҳ, ҳуқуқҳои оилавӣ ва ҳуқуқи ухдадорӣҳои ҳамсарон, баробарҳуқуқии марду зан дар муносибатҳои оилавӣ ва монанди инҳо дар таҳқиқотҳои як қатор муҳаққиқони ватанӣ ба назар мерасанд, ки низомҳои таърихӣ-ҳуқуқии Тоҷикистонро фаро мегиранд. Аз ҷумла, У.А. Азиззода [1], Ф.Т. Тоҳиров [11], А.Ғ. Холиқзода [12], А.М. Диноршоҳ [3], Ш.Ш. Шосаидзода [14] ва дигарон.

Бояд таъakkур дод, ки фаҳмишҳо оид ба никоҳ мухталиф буда, табиати никоҳро ҳамчун падидаи ҳуқуқӣ мураккаб мегардонанд. Дар илми ҳуқуқи оилавӣ ақди никоҳро ба мазмунҳои зерин мефаҳманд: ҳамчун шартнома, ҳамчун институти навъи махсус, ҳамчун далели ҳуқуқӣ, институти ҳуқуқи оилавӣ, ҳамчун муносибатҳои ҳуқуқӣ [9, с. 87]. Гуногун будани назарияҳо оид ба никоҳ на танҳо маънои мавҷудияти таваҷҷуҳи устуворро ба ин масъала ифода мекунад, балки инчунин набудани ягонагии ақидаҳоро оид ба табиат ва моҳияти ҳуқуқии он муайян месозад.

Дар қонунгузориҳои оила мафҳуми муносибатҳои никоҳ мавҷуд нест. Ба таълимоти рӯ оварда, мо метавонем ду равиши асосиро барои муайян кардани ин мафҳум ҷудо кунем. Бархе аз олимони консепсияи шартномавиро дастгирӣ мекунанд, баъзеи дигар бар ин назаранд, ки никоҳ як намуди махсуси институт буда, моҳияти ҳуқуқии он аз шартнома фарқ мекунад. Ҳамин тариқ, М.В. Антоколская қайд мекунад, ки созишномаи ақди никоҳ ба муомилоти ҳуқуқии маданӣ қомилан шабоҳат дорад [2, с. 93-94]. Консепсияи шартномавӣ бештар хусусияти ҳуқуқии муносибатҳои никоҳро инъикос мекунад. Сарфи назар аз шабоҳатҳои ошқори ақди никоҳ ва шартномаи маданӣ, фарқиятҳои мавҷудаи онҳоро рад кардан мумкин нест. Аввалан, никоҳ наметавонад ҳадафи мушаххас дошта бошад, дар ҳоле ки ҳар як шартнома бояд мавзуи худро муайян кунад. Сониян, ҳангоми бастанӣ ақди никоҳ мӯҳлати эътибори он баррасӣ намешавад, дар ҳоле ки аксари муомилаҳо ғаврий мебошанд. Сеюм, ҳангоми бастанӣ муомилот бояд ҳамаи шартҳои он мавриди баррасӣ қарор дода шавад ва ҳангоми ба қайд гирифтани муносибатҳои никоҳ ин қорро кардан мумкин нест. Ин фарқиятҳо хусусияти махсуси ҳуқуқии муносибатҳои ақди никоҳро нишон медиҳанд. Аз ҳама дуруст ба назар мерасад, ки ақди никоҳ ҳамчун шартномаи ҳуқуқи оилавӣ фаҳмида шавад, ки дорои хусусиятҳои муайян мебошад. Ин ақида ба зарурати дар таърифи он инъикос намудани моҳияти ҳуқуқии ақди никоҳ, инчунин имконнопазирӣ ва нолозим будани ифшои моҳияти муносибатҳои никоҳ аз нигоҳи ахлоқӣ вобаста аст [15, с. 725].

Назарияи шартномавии никоҳ мебошад, ки дар Рими Қадим ба вучуд омада, дар Аврупо дар охири асри XVIII – ибтидои асри XIX бо пайдо шудани никоҳи шахрвандӣ ташаккул ёфтааст [9, с. 87]. Маврид ба зикр аст, ки на ҳамаи муҳаққиқон чунин назарияро ҷонибдорӣ менамоянд. Зеро мавҷудияти шартҳои муайян ва ба вучуд омадани ҳуқуқи ухдадорӣҳои тарафайн ҳануз маънои шартнома будани никоҳро ифода намесозад. Бисёр унсурҳои дигаре мавҷуданд, ки никоҳро аз шартномаи маданӣ фарқ мекунонад. Аз ҷумла, вобаста ба мақсад, мӯҳлат, моҳияти ҳуқуқи ухдадорӣҳо ва ғайра. Масалан, шартнома байни ду шахс баста шуда, ҳуқуқи ухдадорӣҳо ва оқибатҳои ҳуқуқиро маҳз барои ду тараф ба вучуд меоварад. Аммо, никоҳ байни ду шахс баста шуда, оқибатҳои ҳуқуқӣ ва ҳуқуқи ухдадорӣҳоро на танҳо байни ду шахс, балки дар байни тамоми аъзоёни оила ба вучуд меорад. Бахусус, вазъи ҳуқуқии фарзандон маҳз аз никоҳи басташуда вобастагӣ дорад.

Тахлили таърифҳои пешниҳодшудаи никоҳ нишон медиҳад, ки мақсади никоҳ дарк намудани талаботи табиӣ одамон ба муттаҳидшавӣ бо ҳамдигар, зиндагии якҷоя мебошад. Бо вучуди ин, аксар вақт ҳолатҳои никоҳ бо мақсади ба даст овардани насаби машхур, шомил шудан ба гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ ё ба даст овардани афзалиятҳои гуногун дида мешаванд. Албатта, шахсоне, ки ақди никоҳ мекунанд, ин ҳадафҳоро дунбол мекунанд, аммо ба даст овардани онҳо, ба истиснои гирифтани насаб, бидуни никоҳ имконпазир мебошад. Ҳамчунин, имкони соҳиби фарзанд шудан ва тарбияи фарзанд ба мавҷудияти никоҳ байни волидон иртибот надорад. Пеш аз ҳама мақсади ақди никоҳ он чизест, ки дар натиҷаи бастанӣ он ба даст меояд – ҳуқуқу уҳдадориҳо ва мақоми ҳуқуқии зану шавҳар.

Қариб ҳамаи олимони муосир аз эътироф намудани созиши ақди никоҳ ҳамчун шартномаи маданӣ даст мекашанд. Далелҳои асосии онҳоро метавон чунин ҷамъбаст кард: аввалан, онҳо чунин мешуморанд, ки мақсади никоҳ на танҳо ба вучуд омадани муносибатҳои ҳуқуқии ақди никоҳ, балки таъсиси иттиҳод дар асоси муҳаббат, эҳтиром ва ғайра мебошад. Далели дуюм ин аст, ки зану шавҳари оянда ҳангоми ба никоҳ даромадан ҳудашон мазмуни муносибатҳои ҳуқуқии никоҳро муайян карда наметавонанд, ҳуқуқ ва уҳдадориҳои онҳоро меъёрҳои императивии қонун муайян мекунанд, ки барои муносибатҳои ҳуқуқии шартномавӣ хос нест [8, с. 94]. Воқеан ҳам, андешаҳои зикршуда қобили қабул мебошанд. Зеро дар шартномаи маданӣ тарафҳо, баъзе шарту шароитҳоро ҳудашон созиш менамоянд, аз ҷумла муҳлати амали шартномаро, вале дар ақди никоҳ тарафҳо наметавонанд муҳлатро ҳудашон созиш намуда, шартҳои бастанӣ никоҳро низ ихтиёронан интиҳоб намоянд. Ба тарафҳо танҳо ризоият хос буда, дигар шароитҳо ва тартиботро қонунгузорӣ муқаррар менамояд. Қатъи шартномаи никоҳ аксарияти муносибатҳои тарафҳоро аз байн мебарад, вале қатъи никоҳ ҳануз қатъи муносибатҳои ҳуқуқии зану шавҳар буда наметавонад. Бинобар ин, никоҳ созиш ва иттифоқи ҳуқуқӣ буда, ҳамчун шартнома баррасӣ кардани он нодуруст мебошад.

Бояд таъкид кард, ки тарафдорони назарияи никоҳ ҳамчун институти навъи махсус, мавҷуд будани унсурҳои шартномавиро дар муносибатҳои ақди никоҳ низ эътироф мекунанд, вале баррасии онро ҳамчун шартнома инкор менамоянд. Ин назария дар давраи пеш аз инқилобӣ васеъ паҳн шуда, дар замони шуравӣ хеле маъмул буд. Тарафдорони он аз ҷумлаи Е. Ворожейкин, И. Загоровский, Г. Матвеев, А.М. Нечаева, Л. Пчелинсева, В. Рясенцев, Н. Тарусина, Г.Ф. Шершеневич ва дигарон мебошанд. Назарияи никоҳ ҳамчун як намуди махсуси институт дар байни олимони ҳуқуқи маданияи Русия хеле маъмул аст [9, с. 88].

Никоҳ факти ҳуқуқӣ мебошад, ки ҳуқуқу уҳдадориҳои шахсии ғайримолумулкӣ ва молумулкиро барои зану шавҳар муқаррар мекунад. Хусусияти муносибатҳои шахсии ғайримолумулкӣ дар он аст, ки онҳо амалан аз назорати давлат берун мондаанд. Аз ин лиҳоз, ба ақидаи Г.Ф. Шершеневич ба қонунӣ кардани ҳуқуқҳои эҳтироми ҳамдигар, эҳсоси муҳаббати мутақобила зарурат нест [13, с. 528]. Вале мо бо ин муносибат розӣ шуда наметавонем, зеро нақши меъёрҳои декларативӣ равшан ва калон аст. Пеш аз ҳама, онҳо моҳияти қонунгузорию оиларо дар маҷмӯъ инъикос намуда, барои рушди он имкониятҳои муайян доранд. Инчунин меъёр-эъломиҳо намунаи рафтори тамоми ҷомеа буда, бо ҳамин вазифаи тарбиявиро иҷро мекунанд.

Бисёре аз олимони муосир ба тарафдорони назарияи никоҳ ҳамчун институти ҳуқуқи оилавӣ мансубанд. Институти ҳуқуқӣ маҷмӯи меъёрҳои

ҳуқуқии соҳаи ҳуқуқ мебошад, ки ба соҳаи муайяни муносибатҳо таъсири мустақили танзимкунанда мерасонад. Меъёрҳои қонунгузорию оилавӣ шакл, тартиб, шартҳои ақди никоҳ, қатъи ақди никоҳ, безътибор донишони он ва ғайраро танзим мекунад, яъне онҳо танзими ҳамаҷонибаи муносибатҳои никоҳро таъмин менамоянд. Маълумоти пешниҳодшуда таъсири мустақили танзимкунандаи онҳоро ба муносибатҳои ақди никоҳ, мавҷудияти муносибати маҷмӯии танзими ҳуқуқии муносибатҳои ақди никоҳ нишон дода, гурӯҳи ин меъёрҳоро ҳамчун институти ҳуқуқӣ тавсиф мекунад.

Никоҳ ҳамчун институти ҳуқуқи оилавӣ – маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқие, ки шароит ва тартиби бастанӣ он, қатъ, безътибор донишони он, ҳуқуқу уҳдадорӣҳои субъективии муайяни дорои хусусияти шахсии ғайримолумулкӣ ва молумулкиро танзим мекунад.

Моҳияти ҳуқуқии ақди никоҳ бо як соҳаи ҳуқуқӣ маҳдуд намешавад, ҳоҳ он факти ҳуқуқӣ бошад, ҳоҳ муносибатҳои ҳуқуқӣ. Он дорои аломатҳои падидаҳои гуногуни ҳуқуқӣ, аз ҷумла шартнома, намуди махсуси институт, факти ҳуқуқӣ, институти ҳуқуқӣ, муносибатҳои ҳуқуқӣ, уҳдадорӣ мебошад. Ба назар чунин мерасад, ки бо мавқеи олими фаронсавӣ М. Сегален розӣ шудан лозим аст, ки «... никоҳро танҳо дар робитаи ҳамдигарии ҳамаи соҳаҳои дар боло зикршуда, ҳамчун муносибатҳои ҳуқуқӣ, ахлоқӣ, динӣ, иҷтимоӣ-психологӣ, физиологӣ ва иқтисодӣ баррасӣ кардан лозим аст» [9, с. 88]. Ба ибораи дигар, никоҳ ҳамчун як падидаи ҳуқуқии мураккаб мебошад.

Дар адабиёт қайд мегардад, ки на танҳо унсурҳои ҳуқуқӣ, балки ахлоқию динӣ ва то андозае унсурҳои ҷисмонии никоҳ низ ба марвиди фаҳмиши ҳуқуқ қарор мегирад [4, с. 23]. Аз ин рӯ, никоҳ ҳамчун як ниҳоди бисёрҷониба, вақте ки аз нуқтаи назари дин, хусусиятҳои фарҳангӣ, иқтисод, ҷомеашиносӣ ва ҳуқуқ дида мешавад, дорои хусусиятҳои гуногун мегардад. Масалан, ҷониби ахлоқӣ мавҷудияти муҳаббат, эҳтиром ва пайванди ахлоқии ҳамдигарро пешбинӣ мекунад. Хусусиятҳои фарҳангӣ никоҳро ба урфу одатҳо тобеъ мекунад. Аломати иқтисодӣ пешбурди хоҷагии умумиро ифода мекунад. Ҷанбаи иҷтимоӣ бошад мавқеи ҳоси ҳамсарону фарзандонро дар ҷомеа нишон медиҳад. Ҷанбаи ҳуқуқӣ бошад аломати ҳуқуқии ақди никоҳ, пайдоиши ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои зану шавҳарро ифода мекунад [6, с. 160].

Дар ин ҳусус дигар андеша низ ҷой дорад, ки никоҳ падидаи мураккаби иҷтимоӣ буда, ҳам ба меъёрҳои ҳуқуқӣ, ҳам иқтисодӣ ва ҳам меъёрҳои ахлоқӣ таъсир мерасонад ва аз ин рӯ, таърифи никоҳ танҳо аз мавқеи ҳуқуқӣ, ки ҷанбаҳои маънавӣ ва ҷисмонии онро қамро гирифта танзим намекунад, пурра ва ҳамаҷониба буда наметавонад [10, с. 49]. Аз нуқтаи назари Н.В. Орлова, «қўшиши додани таърифи ҳуқуқии мафҳуми ақди никоҳ бенатиҷа мебуд, зеро ин падидаи мураккаб аст ва таърифи ҳуқуқӣ ҳатман нопурра хоҳад буд, зеро он аломатҳои асосии никоҳро фаро гирифта наметавонист», дар ҳоле ки вай ҳамчунин доир ба аҳамияти таърифи дақиқ ва мукаммали мафҳуми никоҳ ҳамчун яке аз муҳимтарин институтҳои ҳуқуқӣ изҳори назар кард, зеро чунин таъриф барои фарқ кардани ақди никоҳ зарур аст [7, с. 57]. Бояд таваҷҷуҳ дод, ки никоҳ ҳамчун роҳи ҳуқуқии ташкили оила, ки маънои он якҷоя зиндагӣ ва амал кардан, нигоҳ доштани зиндагии муштарак, таваллуд ва тарбияи фарзандон мебошад, гуногунҷанба буда, пайвасти инкишоф меёбад. Бешубҳа, дар ҷомеаи муосир никоҳро метавон ҳамчун як танзими махсуси фаъолияти ҳаёти одамон, ки аз ҷониби давлат ва қонун ҳифз карда мешавад, баррасӣ кард, ки таъсири он робитаи байни зан ва мардро муносибатҳои ҳуқуқӣ мегардонад ва ба онҳо мақоми махсуси оилавӣ медиҳад.

Дар баъзе системаҳои ҳукукии кишварҳо моҳияти ҳукукии ақди никоҳро метавон ҳамчун муомилоти маданӣ муайян кард, зеро никоҳ метавонад бо шартӣ ҳатмӣ бастанӣ шартномаи ақди никоҳ, ки на танҳо муносибатҳои молумулкӣ, балки ҳуқуқҳои ғайримолумулкиро низ танзим карда метавонад, ҳамроҳӣ карда шавад. Аз ин рӯ, таърифи ҳукукии моҳияти ҳукукии ақди никоҳ бевосита аз хусусиятҳои низомии ҳуқуқие, ки мувофиқи он муқаррар шудааст, вобаста мебошад. Никоҳ ба ташкили оила нигаронида шудааст, бинобар ин, моҳияти ҳукукии онро ҳадафҳои асосии оила мувофиқи қонун ва тартиботи ҷамъиятӣ муайян мекунанд.

Дар никоҳ мо метавонем гурӯҳҳои зерини муносибатҳоро фарқ кунем: рӯхӣ, ҷисмонӣ ва моддӣ. Унсурҳои маънавӣ ва ҷисмонии никоҳ, албатта, бо қонун танзим шуда наметавонад ва қариб ҳамаи олимони муосир ва пешазинқилобӣ ба ин мувофиқанд. Аммо, чунин тақсимои муносибатҳо, ки иттиҳоди никоҳро ташкил медиҳанд, фавран эътироф карда нашуд. Инкишофи таърихӣ ақидаҳо дар бораи никоҳ тавре ба амал омад, ки ақидаҳои ахлоқӣ ҷои ақидаҳои диниро дар бораи никоҳ ва баъзан якҷоя бо он гирифтанд. Ба андешаи Ю.П. Пантанова, мафҳуми никоҳ на аз муқаддас шудани он аз ҷониби меъёрҳои динӣ, балки аз мувофиқати иттиҳоди никоҳ ба табиати ахлоқии инсон бармеояд. Никоҳ акнун на ҳамчун муқаддасот, ё ҳамчун шартнома, балки ҳамчун як намуди падидаи махсус ҳисобида мешавад. Қонун маҷбур буд, ки ин падидаҳо ҳифз кунанд ва никоҳ боз дар тамоми доираи қонун, бо тамоми гуногунии муносибатҳои таъсисии он дохил мешуд [8, с. 94]. Зану шавҳаре, ки бо сабабҳои моддӣ ақди никоҳ бастаанд, метавонанд чунин ҳисоб кунанд, ки тамоми ҳуқуқу уҳдадорӣҳои онҳо аз ақди бастаашон бармеояд ва давлат чунин ақди никоҳро дуруст эътироф мекунад, зеро сабабҳои бастанӣ ақди никоҳ аҳамияти ҳуқуқӣ надоранд. Ҳамаи ин нисбат ба дину ахлоқ бетаваҷҷуҳ нест, вале ҳар ду метавонад барои афроди гуногун тафовут дошта бошад ва эътирофи ин ҳақиқат аз муҳимтарин кафолати озодии инсон аст.

Дарвоқеъ, иродаи шахсони ба ақди никоҳ воридшаванда ба ноил шудан ба як қатор оқибатҳои ҳам ҳуқуқӣ ва ҳам ғайриҳуқуқӣ нигаронида шудааст. Пеш аз ҳама, онҳо барои ба даст овардани мақоми иҷтимоӣ ва ҳуқукии зану шавҳар кӯшиш мекунанд. Вазъи оилавӣ инчунин боиси ба даст овардани ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои зану шавҳар мегардад [8, с. 95]. Никоҳ дар институти оила мавқеи асосиро ишғол мекунад, зеро он барои ба вучуд омадани на танҳо муносибатҳои никоҳ, балки муносибатҳои дигаре, ки дар байни аъзоёни оила ба вучуд меоянд, нақши асосиро мегузорад. О.Г. Куриленко никоҳро асоси муҳимтарини барпо намудани оила мешуморад. Дар айни замон таърифи қонунии никоҳ вучуд надорад. Ин бо он шарҳ дода мешавад, ки никоҳ як падидаи мураккаби иҷтимоӣ буда, на танҳо ба меъёрҳои ҳуқуқӣ, балки ба меъёрҳои ахлоқӣ, инчунин қонунҳои иқтисодӣ таъсир мерасонад, ки пурра будани таърифи ақди никоҳро танҳо аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ зерӣ шубҳа мегузорад [5, с. 5]. Дар навбати худ, М.В. Кротов чунин мешуморад, ки ақди никоҳро ҳамчун ягонагии ду мафҳум фаҳмидан лозим аст: ақди никоҳ ҳамчун далели ҳуқуқие, ки муносибатҳои ақди никоҳро ба вучуд меорад ва никоҳ ҳамчун мақоми махсуси ҳуқукии шахсони никоҳшаванда [8, с. 95]. Бо дарназардошти гуфтаҳои боло чунин таърифи ақди никоҳро пешниҳод намудан мумкин аст: ақди никоҳ иттиҳоди баробарҳуқукии зану мард аст, ки бо мақсади бунёди оила ва ба вучуд овардани низомии ҳуқуқҳои расмӣ ҳамдигар ва уҳдадорӣҳо ба вучуд меояд. Никоҳ муносибатҳои ҳуқуқӣ буда, барои зану

шавҳар ҳуқуқ ва уҳдадорихои муайяни дорои хусусияти шахсӣ ва молумулкиро ба вучуд меорад.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳлилу баррасии масъалаи табиати ҳуқуқии никоҳ чунин ҳулосаҳо баровардан мумкин аст:

1. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки то кунун масъалаи мафҳум, моҳият ва табиати ҳуқуқии никоҳ баҳсбарангез боқӣ мондааст. Дар ин хусус назарияҳои мухталиф ҷой дорад, ки тарафдоронашон бо факту далелҳо назарияи худро ҷонибдорӣ мекунанд.

2. Назарияи шартномавии никоҳ то ҳол мавзӯи баҳс буда, муҳаққиқони замони муосир онро инкор менамоянд. Мо низ назарияи шартномавии никоҳро инкор намуда, никоҳро ҳамчун институти ҳуқуқи оилавӣ меҳисобем, ки дар заминаи меҳру муҳаббат ва иттифоқи ихтиёронаю баробарҳуқуқ бунёд карда мешавад.

3. Масъалаи мафҳуми муносибатҳои зану шавҳар дар байни муҳаққиқони ҳуқуқ баҳсбарангез мебошад. Зарур аст, ки мафҳуми ақди никоҳ қонунӣ гардонида шавад. Бинобар ин, дар қонунгузори оилавӣ мафҳуми никоҳро илова кардан зарур мебошад: «Никоҳ созиши байни зану мард мебошад, ки бо ризоияти озод ва пурраи тарафҳо бо тартиби муқаррарнамудаи қонун баста шуда, боиси ба вучуд омадани ҳуқуқ ва уҳдадорихои зану шавҳар мегардад».

4. Барои бақайдгирии ақди никоҳ шартҳои муайяне вучуд доранд, ки бояд риоя шаванд. Таркиби воқеие, ки барои барқарор кардани муносибатҳои никоҳ зарур аст, бояд инҳоро дар бар гирад: мавҷуд будани розигии ихтиёрии тарафайн дар байни шахсоне, ки хоҳиши ақди никоҳ доранд; расидан ба синни никоҳ; шахсоне, ки хоҳиши бастани муносибатҳои ақди никоҳ доранд, бояд мард ва зан бошанд; шумораи шахсоне, ки хоҳиши никоҳ карданро доранд, бояд ду нафар бошад.

5. Чунин аломатҳои бастани ақди никоҳро номбар кардан мумкин аст, ки моҳият ва табиати онро муайян мекунанд: 1) ҷинси гуногунии ду шахси ба ақди никоҳ воридшаванда; 2) ихтиёри ва ризоияти тарафайн; 3) нияти барпо намудани оила; 4) бошуурона ва дар асоси солимии равонии тарафҳо бастани ақди никоҳ; 5) принципи якканикоҳӣ; 6) баробарии занон ва мардон дар никоҳ оид ба ҳуқуқ ва уҳдадорихои шахсӣ ва молумулкӣ; 7) бақайдгирии давлатӣ (агар дар қонун тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад); 8) риояи тартиботи ҷамъиятӣ, хусусан агар қонуни хориҷӣ татбиқ карда шавад; 9) ҳифзи давлатии никоҳ.

Муқарриз: Азизода У.А. – д.и.х., профессори ДМТ

Адабиёт:

1. Азизов, У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: монография / [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 368 с.

2. Антокольская, М.В. Семейное право [Текст] / М.В. Антокольская: Учебник. – М.: Юристъ, 2002. – 336 с.

3. Диноршоев, А.М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02 / Диноршоев Азиз Мусоевич. – М., 2015. – 535 с.

4. Жилинкова, И.В. Брачный договор [Текст] / И.В. Жилинкова. – Харьков, 2009. – 174 с.
5. Куриленко, О.Г. Семейная правосубъектность [Текст] / О.Г. Куриленко // Право: история, теория, практика. Сборник статей и материалов. – Санкт-Петербург, 2009. – С. 5.
6. Никогосян, С.А. К вопросу о правовой природе брака в российском и иностранном праве [Текст] / С.А. Никогосян // Вестник экономики, права и социологии. – 2013. – № 1. – С. 160-163.
7. Орлова, Н.В. Правовое регулирование брака в СССР [Текст] / Н.В. Орлова. – М.: Наука, 1971. – 126 с.
8. Пантанова, Ю.П. Брак: понятие, сущностная характеристика и значение по действующему законодательству [Текст] / Ю.П. Пантанова // Вестник магистратуры. – 2014. – № 6 (33). – Том II. – С. 94-96.
9. Перцева, В.А. К вопросу о природе брака [Текст] / В.А. Перцева // Общество: политика, экономика, право. – 2017. – № 6. – С. 86-88.
10. Смышляева, О.В. Понятие и правовая природа брака: теории правопонимания [Текст] / О.В. Смышляева // Вестник Российской правовой академии. – 2017. – № 1. – С. 49-54.
11. Тохиров, Ф.Т. Актуальные проблемы истории и теории государства и права в условиях государственной независимости Республики Таджикистан [Текст] / Ф.Т. Тохиров. – Душанбе: Дониш, 2009. – 369 с.
12. Холиков, А.Ф. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон [Матн] / А.Ф. Холиков. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2014. – 380 с.
13. Шершеневич, Г.Ф. Курс гражданского права [Текст] / Г.Ф. Шершеневич. – Тула: Автограф, 2001. – 530 с.
14. Шосаидзода, Ш.Ш. Ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи кӯдак дар Тоҷикистон [Матн]: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2020. – 235 с.
15. Шутова, А.А. Сравнительно-правовой анализ брачных отношений и фактических брачных отношений в Российской Федерации [Текст] / А.А. Шутова // Студент - Исследователь - Учитель: материалы 22 Межвузовской студенческой научной конференции, Санкт-Петербург, 01 апреля – 31 2020 года / Российский государственный педагогический университет им. А.И. Герцена. – Санкт-Петербург: Российский государственный педагогический университет им. А.И. Герцена, 2021. – С. 724-731.

Literature:

1. Azizov, U.A. Evolution of the institutions of crime and punishment on the territory of historical and modern Tajikistan: historical and legal research: monograph / [ed. F.T. Takhirov]. – Dushanbe: Andaleb-R, 2015. – 368 p.
2. Antokolskaya, M.V. Family law [Text] / M.V. Antokolskaya: Textbook. – M.: Jurist, 2002. – 336 p.
3. Dinorshoev, A.M. Constitutional foundations of regulation and implementation of human and civil rights and freedoms in the Republic of Tajikistan [Text]: dis. ... doctor of law: 12.00.02 / Dinorshoev Aziz Musoevich. – M., 2015. – 535 p.
4. Zhilinkova, I.V. Marriage contract [Text] / I.V. Zhilinkova. – Kharkov, 2009. – 174 p.
5. Kurilenko, O.G. Family legal capacity [Text] / O.G. Kurilenko // Law: history, theory, practice. Collection of articles and materials. – St. Petersburg, 2009. – P. 5.

6. Nikogosyan, S.A. On the legal nature of marriage in Russian and foreign law [Text] / S.A. Nikogosyan // Bulletin of Economics, Law and Sociology. – 2013. – No. 1. – P. 160-163.
7. Orlova, N.V. Legal regulation of marriage in the USSR [Text] / N.V. Orlova. – М.: Science, 1971. – 126 p.
8. Pantanova, Yu.P. Marriage: Concept, Essential Characteristics and Meaning under Current Legislation [Text] / Yu.P. Pantanova // Bulletin of the Magistracy. – 2014. – No. 6 (33). – Volume II. – P. 94-96.
9. Pertseva, V.A. On the Nature of Marriage [Text] / V.A. Pertseva // Society: Politics, Economics, Law. – 2017. – No. 6. – P. 86-88.
10. Smyshlyaeva, O.V. Concept and Legal Nature of Marriage: Theories of Legal Understanding [Text] / O.V. Smyshlyaeva // Bulletin of the Russian Law Academy. – 2017. – No. 1. – P. 49-54.
11. Tokhirov, F.T. Actual problems of history and theory of state and law in the context of state independence of the Republic of Tajikistan [Text] / F.T. Tokhirov. – Dushanbe: Donish, 2009. – 369 p.
12. Khalikov, A.G. History of the state and law of Tajikistan [Text] / A.G. Khalikov. – Dushanbe: "ER-graf", 2014. – 380 p.
13. Shershenevich, G.F. Civil law course [Text] / G.F. Shershenevich. – Tula: Autograph, 2001. – 530 p.
14. Shosaidzoda, Sh. Sh. Formation and development of children's rights in Tajikistan [Text]: dis. ... Cand. of Law. Sciences. – Dushanbe, 2020. – 235 p.
15. Shutova, A. A. Comparative legal analysis of marital relations and de facto marital relations in the Russian Federation [Text] / A.A. Shutova // Student - Researcher - Teacher: materials of the 22nd Interuniversity Student Scientific Conference, St. Petersburg, April 01 - 31, 2020 / A.I. Herzen State Pedagogical University of Russia. – St. Petersburg: A.I. Herzen State Pedagogical University of Russia, 2021. – P. 724-731.

ТАҲҚИҚИ НАЗАРИЯВИИ ТАБИАТИ ҲУҚУҚИИ НИКОҲ

Дар мақола масъалаи таҳқиқи назариявии табиати ҳуқуқии никоҳ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф, андешаҳои олимонаро баррасӣ намуда, муайян кардааст, ки оид ба табиати ҳуқуқии никоҳ назарияҳои мухталиф ҷой дорад. Дар натиҷаи таҳқиқот муаллиф хулосабарорӣ намудааст, ки то кунун масъалаи мафҳум, моҳият ва табиати ҳуқуқии никоҳ баҳсбарангез боқӣ мондааст. Дар ин хусус назарияҳои мухталиф ҷой дорад, ки тарафдоронашон бо факту далелҳои назарияи ҳудро ҷонибдорӣ мекунанд. Назарияи шартномавии никоҳ то ҳол мавзӯи баҳс буда, муҳаққиқони замони муосир онро инкор менамоянд. Муаллиф назарияи шартномавии никоҳро инкор намуда, никоҳро ҳамчун институти ҳуқуқи оилавӣ ҳисобидааст, ки дар заминаи меҳру муҳаббат ва иттифоқи ихтиёронаю баробарҳуқуқӣ бунёд карда мешавад. Муаллиф асоснок намудааст, ки дар шартномаи маданӣ тарафҳо, баъзе шарту шароитҳоро ҳудашон созиш менамоянд, аз ҷумла муҳлати амали шартномаро, вале дар ақди никоҳ тарафҳо наметавонанд муҳлатро ҳудашон созиш намуда, шартҳои бастанӣ никоҳро низ ихтиёрона интиҳоб намоянд. Ба тарафҳо танҳо ризоият ҳос буда, дигар шароитҳо ва тартиботро қонунгузорӣ муқаррар менамояд. Қатъи шартномаи никоҳ аксарияти муносибатҳои тарафҳоро аз байн мебарад, вале қатъи никоҳ ҳануз қатъи муносибатҳои ҳуқуқии зану шавҳар буда наметавонад. Бинобар ин, никоҳ созиш ва иттифоқи ҳуқуқӣ буда, ҳамчун шартнома баррасӣ кардани он нодуруст мебошад.

Калидвожаҳо: таҳқиқи назариявӣ, табиати ҳуқуқӣ, никоҳ, назарияи шартномавии никоҳ, мафҳум ва моҳият, ҳуқуку уҳдадориҳо, аломатҳои никоҳ, шартҳои бастанӣ никоҳ, зану шавҳар, қонунгузории оилавӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПРАВОВОЙ ПРИРОДЫ БРАКА

В статье анализируется и обсуждается проблема теоретического исследования правовой природы брака. Автор рассмотрел мнения ученых и определил, что существуют разные теории о правовой природе брака. В результате исследования автор пришел к выводу, что вопрос о понятии, сущности и правовой природе брака остается дискуссионным. В связи с этим существуют различные теории, сторонники которых подкрепляют свою теорию фактами и доказательствами. Договорная теория брака до сих пор остается предметом дискуссий, и современные исследователи ее отрицают. Автор отрицает договорную теорию брака и рассматривает брак как институт семейного права, строящийся на основе привязанности и добровольного и равноправного союза. Автор обосновал, что в гражданско-правовом договоре стороны сами договариваются о некоторых условиях, в том числе о сроке договора, а в браке стороны не могут договориться о сроке самостоятельно и выбирают условия брака добровольно. Характерно только согласие сторон, а иные условия и процедуры устанавливаются законодательством. Прекращение брачного договора устраняет большую часть отношений сторон, однако прекращение брака все же не может быть прекращением правоотношений между мужем и женой. Следовательно, брак – это согласие и правовой союз, и считать его договором неверно.

Ключевые слова: теоретические исследования, правовая природа, брак, договорная теория брака, понятие и сущность, права и обязанности, признаки брака, условия брака, муж и жена, семейное законодательство.

THEORETICAL STUDY OF THE LEGAL NATURE OF MARRIAGE

The article analyzes and discusses the problem of theoretical research of the legal nature of marriage. The author examined the opinions of scientists and determined that there are different theories about the legal nature of marriage. As a result of the study, the author came to the conclusion that the question of the concept, essence and legal nature of marriage remains debatable. In this regard, there are various theories, the supporters of which support their theory with facts and evidence. The contractual theory of marriage is still a subject of debate, and modern researchers deny it. The author denies the contractual theory of marriage and considers marriage as an institution of family law, built on the basis of affection and a voluntary and equal union. The author substantiated that in a civil contract, the parties themselves agree on certain conditions, including the term of the contract, and in marriage, the parties cannot agree on the term themselves and choose the terms of the marriage voluntarily. Only the consent of the parties is characteristic, and other conditions and procedures are established by law. Termination of a marriage contract eliminates most of the parties' relations, but termination of marriage cannot be the termination of legal relations between husband and wife. Therefore, marriage is consent and a legal union, and it is incorrect to consider it a contract.

Key words: theoretical research, legal nature, marriage, contractual theory of marriage, concept and essence, rights and obligations, characteristics of marriage, conditions of marriage, husband and wife, family legislation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобохонов Фаридун Аламшоевич – Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, дотсенти кафедраи методикаи таҳсилоти ибтидоӣ ва психология, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Гарм, к. Э.Мухиддин-63. Телефон: (+992) 999333160. E-mail: farodil_ff@mail.ru

Сведения об автор: Бобохонов Фаридун Аламшоевич – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, доцент кафедры методики начального образования и психологии, кандидат юридических наук. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Мухиддин-63. Телефон: (+992) 999333160. E-mail: farodil_ff@mail.ru

Information about author: Bobokhonov Faridun Alamshoevich – Tajik pedagogical institute in Rasht district, associate professor of the department of methodology of primary education and psychology, candidate of legal sciences. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Mukhiddin-63. Phone: (+992) 999333160. E-mail: farodil_ff@mail.ru

ТДУ: 347.45/47

СОЗИШНОМАИ ПАРДОХТИ АЛИМЕНТ

Ахмедов Н.С.

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Тибқи муқаррароти Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон падару модар вазифадоранд фарзандони ноболиғи худро таъмин намоянд. Падару модар тартиби шаклҳои таъминоти фарзанд ва кӯдаконро мустақилона муайян менамоянд. Бо чунин назардошт уҳдадорӣҳои алиментии падару модар ва кӯдак пеш аз ҳама ба уҳдадорӣҳои аввалияи алиментӣ дохил гардида, ҳадафи асосии он аз таъмин намудани шароити моддӣ ва иҷтимоии кӯдак ҳангоми ба миён омадани зарурат мебошад.

Асоси пайдоиши уҳдадорӣҳои алиментии падару модар ва кӯдаконро мавҷудияти робитаи ҳешутаборӣ ва муқаррар гардидани аслу насаби кӯдак, ки тибқи муқаррароти қонунгузории оилавӣ муайян гардидааст, ташкил медиҳад. Дар ҳамин асос таҳти мафҳуми “падару модар” бояд пеш аз ҳама падару модари воқеӣ, яъне шахсоне, ки аз лиҳози ҳуқуқӣ бо фарзанд алоқаи бевосита доранд ҷамъоварӣ мешаванд. Дар чунин ҳолати ба миён омада аҳамият надорад, ки байни падару модар ақди никоҳ мавҷуд аст ё не ё умуман байни онҳо ақди никоҳ ҷой дошт ё не [1, с. 37].

Падару модар вазифадоранд, ки ба фарзандони ноболиғ ва инчунин фарзандони болиғи ғайриқобили меҳнатии ба кумак эҳтиёҷманди худ ғамхор буда, онҳоро нигоҳубин намоянд. Ин уҳдадорӣ новобаста аз мавҷудияти молу мулкҳои қобил аз ҷиҳати моддӣ низ сурат мегирад.

Барои уҳдадорӣҳои таъминоти моддӣи яқдигарии зану шавҳар, ки қисми 1 моддаи 90 ҚО ҶТ пешбинӣ кардааст, танҳо нисбати зану шавҳари дар никоҳи расмӣ буда дахл дорад. Кумаки моддӣи яқдигар аз лаҳзаи бастанӣ ақди никоҳи расмӣ пайдо мегардад, яъне ин тартиб нисбати дар никоҳи воқеӣ будани зану мард новобаста аз тулонӣ будани зиндагии яқҷоя татбиқ намегардад. Кумаки моддӣи яқдигарии зану шавҳар ба таври ихтиёрӣ ё дар асоси бастанӣ

созишномаи пардохти алимент анҷом ёфтанаш мумкин аст. Хангоми саркашӣ намудан аз дастгирии моддӣ ва набудани созишнома дар бораи пардохти алимент байни зану шавҳар қонунгузор тартиби судии пардохти алиментро пешбинӣ намудааст [2].

Шахсе, ки ухдадор аст алимент супорад ва гирандаи алимент мебошад субъекти ухдадориин алимент ба ҳисоб меравад.

Барои аз ҷониби падару модар ва яке аз онҳо ба кӯдакони ноболиғ рӯёнидани алимент яке аз падару модар, васиёну парасторон, маъмурияти муассисаҳои тарбиявӣ ва монанди он, ки кӯдак дар он тарбия меёбад, ҳуқуқи ба суд муроҷиат карданро доранд. Дар суд муроҷиати онҳо ҳамон вақт дастгирӣ меёбад, ки агар созишномаи пардохти алимент мебошад.

Барои рӯёнидани алимент ариза ба мақомоти судӣ, нусхаи шиносномаи даъвогар, нусхаи шаҳодатномаи ақди никоҳ, нусхаи шиносномаи таваллуди фарзандон ва маълумотнома аз ҷои зист лозим аст. набояд фаромуш кард, ки дар ҳолати дархости шахси алиментгиранда ба талаботи моддаҳои 80, 85 ва 88 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯ набошад ё ариза ба талаботи моддаҳои 134-135 Кодекси мурофиаи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб надода бошад, дархости алиментгиранда қабул карда намешавад.

Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои қонунгузорӣ ба ҳамсарон имконияти ҳуқуқӣ додааст, ки хангоми талоқ масъалаи пардохти алиментро бо роҳи созиш, яъне бо бастанӣ созишнома дар хусуси пардохти алимент ҳал намоянд.

Тибқи муқаррароти қисми 1 моддаи 101 КО ҚТ созишномаи пардохти алимент дар шакли хаттӣ баста шуда, аз ҷониби идораи нотариати давлатӣ тасдиқ карда мешавад. Дар мавриди риоя накардани шакли нотариалии созишномаи пардохти алимент боиси безъятибории он мегардад. Қонунгузор талаботро нисбати шакли созишномаи пардохти алимент ба таври қатъӣ пешниҳод намудааст. Аммо ҳарчанд нисбати мазмунӣ он чунин қатъият эҳсос намешавад.

Шахсе, ки алимент месупорад ва шахсе, ки онро мегирад ва дар сурати ғайриқобили амал будани шахсе, ки вазифадор аст алимент супорад ва (ё) гирандаи алимент - дар байни намояндагони қонунии онҳо баста мешавад. Шахсони қобилияти амалашон маҳдуд созишномаи пардохти алиментро бо розигии намояндагони қонунияшон имзо мекунанд.

Созишномаи пардохти алимент ҳар гоҳ бо мувофиқаи тарафҳо тағйир дода ё бекор шуда метавонад. Тағйир додан ё бекор кардани созишномаи пардохти алимент ба ҳамон шакле, ки шартномаи пардохти алимент баста шудааст, бояд сурат гирад.

Бояд ибраз намуд, ки кӯдакон сарвати бебаҳо, ояндаи ҷомеа ва давлату миллат мебошанд. Онҳо ба сабабҳои синну солӣ ва нишондиҳандаҳои ҷисмонӣ ақлонишон ҳуқуқ ва манфиатҳои худро мустақилона ҳимоя карда наметавонанд. Бинобар ин кӯдакон қисми осебпазири ҷомеа эътироф шуда, ба ҳифзи махсус аз ҷониби давлат ва калонсолон ниёз дорад.

Кафолати таъмин ва ҳифзи кӯдакон аз Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон сарчашма гирифта, бо санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон, қонунгузори миллий ва санадҳои зерқонунӣ ба танзим дароварда шудаанд. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудааст, ки модару кӯдак таҳти ҳимоя ва ғамхории махсуси давлат қарор

дорад. Ҷиҳати амалӣ намудани ин кафолати конституционӣ қонунгузории миллӣ бо дарназардошти стандартҳои байналмилалӣ ва принципи таъмини манфиатҳои беҳтарини кӯдак таҳия гардида, пайваста такмил дода мешавад. Манфиатҳои беҳтарини кӯдак таввасути муқаррар намудани меъёрҳои давлатии ҳадди ақали хизматрасонии иҷтимоӣ дар соҳаҳои маориф, тандурустӣ, ҳифзи меҳнат, ташкили тадбирҳои солимгардонӣ ва истироҳат, расонидани кӯмаки ҳуқуқию равонӣ ба кӯдакон ва ба назар гирифтани манфиатҳои кӯдакони ятиму бепарастор таъмин карда мешавад.

Марида зикр аст, ки созишномаи пардохти алимент созиши ҳамсарон оид таъминоти моддии кӯдакони умумӣ ба шумор рафта, тартиб, шакл, андоза ва шатҳои дигари таъминоти модии кӯдакони умумиро муқаррар менамояд. Бо ҳамин назардошт, нисбат ба созишномаи пардохти алимент муқаррароти қонунгузории маданӣ марбут ба аҳдҳо татбиқ мегардад. Дар созишномаи пардохти алимент ду тараф, яъне алиментсупоранда шахси ба балоғатрасида ва қобилияти амалкунӣ дошта (дар мавриди ғайри қобили амал будани намояндаи қонунии ӯ) ва тарафи дигар намояндагони қонунии ноболиғон, шахсони ба балоғат расидаи корношоями муҳтоҷи ёрӣ шуда иштирок карда метавонанд. Тарафи қабулкунандаи алимент дар созишномаи пардохти алимент одатан кӯдак мебошад. Дар мавриди ба синни балоғат расидани ӯ бошад, дар созишномаи пардохти алимент метавонад аз номи кӯдак намояндаи қонунияш баромад намояд. Ҳамзамон аз номи ноболоғони то синни 14-сола намояндагони қонунии онҳо метавонанд созишномаи пардохти алиментро банданд. Дар ҳолати дар тарбияи пурраи муассисаи кӯдакона қарор доштани кӯдак, созишномаи пардохти алиментро метавонад маъмурияти ҳамин муассиса бандад. Ёдрас бояд шуд, ки падару модари аз ҳуқуқи падару модарӣ маҳругашта, ҳамчун субъекти алиментсупоранда баромад мекунанд, аммо кӯдакони худро намояндагӣ карда наметавонанд. Намояндаи қонунӣ уҳдадор аст алиментро, ки барои таъминоти моддии кӯдак пардохт карда мешавад, ба манфиати кӯдак, аз рӯи таъинот истифода намояд. Дар ҳолати иҷро нагардидани он пардохткунандаи алимент метавонад онро ба таври судӣ мавриди баҳс қарор диҳад.

Қонунгузор талаботро нисбати шакли созишномаи пардохти алимент ба таври қатъӣ пешниҳод намудааст. Аммо нисбати мазмуни он чунин қатъият эҳсос намешавад. Танҳо андозаи алимент, усул ва тартиби пардохти алимент, индексатсияи андозаи алимент аз рӯи созишномаи пардохти алимент мувофиқан дар моддаҳои 104-106 КО ҶТ пешбинӣ шудааст [3].

Мавриди назар бояд гирифт, ки қонунгузории оилавӣ доираи субъектҳоро, ки байни ҳам имконияти бастанӣ созишномаи пардохти алиментро доранд, маҳдуд накардааст. Бинобар ин чунин созишномаро метавонанд ҳама гуна шахсоне, ки ба зиммаи онҳо уҳдадорӣ пардохти алимент вогузор гардидааст, ба имзо расонад. Аз ин рӯ созишномаи пардохти алимент дар ҳама қисмате амал менамояд, ки агар муқаррароти қонунгузории оилавӣ набошад, ҳангоми хилофи муқаррароти қонунгузории оилавӣ будан нисбат ба масъалаи бо созишнома танзимгардида муқаррароти қонунгузории оилавӣ татбиқ мегардад. Дар чунин ҳолат тарафҳо метавонанд нисбати масъалаҳои бо созишнома ба танзим даровардашуда муқаррароти қонунгузории оилавиро ба роҳбарӣ гиранд [4, с. 110].

Тибқи муқаррароти қисми 2 моддаи 101 КО ҶТ созишномаи пардохти алимент қурби варақаи иҷро дорад. Бо ҳамин назардошт он мутобиқи тартиби муқарраркардаи КММ Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷро карда мешавад. Дар ҳолати саркашӣ намудан аз иҷрои созишномаи талаботи он ба таври маҷбурӣ иҷро карда мешавад. Созишнома танҳо барои иҷро пешниҳод мешавад ва ҳамчун варақи иҷро амал менамояд. Онро бояд хотирнишон намуд, ки созишномаи пардохти алимент ҳуқуқи тарафҳо буда, уҳдадорӣ онҳоро ташкил дода наметавонад. Пардохткунандаи алимент онро ба қабулкунандаи алимент ё ба суратҳисоби бонкии ба номи қабулкунандаи алимент кушодашуда мегузаронад. Дар ҳамин асос, яъне ду тарзи асосии пардохти алиментро ба инобат гирифта мешавад:

- пардохти ихтиёрии алимент (баستاني созишномаи пардохти алимент, ба суратҳисоби бонкии қабулкунанда, гузаронидани маблағи алимент);

- пардохти маҷбурии алимент (пардохти судии алимент, ки тибқи ҳалномаи судӣ амалӣ мегардад).

Қонунгузори оилавӣ муқаррар намудааст, ки созишномаи пардохти алимент ҳар гоҳ бо мувофиқаи тарафҳо тағйир дода ё бекор шуда метавонад. Тағйир додан ё бекор кардани созишномаи пардохти алимент ба ҳамон шакле, ки шартномаи пардохти алимент баста шудааст, бояд сурат гирад (қисми 2, моддаи 102 КО ҶТ). Муқаррар кардан, тағйир додан ё қатъ намудани созишномаи пардохти алимент ҳуқуқи уҳдадорӣ маданӣ буда, яке аз навъҳои аҳд ба ҳисоб меравад. Тарафҳо метавонанд дар ҳар ҳолат шартҳои созишнома ро тағйир диҳанд ё бекор намоянд, чунки созишномаи зикршуда ба таври ихтиёрӣ ифодаи алиментсупоранда ва алиментгирандаро ифода менамояд.

Муносибатҳое, ки вобаста ба пардохти алимент, тартиби рӯёнидани андозаи алимент ба вуҷуд меояд, КО ҶТ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба танзим медарорад. Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон андозаи алиментро бо ду тартиб муайян намудааст: судӣ ва ғайрисудӣ (бо маслиҳати тарафайн). Мувофиқи моддаи 81 КО ҶТ барои як фарзанд чоряк, барои ду фарзанд сеяк, барои се фарзанд ва зиёда аз он нисфи музди меҳнат ва даромади дигари волидон гирифта мешавад. Мувофиқи муқаррароти қонунгузорӣ, кӯдакони ноболиғ ва падару модари ғайри қобили меҳнат ҳуқуқ доранд аз тарафи муқобил алимент талаб намоянд.

Судҳо вазифадоран бо ташаббуси худ барои муайян намудани маҳали зисти ҷавобгар ва дар бораи рӯзи дар суд баррасӣ гардидани парванда воқиф гардонидани ӯ чораҳо андешанд. Онҳо набояд қабул кардани аризаи даъвогиро оид ба ситонидани алимент бо он асос, ки давогар маҳали зисти ҷавобгарро наметавонад, рад кунанд.

Қонунгузорӣ нисбат ба муайян кардани андозаи алимент шартҳои мушаххас пешбинӣ шудааст. Шартҳои муҳим дар он дида мешавад, ки андозаи алимент барои кӯдакони ноболиғ дар созишномаи пардохти алимент набояд аз он андозаи алимент, ки барои ноболиғ, ки дар боло зикр гардида, пешбинӣ шудааст, камтар бошад.

Тарафҳо дар муқаррар кардани андоза ва тартиби пардохти алимент дар созишнома мустақил буда, метавонанд онро бо мувофиқаи якдигар анҷом диҳанд.

Маврид ба зикраст, ки қонунгузор дигар усулҳоро, ки ҳангоми пардохти алимент тибқи созишномаи мазкур пешбинӣ гаштааст маҳдуд накардааст. Дар созишномаи пардохти алимент чунин хусусиятҳоро бояд ба назар гирифт:

- ҳамчун ҳисса аз музди меҳнат ва дигар даромади алиментсупоранда муқаррар шуданаш мумкин аст;

- ба таври даврагӣ ё якдафъина пешбинӣ шуданаш мумкин аст (алиментсупоранда метавонад, ки ҳар моҳ ё дар семоҳагӣ ё нимсола як маротиба);

- агар тарафҳо ба мувофиқа расида бошанд, алимент бо усули додани амвол низ пардохта мешавад (чизу чора, пул, асъори хориҷӣ, коғазҳои қиматнок, қору хизматҳо).

Бо ҳамин назардош ин усулҳо бояд ба мафиати алиментгиранда анҷом дода шаванд. Чунончӣ барои кӯдаки алиментгиранда, ки таҳсил менамояд, манфиати ӯ талаб мекунад, ки бо пул пардохти алименташ анҷом ёбад. Ҳамзамон вазъи моддӣ, яъне бо манзил таъмин будан ё набудани алиментгиранда низ бояд ба инобат гирифта шавад. Дар мавриди музди меҳнати падару модар, ки мумкин аст аз асъори миллий иборат бошад, ҳангоми рӯёндани андозаи муқарраркардаи алимент баҳисобгирии он бо пули миллий анҷом дода мешавад. Бо асъори хориҷӣ пардохткардани алимент тибқи риояи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими асъор ва назорати асъор” сурат мегирад. Маблағи асъор бо пули миллий аз рӯи қурби муайяннамудаи Бонки миллии Тоҷикистон ҳисобӣ карда мешавад. Ҳамзамон онро ба назар бояд гирифт, ки муайян намудани номгуӣ навъи музди меҳнат, дигар даромад, ки аз онҳо бояд алимент ситонида шаванд, тибқи талаботи қонунгузори оилавӣ, ба салоҳияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузор карда шудааст.

Алименте, ки аз ҷониби суд муқаррар карда мешавад бояд пеш аз ҳама талаботи аввалиндараҷаи кӯдакро таъмин намояд. Аз тарафи суд андозаи алименти муқарраршуда бо тартиби қонунгузори амалкунанда кам ва зиёд карда мешавад, чунки он ҳислати ҳатмӣ надорад ва ин тартиб дар ҳолати ба таври ихтиёрӣ муқаррар намудани андозаи алимент низ ба инобат гирифта мешавад. Мавриди ба зикр аст, ки дар вақти кам ё зиёд намудани ҳаҷми андозаи алимент аз тарафи суд ба иродаи тарафҳо таъсири ҳудро мерасонад. Бо ҳамин назардошт суд бо истифодаи ҳуқуқҳои тарафҳо, мувозинати манфиати онҳоро нигоҳ дошта, ба нобаробарӣ роҳ надихад. Созишнома бояд бо талаботҳои ба таври мушаххас пешниҳодкардаи қонун ва ба манфиатҳои тарафҳо ҷавобгӯ бошад, чунки иродаи озоди ду тарафро ифода мекунад. Дар ҳар ҳолати мушаххас вобаста аз вазъи моддӣ, оилавии тарафҳо ба таври озод дар созишнома муқаррар карда шавад.

Дар сурати ҷиддӣ тағйир ёфтани вазъи моддӣ ё оилавии тарафҳо ва ҳангоми тағйир додан ё бекор кардани созишномаи пардохти алимент ба мувофиқа нарасидани тарафҳо, тарафи манфиатдор ҳуқуқ дорад дар хусуси тағйир додан ё бекор кардани созишномаи пардохти алимент ба суд даъво пешниҳод кунад. Ҳангоми баррасии масъалаи тағйир додан ё бекор кардани созишномаи пардохти алимент, суд ҳуқуқ дорад ҳама гуна манфиати қобили таваҷҷӯҳи тарафҳо ба инобат гирад [5, с. 68].

Кӯдакони бе парастории падару модар монда бошанд ҳангоми аз ҳуқуқи падару модарӣ маҳрум гардидани ҳардуи онҳо ё яке аз онҳо), алимент бо дар дарназардошти вазъи моддии ҷавобгар дар шакли маблағи устувор ситонида

мешавад. Дар ин маврид бояд ба инобат гирифт, ки хароҷот барои таъминоти фарзандоне, ки бе парастории волидон монданду дар муассисаҳои тарбиявӣ, табобатӣ, муассисаҳои ҳифзи иҷтимоии аҳоли ва дигар муассисаҳои дахлдор мебошанд, ба ғоидаи ин муассисаҳо танҳо аз ҳисоби падару модар пардохт карда мешаванд ва аз дигар аъзои оила, ки нисбат ба фарзандон уҳдадориҳои алиментӣ доранд, пардохт карда намешаванд [6, с. 328].

Тибқи муқаррароти моддаи 118 КО ҚТ маблағи алименти бо ҳалномаи суд дар шакли пули устувор ситонидашаванда аз ҷониби маъмурияти ташкилоти маҳалли нигоҳ доштани алимент мутаносибан бо зиёдшавии андозаи ҳадди ақали музди меҳнати тибқи қонун муқаррар гардида индексатсия карда мешавад. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи индексатсияи даромади аҳоли бо назардошти нархҳои молҳои истеъмоли ва хизматрасонӣ» аз 27 декабри соли 1993 муносибатҳои вобаста ба индексатсияи даромад ва пасандозҳои пулии шаҳрвандонро ба танзим мебарорад. Дар шароити дар мамлакат ҷой доштани инфлятсия (беқурбшавии маблағи пулӣ) маблағи алименти дар шакли пули устувор рӯёнидашуда низ аз ин воқеият бетаъсир намоёнад ва он низ беқурб мегардад. Қонунгузор барои ҳамин ҳам барои аз инфлятсия ҳимоя намудани маблағи алимент индексатсияи онро пешбинӣ кардааст. Ғайр аз ин, тартиби зикргардида муроҷиати бешумори минбаъдаи алиментгирандаро оид ба тағйир додани маблағи устувори алимент пешгирӣ мекунад. Маъмурияти ташкилотҳои маҳалли нигоҳ доштани алимент ҳангоми зиёдшавии андозаи ҳадди ақалли музди меҳнат мутаносибан маблағи алиментро, ки бо пули устувор муқарраршудааст, индексатсия менамояд. Иҷрои чунин вазифа оид ба индексатсия аз ҷониби маъмурияти номбурда ҳатмист, чунки он аз ҳалномаи суд бармеояд. Иҷроии суд бошад, мутобиқи талаботи моддаи 410 КМГ Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла аз болои дуруст нигоҳ доштани алимент аз музди меҳнат ва дигар даромадҳо назорат мебарад. Ҳамин тавр, иҷроии суд таъмини талаботи моддаи 118-и КО ҚТ-ро таъмин менамояд. Қисми 2 моддаи 118 КО ҚТ пешбинӣ кардааст, ки барои татбиқи индексатсияи суд ҳангоми таъйин кардани алимент маблағи онро метавонад бо пули устувор ба андозаи муайяни ҳадди ақалли музди меҳнат муқаррар намояд ва мутобиқи қонунгузори ҷорӣ ҳадди ақалли музди меҳнат аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда мешавад. Мутобиқи талаботи моддаи 35 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон музди кор дар тамоми соҳаҳои хоҷагидорӣ новобаста аз шакли моликият аз ҳадди ақалли музди меҳнат набояд кам бошад. Ҳангоми индексатсияи маблағи устувори алимент шакли моликият ба инобат гирифта намешавад, чунки он нисбати ҳам соҳаи давлатӣ ва ҳам соҳаҳои ғайридавлатӣ татбиқ мегардад. Бо мақсади он ки индексатсияи алимент амалӣ гардад, маблағи устувори алимент дар маблағи мушаххаси сомонӣ муайян шуда, он мутаносибан ба андозаи ҳадди ақали музди меҳнат муқаррар мегардад [7, с. 178].

Мавриди зикр аст, ки дар ҳама мавриди индексатсияи андозаи пардохти алимент манфиати алиментгирандагонӣ ноболиғ ба инобат гирифта мешавад. Аз рӯи созишнома андозаи пардохти алимент барои кӯдакони ноболиғ набояд аз андозаи алимент, ки бо роҳи судӣ рӯёнида мешавад, камтар бошад. Тартиби муқарраркардашудаи индексатсия дар созишномаи пардохти алимент агар манфиатҳои алиментгирандаро ҳалалдор намояд, тарафи мафиатдор ҳуқуқ

дорад дар бораи бекор кардани созишнома ва дар асоси умумӣ таъин намудани алимент ба суд муроҷиат намояд.

Бо назардошти он, ки созишномаи пардохти алимент ба таври ихтиёрӣ иродаи алиментсупоранда ва алиментгирандаро ифода менамояд, онҳо метавонанд бо мувофиқаи якдигар шартҳои созишномаро тағйир ё бекор намоянд. Чунончи ба тағйир додан ва бекор кардани созишномаи пардохти алимент чунин асосҳо сабаб шуданаш мумкин аст:

- дигаргун шудани вазъи молиявӣ ва оилавии тарафҳои созишнома;
- ба балоғат расидани фарзандони ноболиғ;
- ба балоғат расидани яке аз фарзандони ноболиғ, ки дар баробари дигар фарзандони ноболиғ алимент чудо карда шуда буд.

Ҳамзамон оро ба назар гирифт, ки дар мавриди падару модар ошӣ шуда хоҳони якҷоя зиндагиро давом додан дошта бошанд ва кӯдак ба тарбияву таъминоти ҳардуяшон гузарад, ин асос дар ҳолати ба миён омада мегардад. Бекор кардани созишнома ва тасдиқи он ба таври нотариалӣ анҷом дода шуда, дар ҳолати ба мувофиқа наомадани тарафҳо баҳс бо тартиби судӣ баррасӣ мегардад. Дар муҳокимаи судӣ гирифтани музди меҳнати баланд, даромадҳо аз иҷораи моликият, пасандозҳои бонкӣ ва вазъи моддии тарафҳо ба инобат гирифта мешавад.

Қонунгузор аз ҷониби суд ҳолатҳои безътибор дониستاني созишномаи пардохти алиментро муқаррар кардааст. Чунончи ба таври умумӣ поймол намудани манфиати алиментгирандаро (кӯдакони ноболиғ ё аъзои болиғи ғайри қобили амали оиларо) асоси безътибор дониستاني созишномаи зикргардида эътироф намудааст. Бо ҳамин назардошт андозаи пардохти алимент, ки дао созишнома пешбинӣ шудааст, набояд аз андозаи муқарраркардаи қонун кам бошад. Асосҳои дигари безътибор дониستاني созишномаи пардохти алимент, ки бо поймол кардани манфиати алиментгиранда вобаста аст ба салоҳияти суд дахл дорад. Ҳамзамон онро бояд ба инобат гирифт, ки дар мавриди ба қонун муҳолифат кардан ва вайрон кардани манфиати яке аз тарафҳо дар созишнома, ҳам қонуни оилавӣ ва ҳам қонуни маданӣ асосҳо ва оқибатҳои безътибор эътироф кардани чунин созишномаро пешбинӣ кардааст.

Муқаррароти моддаи 111 КО ҶТ тақозои онро менамояд, ки нигоҳ доштани алимент дар асоси созишнома аз ҷониби нотариус тасдиқшуда оид ба пардохти алимент дар ҳолатҳои сураат мегирад, ки агар маблағи умумии нигоҳдошташаванда дар асоси созишнома ва варақаҳои иҷро аз панҷоҳ фоиз маош ва (ё) дигар даромади шахси алиментдиҳанда бештар бошад. Дар ин маврид вобаста ба андозаи муқарраркардаи алимент маъмурияти ҷои кор, таҳсил, ҷои гирифтани нафақа, ёрдампулӣ уҳдадор аст ин маблағро аз музди меҳнат ва дигар даромади алиментдиҳанда нигоҳ дошта ба алиментгиранда супорад, ё ба нишонаи ӯ фиристонанд.

Вобаста ба ҳолатҳои қатъ гардидани алимент қонунгузор ду ҳолатро пешбинӣ менамояд:

- вафти яке аз тарафҳои созишномаи пардохти алимент;
- гузаштани муҳлати амали созишномаи номбурда.

Аммо хотирнишон бояд намуд, ки дар созишнома дигар асосҳои қатъ гаштани пардохти алимент низ ба миён меояд, чунончи ба ин асосҳо гузаштани кӯдак ба тарбияи алиментдиҳанда дохил мешавад. Ҳамзамон ба фарзандхондӣ

гирифтани кӯдаке, ки барои таъминоти ӯ алимент рӯёнида мешуд, асоси қатъ гардидани пардохти алимент мегардад.

Қонунгузор ҷавобгарии шахси алиментдиҳандаро аз рӯи созишномаи пардохти алимент пешбинӣ кардааст. Яъне тарафҳо дар худӣ созишнома ҷавобгарии алиментдиҳандаро ҳангоми бо гуноҳи ӯ иҷро накардан, ё иҷроӣ номатлуб, аз ҷумла ҳангоми гузаронидани муҳлати иҷроӣ созишнома, ба таври ихтиёрӣ муқаррар менамоянд. Бо ҳамин назардошт мақсади қонунгузор аз ҷорӣ кардани ҷавобгарӣ дар он мебошад, ки иҷроӣ созишномаи пардохти алимент таъмин гардад. Ҷавобгарии зикргардида яке аз усулҳои ҳифзи ҳуқуқи маданӣ мебошад.

Вобаста ба ин масъала, мушкили асосӣ ин сари вақт пардохт накардани алимент, қисман пардохт кардани он ва ё умуман аз пардохт саркашӣ намудани алиментсупоранда мебошад.

Зимнан, дар як нишастӣ матбуотӣ дар посух ба суоли хабарнигори “Ҷумҳурият” сардори Хадамоти иҷроӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Барно Саидвализода, вобаста ба ин масъала изҳор дошт, ки соли 2023 аз ҷониби иҷроҷиён ба манфиати модару кӯдак 33 миллиону 300 ҳазор маблағи алимент ситонда шуд. Ҳамчунин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ин давра ба манфиати мардон 12 санади судӣ оид ба супурдани маблағи алимент қабул карда шудааст. Яъне, ҳоло 12 зане ҳаст, ки барои пардохти алимент уҳдадоранд. Бинобар, барқасдона саркашӣ намудани қарздорон аз маблағи алимент, нисбат ба 398 қарздор тибқи талаботи моддаи 177 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон парвандаҳои ҷиноятӣ оғоз гардидааст. Нисбат ба 568 қарздор бошад, барои сари вақт пардохт накардани алимент ва пинҳон кардани суроғаи ҷойи зисташон аз ҷониби иҷроҷиён бо қабули қарорҳои дахлдор кофтуков эълон шудааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳолатҳои мазкур сабабҳои гуногун дошта, аксари вақт ба шароити моддӣ ва вазъи иқтисодӣ қарздор, аз ҷумла надоштани ҷои кори доимӣ вобастагӣ дорад ва кам будани музди меҳнат низ яке аз сабабҳои сари вақт ва пурра пардохт нагардидани алимент мебошад.

Мушкилиҳои дигар дар муҳоҷирати меҳнатӣ қарор доштани қарздорон мебошад. Аз муҳоҷирони меҳнатӣ ситонидани алимент солҳои тулонӣ ҳалли худро намеёбад, зеро аксар вақт санадҳои судӣ оид ба рӯёнидани алимент бо сабаби муайян набудани суроғаи будубоши алиментсупорандагон иҷро намегардад.

Дар баробари ин ҳолатҳое низ ҷой доранд, ки новобаста аз даромади доимӣ доштани алиментсупоранда, оҳа маблағи алиментро сари вақт ихтиёрӣ пардохт намекунанд. Яъне бартараф намудани мушкилоти ситонидани алимент андешидани як қатор чораҳои дигарро низ талаб мекунанд, аз ҷумла таҳияи механизми самараноки иҷроӣ санадҳои судӣ вобаста ба рӯёнидани алимент, тақмили қонунгузорӣ дар ин самт, тавқияти ҳамкорӣ ва ҳамоҳангии мақомоти дахлдори давлатӣ ва аз ҷумла бо кишварҳои қабулкунандаи муҳоҷирони меҳнатӣ, ташкили ҷойҳои корӣ ва ғайраҳо.

Дар самти ҳалли масъалаҳои вобаста ба алимент пеш аз ҳама диққати махсус бояд ба он дода шавад, ки шумораи бекоршавии никоҳҳо то ҳадди имкон кам карда шаванд. Зеро то замоне, ки бекоршавии никоҳҳо вучуд доранд, мушкилоти алимент, маскун кардан ва дигар масъалаҳое, ки аз пошхӯрии оилаҳо бармеояд, боқӣ мемонад.

Муқарриз: Рачабзода М.Н. – н.и.ҳ., дотсенти ДОТ дар ноҳияи Рашт

Адабиёт:

1. Бобочонов И.Х., Қодиров Т.Қ., Бадалов Ш.К. Уҳдадорӣҳои алиментдиҳӣ. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2012. – С. 37.
2. Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13.11.1998.
3. Тафсири Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2012. – 431 с.
4. Ахмедов Н.С. Ҳуқуқи оилавӣ (воситаи таълимӣ). – Душанбе, 2022. – 181 с.
5. Абдуллоев Ф.Р. Ширинҷонов Ф.И. Ҳуқуқи оилавӣ (воситаи таълимӣ). – Душанбе, 2013. – 200 с.
6. Маҳмудзода М., Худойёрзода Б. Ҳуқуқи оилавии Ҷумҳурии Тоҷикистон (китоби дарсӣ). – Душанбе: “ЭР-граф”, 2015. – 496 с.
7. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ / Зери таҳрири Маҳмудов М.А. – Душанбе: ЭР-граф, 2009. – С. 178-179.

Literature:

1. Bobojonov I.H., Qodirov T.K., Badalov Sh.K. Alimony obligations. – Dushanbe: “ER-graf”, 2012. – P. 37.
2. Family Code of the Republic of Tajikistan dated 13.11.1998.
3. Interpretation of the Family Code of the Republic of Tajikistan. – Dushanbe: “ER-graf”, 2012. – 431 p.
4. Akhmedov N.S. Family law (educational tool). – Dushanbe, 2022. – 181 p.
5. Abdulloev F.R. Shirinjonov F.I. Family law (educational tool). – Dushanbe, 2013. – 200 p.
6. Mahmudzoda M., Khudoyorzoda B. Family law of the Republic of Tajikistan (textbook). – Dushanbe: “ER-graf”, 2015. – 496 p.
7. Dictionary of Legal Terms / Edited by Mahmudov M.A. – Dushanbe: ER-graf, 2009. – P. 178-179.

СОЗИШНОМАИ ПАРДОХТИ АЛИМЕНТ

Созишномаи пардохти алимент яке аз намудҳои шартномаи маданӣ ба шумор рафта, вобаста ба мазмун ва моҳияти худ падидаи муҳими қонунгузорию оилавии Тоҷикистон ба шумор меравад. Дар бастани созишномаи пардохти алимент ду тараф: алиментсупоранда шахси ба балоғатрасида ва қобилиятиамлкунӣ дошта (ҳангоми ғайриқобили амал будан намояндаи қонунии ӯ ва тарафи дигар намояндагони қонунии ноболиғ, шахсони ба балоғатрасидаи корношоҷаи мӯҳтоҷи ёрӣ шуда метавонанд. Иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқии уҳдадорӣ оид ба пардохти алимент имкон пайдо менамоянд, ки тамоми муносибатҳои байниҳамдигарии худро дар робита ба уҳдадорию пардохти алимент дар доираи созишнома ба таври ихтиёрӣ ба танзим дароранд. Бо ҳамин назардоштҳо бояд иброз дошт, ки созишномаи пардохти алимент гуфта, созиши байни пардохткунандаи алимент ва қабулкунандаи онро меноманд, ки бо робитаҳои ҳешу таборӣ ё муносибатҳои дигари оилавӣ асос ёфта, ҷиҳати таъминоти моддии қабулкунандаи алимент баста мешавад.

Калидвожаҳо: алимент, созишнома, шакл, тартиб, тарафҳои созишнома, пардохти алимент, қонунгузории оилавӣ, уҳдадорӣ, бегътибор, муқаррарот, тартиби бастанӣ созишнома.

СОГЛАШЕНИЕ ОБ УПЛАТЕ АЛИМЕНТОВ

Соглашение об уплате алиментов является одним из видов гражданско-правового договора и в зависимости от его содержания и сущности считается важным явлением семейного законодательства Таджикистана. При заключении договора об уплате алиментов участвуют две стороны: плательщик алиментов является совершеннолетним и дееспособным (в случае недееспособности - его законным представителем), а другая сторона может быть законным представителем несовершеннолетних, недееспособных совершеннолетних, нуждающихся в помощи. Участники отношений юридические обязательства по уплате алиментов имеют возможность добровольно регулировать все свои взаимоотношения в связи с обязанностью по уплате алиментов в рамках соглашения. Он вызывается на основе родственных связей или иных родственных связей и привязывается к материальному обеспечению получателя алиментов.

Ключевые слова: алименты, соглашение, форма, порядок, стороны соглашения, уплата алиментов, семейное законодательство, обязанность, недействительность, положения, порядок заключения соглашения.

AGREEMENT ON PAYMENT OF ALIMONY

Agreement on payment of alimony is one of the types of civil-law contract and depending on its content and essence is considered an important phenomenon of family legislation of Tajikistan. When concluding an agreement on payment of alimony, two parties participate: the payer of alimony is an adult and capable (in case of incapacity - his legal representative), and the other party may be a legal representative of minors, incapacitated adults in need of assistance. Participants in the relationship legal obligations to pay alimony have the opportunity to voluntarily regulate all their relationships in connection with the obligation to pay alimony within the framework of the agreement. It is caused on the basis of family ties or other family ties and is tied to the material support of the recipient of alimony.

Key words: alimony, agreement, form, procedure, parties to the agreement, payment of alimony, family law, obligation, invalidity, provisions, procedure for concluding an agreement.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ахмедов Нурахмад Сафарович – Донишқадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, мудири кафедраи ҳуқуқ ва идораи давлатӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Ғарм, к. Э. Муҳиддин-63. Телефон: (+992) 918650556. E-mail: nurkhamad.akhmedov.62@bk.ru

Сведения об автор: Ахмедов Нурахмад Сафарович – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, заведующий кафедрой права и государственного управления. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, ш. Гарм, к. Э. Мухиддин-63 года. Телефон: (+992) 918650556. E-mail: nurkhamad.akhmedov.62@bk.ru

Information about author: Akhmedov Nurahmad Safarovich – Tajik pedagogical institute in Rasht district, head of the department of law and public administration. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm highway, k. E. Mukhiddin–63 years old. Phone: (+992) 918650556. E-mail: nurkhamad.akhmedov.62@bk.ru

ТДУ: 34.01

ОИД БА МАФХУМ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ФУНКСИЯҲОИ ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚӢ

Алиев И.И., Бобохонов Ф.А.

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Дар сарчашмаҳои илмӣ ватанию хориҷӣ атрофи мафҳуми функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ баҳсу мунозираҳои мухталиф ҷой дошта, новобаста аз ин андешаҳои манзурнамудаи олимони моҳияти умумиро ифода мекунам. Бояд гуфт, ки институти ҷавобгарии ҳуқуқӣ яке аз институтҳои маъмули ҳуқуқӣ буда, дар ин хусус таҳқиқотҳои илмӣ зиёд мушоҳида мешаванд ва ҳамзамон паҳлуҳои мухталифи он аз нигоҳи илмӣ қонунгузорӣ ҳалли ҳудро ёфтаанд. Аз ҷумла, паҳлуҳои ҷудогонаи институти ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар таҳқиқотҳои муҳаққиқон А.И. Петелин, А.С. Мордовец, Б.Т. Базилев, Г.С. Азизкулова, З. Ализода, З.Х. Зокирзода, И.Н. Тихоненко, И.Н. Радко, М.А. Маҳмудзода, М.З. Раҳимзода, М.С. Богданова, Р.Ш., Шарофзода, С. Ҳасанов, У.А. Азиззода, Х. Ҳамидов, Ш.М. Исмоилов, Ш.Т. Шарипов ба назар мерасанд. Аммо масъалаи функсияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар илми ҳуқуқи ватанӣ то кунун ҳамчун масъалаи ҳалталаб боқӣ монда, ҷанбаҳои гуногуни он таҳқиқоти илмӣ тақозо менамоянд. Алаҳусус масъалаи мафҳуми функсияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва махсусиятҳои он таҳқиқоти алоҳидаи илмӣ тақозо менамояд.

Барои муайян кардани мафҳуми функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ лозим мешуморем, ки ба мафҳумҳои функсия ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ равшании мушаххасе андохта шавад. Зеро дар сарчашмаҳо мафҳуми функсия ба таври гуногун шарҳ дода мешавад ва чунин ҳолат метавонад ба гуногунфаҳмӣ ва баҳсу мунозираҳо оид ба фаҳмиши функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ гардад. Ҳамзамон, дар илми ҳуқуқшиносӣ ба ҷуз аз функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ функсияҳои ҳуқуқ ва давлат мавҷуд аст, ки нофаҳмиҳо дар ин самт метавонанд ба омехатасозии мазмуну моҳияти функсияҳои зикршуда бурда расонад.

Самаранокии татбиқ ва нақши фаъоли ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар функсияҳои он зоҳир мегардад. Аммо, бояд дар хотир дошт, ки истилоҳи «функсия» танҳо мафҳуми ҳуқуқӣ нест. Дар илм мафҳуми «функсия» ба маъноҳои гуногун истифода мешавад, ки ҳар як илм ин категорияро барои инъикос ва тавсифи амали падидаҳои омӯхташаванда истифода мебарад. Дар илми ҳуқуқ истилоҳи «функсия» дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX фаъолона барои нақши иҷтимоӣ давлат ва ҳуқуқ истифода мешавад. Умуман, мафҳуми «функсия» хеле норавшан аст. Он ба ҳама сохторҳои динамикии бидуни истисно дахл дорад. Ин ба гуногунрангии муносибатҳои ифодакунандаи он, инчунин хусусияти функсияҳои маърифатии илмӣ, ки дар онҳо ин истилоҳ (математика, биология, ҷомеашиносӣ) истифода шудааст, вобаста аст. Аммо, ин ё он тарз, дар аксари мавридҳо, функсия бо таъсири равонашуда, интиҳобии система (сохтор, тамоми) ба ҷанбаҳои муайяни муҳити беруна алоқаманд аст.

Функсия дар назарияи давлат ва ҳуқуқ маънои самт, предмет ва мазмунӣ фаъолияти институти ҳуқуқии давлатиро ифода мекунад [11, с. 192]. Функсия маънои амалӣ кардан ва иҷро намудани амали муайянеро ифода мекунад. Худи калимаи «функсия» аз вожаи латинӣ «functio» – амалисозӣ [17, с. 1449] ибтидо мегирад. Дар фаҳмиши умумӣ «функсия» ифодакунандаи амал, вазифа ва нақш аз робитаҳои дохиливу берунӣ низомӣ мазкур мебошад. Дар аксари мавридҳо

функсия ҳамчун самт, мавзуъ ва муҳтавои ҷаъолияти давлатӣ-ҳуқуқӣ маънидод мешавад, ки он нақши иҷтимоии давлат ва ҳуқуқро ифода менамояд. Дар Фарҳанги тафсири истиллоҳоти забони тоҷикӣ [20, с. 410] функсия ба ду ҷаъмиш маънидод гардидааст: 1) ҳамчун кори узви бадан; 2) ҳамчун маҷмуи кор, вазифа, ва уҳдадорӣ. Аз андешаҳо бармеояд, ки воқеан дар адабиёт истиллоҳи функсия ҷаъмишҳои муҳталифро касб кардааст. Бояд гуфт, ки функсия воқаста ба ҷавобгарӣ тобиши каме дигарро ба худ касб намуздааст. Яъне, маҷмуи самтҳои таъсиррасонӣ мебошад. Функсияҳои ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ метавонад ба сифати санксиҳои ҷаримабие баромад намояд, ки дар доираи муносибатҳои ҳуқуқии танзимшавандаи ба огоҳсозӣ ва рафтори субъект бо мақсади тобеъсозии он бо муқаррароти меъёрҳои ҳуқуқӣ таъсир мегузорад.

Бояд тазакурр дод, ки анҷом додани таҳқиқоти илмӣ дар бораи функсияҳои ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ ва муайян намудани мафҳуми махсусиятҳои он муҳим аст, зеро функсияҳо моҳият ва мақсадҳои иҷтимоии ҷавобгариҳои ҳуқуқиро ифода мекунанд. Функсияҳои ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ аз рӯи мақсадҳои он муайян ва равона карда мешаванд. Агар мақсад ҳамчун оянда ва ҳозира, пешгӯии натиҷаи мувофиқ ҷаъмида шавад, пас функсияҳои ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ бояд ҳамчун самтҳои асосие ҷаъмида шаванд, ки тавассути онҳо мақсадҳои ҷавобгарӣ ба даст оварда мешаванд. Дар адабиёти ҳуқуқӣ [7, с. 12] масъалаи баррасишаванда аз ҷониби олимони назариячӣ бо тарзҳои гуногун ҳал карда мешавад, ки ин бештар ба дарки гуногуни ҳуди падидаи ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ воқаста мебошад.

Ба андешаи М.П. Трофимова, функсияҳои ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ самтҳои асосии таъсири меъёрҳои ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ ба муносибатҳои ҷаъбиятӣ буда, тавассути онҳо мақсадҳои он амалӣ гардида, моҳияти он муайян карда мешавад [19, с. 6]. Д.А. Липинский таърифи пешниҳоднамудаи М.П. Трофимоваро инкор намузда, эрод гирифтааст, ки он фарогирандаи танҳо таъсири танзимкунанда ва оморӣ буда, тамоми таъсири воқеии ҷавобгариҳои ҳуқуқиро дар бар намегирад [11, с. 196]. Д.А. Липинский функсияҳои ҷавобгариҳои ҳуқуқиро ҳамчун самтҳои асосии таъсири ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ ба муносибатҳои ҷаъбиятӣ мефаҳмад, ки он ифодакунандаи моҳияту мақсади иҷтимоии ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ буда, ҳамчун воситаи амаликунандаи мақсадҳои ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ баромад менамояд [11, с. 197]. Ж.Ю. Юзефович бошад, баръакс, таърифи пешниҳоднамудаи М.П. Трофимоваро ҷонибдорӣ намузда, изҳор медорад, ки он моҳият ва мақсади функсияҳои ҷавобгариҳои ҳуқуқиро равшантар инъикос менамояд [22, с. 45]. Аз мазмуни андешаҳои мазкур бармеояд, ки новобаста аз бархурди андешаҳо моҳияти умумии онҳо дар ибораи “воситаи таъсиррасонанда ба муносибатҳои ҷаъбиятӣ ва амалисозандаи мақсадҳои ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ” ифода мегардад.

Андешаҳои монанд ва каме фарқкунанда дар таҳқиқотҳои дигар муҳаққиқон низ ба назар мерасад. Аз ҷумла, М.А. Бестугина функсияҳои ҷавобгариҳои ҳуқуқиро ҳамчун соҳаҳои мушаххаси таъсири ҳуқуқӣ ба муносибатҳои ҷаъбиятӣ маънидод менамояд, ки ноил шудан ба мақсадҳои танзими ҳуқуқиро таъмин менамоянд [3, с. 147]. Ба андешаи А.А. Мусаткин, функсияҳои ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ самтҳои асосии таъсири ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ ба муносибатҳои ҷаъбиятӣ, рафтори одамон, шуури ҳуқуқӣ, фарҳанг мебошанд, ки моҳият, мақсади иҷтимоии онро ошкор мекунанд ва ба воситаи онҳо мақсадҳои ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ ба амал бароварда мешаванд [14, с. 284]. Оид ба ин масъала И.А. Кузмин қайд менамояд, ки функсияҳои ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ ҳамчун «самтҳои муайяни таъсири ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ (ҳамчун институти ҳуқуқ ва ҷораи муҳофизатӣ) ба муносибатҳои ҷаъбиятӣ, ки тавассути онҳо ҳадафҳои

ҷавобгарию ҳуқуқӣ ба даст оварда мешаванд, моҳият ва мақсади иҷтимоии он ошкор карда мешаванд» фаҳмида мешавад [8, с. 88]. Тавре аз мафҳумҳои додашуда бармеояд, онҳо қариб ки моҳияти умумиро ифода мекунанд. Яъне дар онҳо фарқият кам ба назар мерасад. Тавре А.Л. Бредихин [4, с. 20] қайд мекунанд аксар вақт таърифҳои функсияҳои ҷавобгарию ҳуқуқӣ ба ҳамдигар хеле монанданд, аз ин рӯ зикри шумораи зиёди онҳо аҳамияти амалӣ надорад.

Аз таҳлили андешаҳои баррасигардида чунин хулосабарорӣ кардан мумкин аст, ки функсияҳои ҷавобгарию ҳуқуқӣ тарзу воситаҳои таъсиррасонанда ба муносибатҳои ҷамъиятӣ эътироф гардида, зимни чунин таъсиррасонӣ мақсадҳои ҷавобгарию ҳуқуқӣ амалӣ карда мешаванд. Яъне, функсияҳои ҷавобгарию ҳуқуқӣ ба мақсадҳои ҷавобгарӣ вобастагии зич дошта, якдигарро пурра менамоянд. Дар хусуси чунин вобастагӣ Р.Ш. Шарофзода [18] равшанӣ андохтааст. Умуман, таҳқиқот нишон медиҳад, ки дар сарчашмаҳои ҳуқуқии ватанию мафҳуми функсияи ҷавобгарию ҳуқуқӣ дар шаклҳои гуногун баён гардидааст.

Атрофи мафҳум ва фаҳмиши функсияҳои ҷавобгарию ҳуқуқӣ дар сарчашмаҳои ҳуқуқӣ дигар андешаҳо низ ҷой доранд. Аз ҷумла, А.И. Петелин қайд мекунанд, ки функсияҳои ҷавобгарию ҳуқуқӣ аз мақсаду таъиноти махсуси он дар низоми пешгирӣ ва мубориза бо ҳуқуқвайронкунӣ бармеоянд [15, с. 55]. Аз нигоҳи И.А. Галаган, зеро мафҳуми «функсияҳои ҷавобгарию ҳуқуқӣ бояд нишонаҳои аслии таъиноти он» [6, с. 133] дар назар гирифта шавад. Вале нуқсони таърифи мазкур ба андешаи мо дар он аст, ки муаллиф ба самти таъсири ҳуқуқӣ ишора намекунад.

А.А. Анферов [1, с. 131] мафҳуми функсияҳои ҷавобгарию ҳуқуқиро бо назардошти воситаҳои таъсиррасонии он ба муносибатҳои ҷамъиятӣ, махсусан татбиқи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд қайд намуда, дар низоми кафолатҳои ҳуқуқи инсон ба функсияҳои зерин ишорат мекунанд: функсияи ҷаримагӣ; функсияи ҳуқуқбарқароркунӣ ва функсияи тарбиявӣ. Аз ҷониби муҳаққиқон оид ба ҷавобгарию мусбӣ, ки дорои функсияи ҳавасмандгардонӣ ва танзимӣ мебошад, гипотеза пешниҳод гардидааст. А.С. Мордовец [13, с. 147-148] қайд менамояд, ки ташвиқу ҳавасмандгардонии рафтори субъект як навъи ба танзим даровардан мебошад. Агар ба танзим даровардан ҳам дар сатҳи объекти умумӣ ва ҳам дар сатҳи объекти мустақим имконпазир бошад, дар ин сурат водор намудан фақат дар сатҳи таъсир расонидан бар рафтори субъекти ҳуқуқи мушаххас метавонад амалӣ гардад.

Д.А. Липинский мафҳуми функсияҳои ҷавобгарию ҳуқуқиро бо фарогирии чунин категорияҳои ҳуқуқӣ пешниҳод намудааст [10, с. 19]: дорои самтҳои асосии таъсиррасонӣ будани ҷавобгарию ҳуқуқӣ; нигаронидани чунин таъсирот ба муносибатҳои ҷамъиятӣ, рафтори субъект ва фарҳанги ҳуқуқии шахс; зимни таъсиррасонии ҷавобгарию ҳуқуқӣ моҳият ва мақсади иҷтимоии ҷавобгарию ҳуқуқӣ ошкор карда мешаванд; мақсадҳои ҷавобгарию ҳуқуқӣ мавриди татбиқ қарор дода мешаванд. Мафҳуми пешниҳоднамудаи муаллиф нисбат ба дигар мафҳумҳои баррасигардида васеъ буда, бисёре аз паҳлуҳои он равшану дақиқ муайян карда шудаанд.

Мавриди зикр аст, ки мафҳуми функсияҳои ҷавобгарию ҳуқуқӣ бо функсияҳои ҳуқуқ алоқамандии зич дошта, баъзан якдигаро пурра мекунанд. Бинобар ин, лозим меояд, ки функсияҳои ҳуқуқ низ аз нигоҳи мафҳуми моҳият равшан карда шавад. Д.А. Липинский чунин андеша дорад, ки функсияҳои ҷавобгарию ҳуқуқӣ дар татбиқи тамоми функсияҳои ҳуқуқ иштирок намуда, ба мазмун ва татбиқи мушаххаси онҳо таъсир мерасонанд. Дар навбати худ,

функсияҳои ҳуқуқ ба мазмун ва хусусиятҳои амали ҷавобгарии ҳуқуқӣ таъсир мерасонанд [11, с. 193]. Аксарияти олимон функсияҳои ҳуқуқро ҳамчун самтҳои таъсири ҳуқуқӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ ва мақсади иҷтимоии ҳуқуқ мефаҳманд. Дар навбати худ, функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳамчун зухуроти мушаххаси функсияҳои ҳуқуқ ва мушаххасгардони онҳо фаҳмида мешаванд. Функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ бештар функсияҳои ҳуқуқро муайян мекунанд. Дар адабиёти ҳуқуқӣ як қатор таърифҳои мафҳуми функсияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба назар мерасанд.

Функсияҳои ҳуқуқ дар татбиқи ҷавобгарии ҳуқуқӣ яке аз заминаҳои муҳим ва асосӣ ба ҳисоб рафта, моҳияти функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқро ошкор месозанд. Баъзе аз функсияҳои ҳуқуқ бо функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба таври ошкоро ва мазмунан шабеҳ буда, ҳар ду баҳри амалӣ гардонидани мақсаду вазифаҳои муайян нигаронида шудаанд. Агар функсияҳои ҳуқуқ самтҳои асосии таъсиррасонии ҳуқуқӣ фаҳмида шавад, пас ин ифодакунандаи он аст, ки функсияи ҳуқуқ дар муқоиса ба функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ васеъ мебошад. Функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ як самти муайяни амалигардони функсияҳои ҳуқуқ ба ҳисоб меравад.

Мафҳуми функсияи ҳуқуқ бояд дар як вақт ҳам мақсади ҳуқуқ ва ҳам самтҳои таъсири он ба муносибатҳои ҷамъиятиро фаро гирад. Бинобар ин, ҳангоми ошкор намудани мазмуни ин ё он функсияи ҳуқуқ пайвастании мақсади ҳуқуқ бо самтҳои асосии таъсири он ва баръакс вобастагии охириро ба мақсади ҳуқуқ пайваста дар назар доштан лозим аст. Функсияҳои воқеии ҳуқуқ амалӣ намудани ҳадафи иҷтимоии он мебошад [16, с. 24]. Ҳамин тариқ, гуфтаҳои боло асос мебахшанд, ки мафҳуми «функсияи ҳуқуқ» коллективӣ аст. Онро на танҳо ба ҳадаф ва на танҳо ба самтҳои таъсир кам кардан мумкин нест. Функсияҳои ҳуқуқ ягонагии ду нукта мебошад: мақсади иҷтимоии он; самтҳои асосии таъсири он ба муносибатҳои иҷтимоӣ.

Бояд гуфт, ки ошкор намудани мазмуну моҳияти функсияҳои ҳуқуқ, пеш аз ҳама, таҳқиқоти ҷудогонаро талаб намуда, вале аз хусусиятҳои низоми ҳуқуқӣ вобастагии калон дорад. Функсияҳои ҳуқуқ мусоидат менамояд, ки функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ хубтару самаранок дарк карда шаванд. Агар ҷавобгарии ҳуқуқӣ худ як институти ҳуқуқ бошад, пас табиист, ки функсияҳои он аз функсияҳои ҳуқуқ маншаъ мегирад. Ҳатто, баъзе аз функсияҳои онҳо ба ҳамдигар наздикӣ дошта, онҳо дар якҷоягӣ муносибатҳои ҷамъиятиро ҳуқуқӣ ва рафтори иштирокчиёни ин муносибатҳо таъсири назаррас мерасонанд.

Дар низомҳои ҳуқуқи таърихӣ низ ба масъалаи самаранокии татбиқи меъёрҳои ҳуқуқ, махсусан ба масъалаи татбиқи ҷавобгарии ҳуқуқӣ диққати хоса дода мешуд. Чунончи И.Б. Буризода [5, с. 155] қайд менамояд, ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар низоми ҳуқуқи мусулмонӣ, аввалан бо мақсади пешгирии хусусӣ ва оммавии ҳуқуқвайронкунӣ татбиқ мегардид. Далели ин гуфтаҳо хусусияти оммавӣ доштани татбиқи ҷавобгарии ҳуқуқӣ ё ҷазоҳо буданд, ки дар сарчашмаҳои ҳуқуқи исломӣ мустақкам гардидаанд. Мавриди зикр аст, ки омӯзиши мафҳум ва хусусиятҳои функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ имкон медиҳад, ки на танҳо аз нигоҳи назариявӣ мафҳуми умумиётирофшуда ва хусусиятҳои мувофиқи он муайян карда шавад, балки дар тақмили қонунгузори амалкунанда низ бобати амалисозии функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ нақши сазовор мегузорад.

Маврид ба тазаккур аст, ки байни функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ таносуби муайян ҷой дошта, робитаи мустақим доштани онҳо ва ҳамзамон тафовути ошкорои онҳо дар сарчашмаҳо мушоҳида мегардад. Гоҳе дар

адабиёти ҳуқуқӣ андешае ба назар мерасад, ки мутобиқи он барои ин ё он соҳаи ҳуқуқ ин ё он функция асосӣ ва дигар функция дуюмдараҷа доништа мешавад, ки ин чандон саҳеҳ ва дуруст намебошад. Ин ба ягонагии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ муҳолифат менамояд. Ҳар як функция, дар маҷмӯъ ҷавобгарии ҳуқуқиро баён сохта, дар амалисозии мақсадҳои он мусоидат менамояд ва дар миёни онҳо алоқаи зич мавҷуд аст.

Ҳамин тавр, функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ин таъсиргузори мустақим ва ғайримустақими ҳуқуқӣ ба шахсест, ки дорои ҷавобгарӣ мебошад. Худи ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар натиҷаи зарурати таъсиргузорӣ ба миён меояд ва он методҳои татбиқи функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро пешбинӣ менамояд. Дар натиҷаи таҳқиқоти анҷомдодашуда мафҳуми функцияи ҷавобгарии ҳуқуқиро дар чунин шакл пешниҳод намудан мумкин аст: Функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ – ин маҷмӯи самтҳои таъсиррасонии ҷавобгарии ҳуқуқӣ мебошад, ки ба рафтори субъектони ҳуқуқ ва муносибатҳои ҷамъиятӣ дар амалигардонии намудҳои ҷудогонаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ нигаронида шудаанд.

Аз мафҳумҳои баррасигардидаи функцияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ як қатор махсусиятҳои онро мушоҳида намудан мумкин аст. Маҳз тавассути махсусиятҳои хоси худ функцияҳо ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз функцияҳои давлат ва ҳуқуқ фарқ менамоянд. Махсусиятҳои функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар умум моҳияти онро ифода менамоянд. А.З. Куканов чунин хусусиятҳоро ба функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ хос меҳисобад [9, с. 47]:

1) баҳри ноил гардидан ба мақсадҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ амалӣ мешаванд;

2) дар робита бо мақсадҳои гуногуни ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар шакли самтҳои мухталифи ҷавобгарии ҳуқуқӣ амалӣ мегарданд;

3) вобаста ба ҷораҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ тамоили маҷбурсозӣ, тарбиявӣ, барқароркунӣ, муҳофизавӣ касб мекунанд;

4) тарзҳои махсуси амалишавӣ доранд.

Яке аз махсусиятҳои функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар робитаи байниҳамдигарии онҳо бо мақсадҳои ҷавобгарӣ ифода меёбад. Махсусияти мазкур бевосита аз мазмуни таърифи функцияҳои ҷавобгари ҳуқуқӣ бармеояд. Тавре А.В. Белова қайд мекунад, мақсад ва функцияҳо он категорияҳое мебошанд, ки дар онҳо моҳият, мақсади иҷтимоӣ ва нақши танзимкунанда, пешгирикунанда, барқароркунанда, сазодиханда ва тарбиявии ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар ҳаёти ҷомеа ошкор карда мешаванд [2, с. 130]. Дар адабиёти ҳуқуқӣ аксар вақт мақсадҳо ва функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ муайян карда мешаванд. Ин аз он иборат аст, ки ҳадафҳо метавонанд ҳамчун меъёри таснифкунандаи функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ баромад кунанд ва функцияҳои он ҳамчун роҳи расидан ба ҳадафи муайян хизмат мекунанд. Аммо аз ҷиҳати мазмун ин падидаҳои ҳуқуқӣ якхела нестанд, гарчанде номашон агар монанд бошад.

Бояд гуфт, ки татбиқи функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ расидан ба мақсадҳои ҷавобгариро таъмин менамояд. Аммо ба таври хаттӣ баррасӣ кардани ин муносибат нодуруст аст - иҷрои функцияи муайяни ҷавобгарии ҳуқуқӣ на ҳама вақт барои расидан ба ҳадафи мувофиқи ҷавобгарии ҳуқуқӣ кифоя мебошад. Аввалан, ин пеш аз ҳама бо ноил шудан ба мақсади глобалии ҷавобгарии ҳуқуқӣ — мустаҳкам намудани тартиботи қонунӣ алоқаманд аст. Ягон функцияи ягонае мавҷуд нест, ки ба ноил шудан ба ин мақсад мусоидат кунад. Ин вазъият бо он маънидод карда мешавад, ки тамоми функцияҳои дигар барои расидан ба ин мақсад иштирок доранд. Агар, масалан, функцияҳои

танзимкунанда, пешгирикунанда, сазодиханда ва тарбиявӣ амалӣ карда шаванд, аммо функцияи барқарорсозӣ амалӣ нагардад, он гоҳ дар бораи ягон тартиботи ҳуқуқӣ сухан рондан мумкин нест, зеро ин бе барқарорсозии адолати иҷтимоӣ ва қонун ғайримеҳнат аст.

Сониян, ин ба мақсадҳои муайянкунандаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ низ дахл дорад, ки ноил шудан ба онҳо танҳо ба татбиқи пайгириҳои ҳамаи мақсадҳои мобайнӣ оварда мерасонад. Ҳамин тариқ, ба ҳадафҳои муайянкунандаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ, чунон ки профессорҳо Р.Л. Хачатуров ва Д.А. Липинский [21, с. 397] қайд менамоянд, аз инҳо иборатанд: ташаккули маданияти баланди ҳуқуқӣ, шуури баланди ҳуқуқӣ, паст кардани сатҳи ҷинояткорӣ, тақмили муносибатҳои ҷамъиятӣ. Дар ин хусус А.В. Белова қайд менамояд, ки ба ин мақсадҳо танҳо тавассути татбиқи функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқие, ки ба ноил шудан ба мақсадҳои мобайнӣ мусоидат мекунанд, ба даст овардан мумкин аст [2, с. 131]. Дар роҳ ба сӯи ҳадафи муайянкунандаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ функцияҳои зиёдеро иҷро мекунанд, ки бо ҳадаф мувофиқат мекунанд ё ба он оварда мерасонанд. Ба ибораи дигар, функция ҳолатест, ки бояд анҷом дода шавад, ба ҳаёт оварда шавад, бартараф карда шавад, то натиҷаи воқеӣ ба даст ояд. Илова бар ин, функция на танҳо натиҷаи ниҳойӣ, балки метавонад як марҳилаи алоҳидаи татбиқи ҷавобгарии ҳуқуқӣ бошад, ки ба ноил шудан ба мақсадҳо мусоидат мекунанд.

Дар доираи масъалаи баррасишаванда, инчунин бояд гуфт, ки сарфи назар аз иҷрои тамоми маҷмӯи функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳангоми ноил шудан ба ҳадафи муайян, ҳолатҳои низ мавҷуданд, ки мақсади ҷавобгарии ҳуқуқӣ тавассути иҷрои на ҳама, балки танҳо баъзе аз функцияҳо татбиқ мегардад. Масалан, мақсади ташаккули рафтори қонунии субъектҳои ҷавобгарӣ, ки ҳанӯз ҳуқуқвайронкуниро содир накардаанд, тавассути иҷрои функцияҳои танзимкунанда, пешгирикунанда ва тарбиявӣ ба даст овардан мумкин аст. Дар ин ҳолат, функцияҳои сазодихӣ ва барқароркунӣ татбиқ карда намешаванд.

Ҳамин тавр, ҳақиқатан мақсадҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ бевосита мебошад, яъне мавҷудияти функцияҳои сазодихӣ, танзимкунанда, барқароркунанда, пешгирикунанда ва тарбиявиро муайян мекунанд. Дар навбати худ, иҷрои функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ расидан ба ҳадафҳои онро таъмин менамояд. Аз ин рӯ, функцияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ пайванди пайваستкунандае мебошад, ки тавассути он ҳадаф ба натиҷаи мушаххаси таъсири ҳуқуқии ҷавобгарии ҳуқуқӣ табдил меёбад.

Моҳияти функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз унсурҳои зерин иборат мебошад, ки ҳамзамон ифодакунандаи махсусиятҳои он мебошанд.

1. Объектҳои функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ. Унсурҳои мазкур аз ҷиҳати мазмуни худ якхела нест ва шуури ҳуқуқвайронкунанда, рафтор ва муносибатҳои ҷамъиятии вайроншавандаро дарбар мегирад. Гузашта аз ин, роҳҳои зерини таъсиррасонӣ ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба муносибатҳои ҷамъиятиро муайян кардан мумкин аст: танзим, қатъ кардан (масалан, ҳангоми мусодираи молу мулк бо қарори суд, муносибатҳои молумулкӣ аз предмети ҳуқуқвайронкунӣ қатъ карда мешаванд), тағйир додани доираи ҳуқуқвайронкунӣ, ҳуқуқу уҳдадорихҳои шахси ҷавобгар, ба вучуд омадани муносибатҳои нави ҳуқуқӣ вобаста ба татбиқи чораҳои ҳуқуқии ҷавобгарӣ.

2. Асосҳои ба вучуд омадани ҷавобгарии ҳуқуқӣ. Одатан, дар назарияи давлат ва ҳуқуқ ду гурӯҳи асосҳо ҷудо карда мешаванд: расмӣ, яъне мавҷудияти меъёрҳои ҳуқуқие, ки таркиби ҳуқуқвайронкуниро муайян мекунанд ва

ҷавобгарии ҳуқуқиро муқаррар мекунамд ва фактҳои воқеӣ, яъне фактҳои ҳуқуқие, ки боиси ба амал омадани ҳуқуқвайронкунӣ гардидаанд.

3. Роҳҳои амалӣ гардонидани функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ:

– дар меъёрҳои ҳуқуқ муқаррар намудани маҳдудиятҳои ҳуқуқӣ, ҳавасмандгардонии рафтори қонунӣ, инчунин уҳдадорӣ баргардонидани зарари расонидашуда;

– маҳкум кардан ва танқиди ҷамъиятии рафтори ҳуқуқвайронкунанда;

– маҳдуд кардани вазъи ҳуқуқии ҳуқуқвайронкунанда, маҳрум намудани ӯ аз имтиёзҳо ва ҳуқуқҳои субъективӣ муайян;

– ногузирии ҷазои гунаҳгор барои содир намудани кирдори ғайриқонунӣ гунаҳгор [12, с. 174-175].

4. Натиҷаҳои таъсири ҷавобгарии ҳуқуқӣ:

– ҷазо додани ҳуқуқвайронкунанда (функцияи сазои ҷавобгарии ҳуқуқӣ);

– ислоҳи ҷинояткор, ташаққули рафтори қонунӣ дар ӯ (функцияи тарбиявӣ ҷавобгарии ҳуқуқӣ);

– барқарор намудани ҳуқуқҳои поймолшуда, адолати иҷтимоӣ (функцияи барқароркунандаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ);

– пешгирии содир намудани ҳуқуқвайронкунии нав (функцияи пешгирикунандаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ).

Хусусиятҳои хоси ҳамаи функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ инҳоянд: шароити иҷтимоӣ, мақсад, алоқаи функцияҳои алоҳида бо ҳамдигар, мустақилияти онҳо.

Бояд қайд кард, ки баъзе хусусиятҳои, ки функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро ҳамчун самти асосии таъсири он ба муносибатҳои ҷамъиятӣ, муайян мекунамд, инҳоянд:

1) Функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз моҳияти он бармеоянд ва бо мақсади он дар ҷамъият дар марҳилаи муайяни инкишофи худ муайян карда мешаванд.

2) Функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ самти таъсири ғайриқонунӣ онро ба як намуди муайяни муносибатҳои ҷамъиятӣ ифода мекунамд.

3) Функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ самти таъсири он ба муносибатҳои ҷамъиятӣ, зарурати татбиқи он мебошад, ки аз зарурати мавҷудият ва татбиқи мақсадҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳамчун падидаи иҷтимоӣ ба вучуд меояд.

4) Функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ хусусиятҳои муҳимтарин ва асосии ҷавобгариро ифода намуда, аз табиати он бармеоянд ва ба татбиқи мақсадҳои асосии он нигаронида шудаанд.

Муқарриз: Куканов А.З. – н.и.х., дотсенти ДМТ

Адабиёт:

1. Анфёров, А.А. Право личности и юридическая ответственность [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук. – Волгоград, 2000. – С. 131.

2. Белова, А.В. Соотношение целей и функций юридической ответственности [Текст] / А.В. Белова // Юридический вестник Самарского университета. – 2016. Т. 2. – № 2. – С. 130-133.

3. Бестугина, М.А. О функциях юридической ответственности [Текст] / М.А. Бестугина // 4-е философские чтения молодых ученых: (тезисы докладов). – М., 1986. – С. 146-148.

4. Бредихин, А.Л., Удальцов, А.А. Функции юридической ответственности: дискуссионные вопросы [Текст] / А.Л. Бредихин, А.А. Удальцов // Аграрное и земельное право. – 2024. – № 2 (230). – С. 20-22.
5. Буриев, И.Б. Действие мусульманского права в дореволюционном Таджикистане (VIII-начало XX вв.). – Душанбе, 1999. – 206 с.
6. Галаган, И.А. Административная ответственность в СССР (Государственное и материальное исследование) [Текст] / И.А. Галаган. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1970. – 364 с.
7. Кожевников, В.В. Функции юридической ответственности: общетеоретический и отраслевые аспекты [Текст] / В.В. Кожевников // Современное право. – 2015. – № 4. – С. 5-14.
8. Кузьмин, И.А. Юридическая ответственность и ее реализация: учеб. пособие [Текст] / И.А. Кузьмин. – Иркутск: Изд-во ИГУ, 2013. – 219 с.
9. Куканов, А.З. Мафҳум ва таснифи функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ [Матн] / А.З. Куканов // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2019. – № 3 (27). – С. 44-48.
10. Липинский, Д.А. К вопросу о содержании функций юридической ответственности [Текст] / Д.А. Липинский // Новая правовая мысль. – М., 2003. – №1. – С. 19-26.
11. Липинский, Д.А. Общая теория юридической ответственности [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук. – Самара, 2004. – 487 с.
12. Липинский, Д.А., Мусаткина, А.А. Функционирование системы юридической ответственности [Текст] / Д.А. Липинский, А.А. Мустакина: монография. – М.: Директ-Медиа, 2013. – 671 с.
13. Мордовец, А.С. О функциях юридической ответственности [Текст] / А.С. Мордовец // 4-е Московские философские чтения молодых учёных: (тезисы докладов). – М., 1986. – С. 147-148.
14. Мусаткин, А.А. Юридическая ответственность [Текст] / А.А. Мустакин // Теория государства и права: учеб. / отв. ред. А.В. Малько. – М., 2008. – С. 284.
15. Петелин, А.И. Проблемы правовой ответственности в социалистическом обществе [Текст] / А.И. Петлин. – Омск: ОВШ МВД, 1976. – 93 с.
16. Радько, Т.Н. Понятие и признаки функций права [Текст] / Т.Н. Радько // Вестник Академии права и управления. – 2016. – № 3(44). – С. 22-30.
17. Советский энциклопедический словарь [Текст]. – М.: Сов. энцикл., 1980. – 1600 с.
18. Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ [Матн] / Р.Ш. Сотиволдиев: Китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе, 2018. – 784 с.
19. Трофимова, М.П. Функции юридической ответственности [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2000. – 28 с.
20. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. (О–Я) [Матн] / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М.Ҳ. Султон. – Душанбе, 2008. – 945 с.
21. Хачатуров, Р.Л., Липинский, Д.А. Общая теория юридической ответственности [Текст] / Р.Л. Хачатуров, Д.А. Липинский. – СПб., 2007. – 950 с.
22. Юзефович, Ж.Ю. Функции юридической ответственности и формы их реализации по Российскому законодательству [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2004. – 172 с.

Literature:

1. Anferov, A.A. Personal Law and Legal Responsibility [Text]: dis. ... Cand. of Law. Sciences. - Volgograd, 2000. - P. 131.
2. Belova, A.V. Correlation of the Goals and Functions of Legal Responsibility [Text] / A.V. Belova // Legal Bulletin of Samara University. - 2016. Vol. 2. - No. 2. - P. 130-133.
3. Bestugina, M.A. On the Functions of Legal Responsibility [Text] / M.A. Bestugina // 4th Philosophical Readings of Young Scientists: (abstracts of reports). - M., 1986. - P. 146-148.
4. Bredikhin, A.L., Udaltsov, A.A. Functions of legal liability: controversial issues [Text] / A.L. Bredikhin, A.A. Udaltsov // Agrarian and land law. - 2024. - No. 2 (230). - P. 20-22.
5. Buriev, I.B. Action of Muslim law in pre-revolutionary Tajikistan (VIII-early XX centuries). - Dushanbe, 1999. - 206 p.
6. Galagan, I.A. Administrative liability in the USSR (State and material research) [Text] / I.A. Galagan. - Voronezh: Publishing house of Voronezh University, 1970. - 364 p.
7. Kozhevnikov, V.V. Functions of legal liability: general theoretical and sectoral aspects [Text] / V.V. Kozhevnikov // Modern law. - 2015. - No. 4. - P. 5-14.
8. Kuzmin, I.A. Legal liability and its implementation: textbook [Text] / I.A. Kuzmin. - Irkutsk: Irkutsk State University Publishing House, 2013. - 219 p.
9. Kukanov, A.Z. Understanding and classification of functions of legal liability [Text] / A.Z. Kukanov // Legal life. - 2019. - No. 3 (27). - P. 44-48.
10. Lipinsky, D.A. On the Content of the Functions of Legal Responsibility [Text] / D.A. Lipinsky // New Legal Thought. - M., 2003. - №1. - P. 19-26.
11. Lipinsky, D. A. General Theory of Legal Liability [Text]: dis. ... Doctor of Law. - Samara, 2004. - 487 p.
12. Lipinsky, D. A., Musatkina, A. A. Functioning of the Legal Liability System [Text] / D. A. Lipinsky, A. A. Mustakina: monograph. - M.: Direct-Media, 2013. - 671 p.
13. Mordovets, A. S. On the Functions of Legal Liability [Text] / A. S. Mordovets // 4th Moscow Philosophical Readings of Young Scientists: (abstracts of reports). - M., 1986. - P. 147-148.
14. Musatkin, A.A. Legal responsibility [Text] / A.A. Mustakin // Theory of State and Law: textbook. / answer ed. A.V. Malko. - M., 2008. - P. 284.
15. Petelin, A.I. Problems of legal responsibility in a socialist society [Text] / A.I. Petlin. - Omsk: OVSh MVD, 1976. - 93 p.
16. Radko, T.N. The concept and characteristics of the functions of law [Text] / T.N. Radko // Bulletin of the Academy of Law and Management. - 2016. - No. 3(44). - P. 22-30.
17. Soviet encyclopedic dictionary [Text]. - M.: Sov. encycl., 1980. - 1600 p.
18. Sotivoldiev, R.Sh. Theory of State and Law [Text] / R.Sh. Sotivoldiev: Textbook for institutions of higher professional education. - Dushanbe, 2018. - 784 p.
19. Trofimova, M.P. Functions of legal responsibility [Text]: abstract. dis. ...cand. legal Sci. - Saratov, 2000. - 28 p.
20. The Culture of Translation of the Tajik Language. Volume 2. (O-Z) [Text] / Edited by S. Nazarzoda, A. Sanginov, S. Karimov, M.H. Sultan. - Dushanbe, 2008. - 945 p.
21. Khachaturov, R.L., Lipinsky, D.A. General Theory of Legal Liability [Text] / R.L. Khachaturov, D.A. Lipinsky. - St. Petersburg, 2007. - 950 p.

22. Yuzefovich, Zh.Yu. Functions of Legal Liability and Forms of Their Implementation under Russian Legislation [Text]: dis. ... Cand. of Law. Sciences. - М., 2004. - 172 p.

ОИД БА МАФҲУМ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ФУНКСИЯҲОИ ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚӢ

Дар мақола масъалаи мафҳум ва хусусиятҳои функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллифон андешаҳои олимони ватанӣ ва хориҷиро баррасӣ намуда, мафҳум ва хусусиятҳои функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро муайян кардаанд. Зимни таҳқиқот муаллифон чунин хулоса баровардаанд, ки атрофи мафҳуми функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар адабиёти илмӣ гуногунандешӣ ҷой дошта, чунин ҳолат боиси баҳсҳои илмӣ байни олимони гардидааст. Мутаассифона, бо ин далел, проблемаҳои мубрами функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳалли ҳудро пурра наёфтааст. Проблемаҳои мубрами функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ яке аз масъалаҳои мебошад, ки дар адабиёти ҳуқуқии ватанӣ мавриди таҳлил қарор гирифта, олимони тоҷик мафҳумҳои гуногуни функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро пешниҳод намудаанд. Маврид ба тазаккур аст, ки функсияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба функсияҳои ҳуқуқ ва давлат робитаи зич дошта, дар умум баҳри татбиқи сиёсати ҳуқуқии давлат нигаронида мешаванд.

Калидвожаҳо: таълимот, мафҳум, хусусиятҳо, функсия, ҷавобгарии ҳуқуқӣ, функсияи ҳуқуқ, функсияи давлат, таносуби функсияҳо.

О ПОНЯТИЮ И ХАРАКТЕРИСТИКЕ ФУНКЦИЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

В статье проанализирован и обсужден вопрос понятию и характеристике функций юридической ответственности. Авторы обсудили мнения отечественных и зарубежных ученых, определили понятие и характеристики функций юридической ответственности. В ходе исследования авторы пришли к выводу, что в научной литературе существует разнообразие мнений относительно понятия функций юридической ответственности, и данная ситуация привела к научным дискуссиям среди ученых. К сожалению, в связи с этим актуальные проблемы функции юридической ответственности не решены в полной мере. Критические проблемы функций юридической ответственности являются одним из вопросов, которые анализируются в отечественной юридической литературе, и таджикские ученые предлагают различные концепции функций юридической ответственности. Следует отметить, что функция юридической ответственности тесно связана с функциями права и государства и в целом направлена на реализацию правовой политики государства.

Ключевые слова: докторина, понятие, характеристика, функция, юридическая ответственность, функция права, функция государства, соотношение функций.

ON THE CONCEPT AND CHARACTERISTICS OF THE FUNCTIONS OF LEGAL RESPONSIBILITY

The article analyzes and discusses the issue of the concept and characteristics of the functions of legal responsibility. The authors discussed the opinions of domestic and foreign scientists, defined the concept and characteristics of the functions of legal

liability. During the study, the authors came to the conclusion that in the scientific literature there is a variety of opinions regarding the concept of the functions of legal liability, and this situation has led to scientific discussions among scientists. Unfortunately, in this regard, the current problems of the function of legal liability have not been fully resolved. Critical problems of the functions of legal liability are one of the issues that are analyzed in the domestic legal literature, and Tajik scientists offer various concepts of the functions of legal liability. It should be noted that the function of legal liability is closely related to the functions of law and the state and is generally aimed at implementing the legal policy of the state.

Key words: doctorate, concept, characteristics, function, legal responsibility, function of law, function of the state, relationship of functions.

Маълумот дар бораи муаллифон: **Алиев Исмоил Исмонович** – Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, ассистенти кафедраи ҳуқуқ ва идораи давлатӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Гарм, к. Э.Муҳиддин-63. Телефон: (+992) 985515559. E-mail: aliev_ismoil@list.ru

Бобохонов Фаридун Аламшоевич – Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, дотсенти кафедраи методикаи таҳсилоти ибтидоӣ ва психология, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Гарм, к. Э.Муҳиддин-63. Телефон: (+992) 999333160. E-mail: farodil_ff@mail.ru

Сведения об авторах: **Алиев Исмоил Исмонович** – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, ассистент кафедры права и государственного управления. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Мухиддин-63. Телефон: (+992) 985515559. E-mail: aiev_ismoil@list.ru

Бобохонов Фаридун Аламшоевич – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, доцент кафедры методики начального образования и психологии, кандидат юридических наук. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Мухиддин-63. Телефон: (+992) 999333160. Email: farodil_ff@mail.ru

Information about authors: **Aliev Ismoil Ismonovich** – Tajik pedagogical institute in Rasht district, assistant of the department of law and public administration. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Mukhiddin-63 years old. Phone: (+992) 985515559. E-mail: aiev_ismoil@list.ru

Bobokhonov Faridun Alamshoevich – Tajik pedagogical institute in Rasht district, associate professor of the department of methodology of primary education and psychology, candidate of legal sciences. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Mukhiddin-63. Phone: (+992) 999333160. Email: farodil_ff@mail.ru

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ҲУҚУҚИ ЧИНОЯТӢ ДАР ДАВЛАТИ СОМОНИЁН

Зокирзода З.Х., Махмадёкубова С.М.

Донишқадаи омӯзгории Тоикистон дар ноҳияи Рашт

Ҳуқуқи чиноятӣи давлати Сомониён мисли дигар соҳаҳои ҳуқуқ дар асоси сарчашмаҳои ҳуқуқи мусулмонӣ, аз ҷумла Қуръон, суннат, иҷмоъ, истехсон, қиёс фатво ва урф амал менамуд, ки муносибатҳо оид ба чиноят ва ҷазоро танзим менамуд ва муносибатҳои ҳуқуқӣ тавассути шариат ҳаллу фасл мегардид. Ба ақидаи И.Д. Сафаров, дар баробари сарчашмаҳои ҳуқуқи мусулмонӣ меъёрҳои ҳуқуқии чиноятӣи давлати Сомониён дар асоси институтҳои ҳуқуқи чиноятӣи ёдгориҳои ҳуқуқии ҷамъиятҳои динии зардуштииён, манихӣён, насронӣҳо ва яҳудӣён, ки ёдгориҳои онҳо қисми таркибии низомии ҳуқуқии давлати Сомониён ба шумор мерафтанд, така менамуд. Ёдгориҳои ҳуқуқии ҷамъиятҳои дар боло зикршуда меъёрҳои Авесто, Қонунномаи Сосониён, Талмуди Бобули ва Қонунномаи Ишобохтро дар бар мегирифтанд. Дар ин ёдгориҳо аз ниҳодҳои мухталифи ҳуқуқи чиноятӣ, аз ҷумла чиноят ва ҷазо ёдовар шудаанд [22, с. 149].

Лозим ба таъкид аст, ки ҷазоҳо дар давраи Сомониён сирф мусулмонӣ набуда, бархе аз ҷазоҳои давраи зардуштӣ истифода бурда мешуд. Вобаста ба ин масъала И.Д. Сафаров таъкид менамояд, ки агар ҳолатҳои сабуккунанда нисбати гуноҳ вучуд мебошанд, ҷазои қатл ба ҷӯбзанӣ ва зиндон иваз мешуд, ки таҷрибаи ҷӯбзанӣ аз меъёрҳои зардуштӣ гирифта шудааст [23, с. 86]. Ҷазои чиноятӣи давлати Сомониён вижагиҳои хоси худро дошт. Дар ҳуқуқи чиноятӣи давлати Сомониён дар қатори ҷазоҳои ҳад, қасос (дия) ва таъзир ҷазоҳои хоси низомии ҳуқуқии Сомониён ба мисли ҳукми қатл, маҳрум сохтан аз озодӣ, ҷарима, ҷазои ҷисмонӣ (дурразанӣ, бар чашм мил кашидан) ва мусодираи молу мулк ба қор бурда мешуданд, ки, аз яктараф ба ҳуқуқи мусулмонӣ, аз тарафи дигар ба низомии ҳуқуқии зардуштӣ така менамуданд. Динҳои тоисломии будой, зардуштӣ, насронӣ, яҳудӣ дар давлати Сомониён пайравони худро доштанд. Далелҳои дигаре низ мавҷуд аст, ки зербинои ташаккул ва инкишофи низомии давлати Сомониён сирф мусулмонӣ набудани низомии ҳуқуқии давлати Сомониёнро асоснок менамояд.

Қуръон ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқӣ барои намудҳои чиноятҳо ҷазо муқаррар кардааст. Қуръон китоби муқаддаси мусулмонон махсуб меёбад, ки сарчашмаи асосии шариат аст [9, с. 236]. “Шариат” калимаи арабӣ буда, мазмуни луғавии он қонун, ҳукм, роҳи дарқорӣ ва қори дуруст аст. Фаҳмишҳои мухталифи шариат дар илми ҳуқуқшиносӣ ҷой дорад. Шариат, менависад М.М. Муллоев, меъёрҳои ҳуқуқиест, ки аз тарафи синфи ҳокими давлати феодалӣ-теократии давраи Хилофат муқаррар карда шудаанд [13, с. 36]. Ба андешаи мо, шариати исломӣ маҷмуи қонунҳои динӣ, ахлоқӣ, мулкӣ, меъёрҳои сиёсӣ ва чиноятҳое ҳастанд, ки барои ҳамаи мусулмонҳо ҳатмианд. Ҳамзамон, дар адабиёти исломӣ таърифи умумии шариат ҳамчун ҷамъи дастурамалҳои ба мардум нигаронидашуда, ки Аллоҳ муқаррар намудаду тавассути пайғамбар ба онҳо расонида шудааст, тасдиқ гашт [24, с. 78]. Маҳз ба ҳамин маънӣ мафҳуми “ҳуқуқи исломӣ” бо мафҳуми “шариат” муродифу ҳаммаъност [8, с. 412]. Ба

андешаи Э.С. Насриддинзода, яке аз зухуроти бузург дар тамаддуни асримиёнагии Шарқ ҳуқуқи исломӣ (шариат) гардид [16, с. 105].

Низоми исломии ҳуқуқ низ ҳислати динӣ дорад ва манбаи сиёсату ҳуқуқ Аллоҳ махсуб мешавад [2, с. 71]. Мувофиқи таълимоти исломӣ, Қуръон китобест, ки абадӣ вучуд дорад. Он аз 114 сура (90-тояш дар шаҳри Макка ва 24-тояш дар шаҳри Мадина нозил шудааст) иборат аст [18, с. 60]. Аз 114 сураи Қуръон қариб дар 40 ғоизи он меъёрҳои ҳуқуқӣ бевосита ва ё бавосита дида мешавад. Дар Қуръон зиёда аз 500 меъёри ҳуқуқӣ мавҷуд аст. Аз рӯи таълимоти Ислом, Қуръон (арабӣ, айнан: хондан) пора-пора тавассути фариштаи муқарраб Ҷабраил ба Муҳаммад (с) сураат гирифтааст [30, с. 231], ки маҷмуъест аз ваъзу хутбаҳо, муқаррароти таомулӣ ва ҳуқуқӣ, дуоҳо, ҳикоеҳои пандомез, масалҳо ва ғ. Суннат, иҷмоъ, истехсон, қиёс ва фатво сарчашмаҳои иловагии ҳуқуқи исломӣ махсуб мешаванд. Ба фикри мо, назару ақидаи он муҳаққиқонро бештар объективӣ ҳисобидан мумкин аст, ки Қуръонро манбаи асосӣ мешуморанд [26, с. 32].

Сураю оятҳои зиёде вучуд дорад, ки масъалаҳои молу мулкӣ, ваколат, ҷазо ва ҷиноятро дар бар мегирад [30, с. 234]. “Ҷазо” ҳамчун категорияи ғиқҳ (ҳуқуқи динӣ), калимаи арабӣ буда, маънои “шиканҷа” ва “азоб”-ро дорад. Ба андешаи А.Қ. Назаров “Меъёрҳои ҷиноятӣ-ҳуқуқии Қуръонро асос гирифта, метавон ҷазоро чунин шарҳ дод: “ҷазо – ин қасоси таъйиншуда ва подоши бадихои содиркарда мебошад, ки Қуръон, чиҳати пешгирии содиркунии ҷиноят ва талофии зарари воридкардашуда, муқаррар намудааст ва аз номи Аллоҳ (дар баъзе мавридҳо бо ризоияти зарардида) таъйин карда мешавад” [15, с. 21]. Ҷазоҳо ё идеяҳои амалӣ, ки бо онҳо дар ислом ҷазохое асоснок карда мешаванд, асоси ҷамъи қоидаҳои исломиро ташкил медиҳанд [25, с. 73]. Он, чун категорияи ҳуқуқӣ, ба Қуръони муқаддас аз суннатҳои тоисломӣ гузаштааст. Ҷазоҳо бо асосҳои сирф тақмилӣ (муқаммал; ратсионалӣ) тасниф мешуданд, онҳо дар марҳалаи баъдӣ ба категорияҳои дар ҳуқуқи исломӣ қабулшудаи ҳудуд, қасос ё дияву таъзир тақсим мешаванд [14, с. 18]. Мутобиқан дар таълимоти Ислом ҷазо ба ҳукми қатл, қасос, пешгирии ҷиноятҳоро насихатдиҳиҳо (панди ҳамидадиҳиҳо) ва амсоли инҳо тақсим карда мешавад [9, с. 236].

Бояд ёдовар шуд, ки ҷазоҳои иловагӣ ба монанди бадарға, мусодираи молу мулк, талофии зарари воридгардида ва ҷазоҳои аксессорӣ-маҳрумият аз ҳуқуқи баъдан шаҳодатдиҳӣ, маҳрумкунӣ аз ҳуқуқ ба мерос ва наслгузорӣ буданд [28, с. 62]. Ғайр аз ҷазоҳои зикршуда, он ҳам имконпазир буд, ки ҷинояткор ба ҷазоҳои дигар, аз ҷумла, бо мусодираи молу мулк низ гирифта карда мешуд [31, с. 160]. Мусодираи молу мулк ҳамчун ҷазо дар давлати Сомониён ҳангоми сӯистеъмоли мансабӣ, ҳангоми содир намудани ҷиноят аз ҷониби мансабдорони хизмати давлатӣ ва феодалҳои калон истифода мешуд [13, с. 56]. Ин ҷазо, инчунин, барои шахсоне, ки дар ҷенкунӣ, вазнашӣ ва тамаъҷӯӣ дар давлати Сомониён машғул буданд, пешбинӣ шудааст [19, с. 128]. Мусодираи молу мулк – ин мусодираи амвол ба манфиати давлат аз ҳисоби шахсоне мебошад, ки бо содир намудани кирдори ҷиноятӣ аз ҳисоби ҷамоати мусулмонии давлати Сомониён вучуд дошт ва ба таври васеъ мавриди истифода қарор мегирифт [17, с. 79]. Мусодираи молу мулк дар давлати Сомониён – ситонидани молу мулк аз ҳисоби ҷамоати мусулмонӣ, ба ғоидаи давлат мебошад. Ҷазои мусодираи молу мулк нисбати шахсони масбул (волиҳои навоҳиҳо, сарлашкарон, маъмурони андоз ва ғ.) бештар таъйин карда мешуд. Баъзе аз шахсони эътимодноки амирони давлати Сомониён муғризона даст ба амалҳои ғайриқонунӣ, ба монанди ғорат намудани моли мардум ва ҷиноятҳои

хусусияти молидошта мезаданд. Ба ҳаловати лаззат ва хушнудии муфт дода шуда, онҳо ҳисси масъулиятро аз даст медоданд. Ҳангоме ки ваколатдори андоз аз мардуми одӣ молиёти зиёдатӣ чамъ мекард, амир аз ин боҳабар шуда, вайро ҷазо медод ва барзиёдҳои бо роҳи ғайриқонунӣ дарёфтнамударо ба ҳазинаи давлатӣ мегузаронд. Ин молу мулк ба ятимон, бенавоёну ғайриқонун, бевазанҳо ва дигар ниёзмандон тақсим карда мешуд. Молу мулки баъзе аз вазирони собиқ бо тухмати одамони дарбор хиёнаткор эълон шуда, пурра мусодира карда мешуд, хиёнаткорон зиндонӣ мегардиданд ё ба қатл маҳкум карда мешуданд.

Дар давлати Сомониён бинобар меъёрҳои ҳуқуқи исломӣ намудҳои мухталифи ҷазоҳо муқаррар шуда буданд, ки дорои ҳислати ниҳоят вазнин буданд [21, с. 154]. Намудҳои асосии ҷазоро, ки меъёрҳои дар боло зикргардидаи ҳуқуқи исломӣ пешбинӣ кардаанд, номбар мекунем: 1. Ба намуди якуми ҷазо инҳо дохил мешаванд: а) ҷазои қатл, б) сангсор; в) оҳиста-оҳиста аз гуруснагӣ ба марг расонидан дар ҷохҳои зеризаминӣ (зиндонҳо); ж) ғарқ намудан дар об; 2. Барои дуздӣ даст ё по ё ҳардуро буридан; 3. Задан бо ҷӯб ё зарбазанӣ бо ҷӯб барои риоя накардани баъзе муқаррароти шаръӣ (барои нӯшидани маводҳои масткунанда, ҳозир нашудан ба намози умумӣ, нагирифтани рӯза дар моҳи Рамазон ва ғ.); 4. Ҳабс дар ҷохҳои зеризаминӣ (зиндон) барои ҷиноятҳои сиёсӣ ба муҳлатҳои гуногун; 5. Кафорат – ҷаримаи пулӣ ва натуравӣ барои риоя накардани меъёрҳои муайяни шарият.

Дар давраи идораи Сомониён, асосан, ҷазоҳои исломии ҳукми қатл, маҳрум сохтан аз озодӣ, ҷарима, ҷазои ҷисмонӣ (дурразанӣ, бар чашм мил кашидан) ва мусодираи молу мулк ба кор бурда мешуданд. Баъди сарқӯби қарматиён ҳукумати Сомониён молу мулки онҳоро мусодира намуд [7, с. 55]. Дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон, аз ҷумла давлати Сомониён мисолҳои фаровоне бар он шаҳодат медод, ки худӣ шоҳ аз ҳаққи ҷазодиҳии ҳар шахси ба назараш гунаҳкор, мусодира намудани молу мулки вай ва ҳатто қатли ӯ бархӯрдор буд [27, с. 365]. Ва бо амри худӣ шоҳ чандин бор ҳукми қатл бекор гардида, молу мулки мусодирашуда ба соҳибаш баргардониданида мешуд [32, с. 349]. Бисёр адибон, уламо ва вазирон бо тухмати ҳасудони дарбор мувоҷеҳи мусодираи молу мулк ва баъзан қатл ҳам мешуданд. Аз ҳамин сабаб, олимон ва хирадмандон (донишмандон) подшоҳонро даъват мекарданд, ки дар сари қаҳр ва ё зуду бидуни таҳқиқи лозим ҳукми қатл ё мусодираи молу мулк, содир накунанд, ҳукмҳои ғайриинсофона набароваранд [32, с. 349].

Бояд ёдовар шуд, ки аз соли 919 милодӣ сар карда дар ҳоки Сомониён, аз як тараф таблиғоти қарматӣ авҷ мегирад, аз тарафи дигар дар охириҳои замони ҳукмронии Наср ибни Аҳмад (914-943 милодӣ) таассуб ва ҳуруфоти мазҳабӣ хеле боло рафт. Қарматҳо кӣ буданд? Қарматҳо гурӯҳи пурқуввати сиёсӣ буданд, ки дар асри IX пайдо шуда, деҳқонони бодиянишин ва аҳли ҳунар, хусусан, онҳоро, ки аз мазҳаби расмӣ Ислом ва сиёсати нажотпарастонаи халифаҳои Аббосӣ, ки ҳудро ҳокими ҳамаи мусулмонҳо мешумориданд, норозӣ буданд, муттаҳид мекарданд. Сабаби чунин ном гирифтани ин ҷараён дар он аст, ки асосгузори он Ҳамадон ибни Ашаст қад ва пойҳои кӯтоҳ дошт. Мувофиқи дигар нуқтаи назар як шоҳи фирқаи исмоилия дар ислом (асосгузори Ҳамдони Қармат), ки шӯришҳои пайравони он бар зидди хилофати Аббосӣ (асрҳои IX-X) дар таърих машҳур аст. Таълимоти қарматӣ бузургии наҷоди эрониро ба арабу турк таблиғу ташвиқ менамуд ва ҷонибдорони ин равия асосан ҳуқуқҳои ҳудро ҳифз мекарданд. Сардафтари адабиёти классики тоҷик Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ низ ба қарматӣ будан гунаҳгор карда шуд. Рӯдакӣ аз фитнаҳо, бетартибҳо,

чунбишҳои зиддиҳалқии қувваҳои ҷудоичӯи марказгурез ва ривочи хурофоти мазҳабӣ, ки ҳаёти шоири ҳақиқатпарастро талх карда, ба кори эҷодии ӯ ҳалал мерасониданд, ба танг омада, дар сафи одамони пешқадам, ватандӯст ва халқпарвар меистод ва бедодию бесарусомониҳои давронро саҳт мазаммат намудааст. Ҳукуматдорон ин рафтори бочуръатонаи шоири ҳақиқатгӯро бардошт карда натавонистанд. Онҳо молу мулки (шутурон, ғусфандон, ба қавле ғуломон, ки ин баид аст) Рӯдакиро мусодира карда, ба чаҳми ӯ мил кашида, вайро кӯр карданд. Мувофиқи баъзе ақидаҳо ғӯё ҳамаи ин шутурҳо ва ғуломонро шоҳ Наср ибни Аҳмад ба хоҳири дар васфи Бухоро қасида навиштани инъом фармуда буд. Рӯдакӣ низ бо ғуломон ва амволи зиёди худ, ки аз 400 шутур ва 200 ғулом иборат буд, ба Бухоро баргашт. Аммо, аз тарафи дигар шоир мавриди ғуломӣ қарор гирифтани одамонро дар абёти ҳеш саҳт маҳкум намудааст. Ҳатто шоир ашхосе, ки аз асорати қарзӣ ғулом гардида буданд, бо ангуштарини қимматбаҳое, ки шоҳ ба ӯ ҳадя карда буд, аз ғуломӣ озод намуд. Эҳтимол меравад, ки ғуломонро, ки шоҳ ба Рӯдакӣ ҳадя карда буд, озод карда бошад. Китобҳои шоирро дар пеши чаҳмаш бераҳмона сӯзониданд. Мил кашидан аз қабехтарин ҷазоҳое ҳокимони феодалӣ маҳсуб меёфт, ки бо лӯлачаи оҳанини тафсон гавҳараки чаҳми одамонро, ки аз ҷиҳати мафкуравӣ ҳатарнок шуморида мешуданд, доғ мекарданд [11, с. 19]. Рӯдакии пири нотавон, озорёфта ва ҷазогирифта баъди 3 соли ба зодгоҳи худ-Панҷрӯд баргаштан, яъне дар соли 941 аз олам даргузашт.

Дар ҳукуқи ҷиноятӣ мусулмонии давраи давлатдорӣ Сомониён ҷазоҳои ҳад, қасос ё дия ва таъзирот амал менамуд, ки барои ҳар як қадоми онро муфассал баррасӣ намудан таҳқиқоти алоҳидаро талаб менамояд [1; 3; 4; 5; 6; 10; 12; 20; 24; 25; 29, 31; 32].

Дар натиҷаи таҳқиқот мо ба ҳулосае омадем, ки дар радифи сарчашмаҳои ҳукуқи мусулмонӣ, аз ҷумла Қуръон, суннат, иҷмоъ, истехсон, қиёс фатво ниҳоди урф амал менамуд, ки дар татбиқи ниҳоди ҷазо таъсиргузор буд. Дар ҳукуқи ҷиноятӣ давлати Сомониён дар қатори ҷазоҳои ҳадд, қасос, (дия) ва таъзир ҷазоҳои ҳоси низоми ҳукуқи Сомониён ба мисли ҳукми қатл, маҳрум сохтан аз озодӣ, ҷарима, ҷазои ҷисмонӣ (дурразанӣ, бар чаҳм мил кашидан) ва мусодираи молу мулк ба қор бурда мешуданд, ки, аз яктараф ба ҳукуқи мусулмонӣ, аз тарафи дигар ба низоми ҳукуқи зардуштӣ таъя менамуданд. Дар паҳлуи ислом динҳои тоисломӣ – буддӣ, зардуштӣ, насронӣ, яҳудӣ ва ғайра тарафдорони худро доштанд. Далелҳои дигаре низ мавҷуд аст, ки зербинои ташаккул ва инкишофи низоми давлати Сомониён сирф мусулмонӣ набудани низоми ҳукуқи давлати Сомониёнро асоснок менамояд. Бинобар ин, дар қатори сарчашмаҳои мусулмонӣ, одатҳо ва урф низ нақши калидӣ дошта, дар давлати Сомониён амал менамуданд. Дар ибтидои давлатдорӣ Сомониён дар қатори меъёрҳои шариат барои содир кардани ҷиноят он намудҳои ҷазоҳое, ки дар ҷамъиятҳои динии зардуштиён вуҷуд дошт ва дар Қонунномаи Сосониён зикр гардидаанд, амал менамуд. Дар ҷамъияти «зардуштӣ»-и давлати Сомониён ҷазоҳо ба намудҳои асосии зерин тақсим мешуданд: а) ҷазои ҷисмонӣ; б) харидани гуноҳ (айб) ба қимати моликият; в) бегорӣ (таъйини қорҳои ҳатмӣ ба сифати муҷозот); эсккоммуникатсияи табаиятӣ. Ҷазои ҷисмонӣ дар додани миқдори муайяни зарбаҳо бо ҷӯб ё ақсар вақт бо қамчин ифода карда мешуд. Барои мисол, дар фарғарди 4, сатри 34-и Вандидод омадааст, ки агар як нафар ба нафари дигар зарар ворид созад ва дар натиҷаи чунин амали номатлуб хун рехта шавад, шахси ҳуқуқвайронкунанда метавонад бо панҷоҳ зарбаи шалоқ ва панҷоҳ зарбаи ҷӯб муҷозот гардад. Бо чунин назардошт, гуфтан мумкин аст, ки

ҷазо ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ ба Қуръони муқаддас аз суннатҳои тоисломӣ гузаштааст.

Муқарриз: Камолов З.А. – н.и.х., дотсенти ДМТ

Адабиёт:

1. Азизов, У.А. «Худуд» как категория наказания в мусульманском праве [Текст] / У.А. Азизов // Правовая жизнь. – 2015. – №2 (10). – С. 34-41.
2. Азизов, У.А. Понятие и признаки преступления в уголовном праве Таджикистана (история и современность) [Текст] / У.А. Азизов // Вестник педагогического университета. – 2014. – № 4 (59). – С.70-76.
3. Азизов, У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: монография / [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 368 с.
4. Артемов, В.Ю. Основные институты мусульманского уголовного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Артемов Владислав Юрьевич. – Москва, 2008. – 27 с.
5. Буриев, И.Б. История государства и права Таджикистана. Том 1, часть 1-4 (от древнейших времен до начала XX века) [Текст] / И.Б. Буриев. – Душанбе, 2016. – 352 с.
6. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ: таҳқиқоти таърихӣ-ҳуқуқӣ ва назариявӣ-ҳуқуқӣ: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ: 12.00.01 / Бобохонов Фаридун Аламшоевич. – Душанбе, 2023. – 202 с.
7. Гафуров, Б.Г. Таджики древнейшая, древняя и средневековая история [Текст] / Б.Г. Гафуров.- Душанбе, «Ирфон», 1989. – 480 с.
8. Дворецкий, М.Ю. Учение об уголовной ответственности и наказании в уголовно-правовой семье религиозного права: проблемы теории и практики применения [Текст] / М.Ю. Дворецкий // Вестник ТГУ. – 2012. – № 9 (113). – С. 412-418.
9. Зокиров, З.Х. История развития уголовного законодательства Республики Таджикистан о конфискации имущества [Текст] / З.Х. Зокиров // Вестник ТНУ. – 2016. – № 2/6 (210). – С. 234-241.
10. Зокиров, З.Х. Тавсифи ҳуқуқи ҷиноятии мусодираи молу мулк. Монография [Матн] / З.Х. Зокиров. – Душанбе: «Нашри Камол», 2016. – 152 с.
11. Зокиров, З.Х. Мусодираи молу мулк: дирӯз ва имрӯзи он. Монография [Матн] / З.Х. Зокиров. – Душанбе: Сухан, 2016. – 96 с.
12. Махарамов, Я.А. Наказание по мусульманскому уголовному праву: понятие, цели, виды: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Махарамов Яхья Алянович. – М., 2009. – 23 с.
13. Муллаев, М.М. Происхождение и реакционная сущность шариата [Текст] / М.М. Муллаев. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 187 с.
14. Назаров, А.К. Действие уголовно-правовых норм шариата в странах Ближнего Востока [Текст] / А.К. Назаров // Правовая жизнь. – 2015. – №3 (11). – С. 10-19.
15. Назаров, А.К. Уголовно-правовые нормы Карана и хадиса и их классификация по институтам уголовного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Назаров Аваз Кувватович. – М., 2012. – 28 с.

16. Насурдинов, Э.С. Трансформация правовой культуры таджиков и развитие её содержательных компонентов в рамках исламской цивилизации [Текст] / Э.С. Насурдинов // Бизнес в законе. – 2014. – № 2. – С. 105-108.
17. Петровский, А.В. Мусульманское уголовное право и особенности уголовного законодательства мусульманских государств: монография [Текст] / А.В. Петровский. – Краснодар: «Кубанский гос. ун-т.», 2013. – 91 с.
18. Попов, К.В. Основы уголовного права зарубежных стран. Учебно-методический комплекс [Текст] / К.В. Попов. – Горно-Алтайск, 2008. – 71 с.
19. Садагдар, М.И. Основы мусульманского права [Текст] / М.И. Садагдар. – М., 1968. – 153 с.
20. Саидов, З.А. Понятие преступления и его классификация в Бухарском эмирате [Текст] / З.А. Саидов // Труды академии. – 2005. – №8. – С. 177-196.
21. Сафаров, И.Д. Правовая система государства Саманидов (IX-X вв.): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Сафаров Инъомджон Давронджонович. – Душанбе, 1998. – 195 с.
22. Сафаров, И. Правовая система государства Саманидов (IX-X вв.). Монография [Текст] / И. Сафаров. – Душанбе: Ирфон, 1998. – 198 с.
23. Сафаров, И. Ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муҳофизати аҳди Сомониён [Текст] / И. Сафаров // Осори Академия (Труды академии). – 1999. – №1 (17). – С. 83-86.
24. Сюкияйнен, Л. Мусулманско-правовая культура и светское государство // Ислам и светское государство. – Ташкент, 2003.
25. Талезари, А.А. Становление и развитие институтов преступления и наказания в истории права Ирана: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Талезари Али Аббас. – Душанбе, 2015. – 207 с.
26. Тоҳиров Ф.Т. Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон [Матн] / Ф.Т. Тоҳиров. – Душанбе, 1994. – 256 с.
27. Хайруллоев, С. Асри қонун (Маҷмаи гузоришҳо, мусоҳибаҳо ва мақолаҳо). – Душанбе: «Шарки озод», 2005. – 458 с.
28. Халиль, Х.Х. Система наказаний по мусульманскому уголовному праву: дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00.08 / Халиль Хикмат Хусейн. – Махачкала, 2008. – 174 с.
29. Холиков, А.Ф. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Қисми 1 [Текст] / А.Ф. Холиков. – Душанбе, 2002. – 302 с.
30. Ҳақимов, Н. Таърихи халқи тоҷик. Китоби дарсӣ [Текст] / Н. Ҳақимов. – Душанбе: «Ирфон», 2006. – 484 с.
31. Ҳақимов, Н., Азизкулова, Г. Таърихи давлат ва ҳуқуқи халқи тоҷик. Китоби 1 [Текст] / Н. Ҳақимов, Г. Азизкулова. – Душанбе, 2002. – 168 с.
32. Ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми умумӣ: Китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ: нашри аввал / Т.Ш. Шарипов, А.И. Сафарзода, М.Н. Раҷабзода, З.Х., Зокирзода, Н.М. Шодизода. – Душанбе: Ашуриён, 2024. – 496 с.

Literature:

1. Azizov, U.A. "Hudud" as a category of punishment in Muslim law [Text] / U.A. Azizov // Legal life. – 2015. – №. 2 (10). – P. 34-41.
2. Azizov, U.A. Concept and features of a crime in the criminal law of Tajikistan (history and modernity) [Text] / U.A. Azizov // Bulletin of the Pedagogical University. – 2014. – №. 4 (59). – P. 70-76.

3. Azizov, U.A. Evolution of the institutions of crime and punishment on the territory of historical and modern Tajikistan: historical and legal research: monograph / [ed. F.T. Takhirov]. – Dushanbe: Andaleb-R, 2015. – 368 p.

4. Artemov, V.Yu. The Main Institutions of Muslim Criminal Law: author's abstract. dis. ... candidate of legal sciences: 12.00.08 / Artemov Vladislav Yuryevich. – Moscow, 2008. – 27 p.

5. Buriev, I.B. History of the state and law of Tajikistan. Volume 1, part 1-4 (from ancient times to the beginning of the 20th century) [Text] / I.B. Buriev. – Dushanbe, 2016. – 352 p.

6. Bobokhonov, F.A. Protection of human rights from moral harm: historical-legal and theoretical-legal research: dis. ... candidate of legal sciences: 12.00.01 / Bobokhanov Faridun Alamshoevich. – Dushanbe, 2023. – 202 p.

7. Gafurov, B.G. Tajiks: ancient, ancient and medieval history [Text] / B.G. Gafurov. – Dushanbe, "Irfon", 1989. – 480 p.

8. Dvoretzky, M.Yu. The doctrine of criminal liability and punishment in the criminal-legal family of religious law: problems of theory and practice of application [Text] / M.Yu. Dvoretzky // Bulletin of TSU. – 2012. – №. 9 (113). – P. 412-418.

9. Zokirov, Z.Kh. History of the development of criminal legislation of the Republic of Tajikistan on confiscation of property [Text] / Z.Kh. Zokirov // Bulletin of TNU. – 2016. – №. 2/6 (210). – P. 234-241.

10. Zokirov, Z.Kh. Criminal-legal characteristics of property confiscation (in Tajik). Monograph [Text] / Z.Kh. Zokirov. – Dushanbe: "Nashri Kamol", 2016. – 152 p.

11. Zokirov, Z.Kh. Property confiscations: past and present. Monograph [Text] / Z.Kh. Zokirov. – Dushanbe: Sukhan, 2016. – 96 p.

12. Makhamarov, Ya.A. Punishment under Muslim criminal law: concept, goals, types: author's abstract. dis. ... candidate of legal sciences: 12.00.08 / Makhamarov Yahya Alyanovich. – M., 2009. – 23 p.

13. Mullaev, M.M. The origin and reactionary essence of Sharia [Text] / M.M. Mullaev. – Dushanbe: Irfon, 1967. – 187 p.

14. Nazarov, A.K. The effect of criminal-legal norms of Sharia in the countries of the Middle East [Text] / A.K. Nazarov // Legal life. – 2015. – №. 3 (11). – P. 10-19.

15. Nazarov, A.K. Criminal-legal norms of the Qur'an and Hadith and their classification by institutions of criminal law: author's abstract. dis. ... candidate of legal sciences: 12.00.08 / Nazarov Avaz Kuvvatovich. – M., 2012. – 28 p.

16. Nasurdinov, E.S. Transformation of the legal culture of Tajiks and the development of its substantive components within the framework of Islamic civilization [Text] / E.S. Nasurdinov // Business in law. – 2014. – №. 2. – P. 105-108.

17. Petrovsky, A.V. Muslim criminal law and features of the criminal legislation of Muslim states: monograph [Text] / A.V. Petrovsky. – Krasnodar: "Kuban state. un-t.", 2013. – 91 p.

18. Popov, K.V. Fundamentals of Criminal Law of Foreign Countries. Educational and Methodological Complex [Text] / K.V. Popov. – Gorno-Altaysk, 2008. – 71 p.

19. Sadagdar, M.I. Fundamentals of Muslim law [Text] / M.I. Sadagdar. – M., 1968. – 153 p.

20. Saidov, Z.A. Concept of crime and its classification in the Bukhara Emirate [Text] / Z.A. Saidov // Proceedings of the Academy. – 2005. – №8. – P. 177-196.

21. Safarov, I.D. Legal system of the Samanid state (IX-X centuries): dis. ... cand. jurid. sciences: 12.00.01 / Safarov Inomdzhon Davrondzhonovich. – Dushanbe, 1998. – 195 p.
22. Safarov, I. Legal system of the Samanid state (IX-X centuries). Monograph [Text] / I. Safarov. – Dushanbe: Irfon, 1998. – 198 p.
23. Safarov I. Criminal and procedural law of the Samanids [Text] / I. Safarov // Proceedings of the Academy. – 1999. – №. 1 (17). – P. 83-86.
24. Syukiyaynen, L. Muslim legal culture and the secular state // Islam and the secular state. – Tashkent, 2003.
25. Talezari, A.A. Formation and development of the institutions of crime and punishment in the history of Iran's law: dis. ... Cand. of Law: 12.00.01 / Talezari Ali Abbas. – Dushanbe, 2015. – 207 p.
26. Takhirov F.T. Development of law in Tajikistan [Text] / F.T. Takhirov. – Dushanbe, 1994. – 256 p.
27. Khairulloev S. Age of Law (Collection of reports, interviews and articles). – Dushanbe: "Free East", 2005. – 458 p.
28. Khalil, H.H. The system of punishments under Muslim criminal law: dis. ... candidate of legal sciences. – Makhachkala, 2008. – 174 p.
29. Khalikov, A.G. History of the state and law of the Republic of Tajikistan. Textbook. Part 1 [Text] / A.G. Khalikov. – Dushanbe, 2002. – 302 p.
30. Khakimov N. History of the Tajik people. Textbook [Text] / N. Khakimov. – Dushanbe: "Irfan", 2006. – 484 p.
31. Khakimov N., Azizkulova G. History of the state and rights of the Tajik people. Book 1 [Text] / N. Khakimov, G. Azizkulova. – Dushanbe, 2002. – 168 p.
32. Criminal law of the Republic of Tajikistan. General part: Textbook for institutions of higher professional education: first edition / T.Sh. Sharipov, A.I. Safarzoda, M.N. Rajabzoda Z.Kh., Zakirzoda N.M. Shadizoda – Dushanbe: Ashuryon, 2024. – 496 p.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ҲУҚУҚИ ЧИНОЯТӢ ДАР ДАВЛАТИ СОМОНИЁН

Дар мақола баъзе масъалаҳои ҳуқуқи ҷиноятии давлати Сомониён мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллифон, зимни таҳқиқи андешаҳои олимони ватанию хориҷӣ ва қонунгузориҳои ватанӣ вижагиҳои ҷазои ҷиноятиро дар давлати Сомониён баррасӣ кардаанд. Зимни таҳқиқот муаллифон ба ҳуҷҷаҳи омаданд, ки дар радифи сарчашмаҳои ҳуқуқи мусулмонӣ, аз ҷумла Қуръон, суннат, иҷмоъ, истехсон, қиёс, фатво ниҳоди урф амал менамуд, ки дар татбиқи ниҳоди ҷазо таъсиргузор буд. Дар ҳуқуқи ҷиноятии давлати Сомониён дар қатори ҷазоҳои ҳадд, қасос (дия) ва таъзир ҷазоҳои ҳоси низоми ҳуқуқи Сомониён ба мисли ҳукми қатл, маҳрум сохтан аз озодӣ, ҷарима, ҷазои ҷисмонӣ ва мусодираи молу мулк ба қор бурда мешуданд, ки, аз ҷаҳати ҳуқуқи мусулмонӣ, аз тарафи дигар ба низоми ҳуқуқи зардуштӣ таъаҷуб менамуданд. Дар паҳлуи ислом динҳои тоисломӣ – буддӣ, зардуштӣ ва ғайра тарафдорони ҳақро доштанд. Далели дигар он аст, ки зербинои ташаккул ва инкишофи низоми давлати Сомониён сирф мусулмонӣ набудани низоми ҳуқуқи давлати Сомониёнро асоснок менамояд. Бинобар ин, дар қатори сарчашмаҳои мусулмонӣ, одатҳо ва урф низ нақши калидӣ дошта, дар давлати Сомониён амал менамуданд. Дар ибтидои давлатдорӣ Сомониён дар қатори меъёрҳои шариат барои содир кардани ҷиноят он намудҳои ҷазоҳое, ки дар

чамъиятҳои динии зардуштиён вучуд дошт ва дар Қонунномаи Сосониён зикр гардидаанд, амал менамуд.

Калидвожаҳо: ҷазо, ҷазои ҷиноятӣ, ҳуқуқи ҷиноятӣ мусулмонӣ, ҷазои ҷисмонӣ, ҳукми қатл, мусодираи молу мулк, ҷиноят, ҳуқуқи ҷиноятӣ, ҳосудаства, Сомониён.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ САМАНИДСКОГО ГОСУДАРСТВА

В статье анализируются и обсуждаются некоторые вопросы в уголовном праве Саманидского государства. Авторы, исследуя мнения отечественных и зарубежных ученых и отечественное законодательство, рассмотрели особенности уголовного наказания в Саманидском государстве. В ходе исследования авторы пришли к выводу, что согласно источникам мусульманского права, в том числе Корану, сунне, иджме, истехсану, киясу, фетве, действовал институт традиции, который оказал влияние на реализацию института наказания. В уголовном праве Саманидского государства среди наказаний хадд, мести (дия) и тазир использовались специфические наказания Саманидской правовой системы, такие как смертная казнь, лишение свободы, штрафы, телесные наказания, и конфискация имущества, которые опирались на мусульманское право, с одной стороны, и зороастрийскую правовую систему, с другой. На стороне ислама своих сторонников имели доисламские религии - буддизм, зороастризм и др. Другим фактом является то, что основа формирования и развития Саманидского государственного устройства является чисто немусульманской, что оправдывает отсутствие правовой системы Саманидского государства. Поэтому наряду с мусульманскими истоками ключевую роль в государстве Саманидов играли также обычаи и традиции. В начале Саманидской государственности в числе норм шариата за совершение преступлений применялись те виды наказаний, которые существовали в зороастрийских религиозных общинах и упоминались в Саманидском законодательстве.

Ключевые слова: наказание, уголовное наказание, мусульманское уголовное право, телесное наказание, смертная казнь, конфискация имущества, преступление, уголовное право, государство, Саманидов.

SOME ISSUES IN THE CRIMINAL LAW OF THE SAMANID STATE

The article analyzes and discusses some issues in the criminal law of the Samanid state. The authors, examining the opinions of domestic and foreign scientists and domestic legislation, examined the features of criminal punishment in the Samanid state. In the course of the study, the authors came to the conclusion that according to the sources of Islamic law, including the Koran, Sunnah, Ijma, Istehsan, Qiyas Fatwa, there was an institution of tradition that influenced the implementation of the institution of punishment. In the criminal law of the Samanid state, among the punishments of hadd, revenge (diya) and tazir, specific punishments of the Samanid legal system were used, such as execution, imprisonment, fines, corporal punishment, and confiscation of property, which were based on Islamic law, on the one hand, and Zoroastrian legal system, on the other. On the side of Islam, pre-Islamic religions had their supporters - Buddhism, Zoroastrianism, etc. Another fact is that the basis for the formation and development of the Samanid state structure is purely non-Muslim, which justifies the absence of a legal system of the Samanid state. Therefore, along with Muslim origins, customs and traditions also played a key role in the Samanid

state. At the beginning of the Samanid statehood, among the norms of Sharia for committing crimes, those types of punishments that existed in Zoroastrian religious communities and were mentioned in Sasanian law were applied.

Key words: punishment, criminal punishment, Muslim criminal law, corporal punishment, death penalty, confiscation of property, crime, criminal law, state, Samanids.

Маълумот дар бораи муаллифон: Зокирзода Зафар Хайрулло – Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқ ва идораи давлатӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Гарм, к. Э.Муҳиддин-63, Телефон: (+992) 988554575. E-mail: zafar.khayrullozoda@mail.ru

Маҳмадқубова Саодат Маҳмадқубовна – Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, магистрант. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов, 64/14. Телефон: (+992) 009221370. E-mail: saodat.mamadubova@mail.ru

Сведения об авторах: Зокирзода Зафар Хайрулло – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, кандидат юридических наук, доцент кафедры право и государственное управление. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Мухиддин-63, Телефон: (+992) 988554575. E-mail: zafar.khayrullozoda@mail.ru

Маҳмадқубова Саодат Маҳмадқубовна – Таджикский государственный финансово – экономический университет, магистрант. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимов, 64/14. Телефон: (+992) 009221370. E-mail: saodat.mamadubova@mail.ru

Information about the authors: Zokirzoda Zafar Khairullo – Tajik pedagogical institute in Rasht district, candidate of legal sciences, associate professor of the department of law and public administration. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Mukhiddin-63, Phone: (+992) 988554575. E-mail: zafar.khayrullozoda@mail.ru

Mahmadekubova Saodat Mahmadekubovna – Tajik state university of finance and economics, master's student. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov, 64/14. Phone: (+992) 009221370. E-mail: saodat.mamadubova@mail.ru

ТДУ: 347.451

СУБЪЕКТОНИ ШАРТНОМАИ ХАРИДУ ФУРӯШИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ МОЛ

Давлатов Н.М.

Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Яке аз унсурҳои муҳими шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол ин тарафҳо ба ҳисоб меравад. Зеро шартнома маҳз тавассути созиши тарафҳо баста мешавад. Аз ин рӯ, дар бастан, тағйир ва қатъ намудани шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол нақши тарафҳо аввалиндараҷа мебошад.

Чун анъана тарафҳои шартномаи байналмилалӣ хариду фурӯши мол - фурӯшанда ва харидор махсуб меёбад. Новобаста аз он ки субъектони шартнома дар умум фурӯшанда ва харидор доништа шаванд ҳам, доир ба он ки ба сифатҳои фурӯшанда ва харидор киро баромад карда метавонанд дар адабиёти ҳуқуқӣ андешаҳои мухталиф ҷой доранд.

Шартномаи мазкур дар байни соҳибкдороне баста мешавад, ки марказҳои тижоратишон дар кишварҳои гуногун қарор доранд [16, с. 224]. Хариду фурӯш яке аз муносибатҳои васеъ пахншуда дар ҷаҳони имрӯза ба ҳисоб меравад [4, с. 108]. Шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол дар санадҳои байналмилалӣ ва миллии баъзе давлатҳо танзими ҳуқуқии худро ёфтааст [6, с. 71; 5, с. 149]. Муносибатҳои шартномавӣ, ки дар байни тарафҳо ба вуҷуд меояд дар конвенсияҳои байналмилалӣ аз қабili Конвенсияи Вена, Конвенсияҳои Гаага муқаррар шудаанд [6, с. 71].

Мавриди зикр аст, ки шартнома дар ҳама давраи замон ифодагари манфиати тарафҳо ба ҳисоб меравад. Шартнома – ин созише мебошад, ки ҳангоми бастанӣ он ҳуқуқ ва уҳдадориро дар байни тарафҳо ба вуҷуд меорад. Яке аз намудҳои аҳдҳои иқтисодӣ хориҷӣ, ки имрӯз дар сатҳи байналмилалӣ иштирокчиёни васеи худро дорад ин шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол мебошад. Шартномаи мазкур барои қонеъ гардонидани манфиати тарафҳо баста мешавад, таъйир меёбад ва ё қатъ мегардад.

Шартнома дар байни соҳибкдороне баста мешавад, ки марказҳои тижоратишон дар кишварҳои гуногун қарор доранд. Дар низомии ҳуқуқии миллии шартномаи хариду фурӯш танзим шудааст, аммо шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол, гарчанде дар аксари давлатҳои хориҷа амал мекунад, дар қонунгузории миллии то ҳол ташаккул наёфтааст.

Ҷанбаҳои назариявӣ-таърихӣ танзими ҳуқуқии шартномаи мазкурро муайян карда, амалигардонии ин шартномаро дар қонунгузории миллии устувору пурзӯр намоем. Таҳлили мавзӯи мазкур, моро водор мекунад, ки низомии қонунгузории худро дар ин самт мукамал намуда, роҳҳои гуногун танзими ҳуқуқии онро пайдо ва танзими муносибатҳои ҳуқуқиро дар ин самт ҷоннок намоем.

Тавре таҷрибаи давлатҳои мутамаддин собит менамояд, кишварҳои ба дастовардҳои беназир дар рушди муносибатҳои хориҷӣ, танзими ҳуқуқии шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол, таъмини сулҳу субот, ваҳдат, амният, иқтисод ва амсоли ин қомеъ шудаанд, ки масъалаи баланд бардоштани ҳисси миллии, эҳтиром ба арзишҳои миллии (таърих, фарҳанг, забон, парчам, пули миллии) ва байналмилалӣ дуруст ба роҳ монда, қонунгузории ҳешро мустаҳкам кардаанд.

Дар замони ҳозира сиёсати иқтисодии давлат дар як қатор ҳуҷҷатҳо таҷассум ва мустаҳкам мегардад, ки дар байни онҳо Паёми ҳарсолаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба Маҷлиси Олӣ, Консепсияи рушди соҳибдорӣ, барномаҳои рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва ғайраро номбар кардан мумкин аст.

Яке аз масъалаҳои муҳими танзими ҳуқуқии шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол муайян кардани мафҳуми шартнома, ҳуқуқу уҳдадорӣ тарафҳо, унсурҳои шартнома, хусусиятҳои шартнома, асосҳои бастанӣ шартнома, бовиҷдонона иҷро намудани уҳдадорӣ, ҳалли баҳс дар арбитражҳои байналмилалӣ ва ҷуброни зарари расонидашуда арзёбӣ мегардад.

Ба андешаи В.Ш. Чан, мафҳуми «тоҷир маъноӣ ҳам шахси воқеӣ ва ҳам шахси ҳуқуқиро дорад, ки барои машғул шудан ба фаъолияти тижоратӣ ба

қайди давлати гирифта шудааст». Аммо на ҳама тоҷирон тибқи қонунгузорӣ метавонанд дар фаъолияти тичорати хориҷӣ бо шарикони хориҷӣ ширкат кунанд, балки танҳо онҳое, ки тибқи қонун чунин ҳуқуқ доранд, дар шакли иҷозатномаи махсуси аз ҷониби мақоми ваколатдори давлатӣ додашуда фаъолият менамоянд [18, с. 32-33; 17, с. 321]. Дар шароити иқтисоди бозорӣ аҳаммияти шартнома дар танзими муносибатҳои иқтисодӣ бузург аст [8, с. 79-86]. Дар амал, барои аксари кишварҳои иқтисоди бозорӣ субъектҳои хоҷагидор барои пешбурди фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ҳеҷ гуна шароит ва иҷозат талаб намеkunанд ва барои онҳо байни бозори дохилӣ ва хориҷӣ фарқи кулӣ вучуд надорад [7, с. 19; 14, с. 13].

В.Ш. Чан бар он андеша аст, ки «шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол тарафҳоеро дар бар мегиранд, ки ба давлатҳои гуногун ё шахсони ҳуқуқӣ алоҳида тааллуқ доранд. Дар даврони шуравӣ на ҳамаи мамлакатҳо ҳуқуқи бастанӣ шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ молро доштанд, балки танҳо ташкилотҳои ваколатдори шуравӣ монополияи давлатии савдои беруниро ба амал мебароварданд» [18, с. 29].

Масъалаи бастанӣ шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол дар адабиёти ҳуқуқӣ масъалаи пурбаҳс ба ҳисоб меравад [17, с. 234]. Тавре В.А. Кондратева қайд мекунад, «бо сабабҳои гуногун, бастанӣ шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ боиси баҳсҳои зиёд мегардад. Масъалаи муносибати байни тарафҳо метавонанд ҳам дар марҳилаи бастанӣ шартнома ё ҳангоми иҷрои он ва ҳам дар марҳилаи пеш аз бастанӣ шартнома ҳангоми гуфтушуниди тарафҳо ба миён оянд» [11, с. 21].

Музокироти пеш аз бастанӣ шартномаро оғози муомилот низ меноманд [13, с. 56], ки метавонад ҳам тавассути мукотиба, почта ё телефонӣ ва ҳам тавассути вохӯриҳои шахсии намояндагони тарафҳо сурат гирад. Аксар вақт тарафҳое, ки дар гуфтушунӣ иштирок доранд, барои онҳо маблағи калон сарф меkunанд. Гуфтушунӣ саъю кӯшиш ва вақти намояндагони тарафҳо талаб мекунад. Дар робита ба ин, тарафҳо бояд қарор қабул кунанд, ки оё онҳо уҳдадорӣ идома додани гуфтушуниро барои ноил шудан ба ҳадафи ниҳии бастанӣ шартнома анҷом додаанд ва оё тарафе, ки гуфтушуниро қатъ кардааст, барои ҳар гуна зиён дар назди тарафи дигар ҷавобгар хоҳад буд? [17, с. 235].

Дар Принципҳои УНИДРУА муқаррар гардидааст, ки ҳеҷ як тараф набояд барои ба даст наовардани созиш байни тарафҳо ҷавобгар бошад. Ҳамзамон қайд карда мешавад, ки беадолатона қатъ гардидани гуфтушунӣ аз ҷониби тараф метавонад барои масъулият барои зиёне, ки дар натиҷаи ин ба тарафи дигар расонида шудааст, асос гардад [11, с. 22].

Боз як зухуроти бадфикрӣ ворид шудани тарафе ба гуфтушунӣ бардурӯғ буда метавонад, ки ҳадафи ниҳии он на бастанӣ шартнома, балки пешгирӣ аз бастанӣ муомилоти тарафи дигар бо шахси сеюм аст. Ба назар мерасад, ки дар чунин мавридҳо масъулияти тараф бояд ба зиён, аз ҷумла хароҷоти иштирок дар гуфтушунӣ ва имкониятҳои аз даст рафтаи тичорат, фаро гирифта шавад [19, с. 11]. Ҳатто агар тарафҳо марҳилаҳои гуногуни гуфтушуниро бо ягон ҳуҷҷат-ёддошти тафохум, созишнома дар бораи шартҳои асосии шартнома ё номаи ният муайян кунанд, агар дар ин гуна ҳуҷҷат бевосита дар бораи уҳдадориҳо ва масъулиятҳо зикр нашуда бошад, ки дар натиҷаи ба гуфтушунӣ дохил шудани онҳо хавфи аз ҷониби ягон тараф беадолатона қатъ гардидани гуфтушунӣ мавҷуд аст. Дар ҳар сурат, сарфи назар аз бастанӣ ягон тавофуқи пешакӣ аз ҷониби тарафҳо, ба назар мерасад,

ки ҳангоми ворид шудан ба гуфтушунид ҷонибҳо бояд оқилона ва софдилона амал кунанд [11, с. 22]. Бархе аз муҳаққиқон ба он ишора кардаанд, ки хусусияти ҳуқуқии оферта муомилоти яктарафа мебошад, ки ба бастанӣ шартнома нигаронида шудааст, дар маҷмӯъ бо муомилоти яктарафаи аксептӣ, ки боиси ба вучуд омадани уҳдадориҳои шартномавӣ дар назди оферанда ва аксепткунанда мегардад [12, с. 25].

Бояд гуфт, ки на ҳамаи муҳаққиқон ба ин андеша розӣ мебошанд. Масалан, ба андешаи Ф.И. Гавзе «ин амалҳо пешниҳод (оферта) ва қабули пешниҳод (аксепт) танҳо ҷузъҳои муомилоти дутарафаи шартнома мебошанд. Пешниҳоди яке аз шахсоне, ки иродаи худро баён кардааст (офференткунанда) барои ба даст овардани ифодаи мутақобилаи иродаи шахси дигар (аксепткунанда), ки дар натиҷа ифодаи умумии шартнома ба вучуд меояд, созишномае мебошад, ки ҷиҳати ба даст овардани натиҷаҳои муқобили барои онҳо мувофиқ нигаронида шудааст» [3, с. 87]. Формулаи классикӣ барои бастанӣ шартнома пешниҳод ва қабул аст. Ҳуқуқи Олмон ба мафҳуми оферта пешниҳоди бастанӣ шартнома ба як ё якчанд шахсро дар бар мегирад, ғайр аз ин, комилан муайян ва нияти худро дар сурати қабул шудан вобаста доништанро инъикос мекунад [1].

Дар вақти бастанӣ шартномаи иқтисодии берунӣ тарафҳо бояд бисёр вазифаҳои муҳимро ҳал кунанд. Равшан аст, ки ширкатҳо қодир нестанд ҳама ҳолатҳоро, ки ҳангоми иҷрои он ба миён меоянд, пешбинӣ кунанд. Аз ин рӯ, дар шартнома муқарраротро дар бораи ҳуқуқе, ки муносибатҳои тарафҳоро танзим менамояд, нишон додан зарур аст [2, с. 638].

Мутобиқи м. 14-и Конвенсияи СММ дар бораи шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол пешниҳод (оферта) оид ба бастанӣ шартнома ба номи як ё якчанд шахси мушаххас он аст, ки агар он ба таври кофӣ муайян бошад ва зоҳиршавии нияти офертадиҳандаро дар мавриди аксепт ифода намояд. Агар дар оферта мол нишон дода шуда бошад ва миқдору нарх бевосита ё бавосита муқаррар карда шуда бошад ё тартиби муайян кардани онҳо пешбинӣ шуда бошад, пас пешниҳод (оферта) [10, с. 5] ба таври кофӣ муайян мебошад [9].

Бояд таъakkур дод, ки дар ҳамаи кишварҳо тарафҳои шартномаи хариду фурӯш, ки ба соҳаи муомилоти дохилӣ тааллуқ дорад, ҳар як шахси воқеӣ ва ҳуқуқӣ буда метавонад, вале масъалаи субъектҳои ҷунин шартнома дар муомилоти байналмилалӣ хеле печидатар аст. Дар ин ҷо, бисёр чиз аз қонунгузории дохилии ҳар як кишвар вобаста аст, ки дар ин масъала на танҳо низомӣ иҷтимоӣ-сиёсӣ ва шароити дохилии кишвар, балки сатҳи хусусияти иштироки онро дар созишномаҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки савдои байналмилалиро танзим мекунад, инъикос менамояд [17, с. 238].

Бар хилофи аксари муомилоти хариду фурӯши дохилӣ, дар мавриди моли берун аз кишвар фурӯхташуда, фурӯшанда-содиркунанда ва харидор-воридкунанда эҳтимол қаблан бо ҳамдигар сару кор надошта бошанд ва ё дар бораи низомӣ ҳуқуқии миллии ҳамдигар чизе наметонанд. Масалан, фурӯшанда наметонад: оё харидор қобили қабул ва эътимодноқ аст; оё маълумоте, ки оид ба ин масъалаҳо аз ҳамкорони харидор гирифта шудааст, дуруст аст; оё назорати аъсор [15, с. 226] ба интиқоли пардохт ҳалал мерасонад; ҳавфи мубодила то чӣ андоза қалон аст, агар ба шумо иҷозат дода шавад, ки бо аъсори кишвари харидор пардохт кунед; дар раванди пардохт аз харидор чӣ гуна таъхир ба амал омада метавонанд ва ғ. Аз тарафи дигар, харидор наметонад: оё ба он бовар кардан мумкин аст, ки фурӯшанда дар сурати

пешпардохт молро мефиристад; микдор ва сифати моли фиристодашуда ба шартҳои шартнома мувофиқ аст ё не; оё мол аз ҷониби интиқолдиҳандаи мувофиқ бо суғуртаи мувофиқ интиқол дода мешавад ё не; оё дар вақти кашонидан мол он вайрон мешавад ё не ва ғ.

Ба андешаи мо, агар тарафҳо якдигарро нашиносанд, пас ин хатарҳо - назаррасанд ва шояд бартарафнашавандаанд. Азбаски харидор ва фурӯшанда дар ҷойҳои гуногун ҷойгиранд, онҳо наметавонанд дар як вақт молро бе иштироки шахсони сеюм ба пул иваз кунанд. Шахсони сеюме, ки ба сифати миёнарав ҷалб шудаанд, бонкҳо (ҳадди ақал яке дар кишвари харидор ва бонки дуум одатан дар кишвари фурӯшанда) ва ҳадди аққал як интиқолдиҳанда мебошанд.

Мазмуни шартномаро ҳукуку уҳдадорӣ тарафҳо ташкил медиҳад. Мувофиқи мазмуни мафҳуми шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол уҳдадорӣ тарафҳо чунин аст:

1. Уҳдадорӣ фурӯшанда:

- а) расонидани мол;
- б) интиқоли ҳуҷҷатҳои марбут ба мол;
- в) додани моликият ба мол.

2. Уҳдадорӣ харидор:

- 1) пардохти нархи мол;
- 2) таҳвили мол.

Шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол, ҷӣ тавре ки дар боло зикр гардид, дутарафа ё мутақобила аст, яъне ҳар як тарафи шартнома ҳам ҳуқуқ ва ҳам уҳдадорӣ дорад. Дар мутақобилати ҳукуку уҳдадорӣ тарафҳо уҳдадорӣ фурӯшанда дар навбати аввал дар танзими ҳуқуқӣ ва амалияи татбиқи ҳуқуқ ба миён гузошта мешаванд, зеро иҷрои уҳдадорӣ фурӯшанда предмети шартнома-мол, ки дар бораи он шартнома баста шудааст ва ба гирифтани он харидор манфиатдор мебошад, ба зимма дорад [17, с. 241].

Дар натиҷаи таҳлил ба чунин хулоса омадем:

1. Ҳангоми бастанӣ шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол тарафҳо бояд муайян намоянд, ки барои интиҳоби шакли бастанӣ шартномаи савдои хориҷӣ, ҳукуку уҳдадориҳои тарафҳо ва ҳалли баҳс ҳуқуқи кадом давлат татбиқ карда мешавад. Интиҳоби қонуни кишвар хусусияти диспозитивӣ дорад ва имкони татбиқи КВ дар бораи шартномаи мазкурро истисно намекунад. Ба муносибатҳои ҳуқуқие, ки дар байни фурӯшанда ва харидор ба миён омадаанд, танҳо дар сурате, ки дар шартнома истисноӣ ин ҳуҷҷат бевосита пешбинӣ шуда бошад. Тарафҳо бо салоҳиди худ метавонанд ба шартҳои таҳвил қоидаҳои Инкотермс ва дигар расму одатҳои тичоратиро дохил намоянд.

2. Уҳдадорӣ фурӯшанда бояд дар шартнома ба андозае, ки барои иҷрои уҳдадорӣ шартномавӣ заруранд нишон дода шаванд. Маҳз иҷрои дурусти уҳдадориҳо асос барои қатъ намудани уҳдадорӣ бе вайрон кардани ҳуқуқ ва манфиатҳои тарафҳо мегардад. Бинобар ин, дар мавриди мол бояд моли дуруст, яъне аз рӯйи ном ва намудашон, микдор ва сифат, маҳз ҳамон гунае, ки дар шартнома пешбинӣ шудааст, оварда шавад. Мол аз ҷониби фурӯшанда бояд ба таври возеҳ муайян карда шавад, ки ба худӣ маҳсулот, зарфҳо ва бастабандӣ аломатҳои мувофиқ гузошта шавад, то тамғаҳо бо хусусиятҳои мол дар шартнома, мушаххасот ва ҳуҷҷатҳои ҳамроҳ бояд мувофиқат кунанд.

3. Уҳдадорӣ харидор оид ба пардохти мол баҳри қонё гардонидани манфиати фурӯшанда нигаронида шудааст. Харидор ҳангоми пардохти мол ба фурӯшанда эквиваленти пулии арзиши молро, ки дар нархи шартнома ифода

ёфтааст, медихад ва бо ҳамин қонё гардонидани манфиати ўро таъмин менамояд. Уҳдадорӣ харидорро оид ба пардохти мол метавонад ҳамчун уҳдадорӣ пулие ҳисоб карда шавад, ки он қисми таркибии уҳдадорӣ шартномавии хариду фурӯш (супоридани) мол буда, бинобар хусусиятҳои махсуси пул ҳамчун ченаки арзиш, воситаи пардохт ва кредит маънои нисбатан мустақил пайдо мекунад. Ҳангоми бо пули нақд ё ба тарзи дигар додани пардохт, ҳангоми супурдани мол лаҳзаҳои таҳвил ва пардохти мол ба ҳам мувофиқ намеоянд. Муайян кардани лаҳзаи пардохт барои ҳар ду ҷониб аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Сарфи назар аз он, ки шакл ва тартиби ҳисобу китоб ба шартҳои асосии шартномаи хариду фурӯш дахл надорад, онҳо чун қоида, аз ҷониби тарафҳо дар гуфтушунид ва дар матни шартнома пешбинӣ карда мешаванд.

Муқарриз: Бобохонов Ф.А. – н.и.х., дотсенти ДОТ дар ноҳияи Рашт

Адабиёт:

1. German civil code [Электронный ресурс]. Источник доступа: URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html (дата обращения 25.11.2022).
2. Веселкова, Е.Е. Коллизионное и материально-правовое регулирование договора международной купли-продажи [Текст] / Е.Е. Веселкова // Адвокат. – 2013. – № 8. – 638 с.
3. Гавзе, Ф.И. Социалистический гражданско-правовой договор [Текст] / Ф.И. Гавзе. – М., 1972. – 168 с.
4. Давлатов, Н.М. Танзими ҳуқуқи шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол дар қонунгузории давлатҳои хориҷӣ [Матн] / Н.М. Давлатов // Паёми Донишқадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2023. – №3 (15). – С. 108-115.
5. Давлатов, Н.М. Танзими ҳуқуқи шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол дар санадҳои байналмилалӣ [Матн] / Н.М. Давлатов // Давлатшиноӣ ва ҳуқуқи инсон. Маҷаллаи илмӣ-амалӣ. – 2021. – №3 (23). – С. 149-156.
6. Давлатов Н.М. Таҳлили муқоисавӣ – ҳуқуқи шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол [Матн] / Н.М. Давлатов // Қонунгузорӣ. – 2023. – №1 (49). – С. 71-76.
7. Зыкин, И.С. Внешнеэкономические отношения: теория и практика правового регулирования [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. / Зыкин Иван Семенович – Москва, 1992. – 46 с.
8. Исмоилов, Ш.М. Танзими ҳуқуқи фаъолияти соҳибқорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш.М. Исмоилов: Воситаи таълимӣ. – Душанбе, 2007. – С. 79-86.
9. Конвенция ООН о договорах международной купли-продажи товаров 1980 года вступила в силу 1 января 1988 года. [Электронный ресурс]. Источник доступа: <https://docs.cntd.ru/document/9010417> (Дата обращения: 24.04.2023).
10. Конвенция Организации Объединенных Наций о договорах международной купли-продажи товаров. – Нью-Йорк, 2010 г. – С. 60.
11. Кондратьева В.А. Особенности заключения и содержание договора международной купли-продажи [Текст] / В.А. Кондратьева // Отечественная юриспруденция. – 2016. – № 7 (9). – С. 21-28.

12. Мусин, В.А. Международные торговые контракты: Учеб. пособие по спецкурсу для студентов заоч. отд-ния [Текст] / В.А. Мусин; ЛГУ им. А.А. Жданова. – Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1986. – 149 с.
13. Семенихин, В.В. Внешнеэкономическая деятельность [Текст] / В. В. Семенихин. – М.: ГроссМедиа: Российский бухгалтер, 2015. – 948 с.
14. Титова, Ю.В. Правовой механизм осуществления экспортно-импортных операций с участием коммерческих организаций [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Титова Юлия Владимировна – М.: МГУ. М.В. Ломоносова, 1995, – 176 с.
15. Улуғхоҷаева, Х.Р., Обидов Ф.С., Раҳимов З.А. Молия. Китоби дарсӣ [Матн] / Х.Р. Улуғхоҷаева, Ф.С. Обидов, З.А. Раҳимов. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2012. – 248 с.
16. Ҳуқуқи граҷдании Ҷумҳурии Тоҷикистон: воситаи таълимӣ [Матн] / Зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Зокирзода З.Х. – Душанбе, 2022. – 256 с.
17. Ҳуқуқи маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон: Воситаи таълимӣ [Матн] / Зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Зокирзода З.Х. – Душанбе, 2024. – 288 с.
18. Чан, В.Ш. Международные договоры о купле-продаже и вьетнамское право [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. / Чан Ван Шон. – Москва, 1998. – 235 с.
19. Рамберг, Я Международные коммерческие транзакции [Текст] / Я Рамберг. Четвертое издание. Публикация ICC № 711. = International Commercial Transactions. Jan Ramberg. Fourth Edition. ICC Publication No. 711E / [пер. с англ. под ред. Н.Г. Вилковой] – Россия, 2011. – 896 с.

Literature:

1. German civil code [Electronic resource]. Access source: URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html (date of access 11/25/2022).
2. Veselkova, E.E. Conflict of laws and substantive regulation of the international sale and purchase agreement [Text] / E.E. Veselkova // Advocate. - 2013. - No. 8. - 638 p.
3. Gavze, F.I. Socialist civil law contract [Text] / F.I. Gavze. - M., 1972. - 168 p.
4. Davlatov, N.M. Legal regulation of the contract of international purchase and sale of goods in the legislation of foreign countries [Text] / N.M. Davlatov // Message from the Pedagogical Institute of Tajikistan in Rasht District. – 2023. – No. 3 (15). - S. 108-115.
5. Davlatov, N.M. Legal regulation of the contract of international purchase and sale of goods in international documents [Text] / N.M. Davlatov // State administration and human rights. Scientific-practical magazine. – 2021. – No. 3 (23). – S. 149-156.
6. Davlatov N.M. Comparative legal analysis of the contract of international purchase and sale of goods [Text] / N.M. Davlatov // Legislation. – 2023. – No. 1 (49) – S. 71-76.
7. Zykin, I.S. Foreign economic relations: theory and practice of legal regulation [Text]: author's abstract. dis. ... Doctor of Law: 12.00.03. / Zykin Ivan Semenovich – Moscow, 1992. – 46 p.
8. Ismailov, Sh.M. Legal regulation of business activity in the Republic of Tajikistan [Text] / Sh.M. Ismailov: Educational tool. - Dushanbe, 2007. - S. 79-86.

9. The UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods, 1980, entered into force on January 1, 1988. [Electronic resource]. Access source: <https://docs.cntd.ru/document/9010417> (Accessed: 04/24/2023).

10. The United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods. - New York, 2010. - P. 60.

11. Kondratieva V.A. Features of the conclusion and content of the contract of international sale [Text] / V.A. Kondratieva // Domestic jurisprudence. - 2016. - No. 7 (9). - P. 21-28.

12. Musin, V.A. International trade contracts: Textbook on a special course for correspondence students. department [Text] / V.A. Musin; Leningrad State University named after A.A. Zhdanova. - Leningrad: Leningrad State University Publishing House, 1986. - 149 p.

13. Semenikhin, V.V. Foreign economic activity [Text] / V.V. Semenikhin. - M.: GrossMedia: Russian Accountant, 2015. - 948 p.

14. Titova, Yu.V. Legal mechanism for carrying out export-import operations with the participation of commercial organizations [Text]: dis. ...cand. legal Sciences: 12.00.03 / Titova Yulia Vladimirovna - M.: Moscow State University. M.V. Lomonosova, 1995, - 176 p.

15. Ulughhojaeva, H.R., Obidov F.S., Rahimov Z.A. Finance. Textbook [Text] / H.R. Ulughhojaeva, F.S. Obidov, Z.A. Rahimov. - Dushanbe: "ER-graf", 2012. - 248 p.

16. Civil rights of the Republic of Tajikistan: educational tool [Text] / Edited by candidate of legal sciences, associate professor Zokirzoda Z.Kh. - Dushanbe, 2022. - 256 p.

17. Cultural rights of the Republic of Tajikistan: Educational tool [Text] / Edited by candidate of legal sciences, associate professor Zokirzoda Z.Kh. - Dushanbe, 2024. - 288 p.

18. Chan, V.Sh. International Sales Contracts and Vietnamese Law [Text]: dis. ... Cand. of Law: 12.00.10. / Chan Van Son. - Moscow, 1998. - 235 p.

19. Ramberg, I International Commercial Transactions [Text] / I Ramberg. Fourth Edition. ICC Publication No. 711. = International Commercial Transactions. Jan Ramberg. Fourth Edition. ICC Publication No. 711E / [translated from English under the editorship of N.G. Vilkova] - Russia, 2011. - 896 p.

СУБЪЕКТОНИ ШАРТНОМАИ ХАРИДУ ФУРЌШИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ МОЛ

Дар мақолаи масоили субъектони шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Азбаски харидор ва фурӯшанда дар ҷойҳои гуногун ҷойгиранд, онҳо наметавонанд дар як вақт молро бе иштироки шахсони сеюм ба пул иваз кунанд. Шахсони сеюме, ки ба сифати миёнарав ҷалб шудаанд, бонкҳо (ҳадди ақал яке дар кишвари харидор ва бонки дуюм одатан дар кишвари фурӯшанда) ва ҳадди аққал як интиқолдиханда мебошанд. Бояд тазаккур дод, ки дар ҳамаи кишварҳо тарафҳои шартномаи хариду фурӯш, ки ба соҳаи муомилоти дохилӣ тааллуқ дорад, ҳар як шахси воқеӣ ва ҳуқуқӣ буда метавонад, вале масъалаи субъектҳои чунин шартнома дар муомилоти байналмилалӣ хеле печидатар аст.

Калидвожаҳо: уҳдадорӣ, иҷрои уҳдадориҳо, ҳуқуқи уҳдадориҳои таврафҳо, қонун, соҳибкор, бастанӣ шартнома, қонунгузориҳои миллӣ, муносибатҳои байни тарафҳо, шартнома, муомилоти мол, принцип, фурӯшанда ва харидор.

СУБЪЕКТЫ ДОГОВОРА МЕЖДУНАРОДНОЙ КУПЛИ-ПРОДАЖИ ТОВАРОВ

В статье изучаются вопросы субъектов договора международной купли-продажи товаров. Поскольку покупатель и продавец находятся в разных местах, они не могут одновременно обменивать товар на деньги без участия третьих лиц. Третьими сторонами, участвующими в качестве посредников, являются банки (по крайней мере один в стране покупателя и второй банк, обычно в стране продавца) и по крайней мере один перевозчик. Следует отметить, что во всех странах сторонами договора купли-продажи, относящегося к сфере внутригосударственных сделок, может быть любое физическое или юридическое лицо, однако вопрос о предметах такого договора в международных сделках значительно сложнее.

Ключевые слова: обязательство, исполнение обязательств, права и обязанности сторон, право, предприниматель, заключение договора, национальное законодательство, отношения между сторонами, договор, сделка с товаром, принцип, продавец и покупатель.

SUBJECTS OF THE INTERNATIONAL PURCHASE AND SALE OF GOODS

In the article, the issues of the subjects of the contract of international purchase and sale of goods are studied. Since the buyer and the seller are located in different places, they cannot exchange goods for money at the same time without the involvement of third parties. Third parties involved as intermediaries are banks (at least one in the buyer's country and a second bank usually in the seller's country) and at least one carrier. It should be noted that in all countries, the parties to the sales contract, which belongs to the field of domestic transactions, can be any real or legal person, but the issue of the subjects of such a contract in international transactions is much more complex.

Key words: obligation, fulfillment of obligations, rights and obligations of the parties, law, entrepreneur, conclusion of a contract, national legislation, relations between the parties, contract, transaction with goods, principle, seller and buyer.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатов Насимҷон Маҳмадҷонович – Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, муаллими калони кафедраи ҳуқуқ ва идораи давлатӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Ғарм, к. Э.Муҳиддин-63. Телефон: (+992) 933888844. E-mail: nasimjon.19941994@mail.ru

Сведения об автор: Давлатов Насимджон Махмаджонович – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, старший преподаватель кафедры права и государственного управления. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Мухиддин-63. Телефон: (+992) 933888844. E-mail: nasimjon.19941994@mail.ru

Information about author: Davlatov Nasimjon Mahmadjonovich – Tajik pedagogical institute in Rasht district, Senior Lecturer, department of law and public administration. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Mukhiddin-63. Phone: (+992) 933888844. E-mail: nasimjon.19941994@mail.ru

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ТАШАККУЛИ ИНСТИТУТИ НИКОҲ ДАР НИЗОМИ ҲУҚУҚИ ШУРАВӢ

Файзова М.Р.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Институти никоҳ яке аз институтҳои ҳуқуқӣ ва таърихӣ ба ҳисоб рафта, дар фарҳангу тамаддунҳои башарӣ бо махсусиятҳои хос ташаккул ёфта, то ба имрӯз омада расидааст. Ҳарчанд дар ҳуқуқи шуравӣ институти оила ва никоҳ дар сатҳи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мақоми расмӣ пайдо намуда бошад ҳам, вале ин падидаи ҳуқуқӣ аз низомҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ маншаъ мегирад. Дар сарзамини Тоҷикистони таърихӣ институти оила ҳанӯз аз давраи амали низомҳои таърихӣ-ҳуқуқии зардуштӣ, мусулмонӣ ва шуравӣ инкишоф ёфта, ба тариқи меросият ба низоми ҳуқуқи муосири Тоҷикистон гузариш намудааст. Дар ин хусус профессор У.А. Азиззода дуруст қайд намудааст, ки бештари меъёрҳо ва институтҳои ҳуқуқи зардуштӣ таърихан ва мувофиқ ба талаботи меросият аз як низоми давлатдорию ҳуқуқӣ ба дигараш гузашта, қисме аз онҳо то кунун дар ҳаёти воқеӣ ва одату анъанаҳои ҳаррӯзаи тоҷикон амал менамоянд. Ҳатто пас аз паҳнгардии дини ислом дар қаламрави Осиёи Миёна ва Тоҷикистон бештари меъёрҳо ва муқаррароти зардуштӣ, амали худро дар ҷомеа нигоҳ доштанд ва то имрӯз як қатор аломатҳои он дар ҳаёту рӯзгори халқи тоҷик дида мешаванд [2, с. 44]. Аз ҷумла, меъёрҳоро оила, никоҳ, шартҳои никоҳ, вазъи ҳуқуқии кӯдакон, занон ва ғайра. Маврид ба зикр аст, ки аз замони амали ҳуқуқи зардуштӣ то давраи шуравӣ ва замони мусоир ба таври меросият гузариш намудани меъёрҳо оид ба оила ва никоҳ бешубҳа аз ҳуқуқи мусулмонӣ низ гузариш кардаанд. Ба андешаи профессор У.А. Азиззода, омӯзиши низоми ҳуқуқи мусулмонӣ Тоҷикистони муосир ниҳоят мубрам ба ҳисоб меравад, зеро он дар умқи шуур ва ахлоқи мардуми мо таърихан ҷой гирифтааст [1, с. 88].

Андешаҳои мазкур ифодакунандаи он мебошанд, ки меъёрҳои ҳуқуқии зардуштӣ ва мусулмонӣ ба ташаккули арзишҳо, меъёрҳо ва анъанаҳои ҳуқуқии шуравӣ таъсиси калон расонида, мавҷудияти худро то замони муосир аз даст наводаанд. Бо ин назардошт метавон гуфт, ки аксари меъёрҳои ҳуқуқи шуравӣ оид ба никоҳ дар заминаи муносибатҳо ва анъанаҳои низоми ҳуқуқи зардуштӣ ва мусулмонӣ ташаккул ёфта, дар низоми ҳуқуқи шуравӣ мукамал ва дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мустақам гардида, бисёре аз онҳо то ба низоми муосири ҳуқуқи Тоҷикистон омада расидаанд. Бинобар ин, таҳлил ва омӯзиши онҳо барои назария ва амалияи муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба никоҳ аҳамияти калон дорад.

Меъёрҳои зиёдеро ном бурдан мумкин аст, ки дар ташаккули анъанаҳои ҳуқуқии шуравӣ аз меъёрҳои зардуштию мусулмонӣ таъсир расонидаанд. Аз ҷумла, дар ҳуқуқи зардуштӣ меъёрҳо оид ба ҳуқуқи ҳаёти хушбахтона, ҳуқуқ ба озодии никоҳ ва ғайра мавҷуд буданд, ки дар асоси сарчашмаҳои расмӣ, аз ҷумла, Авесто пешбинӣ гардидаанд [8, с. 31-32]. Оид ба масъалаи мазкур аз никоҳи меъёрҳои мусулмонӣ бошад, профессор А.Ғ. Холиқзода дуруст қайд менамояд, ки таърихи ҳазорсолаи халқи тоҷик бо меъёрҳои ҳуқуқи мусулмонӣ зич алоқаманд буданд ва таълимоту фарҳанги исломӣ то солҳои 20-уми асри XX устувор амал менамуданд ва мардум дар шароити амали

меъёрҳои ҳукуки мусулмонӣ зиндагӣ мекарданд [15, с. 3]. Ба андешаи Ҷ. Саъдизода бошад, аз замони паҳншавии ҳукуки мусулмонӣ сар карда, то ҳамроҳшавии Осиёи Миёна ба Россия ва ҳатто баъд аз он низ ҳукуки мусулмонӣ танзимгари асосии муносибатҳои ҷамъиятӣ ба ҳисоб мерафт [12, с. 38]. Аз андешаҳои мазкур чунин хулоса бармеояд, ки на танҳо дар ташаккули анъанаҳои ҳукукии шуравӣ, балки ҳукуки муосири Тоҷикистон низ меъёрҳои ҳукуки зардуштӣ ва мусулмонӣ таъсири калон расонида, бисёре аз арзишҳои ҳукуқиро аз худ боқӣ мондаанд. Аз ҷумла, ҳуқуқ ба озодии никоҳ, ки санадҳои меъёрии ҳукукии шуравӣ ва моддаи 33-и Конститутсияи ҚТ муқаррар шудааст ҳамчун анъанаи ҳуқуқӣ аз замони амали ҳукуки зардуштӣ ва мусулмонӣ омада расидаанд.

Давраи амали ҳукуки шуравӣ яке аз давраҳои инкишофи институти никоҳ дар Тоҷикистони таърихӣ ба ҳисоб рафта, дар ин давра муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба никоҳ хусусиятҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ касб намуда, дар сарчашмаҳои мухталиф мавриди танзими ҳуқуқӣ қарор дода шуданд. Бо ин назардошт омӯзишу таҳқиқи инкишофи қонунгузории шуравӣ оид ба институти никоҳ бисёр муҳим мебошад. Зеро ки аксари меъёрҳои ҳукукии қонунгузории оилавии имрӯзаи кишвар сарчашмаи худро аз қонунгузории замони шуравӣ мегиранд. Ғайр аз ин, дар ҳукуки шуравӣ дар тамоми марҳилаи таърихӣ бори аввал санадҳои мухталифи ҳуқуқӣ сирф оид ба оила ва никоҳ қабул карда шуданд, ки танҳо баҳри танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба никоҳ равона шуда буданд ва чунин санадҳо дар давраи амали ҳукуки зардуштӣ ва мусулмонӣ дар сарзамини Тоҷикистони таърихӣ ба назар намерасиданд.

Никоҳ яке аз институтҳои муҳими ҳукуки оилавӣ ба ҳисоб рафта, мавҷудияти худро дар тамоми марҳилаҳои таърихӣ бо таҳаввули ҳукуки оилавӣ нигоҳ доштааст. Никоҳ бо оила робитаи зич дошта, бе ҳамдигар вуҷуд дошта наметавонанд. Зеро аз як ҷониб оила дар натиҷаи никоҳ бунёд карда мешавад ва аз ҷониби дигар бастанӣ никоҳ боиси ташкили оила мегардад. Яъне, онҳо вобастаи ҳамдигар мебошанд. Бинобар ин, никоҳро бе оила таҳлил кардан ба мақсад мувофиқ ва натиҷаи назарнамошад. Никоҳ заминаи асосии бунёди ҷомеаи муосир мебошад, ки асоси он ба арзишҳо ва манфиатҳои аз ҷониби умум эътирофшуда асос ёфтааст. Мафҳуми никоҳ дар тӯли садсолаҳо вобаста ба вазъият дар кишвар, бо омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ тағйир ёфта, вале ҳамеша як дастури ҳамаҷониба боқӣ мондааст. Таърихи ҷаҳон нишон медиҳад, ки муносибатҳои шахсии зану шавҳар ҳам ба ҳолати умумии фарҳангии ин ё он халқ ва хусусиятҳои миллии он ва ҳам бо усули никоҳ ва шакли оила вобастагӣ доштаанд. Дар шароити ҷомеаи ибтидоӣ, ки зан ҳамчун як навъ тӯйма ҳисобида мешуд, дар давраи мавҷуд набудани бақайдгирии расмӣ никоҳ муносибатҳои оилавӣ ва муносибатҳои ҳукукии байни зану шавҳар низ вуҷуд надоштанд. Маврид ба зикр аст, ки масъалаҳо оид ба никоҳ, ҳуқуқҳои оилавӣ ва ҳукуку уҳдадорӣҳои ҳамсарон, баробарҳукукии марду зан дар муносибатҳои оилавӣ ва монанди инҳо дар таҳқиқоти як қатор муҳаққиқони ватанӣ ба назар мерасад. Аз ҷумла, Ф.Т. Тоҳиров [14], У.А. Азиззода [1], А.Ғ. Холиқзода [16], А.М. Диноршох [9], Ҷ. Саъдизода [13], Ф.А. Бобохонов [5; 3] ва дигарон. Барои мисол, профессор У.А. Азиззода оид ба ҳукуки шуравӣ қайд намудааст, ки яке аз давраҳои рушди қонунгузорӣ ва ҳуқуқӣ инсон ин давраи амали низомии ҳукуки шуравӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин давра мутобиқи муҳимтарин санадҳои меъёрии ҳукукии миллии баробарҳукукии марду зан дар бастан ва бекор кардани ақди никоҳ ба таври расмӣ муқаррар гардидааст [4].

Бояд тазакурр дод, ки никоҳ яке аз институтҳои асосии ҳуқуқи оилавӣ мебошад. Бинобар ин, дар тули таърих дар соҳаҳои гуногуни илм дар заминаи ҳуқуқи оилавӣ мавриди таҳқиқу баррасӣ гардидааст. Ғайр аз ин, оила ва никоҳ ба ҳамдигар робитаи ногуастани дошта, онҳоро бе мавҷудияти ҳамдигар мавриди омӯзиш қарор додан ғайриимкон мебошад. Бо ин назардошт, агар сухан дар хусуси никоҳ равад, пас ҳатман аз муносибатҳои оилавӣ ишора мегардад ва баръакс агар сухан дар хусуси оила равад, пас он решаи худро аз никоҳ мегирад, зеро сарчашмаи бунёди ҳар як оила ин никоҳ мебошад.

Институти никоҳ яке аз институтҳои кӯҳнаи таърихӣ ба шумор рафта, дар сарзамини Тоҷикистони таърихӣ аз қадим дар асоси одатҳои ҳуқуқӣ ва нахустин сарчашмаҳои ҳуқуқӣ марвиди танзими ҳуқуқӣ қарор мегирифт. Ҳамзамон, институти никоҳ аз қадим таваҷҷуҳи аксари олимони соҳаҳои гуногунро ба худ ҷалб намуда буд. Дар ин хусус ҳақ бар ҷониби М.А. Маҳмудзода мебошад, ки оид ба никоҳ гуфтааст: никоҳ, тартиби бастанӣ никоҳ, таҳти ҳимояи давлат қарор додани он ва муносибатҳои вобаста ба никоҳ барои ҳуқуқи оилавии Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми нав нест. Никоҳ предмети омӯзиши танҳо илми ҳуқуқи оилавӣ набуда, ҳамчунин аз ҷониби илмҳои дигар, ба монанди ҷомеашиносӣ, равоншиносӣ, омӯзгорӣ, тиб ва монанди инҳо мавриди омӯзиш, таҳлил ва баррасӣ қарор дода мешавад [11, с. 17]. Мавсуф дар ҷои дигар илова кардааст, ки дар таърихи башарият оила яке аз қадимтарин шаклҳои умумияти инсонӣ ба шумор рафта, аз тарафи намоёндагони илмҳои ҷомеашиносӣ, ҳуқуқ ва дигар илмҳо мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дода шудааст. Доираи масоили оила васеъ ва гуногунҷанба буда, раванди ташаккули он ва хусусиятҳои хоси муносибатҳои байниҳамдигарии ҳамсарон, сабабу омилҳои асосии муноқишаҳои оилавӣ, омилҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии муайянкунандаи тарзи зиндагии аъзои оила ва дигар паҳлуҳои ин падидаи муҳимро дар бар мегирад [10, с. 11].

Дар натиҷаи таҳлили андешаҳо метавон чунин хулоса кард, ки даврабандии инкишофи қонунгузории шуравӣ оид ба институти никоҳ дорои аҳамияти калони назариявӣ буда, ҳамзамон институти мазкур дар ҳуқуқи шуравӣ марҳилаҳои гуногуни таърихро тай намудааст. Бо ин назардошт, мо метавонем чунин даврабандии инкишофи қонунгузории шуравиро оид ба институти никоҳ пешкаш намоем: 1) инкишофи қонунгузории шуравӣ оид ба институти никоҳ дар давраи пасазинқилобӣ ва барқароршавии Ҳокимияти Шуравӣ (солҳои 1917-1924); 2) ташаккули қонунгузории шуравӣ оид ба институти никоҳ дар давраи ташкилшавӣ ва фаъолияти ҶМШС Тоҷикистон (солҳои 1924-1929); 3) рушди қонунгузории шуравӣ оид ба институти никоҳ дар давраи ташкилшавӣ ва фаъолияти ҶШС Тоҷикистон (солҳои 1929-1998).

Қонунгузории оилавӣ ва никоҳ дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ борҳо тағйир ёфтааст. Маҳз дар ҳамин раванд институти ақди никоҳ, аз ҷумла тартиби бастанӣ он тағйиру ташаккул ёфта, танзими ҳуқуқро расмиро касб намудааст. Дар илми ҳуқуқшиносӣ аз нигоҳи таърихӣ ва назариявӣ ба таҳлили танзими ҳуқуқи бақайдгирии ақди никоҳ таваҷҷуҳи кофӣ дода нашудааст. Дар баробари ин, фаъолияти татбиқи қонун дар ин самт бе заминаи кофӣ идеявӣ назариявӣ, ки таҳлили таҷрибаи андӯхтаи афкори сиёсӣ ҳуқуқи дохилиро дар бар мегирад, имконнопазир мебошад.

Муҳаққиқони ватанӣ дар ин хусус қайд менамоянд, ки донишмандони таърих ва сарчашмаҳои асосии қонунгузории оилавӣ барои пурмазмун ва ҳамаҷониба аз худ кардани институти алоҳидаи ин соҳаи ҳуқуқ кӯмаки беандоза дорад. Зеро дар оянда ҳангоми ҳали масъалаҳои муҳими ҳаёти оилавӣ пеш аз ҳама ба

сарчашмаҳои ҳуқуқӣ таъя карда, мутахассис ҳулоаи зарурӣ мебарорад [7, с. 74]. Дар заминаи андешаи мазкур қайд менамоем, ки таҳқиқу баррасии масъалаи тартиби бастан, шартҳо ва тартиби бекор кардани ақди никоҳ дар марҳилаҳои таърихӣ аз ҷумлаи масъалаҳои мубрам ба ҳисоб рафта, дар натиҷа таҷрибаи ғании таърихӣ ҳуқуқӣ дар соҳаи никоҳ ба даст оварда мешавад.

Ташаккул ва инкишофи институти никоҳ дар ҳуқуқи шуравӣ аз солҳои 1917 бо бавучудоии Инқилоби Октябр оғоз мегардад. Зеро дигаргунсозии ҳаёти ҷамъиятӣ баъд аз соли 1917 ба вуҷуд омадани оилаи нави сотсиалистиро пешбинӣ кард. Дар ҷанбаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқии сиёсати оила тағйиротҳо ба амал омаданд. Ин замон ибтидои давраи дуру дарозе буд, ки аз мушкилоти он ҳолӣ набуда, ташаккули тарзи нави ҳаёти оилавино асос гузоштааст. Аммо, олимон ба никоҳ ва оилаи инқилобӣ аз нуқтаи назари мухталиф баҳогузорӣ менамуданд. Ф. Энгелс навишта буд, ки дар ҳар як ҳаракати бузурги инқилобӣ масъалаи «муҳаббати озод» дар мадди аввал меистад. Барои баъзеҳо ин пешрабии инқилобӣ, озод шудан аз робитаҳои кӯҳнаи анъанавӣ мебошад, ки аз байн рафтааст; барои дигарон ин таълимотест, ки бо омодагӣ пазируфта шуда, ҳама гуна муносибатҳои озод ва осони байни зану мардро ба таври мувофиқ фаро мегирад [17, с. 8]. Дар ин ҳусус В.Н. Виктор қайд намудааст, ки одоби нави оилавӣ ба максимализми инқилобӣ асос ёфтааст, ки ҳусусияти ҳоси он як давраи кӯтоҳи мавҷудият, дигаргунии кулӣ дар модели рафтори ҳаррӯзаи оилавӣ ва никоҳ, инчунин дарки он аз ҷониби қисми ночизи ҷомеа буд. Омили муайянкунандаи ахлоқи нав на воқеъона, балки ангеаи идеявӣ буд, ки асоси он ба таври инқилобӣ инкор кардани тамоми гузашта ба ҳисоб рафта, ба ҳар як вайроншавии амиқи ҷамъиятӣ ҳос аст [6, с. 106].

Шартҳои никоҳ дар ҳуқуқи шуравӣ аз инҳо иборат буд: розигии ихтиёрии тарафайни шахсоне, ки никоҳ мекунанд; синни никоҳӣ; манъ будани никоҳи якҷинс; манъ будани никоҳи бисёрзанӣ; роҳ надодани никоҳ байни ҳешовандони наздик, инчунин фарзандхондагон ва фарзандони фарзандхондшуда; роҳ надодан ба никоҳи шахсони ғайри қобили амал; бунёди оила ҳамчун ҳадафи асосии никоҳ. Аз шартҳои мазкур ба ҷунин ҳулоа омадан мумкин аст, ки онҳо қисман аз шартҳои муқаррарнамудаи қонунгузории оилавии имрӯзаи мо фарқ мекунанд. Ба он хотир қисман, ки он аз рӯи шумора зиёд буда, ҳамзамон баъзе тағйиротҳои иловагиро доро мебошад. Дар қонунгузории оилавии мо бошад, ҷунин шартҳо танҳо се номгӯ муқаррар шудааст, вале дар мазмуни шарти сеюми он баъзе аз шартҳои дар болозикршуда дохил мешаванд.

Бояд тазакур дод, ки тамоми санадҳои қабулшуда дар давраи шуравӣ аввалан ба никоҳ таваҷҷуҳ намудаанд. Боиси таъҷуб аст, ки дар тамоми декретҳо ва кодексҳои давраи шуравӣ зимни номгузорӣ аввалн ба никоҳ ва баъдан ба оила таъя карда шудааст. Яъне, дар номи санадҳои ҳуқуқӣ мафҳуми никоҳ пеш аз мафҳуми оила оварда шудааст, ки ҷунин ҳолат мубрамиати никоҳро дар давраи шуравӣ ифода мекунад. Дар қонунгузории имрӯза бошад, таваҷҷуҳи бештар ба оила зоҳир гардида, нисбат ба никоҳ нисбатан таваҷҷуҳ маҳдуд ба назар мерасад. Гуфтан мумкин аст, ки ҳокимияти шуравӣ асоси оила будани никоҳро дарк намуда, таваҷҷуҳи асосиро ба никоҳ равона сохтааст. Зеро никоҳи қонунӣ ва муваффақ самаранокӣ ва усутвории оилаҳоро таъмин менамояд. Маврид ба зикр аст, ки аз кишварҳои пасошуравӣ танҳо Ҷумҳурии Қазоқистон таҷрибаи шуравиро нигоҳ доштааст. Зеро дар кишвари мазкур кодекс ҷунин номгузорӣ шудааст: “Кодекси Ҷумҳурии Қазоқистон оид ба никоҳ

(ҳамсарӣ) ва оила”. Аз номи санади мазкур бармеояд, ки он ба қонунгузории давраи шуравӣ қариб пурра низдик мебошад. Бинобар ин, номи қонунгузории оилавии мо низ бояд тағйир дода шавад. Зеро таркиби меъёрии кодексҳои тамоми кишварҳои пасошуравӣ, ба хусус ҚТ нишон медиҳад, ки ғоизи бештар ва қисмати аввали кодексҳоро маҳз масъалаҳои никоҳ ташкил медиҳанд. Бо ин назардошт, пешниҳод мегардад, ки номи қонунгузории оилавии кишвар дар ҷунин шакл табдили ном карда шавад: “Кодекси ҚТ оид ба никоҳ ва оила”.

Дар ҳукуқи шуравӣ паҳн гардидани анъанаи иҷтимоию ҳукуқии гузаштаи халқи тоҷик ба таври муҳолиф сурат гирифтааст. Масалан, синни никоҳии нисбатан паст, ризоияти никоҳшавандагон, манъи никоҳи шахси ба синни никоҳӣ нарасида ва дигар масъалаҳои монанд дар низомҳои ҳукуқии зардуштӣ, мусулмонӣ ва шуравӣ ба ҳамдигар ҳамшабеҳ мебошанд. Вале масъалаҳои синни дақиқи никоҳӣ, манъи бисёрникоҳӣ, додани маҳр ва монанди инҳо дар низомҳои таърихӣ-ҳукуқии зикршуда ба таври мухатлиф пешбинӣ шудаанд. Ҷунин ҳолат ғувоҳӣ он аст, институтҳои оила аз низомҳои ҳукуқии зардуштӣ ба низомҳои ҳукуқии мусулмонӣ ва баъдан ба низомҳои ҳукуқии шуравӣ ба тариқи меросият гузариш намуда, дар ин раванд марҳила ба марҳила ташаккул ёфта, баъзе арзишҳо ва меъёрҳои навро ба худ касб намудааст. Ҷунин арзишҳои ҳукуқӣ оид ба никоҳ то замони муосир омада расида, мутаассифона, аксарияти онҳо то кунун мавриди таҷдиди ҷиддӣ қарор нагирифтаанд. Андешаи мазкур дар он асос мебошад, ки аксари масъалаҳои вобаста ба никоҳ (аз ҷумла, шатҳо ва тартиби бастанӣ никоҳ) тавре, ки дар низомҳои таърихӣ-ҳукуқии Тоҷикистон мавҷуд буданд, дар низомҳои муосири ҳукуқ низ бетағйир мондаанд. Бинобар ин, шартҳо, тартиби бастан, ҷой доштани монеаҳои ақди никоҳ, вазъи ҳукуқии тарафҳо ва дигар масъалаҳои монанд ба таҷдиду такмил нёз доранд.

Дар натиҷаи таҳқиқот маълум гардид, ки қонунгузории шуравӣ оид ба никоҳ як марҳилаи пурпечутоби таърихӣ ва инкишофро аз сар гузаронида, дар байни солҳои 1917-1970 як қатор санадҳои ҳукуқии ҷудогоноро фаро мегирад. Қонунгузории шуравӣ дар соҳаи никоҳ танҳо дар солҳои 70-ум бо қабули Кодекси ҚШС Тоҷикистон оид ба никоҳ ва оила ва Конститутсияи ҚШС Тоҷикистон дар сатҳи лозима муносибатҳои ҳукуқиро оид ба никоҳ мавриди танзим қарор дода, нисбат ба санадҳои қаблан қабулгардида муккамал ба ҳисоб мерафтанд. Далели муккамалии ин санадҳо дар он ифода мегардад, ки онҳо то қабули нахустин санадҳои ҳукуқии даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон амал кардаанд. Маврид ба зикр аст, ки новобаста аз қабули санадҳои ҳукуқии зиёд ва ислохотҳо дар самти қонунгузории оилавӣ, ки дар инкишофи қонунгузории шуравӣ оид ба институтҳои никоҳ таъсири мусбӣ расонидаанд, вале дар марҳилаҳои аввал як қатор камбудҳо ба назар мерасиданд. Аз ҷумла, падидаҳои алоҳидаи ҳукуқии оилавӣ, масалан, тартиби бастанӣ никоҳ на дар қонун, балки дар санадҳои зериқонунӣ зикр шуда буданд; қонунҳои нав қабулшавандаи марбут ба никоҳ ва оила бидуни зарурат меъёрҳои ҳукуқии оилавии пешамалкунандаро тақрор мекарданд; қонунгузории оилавии амалкунанда аксаран ҳислати тантанавӣ дошт; байни меъёрҳои оилавию никоҳии алоҳида ихтилофҳо ба назар мерасиданд.

Муқарриз: Бобохонов Ф.А. – н.и.х., дотсенти ДОТ дар ноҳияи Рашт

Адабиёт

1. Азизов, У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое

исследование: монография / [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 368 с.

2. Азизов, У.А. Становление и развитие институтов преступления и наказания в зороастрийский период и особенности их проявления [Текст] / У.А. Азизов // Права человека: история, теория и практика / Под ред., д.ю.н. Диноршоева А.М. и д.ю.н. Азизова У.А. – Душанбе, 2016. – С. 44.

3. Аззода, У.А. Бобохонов, Ф.А. Защита прав человека от морального вреда в советской правовой системе [Текст] / Ф.А. Бобохонов, У.А. Азизода // Вестник Филиала Московского государственного Университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе / Серия гуманитарных и экономических наук. – 2021. – № 2 (18). – С. 50-64.

4. Теоретические и прикладные проблемы науки о человеке и обществе: монография [Текст] / Азизода У.А. и др. – Петрозаводск: МЦНП «Новая наука», 2022. – 494 с.

5. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар низоми ҳуқуқи шурави Тоҷикистон [Матн] / Ф.А. Бобохонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 2. – С. 256-262.

6. Виктор, В.Н. Эволюция института брака в советской россии: от отмирания брака к консервативной семье (1917–1920-е гг.) [Текст] / В.Н. Виктор // Вестник Тамбовского университета / Серия Гуманитарные науки. – 2016. – Т. 21, вып. 7-8 (159-160). – С. 104-109.

7. Давлатзода, Ҳ.М., Бобомурод, А.В. Марҳилаҳои таърихи рушди қонунгузорию оилавӣ (тахлили мухтасар) [Матн] / Ҳ.М. Давлатзода, А.В. Бобомуродов // Паёми Филиали Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов дар ш. Душанбе. – 2020. – №2 (14). – С. 74-83.

8. Диноршоев, А.М. Андешаи ҳуқуқи инсон дар таълимоти динӣ ва фалсафӣ [Матн] / А.М. Диноршоев, Ҷ. Саъдизода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2018. – №2 (10). – С. 31-32.

9. Диноршоев, А.М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02 / Диноршоев Азиз Мусоевич. – М., 2015. – 535 с.

10. Маҳмудзода, М., Худоёрзода, Б. Ҳуқуқи оилавии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / М. Маҳмудзода, Б. Худоёрзода: китоби дарсӣ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2015. – 496 с.

11. Маҳмудов, М. Ҳуқуқ ва уҳдадорҳои ҳамсарон дар оила [Матн] / М. Маҳмудов. – Душанбе: «ЭР-граф», 2003.

12. Саъдизода, Ҷ. Фарҳанги ҳуқуқи инсон зери таъсири ислом ва дугунагӣ дар андешаҳо [Матн] / Ҷ. Саъдизода // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2019. – № 2 (26). – С. 38.

13. Саъдизода, Ҷ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон [Текст]: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ: 12.00.01 / Саъдизода Ҷаҳонгир. – Душанбе, 2017. – 241 с.

14. Тохиров, Ф.Т. Актуальные проблемы истории и теории государства и права в условиях государственной независимости Республики Таджикистан [Текст] / Ф.Т. Тохиров. – Душанбе: Дониш, 2009. – 369 с.

15. Халиков, А.Г. Хадис как источник мусульманского права (суннитское направление) [Текст] / А.Г. Халков. – Душанбе, 1998. – С. 3.

16. Холиқов, А.Ғ. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон [Матн] / А.Ғ. Холиқов. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 380 с.

17. Энгельс, Ф. Книга откровения [Текст] / Маркс К., Энгельс Ф. Собрание сочинений: в 50 т. – М., 1961. – Т. 21. – С. 8.

Literature:

1. Azizov, U.A. Evolution of the institutions of crime and punishment on the territory of historical and modern Tajikistan: historical and legal research: monograph / [ed. F.T. Takhirov]. - Dushanbe: Andaleb-R, 2015. - 368 p.

2. Azizov, U.A. Formation and development of the institutions of crime and punishment in the Zoroastrian period and the features of their manifestation [Text] / U.A. Azizov // Human Rights: History, Theory and Practice / Ed., Doctor of Law Dinorshoev A.M. and Doctor of Law Azizov U.A. - Dushanbe, 2016. - P. 44.

3. Azzozoda, U.A. Bobokhonov, F.A. Protection of human rights from moral harm in the Soviet legal system [Text] / F.A. Bobokhonov, U.A. Azizzoda // Bulletin of the Branch of Moscow State University named after M.V. Lomonosov in Dushanbe / Series of humanitarian and economic sciences. - 2021. - No. 2 (18). - P. 50-64.

4. Theoretical and applied problems of the science of man and society: monograph [Text] / Azizzoda U.A. et al. - Petrozavodsk: MCNP "New Science", 2022. - 494 p.

5. Bobokhonov F.A. Protection of human rights from moral harm in the Soviet legal system of Tajikistan [Text] / F.A. Bobokhonov // Bulletin of the Tajik National University / Series of social, economic and social sciences. - 2022. - No. 2. - P. 256-262.

6. Victor, V.N. The evolution of the institution of marriage in Soviet Russia: from the dying out of marriage to the conservative family (1917–1920s) [Text] / V.N. Victor // Bulletin of Tambov University / Series Humanitarian Sciences. – 2016. – Vol. 21, issue. 7-8 (159-160). – P. 104-109.

7. Davlatzoda H.M., Bobomurodov A.V. Historical stages in the development of family legislation (brief analysis) [Text] / H.M. Davlatzoda, A.V. Bobomurodov // Bulletin of the branch of Moscow State University named after M.V. Lomonosov in Dushanbe. – 2020. – No. 2 (14). - P. 74-83.

8. Dinorshoev, A.M. The idea of human rights in religious and philosophical teachings [Text] / A.M. Dinorshoev, J. Saadizoda // Political science and human rights. - 2018. - No. 2 (10). - P. 31-32.

9. Dinorshoev, A.M. Constitutional foundations of regulation and implementation of human and civil rights and freedoms in the Republic of Tajikistan [Text]: dis. ... Doctor of Law: 12.00.02 / Dinorshoev Aziz Musoevich. - M., 2015. - 535 p.

10. Makhmudzoda M., Khudoyarzoda B. Family law of the Republic of Tajikistan [Text] / M. Makhmudzoda, B. Khudoyarzoda: textbook. - Dushanbe: "ER-graf", 2015. - 496 p.

11. Makhmudov M. Rights and responsibilities of spouses in the family [Text] / M. Makhmudov. - Dushanbe: "ER-graf", 2003.

12. Saadizoda, J. Human rights culture under the influence of Islam and differences of opinion [Text] / J. Saadizoda // Provaya zhizn. - 2019. - No. 2 (26). - P. 38.

13. Saadizoda, J. Development of human rights culture in the context of the formation of a legal state in Tajikistan [Text]: diss. ... Cand. of Law: 12.00.01 / Saadizoda Jahangir. - Dushanbe, 2017. - 241 p.

14. Tohirov, F.T. Actual problems of the history and theory of state and law in the context of state independence of the Republic of Tajikistan [Text] / F.T. Tohirov. – Dushanbe: Donish, 2009. – 369 p.

15. Khalikov, A.G. Hadith as a source of Muslim law (Sunni direction) [Text] / A.G. Khalkov. – Dushanbe, 1998. – P. 3.

16. Khalikov, A.G. History of the state and law of Tajikistan [Text] / A.G. Khalikov. – Dushanbe: EP-graf, 2014. – 380 p.

17. Engels, F. The Book of Revelation [Text] / Marx K., Engels F. Collected Works: in 50 volumes. – M., 1961. – Vol. 21. – P. 8.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ТАШАККУЛИ ИНСТИТУТИ НИКОҲ ДАР НИЗОМИ ҲУҚУҚИ ШУРАВӢ

Дар мақола масъалаи баъзе масъалаҳои ташаккули институти никоҳ дар низоми ҳуқуқи шуравӣ марвиди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф, зимни таҳқиқоти худ андешаҳои олимони ватанию хориҷиро омӯхта, баъзе масъалаҳои муҳими муносибатҳои оилавию никоҳро тибқи низоми ҳуқуқи шуравӣ зерӣ таҳқиқоти худ қарор додааст. Дар натиҷаи таҳқиқот муаллиф хулоса намудааст, ки қонунгузориҳои шуравӣ оид ба никоҳ як марҳилаи пурпечуби таърихӣ ва инкишофро аз сар гузаронида, дар байни солҳои 1917-1970 як қатор санадҳои ҳуқуқи ҷудогонаро фаро мегирад. Қонунгузориҳои шуравӣ дар соҳаи никоҳ танҳо дар солҳои 70-ум бо қабули Кодекси ҶШС Тоҷикистон оид ба никоҳ ва оила ва Конститутсияи ҶШС Тоҷикистон дар сатҳи лозима муносибатҳои ҳуқуқиро оид ба никоҳ мавриди танзим қарор дода, нисбат ба санадҳои қаблан қабулгардида муккамал ба ҳисоб мерафтанд. Далели муккамалии ин санадҳо дар он ифода мегардад, ки онҳо то қабули нахустин санадҳои ҳуқуқи даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон амал кардаанд.

Калидвожаҳо: баъзе масъалаҳо, ташаккул, мафҳум ва моҳият, институт, никоҳ, оила, аломатҳои никоҳ, қонунгузориҳои шуравӣ, низоми ҳуқуқи шуравӣ.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА БРАКА В СОВЕТСКОЙ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЕ

В статье проанализированы и обсуждены некоторые вопросы развития института брака в советской правовой системе. В ходе своего исследования автор изучил мнения отечественных и зарубежных ученых и исследовал некоторые важные вопросы семейно-брачных отношений по советской правовой системе. В результате исследования автор пришел к выводу, что советское законодательство о браке переживало сложный исторический и этап развития, охватывая ряд отдельных законодательных актов в период 1917-1970 гг. Советское законодательство в области брака только в 70-е годы с принятием Кодекса Таджикской ССР о браке и семье и Конституции Таджикской ССР регулировало правоотношения по браку на необходимом уровне и считалось более совершенным, чем ранее принятые документы. Доказательством совершенства этих актов является то, что они действовали до принятия первых законодательных актов периода независимости Таджикистана.

Ключевые слова: некоторые вопросы, развития, понятие и сущность, институт, брак, семья, признаки брака, советское законодательство, советская правовая система.

SOME ISSUES OF THE DEVELOPMENT OF THE INSTITUTION OF MARRIAGE IN THE SOVIET LEGAL SYSTEM

The article analyzes and discusses some issues of development of the institution of marriage in the Soviet legal system. During his research, the author studied the opinions of domestic and foreign scientists and examined some important issues of family and marital relations in the Soviet legal system. As a result of the study, the author came to the conclusion that Soviet legislation on marriage experienced a complex historical and development stage, covering a number of individual legislative acts in the period 1917-1970. Soviet legislation in the field of marriage only in the 70s with the adoption of the Code of the Tajik SSR on Marriage and Family and the Constitution of the Tajik SSR regulated legal relations on marriage at the required level and was considered more perfect than previously adopted documents. Proof of the perfection of these acts is that they were in force before the adoption of the first legislative acts of the period of independence of Tajikistan.

Key words: some issues, developments, concept and essence, institution, marriage, family, characteristics of marriage, Soviet legislation, Soviet legal system.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Файзова Мохинов Рачабовна** – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторах: **Фаизова Мохинов Раджабовна** – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры теории и истории государства и права юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Information about authors: **Faizova Mohinav Radzhabovna** – Tajik National University, applicant for the Department of Theory and History of State and Law of the Faculty of Law. Address: 734025, Republic of Tadzhikistan, Dushanbe, Rudaki Av. 17.

ИЛМҲОИ ТАЪРИХ – ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

ТДУ: 930.85

НИГОҲИ ТОЗА БА МАФҲУМИ ХУДШИНОСӢ ВА ХУДОГОҲИИ МИЛЛӢ

Исроилов И.Н.

Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Ҳамаҷониба густариш бахшидани худшиносиву худогоҳии миллӣ, ҳисси ватандӯстию ватандорӣ мардум ва баланд бардоштани маърифати сиёсӣву ҳуқуқии аҳолии кишвар, баҳусус, ҷавону наврасон яке аз ҳадафҳои имрӯзаи рушди давлатдорӣ миллӣ маҳсуб мешавад.

Истилоҳи «худшиносӣ» ба маънои мантиқӣ (калимаи латинӣ *idem* – ҳамон, якхела) маънои «айният, баробарӣ, якхела, шабоҳати ашё, падидаҳо ё мафҳумҳоро» дорад [5, с. 165]. Пайдоиши истилоҳи «худшиносӣ» ба таври анъанавӣ бо номи Э. Эриксон алоқаманд аст, ки онро ҳамчун эҳсоси шахсият ва идомаи таърихӣ фард муайян кардааст [10]. Худшиносии миллӣ – ин ҳисси «миллат ҳамчун як вобастаги муттаҳид мебошад, ки бо урфу одат, фарҳанг ва забони беназир ифода ёфтааст» [4].

Маълум аст, ки рӯз аз рӯз таъҷуни идиологияҳои мухталифи ҷомеаи ҷаҳониро ноором гузошта, таъсири манфии худро дар кишрҳои гуногуни башарият гузошта истодааст. Ин дигаргуниҳо моро водор месозад, ки бо дарку маънии аслии мафҳумҳои худшиносии миллӣ, худогоҳӣ, ватанпарастӣ, дӯст доштани марзу буми худ, эҳтиром ва бузӯргдошти арзишҳои маънавию миллӣ бирасем ва чунин арзишҳоро ба ҳубӣ бишносем.

Дар даҳсолаи охири асри XX ва махсусан дар ибтидои асри XXI Дар назарияи муносибатҳои байналхалқӣ парадигмаи нав – конструктивизм бо суръати тез инкишоф ёфта, таъсири торафт калон пайдо мекунад. Дар байни коршиносони байналмилалӣ ҳатто дар бораи он ҳарф мезананд, ки механизмҳои анъанавӣ ва нерӯҳои пешбарандаи рушди байналмилалӣ, аз қабилӣ соҳибхитӣ давлатӣ, манфиатҳои миллӣ ва монанди инҳо таваҷҷуҳи худро дар байни ҷомеаи ҷаҳонӣ аз даст дода истодаанд ва худшиносӣ ҳамчун омили пешбарандаи рушд мавқеи асосиро касб намудас истодааст [6, с. 148].

Тоҷикистон дар замони истиқлолияти миллӣ бо сиёсати хирадмандонаи Пешвои миллат, Сарвари давлат Ҷаноби Олӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тавонист пешрафтҳои назаррасро соҳиб гардад, ки дар тури 70 сол ҳукумати Шуравӣ ба он ноил нагардида буд. Ин пеш аз ҳама дар руҳияи худшиносиву худогоҳӣ, ватанпарастӣ тарбия ёфтани насли наврас мебошад, ки дар замони Шуравӣ насли нав аз ин неъмат бархӯрдор набуданд. Бояд қайд намуд, ки ҳар давлату миллат ҳамон вақт ба пешрафтҳои назаррас ноил мегардад, ки соҳиби ҳофизаи таърихӣ ва эҳсоси баланди худшиносӣ дошта бошад. Таҳкими ҳисси худшиносӣ ва дарки ватанпарастӣ худогоҳии миллӣ дар ин марҳила боз ҳам дар он зарур аст, ки мо танҳо бо ҳамин дарку шинохт метавонем ватанро аз ҳар гуна хатарҳои идеалогӣ эмин нигоҳ дорем [3, с. 4-6].

Қайд кардан лозим аст, ки шинохти худшиносии миллӣ ва дарки арзишҳои маънавӣ кори сахлу осон нест. Қабл аз он, ки нақши Пешвои миллатро дар таҳким ва густариши худшиносии миллии тоҷикон бишносем, зарур аст, ки перомуни мафҳуми худшиносӣ изҳори назар намоем. Ҳақ ба

ҷониби Пешвои миллатамон Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон аст, ки пайваста ва доимо оид ба баланд бардоштани руҳияи худшиносии миллати тоҷик дар ин давраи ҷаҳонишавии тамадунҳо ва вазъи наонқадар ором ва хуби сиёсии ҷаҳон ҳарф мезананд.

Ҳисси ватандӯстӣ, худшиносии миллӣ, ҳудогоҳӣ ва садоқат ба ватан ибораҳои мебошанд, ки дарки маънии он барои ҳар як шаҳрванди Тоҷикистон вазифаи ҷонӣ ба ҳисоб меравд. Имрӯз ҳисси ватандӯстӣ, худшиносии миллӣ, ҳудогоҳӣ ва садоқат ба ватан яке аз пояҳои муҳими давлатдорӣ мебошад. Миллате, ки ҳудро нашиносад, ба арзишҳои миллии худ эҳтиром надошта бошад, он миллат соҳибдавлат буда наметавонад.

Ҳамин ҳисси ватандӯстӣ буд, ки миллати мо ба ҳеҷ як мушкилӣ нигоҳ накарда Ваҳдати миллиро дар кишвар пойдор намуд, аз ин рӯ тарғиби ҳамешагии ин мафҳумҳо барои насли ҷавони кишвар хеле зарур ва аҳамиятнок мебошад.

Зарур аст, ки нуктаеро аз Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти ҳештаншиносӣ, ҳудогоҳӣ, тарбияи ватандӯстӣ ёдовар шавем, ки иброн намуда буданд. “Вазифаи имонӣ муқаддаси ҳар як фарди бонангу бономуси миллат - аз шаҳрванди оддӣ то корманди баландпояи мақомоти давлатӣ таблиғи бедории миллӣ, зиракию ҳушёрӣ сиёсӣ, ҳисси баланди ифтихори ватандорӣ ватандӯстӣ, густариши ғояҳои ҳудогоҳӣ худшиносии миллӣ ва муҳимтар аз ҳама, таҳкими Ваҳдати миллӣ мебошад” [7].

Худшиносӣ аз ҷониби олимони ҷаҳони қадим ва муосир ба мактаби пуриктидоре монанд шудааст, ки дар роҳи парвариши завқи маънавиятпарастӣ ва тарбияи шахси хирадманду оқил нақши барҷастае дорад. Бесабаб нест, ки пешвои таълимоти марксизм Карл-Маркс худшиносиро аввалин шарти хирадмандӣ медонад. Ҳангоме, ки суҳан аз ахлоқи поки инсонӣ меравад, дар мадди аввал яке аз пояҳои ин ахлоқ-худшиносӣ ба миён меояд. Дар воқеъ ҳам агар фард, ки як узви ҷомеа аст, ҳудро нашиносад, мавқеи ҳудро муайян карда натавонад, чи гуна ӯ метавонад аз ахлоқи ҳамида бархӯрдор бошад.

Худшиносӣ як амалиёти шахсӣ ва натиҷаи он аст, ки аз қарнҳову асрҳо инҷониб фикру андешаҳои файласуфон, уламои дин ва шоирону нависандагонӣ бузургро ба ҳуд машғул сохтааст. Чунон, ки файласуфи машҳури рус Бердяев Н.А., навиштааст юнониён ибтидои фалсафаро дар худшиносӣ дида буданд.

Дар луғати ахлоқ худшиносӣ бо таъбири “самосознание” омадааст. Аз ҷумла ҷунин шахр ёфтааст “Худшиносӣ дар фаъолияти иҷтимоии ҳудро ҳамчун шахс шинохтани инсон ва дар ин ё он ҷамъият шинохтани мавқеи ҳуд аст” [9, с. 37].

Дар натиҷаи худшиносӣ инсон қобилияти худназораткуниро ба даст меорад, имконият пайдо мекунад, ки рафтори ҳудро мустақилона идора ва назорат кунад, ҳудашро ҳуд тарбия намояд.

Дар шарҳу тафсири ин истилоҳ боз бисёр далелу бурҳон овардан мумкин аст, леки ҳаминашро қайд кардан лозим аст, ки худшиносӣ, ҳудогоҳӣ як маҳдудияти синфӣ ё таърихӣ надорад. Худшиносӣ ҳам дар давраи феодализм ҳам дар замони буржуазӣ ҳам дар сохтори тоталитарӣ ва ҳам дар муҳити демократӣ як маъни дорад, инсон бояд ҳудашро ҳудаш шиносад. Барои ҷунин шинохт ҳам аз муҳити иҷтимоӣ ва ҳам аз омилҳои шахсии ҳудаш бояд истифода намояд.

Имом Ғазолӣ дар китоби хеш “Кимӣи саодат” худшиносиро яке аз унвонҳои аввалини чоргонаи асоси мусулмонӣ медонад. Дар оғози китоб қайд менамояд, ки унвони мусалмонӣ аз чор зина иборат аст:

- 1.Шинохтани хештан;
- 2.Нафси саркашро бастан;
- 3.Ҳақиқати худро бояд талаб кард;
- 4.Ҳар як фард бояд бидонад аз кучо омад ва ба кучо хоҳи рафт.

Ба ин олам ба чи кор омадаӣ,

Ту ро ба чи кор офаридаан ва саодати ту чист [1, с. 147-148].

Имрӯз низ масъалаи худшиносии миллӣ бештар таваҷҷуҳи насли миллатро ба худ мекашад. Худшиносии шахсият ва худшиносии миллат барои мустақилияти фард ва истиқлоли давлат чун пояи мустаҳкам хидмат карда, аз вобастагӣ бо дигарон ва фармонравӣ бар бегонагон эмин нигоҳ медорад. Дар ҷомеаи имрӯз, техникаю илм пеш мераванд ва бо баробари афзудани аҳолии кураи замин дар сатҳи зиндагии мардум низ мушкилии гуногуне рӯбарӯ мегарданд. Баъзе афроде ёфт мешаванд, ки гурӯҳҳои ғайриқонунӣ ташкил намуда бо дарки хатоӣ дини мубини ислом ҷавононро ба худ ҷалб мекунанд ва дар натиҷа даст ба ҷиноят зада, ҳаракату амалҳои террористӣ анҷом медиҳанд. Агар мо ҷавононро аз ҳӯрдӣ бо мафҳуми худшиносӣ ва ҳудогоҳӣ ошно намуда, дар рӯҳияи ватандӯстӣ тарбия намоем, мақсади аслии худшиносиро, ки камоли маънавию ахлоқист амиқ дарк менамоянд.

Дар ин маврид Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо тақрор менамояд, ки “Бидуни худшиносӣ ба арсаи таърих пой гузorem бо ҷашми пӯшида ва гуши ношунав қадам хоҳем зад”.

Мо ҳамеша мушоҳида мекунем, ки Президенти кишвар доимо ба масъалаи худшиносиву ҳудогоҳӣ ва ҳувияти миллӣ сертаваҷҷуҳанд ва мардуми кишварро ба дарки истиллоҳи “бедорию ҳувияти миллӣ ва зиракии сиёсиву таъамулпазирӣ” ҷалб мекунанд.

Аз ин ҷост, ки имрӯзҳо ин масъала ҳар як фарди ҷомеаро водор менамояд, то дар ин мавзу амиқан андешаҳояшро баён намояд. Имрӯзҳо Президенти мамлакат дар маърузаҳо аз ҷумла Паёми ҳарсолаи худ доир ба тарбияи ҷавонон дар руҳияи ҳудогоҳӣ ва худшиносии миллӣ суҳанронӣ менамоянд. Ҷуночи раванди ҳудогоҳиву худшиносии мардуми кишвар густариши тоза пайдо карда, ҳисси ифтихори миллӣ, эҳсоси ватандӯстӣ ва ватанпарастӣ ба пояи сиёсати давлатӣ бардошта шуд [8]. Зиндагии навини мардумони мо аз ҳар нафари тоҷику тоҷикистонӣ садоқатмандона сайқал бахшидани андешаи миллиро тақозо дорад, ки ҳудогоҳӣ, худшиносӣ ва маърифати беназирро таҳким мебахшад.

Хулоса масъалаи дар боло зикргардида, ҳар як шахсро хушдор медиҳад, ки худшиносии миллӣ ва ватанпарастиро шиори ҳамагӯзаи хеш қарор дода, баҳри ободию устувории давлати соҳибистиклоламон саҳми арзандаи хешро гузорад. Нагузорад, ки ягон қувваи носолиму ғаразнок теша ба решаи пайдории ваҳдати миллию рушди иқтисодии давлати мо зананд [2]. Ҳар як шарванди Тоҷикистон бояд ҳисси миллӣ дошта, аз зинаҳои ташаккулёбӣ ва нақши он дар ҷомеаи имрӯза огоҳ бошад, ки ин яке аз самти асосии тарбия намудани насли наврас ба хештаншиносӣ ва ватандӯстӣ, мебошад. Аз ин лиҳоз, ҳар як фарзанди босадоқат ва бонанги мамлакат мебояд ин гуфтаҳоро шиори рӯзмараи худ намуда, нагузорад то ноҳалафе ба маусадҳои ғаразнокӣ худ расад. Ҳар яки мо бояд шукронаи давраи истиқлол намуда, кӯшиш ба ҳарч бидиҳем,

ки брои рушди иқтисодии кишвар ва устувории пояи ваҳдат саҳми арзанда гузорем.

Муқарриз: Наврӯзов Ғ.Л. – н.и.т., дотсенти ДОТ дар ноҳияи Рашт

Адабиёт:

1. Абуҳомид Муҳаммади Ғазолӣ. Кимиёи саодат [Матн] / А.М. Ғазолӣ: ҷилди 1. – Душанбе: «Эр-Граф», 2008. – 672 с.
2. Бандаев И.С., Ёдгорова М.Ҷ. Худшиносии миллӣ [Захираи электронӣ] Манбаи дастрасӣ: <https://www.tajmedun.tj/tj/nazare-ba/i-timoiyet/khudshinosii-mill/>
3. Ватандӯсти арзи садоқат ба Ватан, миллат ва давлат аст [Матн] / Нашрияти «Садои мардум». – 2014. – С. 4-6.
4. Искусство и цивилизационная идентичность [Текст] / отв. ред. Н.А. Хренов: Науч. совет РАН «История мировой культуры». – М.: Наука, 2007. – 603 с.
5. Кондаков Н.И. Логический словарь [Текст] / Н.И. Кондаков. – М., 1971. – С. 165, 543.
6. Кочетков В.В. Национальная и этническая идентичность в современном мире [Текст] / В.В. Кочетков // Вестн. Моск. УН-ТА. Сер. 18. Социология и политология. – 2012. – № 2. – С. 144-162.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон аз соли 2023 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj>
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон аз соли 2022 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj>
9. Эмомалӣ Раҳмон. Фарҳанг ҳастии миллат аст [Матн]. – Душанбе: Матбуот, 2001. – 37 с.
10. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис [Текст] / Э. Эриксон. – М.: Воронеж, 1996. – 342 с.

Literature:

1. Abu Hamid Mohammad Ghazali. Chemistry of happiness [Text] / A.M. Ghazali: volume 1. - Dushanbe: "Er-Graf", 2008. - 672 p.
2. Bandaev I.S., Yodgorova M.J. National self-knowledge [Electronic resource] Source of access: <https://www.tajmedun.tj/tj/nazare-ba/i-timoiyet/khudshinosii-mill/>
3. Patriotism means loyalty to the motherland, nation and state [Text] / "Voice of the People" publication. – 2014. – P. 4-6.
4. Art and civilizational identity [Text] / ed. N.A. Khrenov: Scientific Council of the Russian Academy of Sciences "History of World Culture". - M.: Nauka, 2007. -- 603 p.
5. Kondakov N.I. Logical Dictionary [Text] / N.I. Kondakov. - M., 1971. -- P. 165, 543.
6. Kochetkov V.V. National and Ethnic Identity in the Modern World [Text] / V.V. Kochetkov // Vestn. Mosk. UN-TA. Series. 18. Sociology and Political Science. - 2012. -- No. 2. -- P. 144-162.
7. Message of the President of the Republic of Tajikistan, Honorable Emomali Rahman from 2023 [Electronic resource]. Access source: URL: <http://mmk.tj>
8. Message of the President of the Republic of Tajikistan, Honorable Emomali Rahman from 2022 [Electronic resource]. Access source: URL: <http://mmk.tj>
9. Emomali Rahman. Culture is the essence of the nation [Text]. - Dushanbe: Press, 2001. - 37 p.

10. Erikson E. Identity: youth and crisis [Text] / E. Erikson. - М.: Voronezh, 1996. - 342 p.

НИГОҲИ ТОЗА БА МАФҲУМИ ХУДШИНОСӢ ВА ХУДОГОҲИИ МИЛЛӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили тағйирот ва дигаргуниҳое бахшида шудааст, ки дар дарки хувият ва худшиносии миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тағйироти фарҳангӣ ба вучуд меоянд. Дар мақолаи мазкур равишҳои анъанавӣ ба ин мафҳумҳо, инчунин тафсириҳои муосири онҳо, ки дар заминаи ҳамкориҳои ҷаҳонии мардум, равандҳои муҳоҷират ва таъсироти фарҳангӣ аҳамият пайдо мекунанд, баррасӣ шудааст. Таваҷҷуҳи хоса ба мафҳуми «нигоҳи нав» ба хувияти миллӣ дода мешавад, ки бознигариҳои нақш ва аҳамияти омилҳои анъанавии фарҳангӣ ва этникӣ дар ташаккули хувият дар ҷаҳони муосирро дар бар мегирад. Дар мақола масъалаҳои марбут ба таъсири расонаҳои ҷаҳонӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ ва фанновариҳо ба дарки хувияти миллӣ ва мушкилоте, ки ҷомеаҳои муосир дар дарёфти тавозун байни ҳифзи мероси фарҳангӣ ва ҳамгироӣ ба раванди ҷаҳонии фарҳангӣ рӯбарӯ ҳастанд, таҳлил шудааст. Дар мақола таъкид мегардад, ки дар шароити глобализатсия, худгоҳи миллӣ набояд баста ва маҳдуд бошад, балки муҳим аст, ки вижагиҳои он, эҳтиром ба гуногунрангӣ ва табодули байнифарҳангӣ ҳифз карда шавад. Ҳадафи мақола нишон додани он аст, ки мафҳуми хувияти миллӣ дар посух ба рӯйдодҳои ҷаҳонӣ чӣ гуна тағйир меёбад ва кадом равишҳои нав метавонанд ба таҳкими хувияти миллӣ дар ҷаҳони муосир мусоидат намоянд.

Калидвожаҳо: истиқлолият, худшиносӣ, худгоҳи миллӣ, ҷаҳонишавӣ, табодули байнифарҳангӣ, нигоҳи тоза, унсурҳои этникӣ ва фарҳангӣ, ҷаҳон, муҳоҷират, фарҳанг.

НОВЫЙ ВЗГЛЯД НА ПОНЯТИЯ САМОСОЗНАНИЯ И НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Данная статья посвящена анализу изменений и трансформаций, которые происходят в понимании национальной идентичности и самосознания в условиях глобализации и культурных изменений. В работе рассматриваются традиционные подходы к этим понятиям, а также их современные интерпретации, которые становятся актуальными в контексте глобального взаимодействия народов, миграционных процессов и культурных влияний. Особое внимание уделено концепции "нового взгляда" на национальное самосознание, которая предполагает переосмысление роли и значимости традиционных культурных и этнических факторов в формировании идентичности в современном мире. В статье анализируются такие вопросы, как влияние глобальных медиа, социальных сетей и технологий на восприятие национальной принадлежности, а также те вызовы, которые стоят перед современными обществами в поиске баланса между сохранением культурного наследия и интеграцией в мировой культурный процесс. В работе подчеркивается, что в условиях глобализации национальная идентичность не должна быть замкнутой и исключительной, но при этом важно сохранять ее уникальность, уважая разнообразие и межкультурный обмен. Цель статьи — показать, как изменяется понятие национальной идентичности в ответ на глобальные вызовы, и какие новые подходы могут способствовать укреплению национального самосознания в современном мире.

Ключевые слова: независимость, национальное самосознание, национальная идентичность, глобализация, культурная трансформация, межкультурный обмен, новый взгляд, этнические и культурные факторы, мир, миграция, культура.

A NEW LOOK AT THE CONCEPTS OF SELF-CONSCIOUSNESS AND NATIONAL IDENTITY

This article is devoted to the analysis of changes and transformations that occur in the understanding of national identity and self-consciousness in the context of globalisation and cultural change. The paper considers traditional approaches to these concepts, as well as their modern interpretations, which become relevant in the context of global interaction between peoples, migration processes and cultural influences. Special attention is paid to the concept of a 'new view' of national identity, which implies rethinking the role and significance of traditional cultural and ethnic factors in the formation of identity in the modern world. The article analyses such issues as the influence of global media, social networks and technologies on the perception of national belonging, as well as the challenges faced by modern societies in the search for a balance between the preservation of cultural heritage and integration into the global cultural process. The paper stresses that in the context of globalisation, national identity should not be closed and exclusive, but it is important to preserve its uniqueness while respecting diversity and intercultural exchange. The aim of the article is to show how the concept of national identity is changing in response to global challenges, and what new approaches can contribute to the strengthening of national consciousness in the modern world.

Key words: independence, national consciousness, national identity, globalisation, cultural transformation, intercultural exchange, new perspective, ethnic and cultural factors, peace, migration, culture

Маълумот дар бораи муаллиф: Исроилов Иброҳим Ниёзович – Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, муовини ректор оид ба илм, номзоди илмҳои сиёсатшиносӣ, дотсент. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Гарм, к. Э. Муиддин-63. Телефон: (+992) 918884684. E-mail: isroilov-1961@mail.ru

Сведения об авторе: Исроилов Ибрагим Ниёзович – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, заместитель ректора по науке, кандидат политических наук, доцент. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э.Муиддин-63. Телефон: (+992) 918884684. E-mail: isroilov-1961@mail.ru

Information about author: Isroilov Ibrahim Niyozovich – Tajik pedagogical institute in Rasht district, deputy rector for science, candidate of political sciences, associate professor. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Muhiddin-63. Phone: (+992) 918 884684. E-mail: isroilov-1961@mail.ru

МЕРОСИ ФАРҲАНГИИ ТОЧИКОН ТО ҲУҶУМИ АРАБҲО

Шарипова М.Қ.

Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Тоҷикон яке аз халқҳои қадимтарини Шарқ ба шумор рафта, тамаддуни онҳо ба нахустин китоби динии башарият – “Авесто” мерасад. Бунёдгузори аввалин империяи ҷаҳонӣ аҷдодони мо ҳастанд, ки нақши бузурге дар таърихи ҷаҳон гузоштаанд. Тавре асосгузори ин империя Куруши Кабир нахустин устувора ё Эъломияи ҳуқуқи башарро ба тавсиб расонд, ки ҳодисаи бузурги таърихӣ ва гувоҳи адолатпешаву мутамаддин будани ниёғони мо мебошад [12, с. 43]. Имрӯзҳо бар асари таблиғоти баъзе афроде, ки аз моҳияти таърих огоҳӣ надоранд, дар миёни баъзе ҷавонони тоҷик фикру мулоҳизаҳои пайдо шуда истодаанд, ки гӯё таърихи то паҳншавии исломи мо тоҷикон, “давраи ҷохилӣ” ном дорад. Дар ин мақола кушиш карда мешавад, ки чанд ишора ба гузаштаи халқи тоҷик ва собиқаи фарҳангу тамаддуни он карда шавад.

Нахустин нишонгари соҳибтамаддун будани аҷдодони тоҷикон вучуди давлатдорӣ собит мебошад. Дар замони қадим ва асрҳои миёна давлатҳои Ҳахоманишиён, Суғд, Бохтар, Хоразм, Ашкониён ва Сосониён дар сарнавишти бисёр халқҳои ғайриорӣ низ саҳми муносиб гузоштаанд. Асрҳои III аввали асри VII дар таърихи халқи эронӣ, аз ҷумла тоҷикон ба ном ва ҷаҳолияти давлати Сосониён вобастагӣ дорад. Мувофиқи навиштаи донишманди аврупоӣ Артур Кристенсен дар ду асри аввали мавҷудияти давлати Сосонӣ (асрҳои III-IV) ҳудуд, сохтори дохилӣ, низомӣ иҷтимоӣ ва сиёсати хориҷӣ давлат ташаккул ёфта, барои рушди минбаъдаи он замина фароҳам карда шуд [6, с. 149]. Мутаассифона, ҷангҳои доимӣ эронӣ ба шарқӣ бо эронӣ ба ғарбӣ ба сиёсати дохилии Сосониён таъсир гузошта, иқтисоди онро заиф гардонд. Давлати Ҳайтолиён ба эътирофи донишмандон дар раванди этногенези халқҳои Осиёи Марказӣ, хусусан тоҷикон нақши муҳим бозидааст. Дар бораи ин давлат дар сарчашмаҳои таърихӣ маълумот хеле ноқофӣ буда, доир ба мансубияти наҷоди онҳо низ баҳсҳо домандор мебошанд. Аз замони салтанати ин сулола ва ҳавзаи ҳукмронии онҳо осори ҳатти тақрибан боқӣ намондааст, ки мушкили омӯختану арзёбӣ кардани таърихи онҳоро душвортар мегардонад.

Маҳз дар ҳамин давраи ҳассоси таърихӣ фарҳанги халқҳои эронӣ, аз ҷумла тоҷикон ташаккул меёбад. Ин фарҳанг, ки бар асоси мероси ҳазорсолаи халқҳои ориёӣ, бо таърихи ҷаҳонбинии зерӣ таъсири ойинҳои зардуштӣ, монавӣ, маздакӣ, масеҳӣ ва буддоӣ ташаккул ёфта сомон ёфта буд, дар асрҳои баъд аз ҳуҷуми арабҳо низ ба ҳузури худ идома дод. Ин фарҳанг ҳосили омезиши чанд тамаддун буда, халқҳои зиёде дар сомон ёфтани он ширкат карда буданд.

Асоси иқтисоди Хуросону Варорӯдро (Мовароуннаҳр) дар арафаи ҳамлаи арабҳо кишоварзӣ ташкил меод. Тӯли асрҳо аҷдодони тоҷик таҷрибаи зиёде дар кофтани канал ва дигар иншооти обёрӣ ҳосил карда буданд, ки русҳо дар асри XIX аз дидани он таъҷуб кардаанд [2, с. 79]. Зироаткорӣ бонизом ва тарзи муқимии ҳаёт сабаби ба вучуд омадани низом дар зиндагии мардум гардида, пояҳои маданияти модӣ ва маънавиро гузошт. Зироатҳое, ки дар минтақа кишт мешуданд, ниёзи мардуми маҳаллиро бароварда месохтанд ва ба кишварҳои дуру наздик ҳам содир мегаштанд. Истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ дар

Осиёи Миёна сабаби пешрафти кишоварзӣ ва дигар соҳаҳои ҳаёти халқ гардида, молу матоъҳои истеҳсолии минтақаро дар хориҷ машҳур гардонид. Бо вучуди он ки кишоварзӣ асоси иқтисодиёти Хуросон ва Варорӯдро ташкил медод, аммо маркази тичорату савдо шаҳрҳо ба ҳисоб мерафтанд. Номи Бухоро, Самарқанд, Бунҷикат, Ҳулбук, Тирмиз, Балх, Марв, Ҳирот, Нишопур, Шумон, Тароз дар осори таърихӣ ва ҷуғрофӣ борҳо сабт ёфта, кӯшкҳои бешумор дар атроф ва наздикии шаҳрҳо қомат афрохта буданд [3, с.65]. Харобаҳои баъзе аз ин шаҳрҳо аз ҷониби бостоншиносони тоҷик омӯхта шудааст. Аз ҷумла дар минтақаи Истаравшан чандин шаҳрҳои обод арзи ҳастӣ мекарданд. Кӯшкҳои Чирхучраро омӯхта, бостоншиносони тоҷик ба хулоса омаданд, ки дар он тарҳи биноҳо, санъати меъмории, истифодаи хунари кандакорӣ дар чуб, расмкашӣ бемонанд буда, биноҳои дуошиёна ва чандошиёна дар ҳамин давра дар Аврупо ҳанӯз мавҷуд набуданд [9, с. 38]. Аз ин ҷо ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар муқоиса бо кишварҳои ҳамон замон аҷдодони тоҷик дар шаҳрсозӣ ба дастовардҳои бузург ноил гардида буданд.

Хунари сафолгарӣ дар ин давра ҷунон рушд кард, ки ҳар минтақаи таърихӣ – фарҳангии Осиёи Миёна соҳиби мактаби сафолгарии худ гардид. Қовишҳои бостоншиносӣ аз ин шаҳодат медиҳанд. Аз ҷумла дар Тахористон, Тирмиз, Чағониён, Афросиёб ва Панҷакент осоре пайдо шуд, ки дар қатори умумият хусусиятҳои сафолгарии ҳар минтақаро нишон медиҳад. Шишагарӣ дар бештари минтақаҳои Осиёи Миёна ва Хуросон пешрафт дошт. Аз харобаҳои Панҷакент намудҳои гуногуни зарфҳои шишагӣ ба даст омаданд. Ин зарфҳо бо нақшҳои ороишӣ ёфта, аз нозукии фан ва маҳорати баланди устоҳо ҳикоят мекунанд. Инчунин, маҳсулоти шишасозии Византия низ дар харобаҳои ин шаҳр ёфта шудааст.

Ахбори сарчашмаҳо ва дастовардҳои илми бостоншиносӣ инчунин аз рушди соҳаи чармгарӣ хабар медиҳанд. Дар ҳуҷҷатҳои аз кӯҳи Мӯғ бадастомада, қайд карда шудааст, ки ҳокими яке аз қалъаҳо дар болооби Зарафшон ба Деваштич микдори муайяни пӯстро фиристодааст [7, с. 72]. Ин маълумоти ҳуҷҷатҳои нодирро муаррихи номдори тоҷик Табарӣ низ тасдиқ мекунад. Бо навиштаи Табарӣ пас аз яке муҳорибаҳо миёни арабҳо ва сокинони Осиёи Миёна байни тарафҳо шартномаи сулҳ ба имзо расид ва мувофиқи банди ин шартнома мардуми маҳаллӣ бояд ба арабҳо навъи маҳсули чармро, ки кимухт ном дошт, мерасониданд [7, с. 1398].

Дар соҳаи коркарди ҷӯб ва санг низ устоҳои суғдӣ, тахористонӣ, фарғонӣ ва хуросонӣ моҳир буда, дар сохтмонҳои хонаҳои мардум ва қасри ҳокимон устоҳо кандакории болои ҷӯбро васеъ истифода мекарданд. Устоҳои сангтароши Варорӯд ва Хуросон дар тарошидану омода кардани сангҳои осиеб, ки барои зиндагии аҳоли хеле зарур буд, истеъдоди баланд доштанд. Маълум аст, ки сарнавишти охирин шоҳаншоҳи Сосониён Яздигурди III дар осиебе, ки ба ҳокими шаҳри Марв Моҳуй тааллуқ дошт, ҳал шуд. Сарчашмаҳои таърихӣ навиштаанд, ки ин осиебро соҳиби он бо нархи 4 дирам дар рӯз ба иҷора дода буд. Шоҳи Суғд Деваштич ҳам соҳиби ҷунин осиеб буда, нафаре ки онро иҷора карда буд, мебоист дар давоми сол 460 кафча (3,5 тонна) орд супорад [10, с. 53]. Дар ин давра инчунин аз санг зарфҳои гуногун, сангҳои ороишӣ, сангҳо барои варзиш ва сохтани биноҳо омода мекарданд. Дар робитаҳои тичоратӣ дар Чин яке аз маҳсулоте, ки чиниҳо талабгори он буданд, санг ва маҳсулоти ороишӣ аз санг ба ҳисоб мерафт. Дар бораи машҳур будани сангҳои Бадахшон дар замони қадим ва асрҳои миёна ривояту қиссаҳо дар миёни мардум зиёд буда, дар осори

таърихиву адабӣ дар ин бора маълумотҳои бисёр аст. Абӯрайҳони Берунӣ дар асари машҳури худ овардааст, ки бо забони суғдӣ китоби махсусе дар бораи маъданҳои кӯҳӣ ва зеризаминӣ мавҷуд будааст [4, с. 354]. Ҳарчанд ин китоб то замони мо нарасидааст, вале аз сатҳи баланди илму дониш дар миёни аҷдодони тоҷик ҳикоят кардааст.

Тичорат дар минтақа дар асрҳои VI-VII ба сатҳи баландтарини худ расида, нақши тоҷирони суғдӣ дар Роҳи бузурги абрешим борҳо аз тарафи донишмандон таъкид шудааст. Сиккаҳои он ним аср пас аз шикасти Сосониён дар ҳилофати Уммавиён ҳанӯз дар гардиш буд. Дар арафаи ҳучуми арабҳо ба Хуросон ва Варорӯд шаҳрҳо аз ҷиҳати иҷтимоӣ низ ташаккул ёфта будаанд. Дар шаҳр асосан ашрофи заминдор, тоҷирони сарватманд ва миёнаҳол зиндагӣ мекард. Ҳамчунин косибону ҳунармандон ва хизматгорон ё ғуломон низ аз табақаҳои шаҳрӣ мансуб меёфт. Як гурӯҳи рӯҳониён ҳам барои пеш бурдани корҳои идеологӣ ва маросими парастишу ибодат дар шаҳр муқимӣ гардида буданд. Яке аз нишонаҳои дигари тамаддуни тоисломии Варорӯд ва Хуросон расму одатҳо ва ҷашнҳои маросимҳои мардумони минтақа ба ҳисоб мерафт, ки Абӯруйҳони Берунӣ дар китоби “Осор–ул-боқия” дар хусуси онҳо маълумоти арзишманд медиҳад. Ин донишманди тоҷик аз ҷашнҳои порсиён, хоразмиён ва суғдиён ёдовар шуда, монандии ҷашнҳои хоразмиёну суғдиён ва ихтилофи онҳо бо форсхоро тазаккур медиҳад [1, с. 259]. Ҷашнгирии дақиқи иду маросимҳо вобаста ба сол ва гардиши офтобу моҳ ва дигар сайёраҳо буда, пеш аз ҳама, шаҳодат аз он медиҳад, ки илми ҳисоб ва нучум дар миёни мардум паҳн гардида буд.

Дар маҷмӯъ, маданияти оғози асрҳои миёнаи минтақаи Осиёи Миёна нишонгари он буд, ки дар минтақа ташаккули халқияти тоҷик дар ҳоли анҷомёбист. Ин тамаддун аз Шероз то Тирозро фаро гирифта, мардумони ин минтақа асосан ягона, ҷашну маросимҳои ҳаммонанд, қаҳрамононе чун Рустам, Сиёвуш, Фаридун, Манучеҳр, Гуштосп ва ғайраро доро мебошанд. Симои ин фарҳанги ягона ҳамзамон дар асарҳои чун “Худойномак” ва дар деворнигораҳои Панҷакент, Афросиёб, Унчикат инҷикос ёфта буданд.

Мақтабу маорифи суғдиён, хоразмиён ва форсҳо дар осори таърихӣ инъикос ёфтаанд. Замоне, ки арабҳо ба ин минтақа ҳучум оварданд, бо мардуме дучор шуданд, ки низомӣ мураттаби маориф дошта, дар дабистонҳо аз хурдсолӣ ба толибилмон навиштан, хондан, ҳисоб кардан, тибб, илми нучум ва ҳисоби вақт омӯхта мешуд. Яке аз нишонаҳои баланд будани сатҳи маърифати ҷомеа дар он дидан мумкин аст, ки халқҳои минтақаи Хуросону Варорӯд бо вучуди доштани дину ойинҳои гуногун дар як сарзамин дар фазои ором зиндагӣ мекарданд ва ба ақидаву ойини якдигар эҳтиром мегузоштанд. Тавре маълум аст, дини бештари аҳолии Эрон, Хуросон ва Варорӯд дар арафаи ҳучуми арабҳо зардуштӣ буд. Дар бештари шаҳрҳои минтақа, ки дар он ҳарфиёти бостоншиносӣ гузаронида шудааст, оташдонҳо ва маъбадҳои дини зардуштӣ пайдо шудаанд. Дар шаҳрҳои, ки бештари сокинонаш зардуштӣ будаанд, пайравони дини буддоӣ ва масеҳӣ низ зиндагӣ дошта, ойину маросимҳои худро озодона амалӣ мекардаанд. Ёфт шудани муҷассамаи бузурги Буддо дар қисмати ҷанубии Тоҷикистон як далели раднопазир дар хусуси ривочи бисоликаҳои ойини буддоӣ дар минтақа мебошад. Инчунин дар харобаҳои Панҷакенти қадима нишонаҳои дину ойини Ҳиндӣ ва дар Шаҳристон, ки пойтахти Истаравшан дар он ҷой дошт, муҷассамаҳои бешумори Буддо ба даст омад. Аммо дар ин хусус, ки онҳоро аҳолии маҳаллӣ ё тоҷирони аз Ҳиндустон

омада парастии мекардаанд, миёни олимони фикри ягона вучуд надорад [11, с. 261].

Маросими дафну азодории халқҳои Хуросон ва Варорӯд низ бар асоси ойини зардуштӣ ва боварҳои қадимии ориёӣ сурат мегирифт. Он дар давоми ҳазорсолаҳо ташаккул ёфта, хеле муназаам буд. Сарчашмаҳои ҳафти ва осори бостоншиносӣ маълумоти якдигарро дар ин бора комил мекунад. Агар дар деворнигораҳои Панҷакент расми сӯғворӣ ва ғиря барои мурда инъикос ёфта бошад, муаррихи давраи исломӣ Абӯбакри Наршахӣ овардааст, ки “аҳли Бухоро бар куштани Сиёвуш сурудҳои аҷаб аст. Ва мурибон ин сурудҳоро Кини Сиёвуш ғоянд” [8, с. 45]. Ин ғуфтаи Наршахӣ бо сарчашмаҳои дигаре, ки дар асрҳои IX-X таълиф шудаанд, монанди дошта, нишон аз ташаккули фарҳанги мардумӣ мебошад, ки ҳатто садсолаҳо пас аз ғустариши дини ислом ҳанӯз боқӣ мондаанд. Ин ойинҳо дар асрҳои баъдӣ на танҳо боқӣ мондаанд, балки дар шаклирии дину ойини мусулмонони ҳанафӣи Мовароуннаҳр нақши муҳим бозиданд.

Бештари маълумоти мо аз адабиёт ва шеърӣ тоҷикон ба замони пас аз ҳамлаи арабҳо бармегардад. Аммо ин маънои онро надорад, ки то ислом аҷдодони мо аз адабиёту шеър бегона буданд. Агар дар замони пас аз паҳншавии ислом ва шаклирии забони нави форсии тоҷикӣ адабиёти мо бо як забон (форсии нав ё тоҷикӣ) офарида шуда бошад, адабиёти тоисломии мо бо забонҳои паҳлавӣ, суғдӣ, ҳоразмӣ ва таҳорӣ вучуд дошт. Мо тоҷикон ҳудро вориси ҳамаи ин адабиёт ва забонҳо меҳисобем. Зеро дар ташаккули забон, адабиёт, фолклор ва асоири мо ҳамаи забонҳои зикршуда нақш гузоштаанд. “Қорномаи Аптоҳшери Бобакон” яке аз намунаҳои барҷастаи адабиёти тоисломии мо ба шумор меравад. Он ба ғайрияти асосгузори давлати Сосониён бахшида шудааст. Асоири эронӣ ўро ба хоири эҳи дубораи Эрон ситоиш карда, то ба ҳади як қаҳрамони миллий баланд бардоштааст. Дар адабиёти паҳлавӣ низ достонҳои зиёде офаридаанд, ки ба замин ва кишоварзӣ мутааллиқанд. Асари “Модигони Ёушти Фриён” бошад ба муборизаи қувваи некӣ ба бадӣ дар замин ҳикоят мекунад. Вобаста ба моҳияти ин асар метавонем тахмин кунем, ки идеяи марказии он аз “Авесто”, ки дар бораи замин, кишоварзӣ ва қори савоб будани кишти замин зиёд таъкид мекардад, гирифта шудааст.

Дар миёни мардуми Эронаҷод достон ва сурудҳои зиёде дар бораи қаҳрамонон, аз ҷумла, Рустам, Сиёвуш ва ғайраҳо мавҷуд буд. Таъри дар боло ишора кардем, ҳатто пас аз паҳншавии ислом мардуми Суғд, махсусан Бухоро ёди қаҳрамони бостонӣ Сиёвушро ғиромӣ медоштанд. Дар бештари китобҳо оварда шудааст, ки Сиёвуш шаҳре бо номи худ бунёд карда буд. Дар ҳаробаҳои шаҳри Панҷакент тасвири қаҳрамонони асоирии гузаштагонӣ тоҷик, аз ҷумла Рустам дида мешавад. Ду асари хеле маъруфи адабии дигар, ки таъсири зиёд дар ҷаҳонбинии аҳоли гузоштаанд, “Ёдгории Зарирон” ва “Дарахти асурик” ба ҳисоб мерафт, ки ба истиснои арзиши баланди адабӣ, сарчашмаҳои бозътимод доир ба мардумшиносӣ ва фолклор мебошанд. Дар асари “Дарахти асурик” номи панҷ асбоби мусиқӣ, ки то имрӯз бо ҳамон ном машҳуранд, ёдоварӣ мешавад.

Ҳунари мусиқии тоҷикон ба ҳазорсолаҳои пеш аз милод бармегардад. “Падар”-и таърих Ҳеродот дар бораи форсҳо навишта буд, ки онҳо бо шеърӣ суруд ҳамаи амалҳои ҳудро тараннум мекунад. “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ даҳҳо маротиба аз базму ҷашнҳои шоҳони қадимаи тоҷик ҳабар медиҳад. Замони Сосониён ҳунари мусиқӣ ба авҷи ҳуд расид, ки бузургтарин намоёнҳои ин давра

Борбад мебошад. Истеъдоди нотакрори Борбад маҷмӯи сурудҳои “Ҳафт хусравонӣ”-ро офарид. Муסיқашиносонӣ дунё офаридаҳои ӯро эътироф кардаанд. Ҳамин гуна Накисо, Саркаб, Саркаш, Ромтин, Бомшод, Гесу, Навогар, Озодвор Чангӣ низ дар офаридани асарҳои муסיқӣ саҳм доштанд. Ибни Хурдодбех дар асари “Масолик ва-л мамалик” аз муסיқии тоисломии халқҳои Хуросону Варорӯд ёдовар шуда, аз ҷумла асбобҳои муסיқӣ барбат, чанг, аргула, дахруд, ва танбурро қайд мекунад. У махсусан барбатро, ки назди форсҳо беҳтар аз дигар асбобҳои муסיқӣ будааст, тазаккур медиҳад [5, с. 234]. Шак нест, ки робитаҳои наздик бо Юнон, Ҳиндустон, Чин ва кишварҳои дигар сабаби омезиш ва рушди бештари ҳунари муסיқии халқҳои эронинаҷод гардид. Дар ҳаробаҳои пойтахти Истаравшани асримиёнагӣ ва Панҷакент осоре ба даст омад, ки гувоҳи ошқори ривочи муסיқӣ дар Осиёи Миёна пеш аз ҳуҷуми арабҳо будааст. Минбаъд ҳунари муסיқии мардуми эронинаҷод дар ташаккули муסיқии замони Аббосиён нақши муҳим бозид.

Ҳамин тавр, метавон хулоса кард, ки дар арафаи ҳуҷуми арабҳо ва паҳншавии дини ислом мардуми Эрон, Хуросон ва Варорӯд давлатдорӣ пешрафта, сохтори идорӣ муназзам ва шахрсозиву шахрдорӣ пешрафта доштаанд. Робитаҳои наздики сиёсӣ ва тиҷоратӣ имкон доданд, ки заминаи устувори пешрафти фарҳангӣ фароҳам карда шавад. Маданияти моддӣ халқҳои Хуросону Варорӯд дар арафаи ҳамлаи арабҳо, фотехони биёбониро ҳайратзада кард, дар бештари сарчашмаҳои арабизабони асрҳои IX-XII тафовути бузурги фарҳангии арабҳо бо сокинони маҳаллӣ дарҷ гардидааст. Тамаддуни дурахшоне, ки дар асрҳои IX-X тоҷикон офариданд бар асоси ҳамин фарҳанги аҷдодӣ ва потенсиалӣ зехнӣ ба миён омад буд ва бешубҳа фарҳангу тамаддуни тоисломии мардуми Варорӯд ва Хуросон дар ташаккули фарҳанги исломии тамоми қаламрави хилофат нақши муассир бозидааст.

Муқарриз: Наврӯзов Ғ.Л. – н.и.т., дотсенти ДОТ дар ноҳияи Рашт

Адабиёт:

1. Абурайҳони Берунӣ. Осор-ул-боқия [Матн] / А. Берунӣ. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 432 с.
2. Барольд В.В. Об истории орошения Туркестана [Текст] / В.В. Барольд. – М.: ИВЛ, 1965. – 758 с.
3. Беленицкий А.М. Средневековый город Средней Азии. Монография [Текст] / А.М.Беленицкий, И.Б. Бентонич О.Г. Большаков Л. – М.: Наука, 1973. – 390 с.
4. Берунӣ А. Минералогия. Маҷмӯи маълумот барои дониши зарурӣ [Матн] / тарҷ. А.М. Беленитский. – М., 1963. – 378 с.
5. Ибни Хурдодбех. Китоби роҳҳо ва кишварҳо [Матн] / тарҷ. аз арабӣ шарҳ додани аломату харитаҳо Н. Велихановой. – Боку: чоп 1986 – 428 с.
6. Кристенсен А. Иран в сасанидскую эпоху. Монография [Текст] / А. Кристенсен; перевод Йесуми. – Тегеран, 1370.
7. Лившиц В.А. Юридические документы и письма [Текст] / Согдийские документы с горы Мут. Монография. – М.: Наука, 1962. – 234 с.
8. Наршах Мухаммед ибн Джафар. История Бухары [Текст]. – Душанбе, 2014. – 736 с.
9. Пулотов Ю., Чилхуджра (Материальная культура Устурушани. Том 3), Монография [Текст] / У. Пулотов. – Душанбе: Дониш, 1975. – 176 с.

10. Табарӣ Муҳаммад ибни Ҷарир. Таърих-ур-русулм ва-л-мулук [Матн] / тарҷума аз арабӣ, мутарҷим Энциклопедияи Миллии Тоҷик. – Душанбе, 2014. – 726 с.

11. Фрай Р. Наследие Центральной Азии. Древние времена до завоевания тюрков. Монография [Текст] / Р. Фрей: перевод с английского Ализода Б. – Душанбе: Сурушан, 2000. – 274 с.

12. Эмомалӣ Раҳмон. Чехраҳои мондагор [Матн]. – Душанбе, 2016.

Literature:

1. Aburayhan Beruni. Osor-ul-Baqiya [Text] / A. Outside. - Dushanbe: Irfan, 1990. - 432 p.

2. Barold V.V. On the history of irrigation of Turkestan [Text] / V.V. Barold. – M.: IVL, 1965. – 758 p.

3. Belenitsky A.M. Medieval city of Central Asia. Monograph [Text] / A.M. Belenitsky, I.B. Bentonich O.G. Bolyshakov L. – M.: Nauka, 1973. – 390 p.

4. Outside A. Mineralogy. A set of information for necessary knowledge [Text] / transl. A.M. Belenitsky. - M., 1963. - 378 p.

5. Ibn Khurdadbi. Book of roads and countries [Text] / translation. from Arabic explaining signs and maps N. Velikhanovoy. - Baku: printed in 1986 - 428 p.

6. Christensen A. Iran in the Sasanian era. Monograph [Text] / A. Christensen; translation by Yesumi. – Tehran, 1370.

7. Livshits V.A. Legal documents and letters [Text] / Sogdian documents from Mount Mut. Monograph. – Moscow: Nauka, 1962. – 234 p.

8. Narshah Muhammad ibn Jafar. History of Bukhara [Text]. – Dushanbe, 2014. – 736 p.

9. Pulotov Yu., Chilkhujra (Material culture of Usturushani. Volume 3), Monograph [Text] / U. Pulotov. – Dushanbe: Donish, 1975. – 176 p.

10. Tabari Muhammad ibn Jarir. Tarikh-ur-rusulm wa-l-muluk [Text] / translated from Arabic, translated by Tajik National Encyclopedia. - Dushanbe, 2014. - 726 p.

11. Frey R. The Heritage of Central Asia. Ancient Times before the Conquest of the Turks. Monograph [Text] / R. Frey: translated from English by Alizoda B. – Dushanbe: Surushan, 2000. – 274 p.

12. Emomali Rahmon. Tired faces [Text]. - Dushanbe, 2016.

МЕРОСИ ФАРҲАНГИИ ТОҶИКОН TO ҲУЧУМИ АРАБҲО

Дар мақолаи масъалаи мероси фарҳангии тоҷикон то ҳучуми арабҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф, зимни таҳқиқот хулоса кардааст, ки вақтҳои охир бар асари табиғоти нодуруст фикрҳои ба миён омадаанд, ки бар асоси он тамаддуни тоисломии аҷдодони тоҷик нозид пиндошта шуда, ё рад карда мешаванд. Сарчашмаҳои таърихӣ ва бозёфтҳои бостоншиносӣ шаҳодат медиҳанд, ки то ҳамаи арабҳо дар сарзамини Осиёи Миёна тамаддуни дурахшоне вучуд дошт, ки намунаҳои онро дар шаҳрсозӣ, ҳунармандӣ, тичорати байналмилалӣ ва рушди илму адабиёт метавон мушоҳида кард. Кишоварзии бонизом ва обёрии ҳавзаи Варорӯд яке аз беҳтарин навиҳои зироаткорӣ муқимӣ дар таърихи ҷаҳон доништа мешавад. Умуман, дар мақола маълумотҳои муҳимтарин оиди дастовардҳои фарҳангии тоҷикон то ҳучуми арабҳо ва пахншавии ислом оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: тоҷик, шаҳрсозӣ, фарҳанг, кишоварзӣ, дин, адабиёт, Хуросон, Варорӯд, Суғд, Панҷакент.

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ ТАДЖИКОВ ДО АРАБСКОГО ЗАВОЕВАНИЯ

В статье рассматривается культурное наследие таджиков до арабского нашествия. Автор в ходе исследования пришел к выводу, что в последнее время из-за неправильной пропаганды возникли идеи, на основе которых недооценивается или отвергается доисламская цивилизация предков таджиков. Исторические источники и археологические находки свидетельствуют, что до арабского нашествия на земле Средней Азии существовала яркая цивилизация, примеры которой можно увидеть в градостроительстве, ремеслах, международной торговле, развитии науки и литературы. Регулярное земледелие и ирригация бассейна Вароруд считается одним из лучших видов оседлого земледелия в мировой истории. В целом в статье собраны важнейшие сведения о культурных достижениях таджиков до нашествия арабов и распространения ислама.

Ключевые слова: таджик, градостроительство, культура, земледелие, религия, литература, Хорасана, Вароруда, Согд, Пенджикент.

TAJIK'S HERITAGES AND CULTURES TILL ARABIAN'S ATTACK

The article examines the cultural heritage of the Tajiks before the Arab invasion. The author came to the conclusion during the study that recently, due to incorrect propaganda, ideas have emerged that underestimate or reject the pre-Islamic civilization of the ancestors of the Tajiks. Historical sources and archaeological finds indicate that before the Arab invasion, a vibrant civilization existed in the land of Central Asia, examples of which can be seen in urban development, crafts, international trade, the development of science and literature. Regular farming and irrigation of the Varorud basin is considered one of the best types of sedentary farming in world history. In general, the article contains the most important information about the cultural achievements of the Tajiks before the Arab invasion and the spread of Islam.

Key words: tajik, town infrastructure, culture, agriculture, religion, literature, Khorasan, Varorud, Sughd, Penjiken.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифова Макнуна Карчибековна – Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, дотсенти кафедраи таърих ва методикаи таълими он, номзади илмҳои таърих. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Гарм, к. Э. Мухиддин-63.

Сведения об автор: Шарифова Макнуна Карчибековна – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, доцент кафедры истории и методика ее преподавания, кандидат исторических наук. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Мухиддин-63.

Information about author: Sharifova Maknuna Qarchibekovna – Tajik pedagogical institute in Rasht region, associate professor of the department of history and methods of its teaching, candidate of historical sciences. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Mukhiddin-63.

ТДУ: 93/94

ИНЪИКОСИ ТАЪРИХИ ДАВЛАТДОРИИ АМИРОНИ АМОРАТИ БУХОРО ТИБҚИ МАЪЛУМОТИ “ТАЪРИХИ АМИРОНИ МАНҒИТИ БУХОРО”-И МУШРИФИ БУХОРОЙ

Махсудов А.М., Хушаков Н.М.

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Масоили муҳими сиёсӣ ва иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳангии Бухоро дар нимаи дуҷуми асри XVIII - ибтидои асри XX дар ҷанге аз манбаъҳои ҳаққӣ инъикос ёфтааст. Дар асоси ахбори онҳо муҳаққиқони асри миёнагӣ таърихи сиёсӣ ва иҷтимоӣ ва иқтисодӣ фарҳангии ин давраро мавриди таҳқиқ қарор додаанд. Аз ҷунин мабаъҳои ҳаққӣ, ки дар баробари давраҳои гуногуни таърихӣ масоили таърихӣ Бухоро дар нимаи дуҷуми асри XVIII - ибтидои асри XX инъикос менамояд, «Таърихи амирони манғити Бухоро»-и Мушрифӣ Бухороӣ мебошад.

Асари таърихӣ «Таърихи амирони манғити Бухоро»-и Мушрифӣ Бухороӣ масоили таърихро аз таърихи пайғамбарон то ибтидои асри XX дар худ инъикос менамояд. Он аз ҷор ҷилд ва ё қисм иборат буда, қисми якум асар аз қадим то давраи ҳукмронии Аштархониён, қисми дуюм замони ҳукмронии Пешдодиён то салтанати Сосониён, қисми сеюм масоили одобу ахлоқ ва рукҳои ислом ва қисми ҷорум таърихи ҳукмронии амирони манғитиро дар бар мегирад. Қисми ҷоруми асар замони салтанати амирони манғитиро аз давраи Дониёл атолиқ то замони ҳукмронии амир Олимхон фаро мегирад.

Мушрифӣ Бухороӣ аз хидматгори дарбори амир Олимхон буда, шӯҳиди қисме аз воқеаҳои таърихӣ давраи ҳукмронии амир Абдулаҳад ва амир Олимхон мебошад. Олимхоча ибни Мирзо Саидхоча Мушрифӣ Бухороӣ аз нигоҳи худ ҳаводиси таърихӣ замони мунъакис карда, дар таълифи қисми якум, дуюм ва сеюм асараш аз китобҳои таърихӣ ислом ва дигар осори гузаштагон, инҷунин нақлу ривоятҳои дорои хусусиятҳои асосӣ истифода намудааст. Дар таълифи қисми 4-уми асар муаллиф ба асноди дарбори манғитӣ, ахбори шӯҳидони воқеаҳо, рисолаҳои таърихӣ ба ин масъала таълифшуда таърих карда, дар нигоҳи қисме аз ин воқеаҳо дидаву шунидаҳошро тасвир кардааст.

Олимхоча ибни Саидхоча Мушрифӣ Бухороӣ вазъи сиёсии аморати Бухоро дар давраи ҳукмронии Шохмурод аз лаҳзаи ба сари ҳокимият омадани инъикос намуда, аз тасвири овони ҷавонӣ ва то ба майдони сиёсӣ ворид шудани ӯ худдорӣ кардааст. Муҳаммад Азими Сомӣ, ки ӯ низ ба навишти таърихи амирони манғитӣ машғул буд, таърихи ҳукмронии Шохмуродро ба монанди Мушрифӣ Бухороӣ аз лаҳзаи ба сари ҳокимият омадани оғоз намудааст. Бино ба ахбори дигар манбаъҳои ҳаққӣ Шохмурод ханӯз дар давраи ҷавонии худ дар Бухоро ба либосҳои кӯҳна фақирона дар байни мардум гаштугузор карда, худро дар ҷаҳми мардум ҳамчун шахси тақводор ва қаноатпеша нишон медод. Сабаби ба ҷунин амал даст заданашро Садриддин Айнӣ дар асари худ “Таърихи амирони манғитияи Бухоро” хеле хуб инъикос намудааст. Мувофиқи ахбори ӯ “Шохмурод пеш аз он ки дар сари ҳукмронӣ нишинад, ҳамаи ин нукотро ба мулоҳаза гирифта, дар омода кардани асоби рафъи ин ғавоил мекушид. Бинобар ин...ки эшон ва шайхро аз шиддати ихлос ва ақида, гӯё ки мепарастиданд, ба тарафи худ ҷалб намуд. Дар масъалаи зухд

чунон гулув карда шуд, ки дар айёми падар чун бепадарони ятими мискин сарупобараҳна мезист” [3, с. 15].

Мувофиқи ахбори Мушрифи Бухорой Шохмурод соли 1208 (1794) [8, с. 5896] ва бино ба ахбори Мирзо Мухаммад Азими Сомӣ соли 1199 ҳ (мувофиқ ба соли 1785) ба тахти Бухоро соҳиб шуд, [9, с. 124] ки дахбори Мухаммад Азими Сомӣ дуруст буда, Мушрифи Бухорой аз асли воқеият беҳабар мондааст.

Соли 1785 баъди вафоти Дониёлбӣ писари калонии ӯ Шохмурод ба тахти Бухоро нишаста, аз унвони хонӣ даст кашида, худро амир эълон кард, аммо одатҳо ва тарзи зиндагии худро дигар накард [7, с. 298].

Мувофиқи ахбори Мушрифи Бухорой Шохмурод баробари ба сари ҳокимият омаданааш золимонро муфсидонро ба дор овард, амалҳои хилофи шариатро маҳкум кард: “Ҳангоме ки шох шудаанд, золимон ва муфсидонро оварда, аз дорҳо оварданд, то ибрати оламиён гардад ва ҳар кори хилофи шаръӣ, ки буд, манъи балиғ намуда, аҳли онро оварда мувофиқи шаръи шариф баъзеро кушта ва баъзеро тағриз карда ва гоҳро ҳабс фармуда. Ва ҳар чӣ ки ҳокимон ва коркунон ба фуқаро зулм ва заҳр мекард, ба ҷазо расид ва ба ҷои онҳо мардумони худотарс насб фармуда, васият мефармуданд, ки ба миқдор дарҳаме ба роаё зарарро раво надоранд” [8, с. 5906]. Аҳмади Дониш ва Мухаммад Азими Сомӣ ин ахбори мушрифи Мушрифи Бухороиро тасдиқ мекунанд. Назар ба навиштаҳои Аҳмади Дониш Шохмурод муборизаро бар зидди ришвахӯрону фасодкорон ҳанӯз дар давраи ҳукмронии падараш ба роҳ монда, чанд тан аз мансабдорони дарбориро ба ин ҷурм ба қатл расонид [4, с. 23].

Аммо бино ба иттилои Садриддин Айни ин гуна муборизоти Шохмурод на ба хотири аз байн бурдани фисқу фасод, балки ба хотири ба даст овардани нуфуз дар байни мардум ва рӯҳониёни ислом буд. Айни қайд менамояд, ки “Шохмурод баробари ба сари ҳокимият омаданааш қозиюлқуззот Сайид мир Низомиддинхоҷаи қозикалонро дар тахти дарвозаи арки Бухоро, ба ҳузури умум пушт бар замин хобонида, меҳ ба шикамаш зада кушт” [3, с. 15-16]. Ба чунин ҳолат расонидани қозиюлқуззот гӯё аз ҳисоби ришвахӯриву фасодкориаш будааст. Аммо эҳтимол меравад, ки Шохмурод ба Низомиддинхоҷа кинаи дерин дошта, ӯро бо ҷурми ришвахӯриву фасодкорӣ гунаҳкор кардааст.

Ҳамин тариқ, Мушрифи Бухорой дар инъикоси ҳодисаҳои таърихии Бухоро дар замони ҳукмронии Шохмурод ба ӯ бештар таваҷҷуҳ намуда, вобаста ба мавқеи иҷтимоии худ худ ҳақиқати таърихро ошкоро нагуфтааст. Ахбори Садриддин Айни нисбат ба дигар манбаъҳои хаттӣ ба ҳақиқат наздиктар аст.

Тибқи Ахбори Мушрифи Бухорой баъди вафоти амир Шохмурод (1785-1800) ҳукмронии Бухоро ба дасти писараш амир Сайидбаҳодур султон гузашт. Ӯ аз соли рух додани ин воқеа ва ҷузъиёти дигари ба тахти салтанат нишастани амир Ҳайдар хабар намодааст.

Муаррихи дигари дарбори манғитӣ Аҳмади Дониш таърихи ба сари ҳокимият омадани ӯро ба явми якшанбе, чордахуми раҷаби соли 1215 (мувофиқ ба 2 декабри соли 1800) [4, с. 30] ва Мирзо Азими Сомӣ ба соли 1216 [9, с. 126] нисбат додаанд. Садриддин Айни бошад, қайд менамояд, ки баъд аз вафоти Шохмурод вазири ӯ Утқурсуфӣ ва қозӣ Мирзо Фузайл ин воқеаро пинҳон дошта, ба валиаҳди салтанат-Ҳайдар, ки волии Қаршӣ буд, хабар доданд. Бародарони Шохмурод Умарбӣ, Маҳмудбӣ ва Фозилбӣ ба арки Бухоро ҳучум карданд. Аммо Мирзо Фузайл ва тўпчибошӣ Мухаммадамин ба мардуми шаҳр эълон карданд, ки амир ба тороҷи хона ва амволи Умарбӣ, Маҳмудбӣ ва

Фозилбӣ иҷозат додааст. Дар ин ҳолат Умарбӣ ба тарафи Миёнкол, Маҳмудбӣ ва Фозилбӣ ба тарафи Кармина фирор карданд. Ҳайдар баъди се рӯзи вафоти Шохмурод ба Бухоро омада, ба тахт нишаст. Ӯ дар таъя ба китоби “Таърихи Туркистон” соли вафоти Шохмуродро ба соли 1215 ҳ.қ. нисбат дода, ишора менамояд, ки баъд аз се рӯзи ин воқеа амир Ҳайдар ба тахт нишаст [3, с. 22].

Мушрифӣ Бухорӣ дар таъя ба ахбори дастраскардааш замони ба сари қудрат расидани Ҳайдарро ба таври умумӣ инъикос карда, аз соли руҳ додани ин воқеа ва ҷузъиёти дигари он беҳабар мондааст. Аҳмади Дониш ва Мирзо Азими Сомӣ, гарчанде ки соли ба тахт нишастани амир Ҳайдарро зикр кардаанд, аммо ба монанди Мушрифӣ Бухорӣ аз инъикоси ҷузъиёти он сарфи назар намуданд. Бинобар ин, ахбори Садриддин Айнӣ нисбат ба маълумоти дигар сарчашмаҳои таърихӣ мукамал ва боиси эътимод аст.

Мушрифӣ Бухорӣ дар хусуси ҳукмронии амир Ҳайдар мефармояд: «Дар баёни амир Сайидбаҳодур Султон манқул аст, ки ин ҷаноб бинобар саъйи амир ҷаннатмакон бисёр буданд. Рӯзе, ки шох шуданд, дар болои арки Бухоро дарсгӯй сар карданд ва толибони илм ҷамоа- ҷамоа баромада дарс меҳонданд ва ба ҷиҳати таъзим ва тавқии шохӣ гуфтаанд, ҷунон шогирд ва дарсшунав бисёр буданд, ки подшох ба маслиҳати мамлакат намерардохтанд ва мардумони сипоҳӣ ва бузургони мулк ҳарчанд ба арзи амир мерасониданд, мақбул намегардид ва муҳим мусалмононро ба қадри зарур мебарсиданд» [8, с. 594б]. Бино ба ахбори ҳамин манбаъ, вақте ки дарс набошад, аксар ба тиловати Қуръон машғул мешуданд ва шаб то ба рӯз китоб ё намоз меҳонданд [8, с. 594б]. Ҳамзамон, Мушрифӣ Бухорӣ қайд мекунад, ки амир Ҳайдар баъзе шабҳо олимонро даъват карда, баҳси илмӣ мекарданд ва оби таҳорати онҳоро ҳудашон мегирифтанд: « ...оби таҳорати он азизонро худ бо будани подшох зодагӣ муҳайё ва омода мекарданд ва олимони дар ҳаққи он ҷаноб бисёр дуо мекарданд» [8, с. 594].

Мушрифӣ Бухорӣ, Муҳаммад Азими Сомӣ ва Аҳмади Дониш оид ба масъалаи зикршуда аз ҳад зиёд ба муҳолиға роҳ дода, асли воқеаҳо ва дигар амалҳои зерипарадагии амир Ҳайдарро рӯйпӯш кардаанд. Масалан, ҳар духтаре, ки ба амир Ҳайдар писанд меомад, ўро ба никоҳи худ дароварда, пас аз як шаби ҳамхобагӣ талоқаш мекард. Садриддин Айнӣ ривоят мекунад, ки подшоҳи Афғонистон Замоншоҳ, ки аз бародараш шикаст хурда, ба Бухоро омад буд, амир Ҳайдар духтари 14-солаи ўро ба занӣ хостгорӣ карда, маҷбуран ўро ба никоҳи худ даровард [3, с. 27]. Ин гуна воқеаҳо собит месозанд, ки амир Ҳайдар дар роҳи илм ва аҳкоми ислом риёкорона амал карда, ба хоҷири нафс ва манфиатҳои худ аз ҳеҷ гуна ҷиноят даст намекашид.

Бино ба ахбори Мушрифӣ Бухорӣ дар замони ҳукмронии амир Ҳайдар душманони ӯ ҳамаи мулкҳо, ба ғайр аз Бухоро ба даст дароварданд: “...ҳама мулкҳо, ки ғайри Бухоро буд, гирифтанд, як Бухоро маъа Чаҳорҷӯй ва он ҷониби машриқ то Дизах ва ҷониби Қаршӣ то Ғузор баъд аз он Хитойи Қипчоқ муфсидон ба ҷиҳати ибрати ли-л-нозирин манорае тартиб диҳанд. Ҳасби ал-фармон аз сарҳои хитойӣ манора тартиб доданд, ки ҳоло низ мебошад” [8, с. 594б]. Бино ба ахбори ҳамин манбаъ ҳамаи он нафароне, ки муҳолифат карданд, ҳисобашонро аз амир Ҳайдар гирифтанд.

Қайд кардан зарур аст, ки вазъи сиёсӣ таърихӣ Бухоро дар замони ба сари ҳокимият омадани амир Ҳайдар ӯ дар рисолаи “Таърихи амирони манғити Бухоро”-и Мушрифӣ Бухорӣ воқеъбинона ва мукамал тасвир наёфтааст. Аммо ин рисола, хусусияти таърихӣ дошта, ҷиҳати омӯзиши ҳодисаҳои

таърихи нимаи дуҷуми асри XVIII ва ибтидои асри XX манбаи муҳим ва арзишманд мебошад.

Бино ба таъиди тамоми манобеи таърихӣ баъд аз вафоти амир Ҳайдар (1800-1826) ду писари ӯ Ҳусайн ва Умар пайи ҳам ба тахти Бухоро нишастаанд, вале дер ҳукмронӣ карда натавонистанд. Мушрифӣ Бухороӣ дар рисолаи худ қайд менамояд, ки Ҳусайн шахси хоксор ва хушмуомила буда, касеро озор намедод, аммо ӯ баъди шаш моҳи ҳукмронияш вафот кард [8, с. 5956]. Аҳмади Дониш низ дар асари худ ин масъаларо тасдиқ карда, ҳукмронии ӯро ду моҳу чаҳордаҳ рӯз [4, с. 32] ва Садриддин Айний ду моҳу чанд рӯз [3, с. 29] тасвир намудаанд, ки ба андешаи мо ахбори Аҳмади Дониш нисбат ба санади Мушрифӣ Бухороӣ ва Садриддин Айний ба ҳақиқат наздик аст. Ҳамзамон, Мушрифӣ Бухороӣ ва Аҳмади Дониш дар рисолаҳои хеш сабаби вафот кардани Ҳусайнро қайд накардаанд. Аз рӯйи навиштаи Садриддин Айний бошад, ӯро ҳаким Қўшбегӣ заҳр дода кушт [3, с. 29]. Эҳтимол меравад, ки Мушрифӣ Бухороӣ ва Аҳмади Дониш дар нигориши рисолаҳои худ аз ин воқеа беҳабар монада, ба ахбори шунидашон қаноат намуданд.

Мушрифӣ Бухороӣ дар рисолаи худ «Таърихи амирони манғитӣ» аз зикри соли ба сари ҳокимият нишастани Насрулло ёдовар нашудааст. Мувофиқи маълумоти Аҳмади Дониш таърихи ба сари ҳокимият омадани ӯ ба рӯзи панҷшанбе, салҳи рамазони санаи 1242 (1826) сурат пазируфтааст [4, с. 33]. Ин масъала дар рисолаи «Таърихи амирони манғитияи Бухоро»-и Садриддин Айний ба мушоҳида намерасад, аммо дар он соли вафоти амир Ҳайдар ва писараш амир Ҳусайн ба соли 1244 (1828) нисбат дода шудааст, [3, с. 39] ки ҳақиқат надорад. Ба андешаи мо дар ин хусус Мушрифӣ Бухороӣ ва Садриддин Айний аз воқеияти таърихӣ беҳабар монда, ахбори Аҳмади Дониш ба ҳақиқат наздик буда, Насрулло соли 1826 ба тахти Бухоро нишаст.

Мушрифӣ Бухороӣ менависад, ки вақте Насрулло ба тахт нишаст, мардумро розӣ гардонид, одамони бадро чазо дод: «..аввал ҷаноби олӣ, баъд аз ин ки мардуми Бухороро ином ва ихсон карда, он чӣ шарир ва муфсид буд, ба адам фиристода ҳамаро хурсанд ва розӣ фармуданд, иродаи Маёнкол ва Самарқанд гарданд ва ба ҳар шахре, ки даромаданд, мардумони он шахрро аз сипоҳӣ ва омилон ва коркунону оқсаққолон ҳамаро ином ва ихсон карда ва бадонро танбеҳи балиғ фармуда мерафтанд то Самарқанд. Ва он ҷо низ ҳамаро марҳамат ва меҳрубонӣ карда, сипоҳ ва фуқароро розӣ ва шоқир гардонид...» [8, с. 5946]. Аҳмади Дониш низ ба монанди Мушрифӣ Бухороӣ бо хусни таваҷҷуҳ ба Насрулло қайд менамоянд, ки хангоми ба сари ҳокимият омаданааш ҳамаи он фитнаҳову инқилобот фурӯ нишаст ва он шакл низ аз вазъи фалак дур шуд [4, с. 33]. Ҳамзамон, ӯ мефармояд: «Боз ҷаҳон ранги тоза гирифт ва ин амир подшоҳе буд ботамкин ва қавидил ва маҳибу мударбир. Дар айёми (давлату) ҳукумати худ касонеро, ки дар фитнаи элу улус машхур шуда буданд ё ба амирони собиқ кўрнамакӣ карда, ҳамаро қаҳру қатъ кард ва давлатхоҳони худро нек истимолат дод. Ва ба сулуки падар ривочи дину уламо» [4, с. 33].

Мушрифӣ Бухороӣ аз лашкаркашиҳои Насрулло ба Хуканду Ёротеппа, Шаҳрисабзу Ҳисор ва Кўлобу Балх ёдрас мешавад. Аммо зимни шарҳи воқеаҳо таваҷҷуҳи муаллиф ба Насрулло бештар эҳсос мегардад. Масалан, сабаби ҳучуми ӯро ба Хуканд чунин менигорад: «...фарзанди вай Муҳаммадалихон ба ҷои падар шоҳ шуд ва аз падар зане буда мутарриху вай модари ӯ, ки худро ба худ таклифи ақд карда, аммо он зан қабул накардааст, ки ба шариат норавост ва баъд аз он Муҳаммадалихон ривояти ҷаълӣ карда, маҳри ҳаблӣ пахш карда

беҳабар муфтиҳо дар он зан нишон дода, ки инро ҳамин муфтиҳо маҳр карда фатво додаанд, ки дар подшоҳ дуруст аст. Бо ин тадбир дурӯғи модар ӯ ки (...варақ даридааст) Муҳаммадалихон ақд карда мегирад ва баъд аз он ин ҳангома ро шоҳи одил мешунаванд, ба мучарради шундан сафари Хуқандро ба лашкариён хабар дода, бо лашкари бекарон озими Хуқанд шуданд» [8, с. 601б].

Ҳамин тариқ, Мушрифӣ Бухорӣ дар рисолаи худ «Таърихи амирони манғити Бухоро» таърихи Бухоро дар замони ҳукмронии Насрулло воқеъбинона инъикос накарда, бештар ба амир ва дарбориёнаш таваҷҷуҳ намудааст. Бо дарназардошти манфиатҳои шахсии худ ҳақиқати таърихро пинҳон дошта, Насруллоро ҳамчун шоҳи одилу раиятпарвар нишон додааст.

Бино ба ахбори Мушрифӣ Бухорӣ баъди вафоти амир Насрулло писари ягонаи ӯ амир Музаффар, ки ҳокими Кармина буд, ба тахти Бухоро нишаст [8, с. 624а]. Аммо Насрулло намехост фарзанди ягонаи ӯ ҳукмрони Бухоро бошад, бинобар ин ӯ яке аз набераҳои валиаҳд эълон намуда буд. Тибқи иттилои Мушрифӣ Бухорӣ сабабаш дар он буд, ки: «амир Баҳодурхон чанд борҳо гуфта буданд, ки агар баъд аз сари ман ҳамин фарзанди ман шоҳ шавад, вой бар ҳоли фуқарои бечора ва агар Худои таоло аз ман пурсад, ки ман туро дар дунё бар бандагонам шоҳ кардам, ҳоло ки омадӣ боре ба ҷои худ киро монда омадӣ ва бар бандагони ман киро ҳоким кардӣ? Ман он ҷо ҷӣ ҷавоб мегуфта бошам, - гуфта, чун абри навбаҳор мегиристанд. Аммо диёри ислом, ки буд ва Бухоро маъдани илм аз Худои таоло умед медоштанд, ки ҳудаш ниғаҳ дорад ва илло равшани кор буд» [8, с. 622]. Аҳмади Дониш ва Муҳаммад Азими Сомӣ ба Мушрифӣ Бухорӣ ҳамфикр мебошанд [4, с. 56]. Аммо Садриддин Айнӣ аз валиаҳд эълон шудани набераи Насрулло хабар намода, танҳо қайд менамояд, ки баъди вафоти Насрулло фарзанди ягонаи вай Музаффар ба тахти Бухоро нишаст [3, с.41].

Ахбори Мушрифӣ Бухорӣ, Аҳмади Дониш ва Муҳаммадазими Сомӣ оид ба муҳолифати Насрулло бо писараш то андозае воқеият дорад. Зеро амир Насрулло ҳеҷ намехост, ки Музаффар вориси тахти Бухоро гардад ва нияти куштаниро низ дошт, вале азбаски дигар писари оқилтаре намошт, хоҳу ноҳу ин қасди худро ба таъхир меандошт [5, с. 98]. Пас аз вафоти Насрулло дарбориёни ӯ ба ду қисм тақсим шуда, қисми якум иддао мекарданд, ки васият муқаддам асту бояд, набераи Насрулло ба тахт нишинад, қисми дигар бошанд, бар он буданд, ки давлат ирсӣ аст ва бояд писараш ҳокимиятро идора намояд. Тарафдорони Музаффар ӯро аз Кармина оварда, ба тахти салтанат шинонданд [6, с. 486].

Мушрифӣ Бухорӣ дар рисолаи худ соли ба тахти салтанат нишастани амир Музаффарро инъикос накардааст. Муҳаммадазими Сомӣ ва Садриддин Айнӣ ин масъаларо ба соли 1277 (1860) нисбат додаанд [9, с. 56]. Муаррихи дигар Аҳмади Дониш дар хусуси ба тахти Бухоро нишастани Музаффар дақиқтар ишора карда, мефармояд: «Дар ҳафтуми рабеъ-ул-аввал дар санаи 1277 ҳиҷрӣ баъд аз панҷоҳ дақиқа аз тулӯи (Оғтоб) ба тахти аморати Бухоро ҷулус фармуданд» [4, с. 36].

Тибқи ахбори Мушрифӣ Бухорӣ Музаффар баъди ба сари ҳокимият омадани ба Ҳисор ҳуҷум кард, ки ҳокими он бо лашкараш ба ҷониби Кӯлоб гурехта, дар назди ҳокими он Сарахон қарор гирифт [8, с. 630 а]. Тибқи иттилои ҳамин манбаъ Музаффар ба лашкариёнаш фармон дод, ки ҳар киро ёфтанд, ба қатл расонанд ва дар натиҷаи ин амр аз Ҳисор то соҳили дарёи Вахш 10 -15 ҳазор мардуми бегуноҳ ба қатл расонида шуданд: «...вакте понсад нафар фуқарои бандӣ гардид, ҳамин понсад нафарро намози аср буд, ки ҳукми куш

карданд. Як чаллод, ки Чит мегуфтанд, аз аср то шом ҳамаро бикушт. Аз аввали музофоти Ҳисор то ба дарёи Вахш қариб даҳ понздаҳ ҳазор фуқароро бе ҷинойте куштанд ва тахти пой карда, молу маошӣ мусалмононро гирифтанд ва аз мукофоти амал наандешиданд” [8, с. 630а].

Мушрифӣ Бухорӣ қайд менамояд, ки Музаффар ба ҷониби Кӯлоб ҳаракат карда, ҳангоми ба лаби дарёи Вахш расиданаш ба ҳокими Кӯлоб Сараҳон мактуб равон мекунад, ки Абдулкаримхонро фириштад. Сараҳон ин хоҳиши амирро иҷро карда, Абдулкаримхонро бо наздиконаш ба Музаффар мефириштад ва амир Музаффар онҳоро ба қатл мерасонад [8, с. 630а]. Мушрифӣ Бухорӣ соли сар задан ва сабаби ин воқеаро зикр накардааст, аммо ба ахбори ин манбаъ Музаффар дафъаи дигар бо сабаби шӯриш бардоштани мардуми Дехнав ба он ҷо ҳуҷум карда, Ҳисорро пурра дар тасарруфи худ дароварда, ба он ҳоким таъин кард. Мушрифӣ Бухорӣ аз ҷузъиёти ин воқеа сарфи назар кардааст. Аммо ба санади Садриддин Айнӣ яке аз сабабҳои сар задани шӯриш аз ҳад зиёд даст задани Музаффар ба хунрезӣ буд. Тибқи иттилои ин манбаъ дар паҳши шӯриш Музаффар ҳазор нафарро ба қатл расонид [3, с. 42]. Мушрифӣ Бухорӣ менигорад, ки Сараҳон ва ҳокими Тошкент ба Музаффар тобеъ шуданд ва амир Музаффар ба Ҳуқанд лашкар кашида, Худоёрхонро дар он ҷо ҳоким таъин намуд. Аҳмади Дониш ва Садриддин Айнӣ низ ин ахбори Мушрифӣ Бухориро тасдиқ мекунанд. Пас, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки ахбори Мушрифӣ Бухорӣ дар хусуси лашкаркашӣ ба шаҳру ноҳияҳои тобеи давлати худ ва хунхориву ғоратгарии ӯ дар рисолаи “Таърихи амирони манғити Бухоро”-и Мушрифӣ Бухорӣ ба ҳақиқат наздик аст.

Ҳамзамон аз омӯзиши манобеи таърихӣ метавон натиҷагирӣ кард, ки амир Музаффар аз падарӣ худ Насрулло ҳеҷ камӣ надошт, ӯ баробари ба сари ҳокимият омаданаш тарафдорони набераи падарашро, ки мебоист бо васияти Насрулло ҳокими салтанат мешуд, ба қатл расонид. Баъдан дар аввали ҳукмронии худ ба хоҳири ҳамчун шоҳи одилу раиятпарвар нишон додани худ каме ҳадди инсофро риоя кард. Аммо ин қолабро дер нигоҳ дошта натавонист. Мардумро аз ҳад зиёд азият дода, бо андак гуноҳ гунаҳкорро ба қатл мерасонид. Ба номуси духтарони зебо дастдарозӣ карда, аз манфуртарин амалҳо худдорӣ намекард. Музаффар тахминан дар солҳои 1862-1863 ба Ҳисор, Қуқанд, Кӯлоб, Балҷувон ва Қаротегину Дарвоз лашкар кашид. Сабаби лашкаркашии ӯ дар он буд, ки ҳангоми ба тахт нишастани ӯ ҳокимони ин шаҳру навоҳӣ ба ӯ пешкашҳо нафиристонданд.

Мушрифӣ Бухорӣ дар хусуси вазъи сиёсии Бухоро дар замони ҳукмронии амир Абдулаҳад чандон маълумот намода, танҳо як-ду ҳодисаи сатҳиро баён менамояд. Мувофиқи ахбори Мушрифӣ Бухорӣ Абдулаҳад баъди ба сари ҳокимият нишастанаш Остонкул девонбегиро ҳокими Ҳисор ва Тураи ҳисорӣ (ҳокими пештараи Ҳисорро) ҳокими Бойсун таъин карданд [8, с. 663б а]. Тибқи навиштаи Мушрифӣ Бухорӣ Остонакул дар Ҳисор адлу инсофро пеш гирифта, ба мардум хидмат мекард: “...баъд аз он ба Ҳисор омада нишаста ба хайр ва саховат кушиданд, ...ҳар муҳтоҷе ва фақире ва қарздоре, ки он ҷо илтиҷо овард, ҳочаташро мебароварданд, то ки дар Бухоро аксари бечорагон шунида рафта ё вақташон хуш шуда меоманданд, ё он ҷо хидмат карда соҳиби давлат ва чанд касро корфармо мешуданд ва ин чунин бисёр мардумон аз давлати он ҷаноб пайдо карда, ба давлат шуда рафтанд” [8, с. 664а]. Ҳамчунин, муаллиф қайд менамояд, ки Абдулаҳад “хайрот ва муббарот намуда”, дар санаи 1325 ҳиҷрӣ вафот мекунад [8, с. 664а].

Аҳмади Дониш дар рисолаи худ мефармояд, ки баъди ба сари ҳокимият омаданааш амир Абдулаҳад корҳои аҳли илмро ба қозикалон, умаро ва сипоҳро ба Дурбинбӣ (қушбеги сафсх), ки ғуломи падараш буд ва вазорати умури Бухороро ба ихтиёри Шохмирзо ӯноки (нодон), ки ғуломи худаш буд, супурд [4, с.125]. Аҳмади Дониш сафарҳои амир Абдулаҳадро ба Руссия ва Истанбул инъикос карда, вазъи идораи аморати Бухоро ва ҳукумати он замонро зери танқиди саҳт қарор додааст. Аз ҷумла, мефармояд: “амир Абдулаҳад валиаҳди ӯ ба ҷояш нишаст ва мардуми Русия дар Бухоро ва ҳавошии он муставли шуданд ба тариқи эълону ошкоро. Ва амири гузашта, агар тафвиҷи мамлакат карда буд, аммо ба хуфияву китмон буд ва амири баромада баралония таслими мамлакат намуд на мӯҷаддиде ба сарех ба зухур нарасид” [4, с. 105]. Ҳамчунин, ӯ қайд менамояд, ки Абдулаҳад ба ҷуз хурдану хуфтан коре дар пешравӣ ва рушди Бухоро анҷом надод. Аҳмади Дониш ба монанди Мушрифӣ Бухорӣ дар хусуси идораи аморати Бухоро ва воқеаҳои сиёсии замони Абдулаҳад чандон маълумот надиҳааст. Ба андешаи мо яке аз сабабҳои ин буд, ки ӯ худ дар ин дарбор хидмат мекард ва ба навиштани таърихи пурраи воқеаҳо ҷуръат намекард.

Бино ба ахбори Садриддини Айни Абдулаҳад баъд аз ба сари ҳокимият омаданааш ба ғайр аз Миракрам-ҳокими Гузор дигар бародаронашро, ки дар ҳар шаҳр ҳоким буданд, ба қатл расонда, ҳамаи раққосонро, ки дар аҳди амир Музаффар расман ба рикоб мунсалик буданд, кокул ва зулфҳояшонро бурида аз раққосӣ манъ намуд. Ба ҳамин қадар зоҳирфиребӣ зикри шариатпарварӣ ва диндорӣ худро дар забони аҳолии содадилӣ Бухоро дoston кард” [3, с. 106]. Аммо баъдан ӯ ин қорро дубора эҳе карда, ҳатто ба баччабозӣ машғул шуд.

Қайд қардан ба маврид аст, ки амир Абдулаҳад соли 1873 дар синни 14-солагӣ ҳокими Кармина таъин шуда, соли 1883 дар маросими тоҷгузории подшоҳи рус - Александри III иштирок намуд ва дар ин маросим аз ҷонби ӯ валиаҳди тахти салтанати Бухоро гардид. Ӯ баъди вафоти падараш 17 ноябри 1885 дар Арки Бухоро ба тахти аморат нишаст. Дар давраи ҳукмронии амир Абдулаҳад нуфузи Руссия дар Бухоро зиёд шуд [6, с. 510]. Бештари вазифаҳои амир ба салоҳияти Руссия гузашта, аз ҳукумат ҷизе намонда ва қори ин ҳукумат мекардагӣ мансаб додану аз мансаб гирифтани 5-6 раису қозӣ, ҷамъ қардани хирочу закот барои ба ҳазинаи Русия супоридан мебошад халос [6, с. 510]. Бо вучуди ин, Абдулаҳад меҳост дар Бухоро ислоҳот ворид намояд, вале ба ин мақсади худ нарасид, балки Бухороро тарк карда, аз соли 1897 то охири умр дар Кармина қарор гирифта, соли 1910 дар он ҷо вафот қард [10, с. 34].

Ҳамин тариқ, ахбори рисолаи «Таърихи амирони манғити Бухоро» –и Мушрифӣ Бухорӣ дар хусуси вазъи сиёсии замони салтанати амир Абдулаҳад чандон қаноатбахш нест. Муаллиф аз тасвири аксари воқеаҳо худорӣ қардааст. Бо эҳтимоли зиёд сабабаш дар он аст, ки муаллиф хидматқори дабори Абдулаҳад буда, ба инъикоси воқаҳои замони ӯ ҷуръат нақардааст. Аҳмади Дониш низ ҳаводиси замони Абдулаҳадро чандон равшан инъикос нақардааст, ки шояд сабабаш ба монанди Мушрифӣ Бухорӣ аз хидматгузори дарбори Абдулаҳад будани ӯ бошад. Аммо бо вучуди ин Дониш гаху гузаре аз сиёсати нодуруст ва риёқоронаи Абдулаҳад ишора менамояд, ки дар воқеъ ба ҳақиқат наздик аст. Ахбори рисолаи «Таърихи амирони манғитияи Бухоро»-и Садриддин Айни оид ба масъалаи зикршуда пурра ва ба ҳақиқат наздик аст.

Пас аз вафоти амир Абдулаҳад аморати Бухоро ба дасти писараш амир Олимхон гузашт. Мушрифӣ Бухорӣ қайд менамояд, ки пас аз ба тахт нишастанааш, уламову мардуми озоиштаро даъват қарда, обу таъом дод. Ӯ бо

хусни таваҷҷуҳ ба амир Олимхон мефармояд, ки Насруллоҳбиро дар Бухоро кушбегӣ ва Мирзои Урганчиро дар Бухоро закотчӣ карда, баъзе бочу хирочро нисбат ба замони падараш аз камбағалону фақирон сабуктар [8, с. 678 а] ва моҳонаи сарбозонашро, ки 20 тангари ташкил меод, ба 60 танга расонида, ҳар як сарбозашро чома ва харчи инъом кард. Бино ба иттилои ин манбаъ дар замони ҳукмронии амир Олимхон дар Бухоро адлу адолат қорӣ гардид, аммо Бухоро бештар ба тасарруфи Россия даромад [8, с. 678 б]. Мушрифӣ Бухорой аз дигар ҳодисаҳои сиёсии замони амир Олимхон маълумот намодааст. Эҳтимол меравад, ки муаллиф дар давраи амир Абдулаҳад ва амир Олимхон ба навиштани ин асари худ машғул шуда, дар инъикоси воқеаҳои замони худ ҷуръат накардааст.

Бо вучуди он ки Мушрифӣ Бухорой ба таври фишурда баъзан ҳодисаҳои сиёсии замони ҳукмронии амир Олимхонро инъикос кардааст, онҳо дар дигар манобеи таърихӣ, хусусан рисолаи Садриддин Айнӣ тасдиқи худро ёфтаанд. Аммо бо эҳтимоли зиёд Мушрифӣ Бухорой ҳақиқати таърихро пинҳон дошта, асли воқеаҳоро баён накардааст.

Дар давраи ҳукмронии амир Олимхон соли 1910 дар натиҷаи дар баҳсҳои шиаву сунӣ дар мактабҳои ҷараёни ислоҳотхоҳон- ҷавонбухориён ба вучуд омаданд, ки меҳостанд дар мамлкат ислоҳоти ҷиддӣ ворид шавад. Бинобар ин онҳо аввалин маротиба соли 1912 рӯзномаи худро таъсис дода, дар он ҳукумати амириро танқид карданд. Гарчанде ки фаъолияти ин рӯзнома бо иҷозати ҳукумати Россия ба фаъолият оғоз карда бошад ҳам, соли 1914 ба ҳукумати Бухоро дастур дод, ки фаъолияти рӯзномаро қатъ намояд. Ҳамзамон дар ин сол аз ҳукумати Бухоро талаб кард, ки дар Бухоро ислоҳт гузаронад. Ҳукумати Бухоро ин амрро иҷро карда, дар хусуси ислоҳот фармон баровард, аммо бо сабаби иҷро нашудани бандҳои он ва чандон қаноатбахш набудани бандҳои он “намояндагони императорӣ ба иҷбори афкори умумия ё барои дигар мақсад дар моҳи раҷаби 1332 ҳиҷрӣ (мутобиқ ба 1914 мелодӣ) ба ҳукумати Бухоро лоиҳае тақдим карда, иҷроашро ба тариқи қатъӣ талаб намуданд” [3, с. 150].

Пас аз ғалабаи Инқилоби октябри соли 1917 дар Россия дар гӯшаву канораҳои Бухоро ҳаракатҳои ислоҳотхоҳона ба амал омад. Ҳарчанд амир ва дарбориёни ӯ ислоҳотро намехостанд, аммо маҷбур шуданд талаби ислоҳотхоҳонро иҷро намоянд.

Бо забт шудани Бухоро аз ҷониби аскарони сурх дар соли 1920 амир Олимхон ба Бухорой Шарқӣ ва сипас ба Афғонистон фирор намуд. Бо ғалабаи ҳукумати шӯравӣ ҳукмронии сулолаи манғития анҷом пазируфт ва амир Олимхон соли 1944 дар Афғонистон вафот кард.

Ҳамин тариқ, инъикоси таърихи Бухоро «Таърихи амирони манғити Бухоро»-и Мушрифӣ Бухорой чандон саҳеҳ ва воқеъбинона тасвир наёфтааст. Муаллиф гарчанде қисме аз масъалаҳоро ба ҳақиқат наздик тасвир карда бошад ҳам, дар маҷмуъ воқеаҳоро ба таври нисбатан фишурда ва қисми дигарашонро ғайривоқеъ офаридааст. Бо вучуди ин рисолаи «Таърихи амирони манғити Бухоро»-и Мушрифӣ Бухорой дар инъикоси таърихи Бухоро, хусусан масоили сиёсии нимаи дууми асри XVIII-ибтидои асри XX манбаи муҳим ва арзишманд ба ҳисоб меравад.

Муқарриз: Садиров Ш.А. – н.и.т., дотсенти ДОТ дар ноҳияи Рашт

Адабиёт:

1. Айнӣ С. Ёддоштҳо [Матн] / С. Айнӣ // Қисми I. Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958. – 286 с.
2. Айнӣ С. Ёддоштҳо [Матн] / С. Айнӣ // Куллийёт, ҷ. 7. – Душанбе: Нашрдавточик, 1962. – 616 с.
3. Айнӣ С. Таърихи амирони манғитияи Бухоро [Матн] / Айнӣ С. // Куллийёт, ҷ. 10. – Душанбе, 1966. – С. 5-191.
4. Аҳмад Махдуми Дониш. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони Манғития [Матн] / Аҳмад Махдуми Дониш // Ба саъй ва эҳтимому тасҳеҳи А. Мирзоев. – Сталинобод: Нашрдавточик, 1960. – 193 с.
5. Ғафуров Б. Тоҷикон [Матн] / Б. Ғафуров // Ҷ.2. – Душанбе, 1983. – 416 с.
6. Ғоибов Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз [Матн] / Ғ. Ғоибов. – Душанбе, 2006. – 960 с.
7. История таджикского народа [Текст] История таджикского народа Т. IV. – Душанбе: «Дониш», 2010. – 298 с.
8. Мушрифӣ Бухорӣ. “Таърихи амирони манғитӣ” [Матн] / Мушрифӣ Бухорӣ // Ҷ. 4. Дастхати мероси хатии АМИТ, таҳти №2354/4.
9. Мирзо Муҳаммад Азими Сомӣ [Матн] / Мирзо Муҳаммад Азими Сомӣ// Таърихи салотини Манғития. Дастхати мероси хатии АМИТ, таҳти №927 /2.
10. Тухтаметов Т.Г. Россия и Бухарский эмират в начале XX века [Текст] / Т.Г. Тухтаметов. – Душанбе, 1977. – С. 34.

Literature:

1. Aini S. Memories [Text] / S. Aini // Part I. Stalinabad: State Publishing House of Tajikistan, 1958. - 286 p.
2. Aini S. Memories [Text] / S. Aini // Kullet, Vol. 7. - Dushanbe: Nashravtochik, 1962. - 616 p.
3. Aini S. History of the Emirs of Bukhara [Text] / Aini S. // Kullet, Vol. 1, p. 10. - Dushanbe, 1966. - P. 5-191.
4. Akhmad Makhdumi Donish. Treatise or Brief History of the Kingdom of the Mangitia Clan [Text] / Akhmad Makhdumi Donish // Through the Efforts and Care of A. Mirzoev. - Stalinabad: Nashravtochik, 1960. - 193 p.
5. Gafurov B. Tajiks [Text] / B. Gafurov // Zh. 2. - Dushanbe, 1983. - 416 p.
6. Goibov G. History of Khatlon from the Beginning to the Present Day [Text] / G. Goibov. - Dushanbe, 2006. - 960 p.
7. History of the Tajik People [Text] History of the Tajik People T. IV. - Dushanbe: "Donish", 2010. - 298 p.
8. Mushrif Bukharai. "History of the Mangit princes" [Text] / Mushrif Bukharai // Zh. 4. Signature of the linear heir of AMIT, under No. 2354/4.
9. Mirzo Muhammad Azimi Somi [Text] / Mirzo Muhammad Azimi Somi // History of the reign of Mangitia. Signature of the linear inheritance of AMIT, No. 927/2.
10. Tukhtametov T.G. Russia and the Bukhara Emirate at the beginning of the 20th century [Text] / T.G. Tukhtametov. - Dushanbe, 1977. - P. 34.

ИНЪИКОСИ ТАЪРИХИ ДАВЛАТДОРИИ АМИРОНИ АМОРАТИ БУХОРО ТИБҚИ МАЪЛУМОТИ “ТАЪРИХИ АМИРОНИ МАНҒИТИ БУХОРО”-И МУШРИФИ БУХОРОЙ

Мақолаи мазкур доир ба таърихи давлатдорӣ амирони Аморати Бухоро тибқи асари “Таърихи амирони манғити Бухоро”-и Мушрифӣ Бухорӣ ва дигар

сарчашмаҳои таърихӣ, ки доир ба масоили мазкур таълиф гардидаанд маълумот медиҳад. Инъикоси воқеаҳои таърихӣ нимаи дууми асри XVIII-ибтидои асри XX дар «Таърихи амирони манғити Бухоро»-и Мушрифӣ Бухорӣ аз масъалаҳои, ки то имрӯз аз ҷониби муҳаққиқон мавриди баррасӣ қарор нагирифта, бори нахуст таҳқиқ мегардад. Муаллифон дар мақолаи мазкур низоми ҳукуматдории амирони манғити Бухоро аз рӯи самти таҳқиқоти таърихнигорӣ-сарчашманисоӣ таҳлилу бараси намудаанд. Дар мақолаи мазкур таҳлилу баррасии вазъи сиёсӣ, иқтисодию иҷтимоии Амوراتи Бухоро тибқи маълумотҳои сарчашмаҳои таърихӣ бори нахуст таҳлил гардидаанд ҷой дода шудаанд.

Калидвожаҳо: аморати Бухоро, Мушрифӣ Бухорӣ, сарчашма, амирони манғит, Шомурод, Ҳайдар, Насрулло, Музаффархон, Абдулаҳадхон, Олимхон.

ОТРАЖЕНИЕ ИСТОРИИ ЭМИРОВ БУХАРСКОГО ЭМИРАТА, ПО ДАННЫМ «ИСТОРИИ ЭМИРОВ МАНГИТ БУХАРЫ» МУШРИФА БУХАРСКОГО

В данной статье представлены сведения об истории государственности эмиров Бухарского эмирата по труду Мушриф Бухарая «История эмиров Бухары» и другим историческим источникам, написанным по этим вопросам. Отражение исторических событий второй половины XVIII - начала XX века в «Истории эмиров Бухары» Мушриф Бухарая является одним из вопросов, до сих пор не обсуждавшихся исследователями и являющихся предметом обсуждения. расследуется впервые. В данной статье авторы проанализировали систему правления бухарских вождей по направлению историографического исследования. В данной статье впервые анализируется и обзор политического, экономического и социального положения Бухарского эмирата по данным исторических источников.

Ключевые слова: Бухарский эмират, Мушриф Бухарский, источник, эмиры Мангит, Шамурод, Хайдар, Насрулла, Музаффар-хан, Абдул-Ахад-хан, Олим-хан.

REFLECTION OF THE HISTORY OF THE EMIRS OF THE EMIRATE OF BUKHARA, ACCORDING TO THE "HISTORY OF THE EMIRS OF MANGIT BUKHARA" BY MUSHRIF BUKHARA

This article presents information about the history of the statehood of the emirs of the Emirate of Bukhara according to the work of Mushrif Bukhara "History of the Emirs of Bukhara" and other historical sources written on these issues. Reflection of historical events of the second half of the 18th - early 20th century in the "History of the Emirs of Bukhara" by Mushrif Bukhara is one of the issues that have not yet been discussed by researchers and is the subject of discussion. is being investigated for the first time. In this article, the authors analyzed the system of governance of the Bukharan leaders in the direction of historiographic research. In this article, for the first time, an overview of the political, economic and social situation of the Emirate of Bukhara is analyzed according to historical sources.

Key words: Emirate of Bukhara, Mushrif of Bukhara, source, emirs Mangit, Shamurod, Haidar, Nasrullah, Muzaffar Khan, Abdul-Ahad Khan, Olim Khan.

Маълумот дар бораи муаллифон: Махсудов Аслиддин Мухабатович – Донишқадаи омӯзгорӣи Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, муовини декани факултети таърих ва ҳуқуқ оид ба қорҳои тарбия, номзоди илмҳои таърих,

дотсент. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Гарм, к. Э. Муҳиддин-63. Телефон: (+992) 985022982. E-mail: asliddin.maxsudov.92@mail.ru

Хушаков Наврӯз Маҳмадҷонович – Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, магистранти курси 2-юми ихтисоси таърих. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Гарм, к. Э.Муҳиддин-63. Телефон: (+992) 937881619.

Сведения об авторах: Махсудов Аслиддин Мухабатович – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, заместитель декана историко-правового факультета по воспитательной работе, кандидат исторических наук, доцент. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Мухиддина-63. Телефон: (+992) 985022982 E-mail: asliddin.maxsudov.92@mail.ru.

Хушаков Навруз Махмаджонович – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, магистрант 2-го курса специальности «История». Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Мухиддин-63. Телефон: (+992) 937881619.

Information about authors: Makhsudov Asliddin Muhabatovich – Tajik pedagogical institute in Rasht region, deputy dean of the faculty of history and law for educational work, candidate of historical sciences, associate professor. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Muhiddin-63. Phone: (+992) 985022982. E-mail: asliddin.maxsudov.92@mail.ru.

Khushakov Navruz Mahmadjonovich – Tajik pedagogical institute in Rasht region, 2nd year master specializing in History. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm highway, st. E. Muhiddin-63. Phone: (+992) 937881619.

ТДУ: 93/94

ИБНИ СИНО – БЕХТАРИН МУТАФАККИР ВА НОБИҒАИ ТАЪРИХ

Одинаев Б.А., Пирматова Г.Х.

Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Абӯалӣ Хусайн ибни Абдуллоҳ, машҳур ба Ибни Сино ва мулаққаб ба Шайхурраис, нобиғаи бузурги асрҳои X-XI соли 980 дар деҳаи Афшанаи наздики Бухорои таърихӣ таваллуд шуда, соли 1037 дар Ҳамадон вафот намудааст. «Ибни Сино ба қатори мутафаккирони бузурги асримӣнағӣ дохил мешавад, ки соҳаҳои гуногуни илми замонаш – мантиқ, фалсафа, илоҳиёт, табиӣёт, риёзиёт ва тибро рушду ҷилои нав бахшидааст» [7, с. 97]. Ӯ дар тамоми улуми замони хеш ба сони баҳр буда, махсусан дар фалсафа ва тиб олими беназире гаштааст. Аксари осори мутафаккир то замони мо омада расида, мавриди истифодаи мутахассисони фанӣ қарор гирифтаанд. Баъзе аз онҳо дар Асрҳои Миёна ба забони латинӣ тарҷума шудаанд, ки аз рӯи онҳо дар донишгоҳҳои Аврупо дарс гуфтамешуд. Муҳаққиқон дар тарҷумаи ҳоли ӯ навиштаанд, ки падараш Абдуллоҳ ва модараш Ситора ном доштааст. Абдуллоҳ дар деҳае ба номи Харматайна, ки аз тобеони Бухоро буд мезист ва аз тарафи Нӯх ибни Мансур –подшоҳи сомонӣ умури давлатии он қария ва атрофи онро бар зимма доштааст. «Ибни Сино шарҳи ҳоли худро ба шогирдаш Ҷузҷонӣ имло карда ва ӯ он имлоотро ба инзимоми иттилооте, ки худ аз устод

дошта, дар як маҷмӯа гирд овардааст» [8]. Ибни Сино оиди шарҳи ҳоли худ чунин гуфтааст: «Мо аслан аҳли Балх ҳастем ва падарам аз он ҷо ба Харматайн, ки аз қурои Бухоро аст, муҳочарат кард ва ман ҳам дар он ҷо мутаваллид шудам. Ва он гоҳ аз он қария ба шаҳри Бухоро мунтақил шудем ва дар он ҷо падарам маро ба муаллиме супурд. ...Падарам маро назди марде ба номи Маҳмуди Массоҳ, ки баққоли маҳалли мо буд, мефиристод ва ӯ ба ман илми ҳисоб ва ҷабру муқобала меомӯхт. ...Ва дар ҳамин замон буд, ки Абӯабдуллоҳи Нотилии мутафалсиф (файласуф) вориди Бухоро шуд ва дар ҳонаи мо манзил кард. Ва ман китоби «Исоғучӣ»-и Арастуро дар назди ӯ хондам. Ва ӯ рӯзе дар бораи ҷинс ва ин ки ҷинс ҳақиқатест, ки дар ҷавоби «мо» «хува» гуфта мешавад, суҳаноне гуфт. Ва ман ба дунболи гуфтаҳои ӯ дар таърифи ҷинс он чунон доди суҳан додам, ки мӯҷиби ҳайрати устод гардид. Пас ба падарам таъкид намуд, ки маро ба ғайр аз таҳсили илм ба коре дигар нагуморад. ...Чун ба илми тиб иштиёқи фаровон доштам, пас ба мутолааи кутуби тиб оғоз намудам ва мабоҳиси онро бағоят сода ва осон ёфтам. Лизо дере нагузашт, ки дар он илм пешрафти бисёре кардам. Ва ба дараҷае расидам, ки тавонистам онро ба дигарон таълим диҳам. Пас бисёре аз табибон дар ҳавзаи дарси ман нишаста, ба фаро гирифтани масоили тиббӣ мепардохтанд. Ва ман тибро ҳам таълим меодам ва ҳам дар табобати беморон ба кор мебастам. Дар муолаҷаи беморон таҷрибаҳои ба даст меовардам, ки аз баракати онҳо дарҳои илм ба рӯям гушуда мешуд. Ва ин таҷрибаҳо маро то ба он дараҷа расонид, ки тавонистам дар шонздаҳсолагии китоби «Қонун»-ро дар илми тиб тасниф кунам. ...Пас аз итмоми китоби «Қонун» мучаддадан ба кутуби фалсафа ва мантиқ рӯй овардам ва дар истикмоли мизони иттилоотам шабу рӯз талош кардам, то ин ки бар улуми мантиқ, риёзиёт ва табиӣёт ихота ёфтам» [8, с. 166-167]. Асари асосии Абӯалӣ ибни Сино, ки ӯро дар ҷаҳон машҳур гардонидаст, «Ал-қонун» мебошад ва он аз 5 ҷилд иборат буда, аз он табибони Шарқу Ғарб истифода мекунам [12, с. 72]. Оид ба ин масъала муҳаққиқ Ф.Б. Худойдодзода овардааст: «Ибни Сино дар илми тиб низ сазовори ҷойгоҳ ва мақоми бориз аст. Албатта, ин ҳамон илмест, ки ба воситаи татбиқи амалии он Шайхурраис ба китобхонаҳо ва китобҳои махсуси фалсафӣ дастёб гардиду ҳамчун донишманди энциклопедист шуҳратёр шуд. Барои тасдиқи ин матлаб метавон китоби «Қонун фӣ-т-тиб»-ро ёдрас шуд, ки то асрҳои XV-XVI китоби рӯимизии донишмандони Аврупо буда, тарҷумаи он 38 маротиба батақриб нашр шудааст» [15, с. 80-86].

Ибни Сино ҳам дар қисмати назариявӣ ва ҳам дар қисмати амалии илми тиб мутахассиси варзида гашта буд. Бешубҳа «Дар таърихи тибби Шарқ назария ва амалияи Абӯалӣ ибни Сино (Авиценна) маъруф аст, ки ҷои махсусро ишғол мекунад» [13, с. 85-88]. Ӯ дар муолиҷа намудани беморон шуҳратёб гашта буд. Бемороне, ки табибони дигар аз табобаташон очиз буданд, Ибни Сино тавассути маҳорати қавии худ ва бо истифодаи методҳои психологӣ онҳоро табобат менамуд. Ин буд, ки замоне Нӯҳ ибни Мансур – подшоҳи сомонӣ бемор шуд. Ҳамаи табибони вақт, ки аз муолиҷааш очиз монда буданд, Ибни Синоро ба болини вай оварданд ва ӯ тавонист дар муддати андак шоҳро муолиҷа кунад. Ин кор боиси тақарруби Ибни Сино ба шоҳ ва роҳ ёфтани ӯ ба дарбор гардид. Шоҳ тибқи дархости ӯ китобхонаи салтанатиро дар ихтиёраш гузошт ва ӯ дар миёни он китобхона, ки пур аз китобҳои нафис ва қамъ буд, муддати тӯлоние хилват кард ва яқояки онҳоро мутолеа намуда, нуктаҳои лозимаашонро ҳифз кард. Пас аз чанде аз Бухоро ба Хоразм рафт ва дар дарбори Алӣ ибни Маъмун – подшоҳи Хоразм бо Абӯсаҳли Масеҳӣ, Абӯрайҳони Берунӣ, Абулхайри Хаммор, ки олимони лозимаи он дарбор буданд, суҳбат намудааст. Рӯзе дар

Хоразм байни ӯ ва Алоуддавла Абӯмансур Адиби Исфаҳонӣ баҳси луғавӣ ба миён омад. Алоуддавла боэътироз ба ӯ гуфт, ки ту файласуфӣ ва туро ба илми алфоз ва луғот чи кор. Ибни Сино аз ин гуфта саҳт биранҷид ва аз он пас ба мутолиаи китобҳои адабӣ пардохт ва ба ҳифзи луғоти ғариба (нодир, камшумор) оғоз намуд, то ин ки дар он илм низ иттилооти комиле пайдо намуд. Сипас, чанд қасидае ба сабки адибони қадим ва алфози норавшану мафҳумҳои аз ҷиҳати маъно мушкил ҷамъоварӣ намуда, дар варақҳо ва қоғазҳои фарсудаву кӯҳнамо навишт. Пасон онҳоро дар ҷилдҳои рангурӯйрафта бастабандӣ карда, ба сурати чанд рисолаи қадимӣ даровард. Баъд аз он онҳоро осори адибони даврони бостон гӯён ба Абӯмансури Исфаҳонӣ пешниҳод намуда, худ ба хондани ашъори дар онҳо ҷойдошта оғоз кард. Ҳангоми қироати ашъор ба луғатҳои мушкиле рӯ ба рӯ мешуд, онҳоро маънидод намуда, сарчашмаи луғатҳоро низ нишон медод. Абӯмансури Исфаҳонӣ фаҳмид, ки ин ашъор ва қасидаҳо моли ҳуди Ибни Сино ҳастанд. Ӯ дар мавриди ин ки Ибни Сино дар як муддати на он қадар тӯлонӣ тавонистааст, ки бо истифода аз луғоти норавшан қасидаҳои муғлақ эҷод намояд, ҳайратзада гашта, ӯро бо истеъдод ва нубуғаш офарину таҳсин хонд. Ҳамчунин, аз он чи миёни онҳо гузашта буд, узрҳои намуд.

Ибни Сино асарҳои зиёде таълиф карда аст, ки маъмултарини онҳо «Китоб-уш-шифо», «Китоб-ун-начот», «Ишорот ва танбеҳот», «Донишнома», «Ҳикмати машриқия», «Тадбири манзил» мебошанд. Мутолиаи ин асарҳо нишон медиҳад, ки масъалаҳои таносуби Худо ва табиат, шаклҳои ҳастӣ, сурату модда, нафсу тан, сабабият, дониستاني олами моддӣ ва таҳқиқи масоили гуногуни мантиқ мавриди тадқиқи мутафаккир буданд [5].

Агар ба рисолаҳои Ибни Сино дақиқтар назар кунем, онҳоро асосан ба панҷ гурӯҳ метавон табақабандӣ кард. Якум рисолаҳое, ки ба проблемаҳои ҳос фалсафӣ бахшида шудаанд. Дуюм, рисолаҳои фалсафӣ-бадеӣ, ки масъалаҳои фалсафии муайян бо баёни сода ва шакли бадеӣ матраҳ шудаанд. Сеюм, рисолаҳое, ки ба масъалаҳои табиатшиносӣ бахшида шудаанд. Чорум, рисолаҳои тиббӣ. Панҷум, рисолаҳое, ки дар масъалаҳои динӣ, ахлоқӣ, равоншиносӣ ва иҷтимоӣ баҳс мекунанд [2, с. 7-8].

Мардуми замони Ибни Сино дар бораи зеҳни бурро ва қудрати биноию шунавоии ӯ суҳанҳо гуфта, ӯро нобиғаи замони худ медонистанд. Ибни Сино китоби «Қонун»-ро, ки дар оғози ҷавонӣ таълиф карда буд, ҳангоми вуруд ба Исфаҳон ҳамроҳи худ надошт ва чун ҷамъе аз уламои Исфаҳон аз вай хостанд, ки он китобро ба онҳо бидиҳад, то аз рӯи он нусхаҳое барои худ бардоранд, Ибни Сино матолиби он китобро аз ҳифз барои онҳо баён кард. Ва онҳо айнаи гуфтаҳои ӯро дар чанд нусха навиштанд. Ва баъдан, ки асли китоб ба дасташон расид, он нусхаҳоро бо он татбиқ намуданд ва бо қамоли тааҷҷуб онҳоро бо асл мутобиқ ёфтанд. Ҳамчунин овардаанд, ки ӯ замони тифлӣ ба мактаб мерафт, мактабдор барои озмоиши мизони ҳуши ӯ пинҳонан зери курсичаи ӯ вараке гузошт. Ибни Сино ҳамин ки вориди мактаб шуд ва рӯи курсии хеш нишаст, мутахайирона бад-ин сӯй ва бадон сӯй рӯй гардонид, вақто, ки аз ӯ пурсиданд, ки чаро чунин мекунӣ, ӯ ҷавоб дод: «Мисли ин ки ҷойгоҳи ман андаке баландар шуда, ба сакфи утол наздиктар гаштааст».

Инчунин, Ибни Сино дар табобат ва муолиҷаи беморон ҳозиқ буд, ки оиди маҳорату зиракии ӯ ҳангоми табобат гуфтаанд, ки яке аз бузургони Оли Бувайҳ ба бемории равонӣ мубтало гашта, ҳудро гов тасаввур менамуд ва аз атрофиёнаш мехост, ки бо ӯ муомилаи ҳайвонӣ намуда, мисли гов ӯро сар бибуранд. Ин ҳаёл ончунон ӯро озор медод, ки аз хӯрдану нӯшиданбоз монда

буд ва рӯз ба рӯз заифтару лоғартармегашт. Аз ин сабаб бемориаш низ вазнинтар ва ваҳму хаёл дар вучудаш зиёдтар мешуд. Вақто, ки Ибни Синоро барои табобати ӯ даъват намуданд, Ибни Сино худро ба шакли қассобе даровард ва воридаи утоқи бемор шуда, ӯро ба канори богчаи хавлӣ кашид. Дар он ҷо дастур дод, то дасту пои беморро бибастанд ва мариши хаёли, ки худро гов мепиндошт, аз ин ки зери дасти қассоб қарор ирифтаастугӯё қарибан забх мешавад, дар худ эҳсоси роҳат мекард. Ибни Сино дар ҳоле ки ду корд дар ду даст дошт ва чун қассобон онҳоро ба ҳам месоид, наздик омад, вале ҳамин ки ба тарафаш ҳам шуда, даст рӯи гулӯяш ниҳод, худро ақиб кашид ва бо садои баланд ба атрофиёни бемор гуфт, ки ин гови шумо хеле лоғар аст ва қобили забх нест, бояд ба ӯ ғизоҳои лазиз ва доруҳои қувватбахш бидиҳед, то хуб фарбеҳ шаваду замони забҳаш фаро расад. Бо гуфтани чунин суханҳо Ибни Сино розигии беморро оиди истеъмоли дору ба даст оварда, сипас ба навиштани доруву хӯрокҳои муфид пардохт. Дастурамали доруҳо ва тарзи истеъмолу истифодаи онҳоро ба соҳибони бемор нишон дод. Наздикони бемор тамоми доруҳо ва хӯрокҳои таъйин намудаи Ибни Синоро ба ӯ хӯрониданд. Бемор низ ба умеди ин ки фарбеҳ мешавад тамоми доруҳоро бо камоли иштиҳо тановул намуд, ки дар натиҷа комилан шифо ёфт.

Чавоне аз наздикони Қобуси Вашмгир – подшоҳи Гургон бемор шуда буд ва табибони вақташ муолаҷааш очиз монда буданд. Аз ин рӯ, Ибни Синоро барои табобати ӯ оварданд. Ибни Сино ҳангоми муояна фаҳмид, ки ин чавон ба бемории ишқ гирифта аст. Пас набзи ӯро дар даст гирифта, номҳои тамоми маҳаллаҳои шаҳро як-якзикр намуд. Замоне, ки ба номи яке аҳ маҳаллаҳои он шаҳр расид, эҳсос намуд, ки набзи чавон тезтар мезанад. Сипас, Ибни Сино суҳбатро оиди хонаҳои он деҳа шуруъ намуда, якто-якто онҳоро ном мегирифт, ногаҳон ба хонае расид фавран шиддати тапиши набзи чавон бештар гашт. Ибни Сино фаҳмид, ки маъшукаи ин чавон дар ҳамин хона аст. Ҳаминтавр натиҷаи ташҳис ва сурати ҳолро барои шоҳ таъриф кард. Шоҳ бошад асбоби арусии ошиқро бо маъшук фароҳам намуд, ки дар натиҷа чавони мубтало ба бемории ишқ аз хатар раҳой ёфт.

Ҳамаи қиссаҳое, ки дар мавриди фаъолияти Ибни Сино нақл шудаанд, нишондиҳандаи заковат, ҳушёрӣ, ҳофизаи қавӣ ва борикназарии фавқуоддаи ин нобиғаи бузург мебошад. Ибни Сино дар айёми донишҷӯӣ аз бистучаҳор соати шабонарӯзӣ 18-20 соаташро ба омӯзиши илм ва кашфиёти илмӣ мегузаронид. Ин ҳақиқат аст на муболиға. Ҳангоме, ки инсон ба ягон мушкилот гирифта аст, хоб аз дидагони ӯ меравад, на 18-20 соат, балки тамоми шабонарӯз бедор мемонад. Бесаводӣ, бедонишӣ, бемаълумотӣ, беҳабарӣ аз навовариҳои илмӣ ва ғ. бадтарин мушкилӣ ба шумор меравад, ки Ибни Сино барои рафъи онҳо камари ғиммат баста буд. Аммо замоне, ки аз таҳсил фориғ шуд, пас аз субҳ то тулӯи офтоб ба мутолеа ва таълифу таҳрири асар вақти худро сипарӣ менамуд. Тааҷҷубовар ин ки Ибни Сино аксари рисолаву китобҳои худро дар ҳамин вақтҳои кӯтоҳ (худудан 2 соат) таълиф намудааст, ки шумораи онҳо садҳо ададро ташкил медиҳад. Саҳаргоҳон то нимарӯзӣ ба таълими шогирдон, баъд аз он ба кори табобат машғул мешуд. Пас аз кори табобат ва муоинаи беморон вақти худро бо аҳли адаб мегузаронид.

Яке аз шогирдони Ибни Сино – Ҷузҷонӣ мегӯяд, ки аз ӯ дархост намудам, ки китоби ба нақша гирифтаи худ – «Шифо»-ро бинависад. Ибни Сино дар ҳол аз ман коғазу қалам талаб намуд ва чун барои ӯ коғазу қалам таҳия намудем, нахуст мавзӯҳои баррасишавандаи (мундариҷа)-и китоби мазкурро бидуни ин ки китобро назар кунад, аз ҳифз рӯи коғаз овард. Пас аз он ки мундариҷаи

китобро тамом намуд, ба шарху баррасии ҳар як аз мавзӯҳои он пардохт. Ҳар рӯз панҷоҳ варақ менавишт, ки билохира китобро таълиф намуд.

Файласуфони замони Ибни Сино барои дарки афкори файласуфони Юнон танҳо аз роҳи мутолеаи китобҳои файласуфони юнонӣ ва тарҷумаи онҳо истифода менамуданд. Зеро олими юноние миёни онҳо набуд, ки масоили фалсафии матраҳнамудаи файласуфони юнониро барояшон шарҳ диҳад. Аз баски он китобҳо печодаву душворфаҳм ва ба таври зарурӣ тарҷума нашуда буданд, аз ин рӯ, мутафаккирони форс барои мутолеаи онҳо вақти бисёре сарф намуда, ранҷ мекашиданд. Ба таври мисол, Абӯлфараҳи Бағдодӣ бист соли умро худро дар мутолеаи китоби «Мобаъд-ут-табиа»-и Арасту сипарӣ намуда, заҳмат кашидааст. Ибни Сино низ китоби мазкурро бинобар гуфтаи ҳудаш чихил маротиба хондааст: «Ман он китобро хондам, вале чизе нафаҳмидам, лочарам то чихил бор онро такрор кардам, ба ҳадде киалфоз ва ибороти он тамоман мафҳумам шуд, дар ҳоле ки аз маонӣ ва матолиби он чизе дастгирам нагардид. Аз ин рӯ, ба кулӣ маънос шудам ва пеши худ гуфтам, ки ин китоб қобили фаҳм нест ва онро ба дур андохтам, то ин ки рӯзе яке аз китобфурӯшони даврагард китобе дар фалсафа ба ман арза намуд, вале ман аз харидани он имтиноъ варзидам, зеро илми фалсафаро илме мармуз ва ғайри қобили фаҳм ангошта будам, то ин ки бар асари исрори вай онро харидам. Вадидам он китобест аз осори Абӯнаصري Форобӣ дар агрози «Мо баъд-ут-табиа». Пас онро гирифта ва ба хона баргаштам ва бошитоби бисёр ба қироати он пардохтам. Ва дар нахустин лаҳза матолиби он бар ман макшӯф ва боби ҳикмат ба рӯям гушуда шуд. Пас саҳт шодмон шудам ва фардои он рӯз ба шукронаи ин мавҳабати (хайру эҳсон)-изиеде ба фуқаро кардам» [8].

Нобиғагии Ибни Сино дар улум, махсусан дар илми тиб ғолибан аз рӯи зиракӣ, ҳушёрӣ ва зеҳни бурроӣ ӯ будааст, зеро бисёре аз илмҳои замони худ, махсусан илми тибро ба тариқи худомӯзи омӯхта буд. Дар охир ба омӯзиши тиб шуруъ намуда бошад ҳам, вале онро ба хубӣ аз худ намудааст [11, с. 100-108; 14, с. 129-136]. Ибни Сино илми тибро чунин таъриф намудааст: «Ба дурустӣ тиб илмест, ки аз он ҳолатҳои тани инсонро аз ҷиҳати солим ва носолим будани он бишносанд, то ки тандурустӣ андар ҳоли будан нигоҳ дошта шаваду андар ҳоли аз даст рафтан баргардонда» [1, с. 34]. Ҳамчунин, илми ҳайъат, риёзиёт, кимиё ва мусиқиро низ фақат аз тариқи мутолеа ва худомӯзӣ ба даст оварда буд. Устодони ӯ иборат аз Маҳмуди Массох, Исмоили Зоҳид, Абӯабдуллоҳи Нотилӣ, Абӯмансур Ҳасан ибни Нӯҳи Қамарӣ, Абӯсаҳл Исо ибни Яҳёи Масеҳии Ҷурҷонӣ ва ғ. буданд. Аммо онҳо фақат муқаддимаи илмҳоро ба ӯ таълим дода буданд, на ҳуди илмҳоро.

Ибни Сино шогирдони зеёде низ дошт, ки баъзеи онҳо ҳатто дар замони ҳуди ӯ аз зумраи файласуфони бузург ба шумор мерафтанд. Монанди Абдулҳасани Баҳманёр – писари Марзбон, Ҳаким Абӯабдуллоҳ Абдулвоҳид ибни Муҳаммади Ҷурҷонӣ, Ҳаким Абӯабдуллоҳи Маъсумӣ, Абулҳасан ибни Тоҳир ибни Зайла, Абулқосим Абдурахмон ибни Алӣ ибни Аҳмад ибни Абӯсодиқи Нишопурӣ, Абдуллоҳ Муҳаммад ибни Юсуф Шарафуддини Илоқӣ ва ғ.

Дар мавриди фаҳмиши фалсафии Ибни Сино гуфта шудааст, ки ӯ дар фалсафа ҳаргиз бо Абӯнаصري Форобӣ баробар намешавад, балки аз пайравони афкори фалсафии Форобӣ ба шумор меравад. Ҳатто китоби «Шифо»-ро бо истифода аз китоби «Ат-таълим-ус-сонӣ»-и Форобӣ таълиф намудааст. Ҳамчунин, тавассути мутолеаи китоби «Ағрозу мо баъд-ут-табиа»-и Форобӣ ба ҳикмати Юнон ва назариёти фалсафии Арасту ошноӣ пайдо намудааст. Ба

андешаи мо ин ҷойи баҳс нест, зеро ҳар як мутафаккир аз таълимоти мутафаккирони қабл аз худ истифода ва баҳрабардорӣ менамояд. Ҳамингуна «Абуали ибни Сино, Берунӣ, Ибни Туфайлӣ, Ибни Рушд ва дигарон ба эҷодиёти Форобӣ эътибори зиёде додаанд ва ўро ҳамчун устои худ шинохтаанд» [6, с. 279-285]. Аз тарафи дигар, Ибни Сино на пайрави сад дар садии Форобӣ буд ва на аз мутафаккирони Юнон табаияти кўр-кўрона менамуд, балки аз ҳар китобе матлаbero фаро мегирифт, шабоҳатан, аз ҳар чамане гуле мечид ва онро бӯй мекард. Ҳар гоҳ аз он ба машомаш бӯйи тоза мерасид, онро нигоҳ медошт, вагарна онро дур меандошт. Масъалаи мазкурро академик М. Диноршоев чунин баён намудааст: «Таъсири «Ағрози мобаъд-ут-табиа»-и Форобиро дар дарёфтани моҳият ва маънии «Мобаъд-ут-табиа»-и Арасту худи мутафаккир (Ибни Сино) дар рисолаи «Саргузашт»-аш ошкоро эътироф кардааст. Вале сарфи назар аз ҳамаи ин наметавон Ибни Синоро дар фалсафа муқаллиди софи Арасту ё Форобӣ донист» [4, с. 9]. Ё.Б. Ниёзӣ низ қайд мекунад, ки «Принсипи Ибни Сино дар таснифоти илм аз принсипи фалсафии Арасту ва Абунасри Форобӣ фарқ дорад» [9, с. 16; 10, с. 6-11].

Фалсафаи Форобӣ бо ибораҳои печида баён шудааст, дар ҳоле, ки фалсафаи Ибни Сино содаву осон ва бо ҷумласозии оммафаҳм навишта шудааст. Зеро, имтиёзи Ибни Сино дар миёни ҳамасронаш ин буд, ки кўшиш менамуд китобхояшро бо иншои равон бинависад, то ки мутолеаи онҳо барои шогирдон ва навоғозкунандагон низ осон бошад. Ба монанди китоби «Шифо», «Ишорот» ва ғайра. Дигаре аз хусусиятҳои Ибни Сино дар он аст, ки ў бар хилофи Форобӣ, ки дар аксари масоили фалсафӣ мустақиман Арастуро пайравӣ намуда, гуфтаҳои юнониҳоро мутлақан ҳуччат меҳисобид, дар ҳулосаи масоили фалсафӣ раъйи худро дошт аз афкори юнониҳо танҳо қисматҳоеро мепазируфт, ки ба фикри ў ҳамоҳангӣ доштанд. Ибни Рушди Андалусӣ гӯфтааст: «Дар китоби «Шифо» матолибе ҳаст, ки аз Арасту ба мо нарасидааст ва танҳо Ибни Сино аз миёни файласуфон бар он ақида рафта, бо усули фалсафаи Юнон муҳолифат намудааст» [8]. Ибни Сино вақте, ки дар бораи Арасту ва пайравони ў қазоват мекунад ва баъзе аз афкори онҳоро эрод мегирад, меғӯяд, ки замоне афкори юнониҳоро хилофи афкори худ дидам, лозим донистам, китобе нависам, ки дарбаргирандаи тамоми масоили илми ҳикмат (фалсафа) бошаду афкори моро низ фаро гирад ва онро барои афроде мисли худамон тақдим намоям. Зеро барои мардуми омма он чиро, ки дархўри фаҳми онҳо буд, дар китоби «Шифо» баён намудам. Ин гуфтаҳо далолат ба осонфаҳм ва қобили дарк будани китоби «Шифо» мекунанд.

Тафовути дигари Ибни Сино бо Форобӣ дар он аст, ки Форобӣ ҳикматро фақат аз тариқи китобҳои юнонӣ ба даст оварда буд, дар ҳоле ки Ибни Сино ҳам аз тариқи китобҳои юнонӣ ва ҳам аз тариқи китобҳои ҳиндӣ, эронӣ, суриёнӣ ва қибтӣ фаро гирифта буд. Чигунае ки худ дар китоби «Ҳикмат-ул-машриқия» гӯфтааст: «Маро аз ғайри тариқи юнониён улуми бисёре фаро расидааст» [3].

Доир ба ин матлаб дар китоби «Чехраҳои мондагор»-и Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин омадааст: «Ибни Сино бо эҷоди «Ал-Қонун» ва як силсила осори дигари тиббии худ зимни муқоиса ва ҷамъбасти дастовардҳои тибби ҳиндӣ, юнонӣ, арабӣ ва ниёгони халки тоҷик пойдевори табобати назарӣ ва амалиро бунёд гузошт, ки ба эътирофи муҳаққиқони машҳури ҷаҳон ҷовидона аст. Осори адабии ў ба забони тоҷикии форсӣ ва арабӣ дар пешрафти адабиёти тоҷику форс ва ташаккули забони миллии мо нақши муҳим дорад» [16, с. 234].

Хулоса, Ибни Сино мутафаккирест, ки бо истеъдоду тавоноии худ нобиғаи таърих гаштааст. Бинобар хидмати арзанда ва мавриди таҳсинаш дар ҷодаи илм мардуми имрӯзаи дунё мадҷони ӯ мебошанд. Шахсияти Ибни Сино намунаи барҷастаи иродаи қавӣ, руҳи тавонову болида ва ҷасорати нодир дар муқобили ҳама гуна мушкилиҳои зиндагӣ мебошад.

Муқарриз: Махсудов А.М. – н.и.т., дотсенти ДОТ дар ноҳияи Рашт

Адабиёт:

1. Абуалӣ ибни Сино. Қонуни тиб. Китоби I Андар умури ҳамагонии пизишкӣ [Матн] / тарҷумаи С. Шаҳобуддинов. – Душанбе, 1991. – 380 с.
2. Абӯалӣ ибни Сино. Осор. Ҷилди чаҳорум [Матн] / Абӯалӣ ибни Сино. – Душанбе: «Дониш», 2008. – 922 с.
3. Абӯалӣ Ибни Сино. Ҳикмати Машриқия. Осор. Ҷ.2. [Матн] / Абӯалӣ ибни Сино. – Душанбе, 2005. – 804 с.
4. Диноршоев, М. Ҷусторҳо дар фалсафаи Ибни Сино [Матн] / М. Диноршоев. – Душанбе: ҶДММ “Мега-прин”, 2017. – 512 с.
5. Исроилов, И.Н., Одинаев, Б.А., Фақиров, Ф.Л. Фалсафа (воситаи таълимӣ барои донишҷӯёни макотиби оӣ). – Душанбе, 2022. – 276 с.
6. Манонова, Р.А., Раҳимова, Г., Назарова, Д.В., Ёрунова, З.И. Ақидаҳои педагогии Абунасири Форобӣ [Матн] / Р.А. Манонова, Г. Раҳимова, Д.В. Назарова, З.И. Ёрунова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2024. – №8. – С. 279-285.
7. Мирзоев, Ғ. Фалсафа дар саволу ҷавоб. Қисми аввал [Матн] / Ғ. Мирзоев. – Душанбе: «Промэкспо», 2013. – 256 с.
8. Муҳаммад Рашшод. Фалсафа аз оғози таърих. (дар 7 ҷилд) Ҷилдҳои 3 ва 4, китоби дуюм (таҳияи Саидбеги Маҳмадуллоҳ ва Саидиён Исмадуллоҳ). – Душанбе: Ирфон, 2002. – 404 с.
9. Ниёзӣ, Ё.Б. Таснифоти илм дар фалсафаи машшоии шарқӣ ва таҳаввули он дар фалсафаи асримиёнагии тоҷик [Матн]: дис. ...док. илм. фал.: 09.00.03 / Ниёзӣ Ёрмаҳмад Бобо. – Душанбе, 2022. – 279 с.
10. Ниёзов, Ё.Б. Равиши таҳлилии фалсафаи Ибни Сино [Матн] / Ё.Б. Ниёзов // Аҳбори ИФСҲ ба номи А. Баҳоваддинови АМИТ. – 2014. – №3. – С. 5-11.
11. Одинаев, Б.А., Фарзонаи, Ғ. Нақши мутафаккирони форсу тоҷик дар пешрафт ва инкишофи фанҳои дақиқ [Матн] / Б.А. Одинаев, Фарзонаи Ғ. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2023. – №6/1. – С. 100-108.
12. Саидмуродов, Б.Қ., Одинаев, Б.А., Нурув, С.А. Саҳми файласуфони тоҷик дар рушди фанҳои дақиқ [Матн] / Б.Қ. Саидмуродов, Б.А. Одинаев, А.С. Нурув // Паёми Донишқадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2022. – №1 (9). – 72.
13. Саидасанов, Ю.Ш. Таҳлили муқоисавии рушди тибби Ғарб ва Шарқ дар давраи асрҳои x-xv [Матн] / Ю.Ш. Саидасанов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2024. – №9. – С. 85-88.
14. Худойдодзода, Ф.Б., Одинаев, Б.А. Роль таджикских мыслителей в формировании точных наук [Текст] / Ф.Б. Худойдодзода, Б.А. Одинаев // Инновационное развитие современной науки: теория, методология, практика: сборник статей IV Всероссийской научно-практической конференции (14 марта 2022 г.). – Петрозаводск: МЦНП «Новаянаука», 2022. – С. 129-136.

15. Худойдодзода, Ф.Б. Омӯзишу бардоштҳо аз «Рисолаи мантиқӣ»-и «Донишнома»-и Ибни Сино [Матн] / Ф.Б. Худойдодзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2024. – №8. – С. 80-86.

16. Эмомалӣ Раҳмон. Чехраҳои мондагор [Матн] / Раҳмон Э. – Душанбе: «ЭР-граф», 2016. – 364 с.

Literature:

1. Abu Ali ibn Sina. Medical law. Book I of General Medical Affairs [Text] / translated by S. Shahabuddinov. - Dushanbe, 1991. - 380 p.

2. Abu'ali ibn Sina. Artifacts. The fourth volume [Text] / Abu Ali ibn Sina. - Dushanbe: "Donish", 2008. - 922 p.

3. Abu Ali Ibn Sina. The wisdom of Mashriqiya. Artifacts. J.2. [Text] / Abu Ali ibn Sina. - Dushanbe, 2005. - 804 p.

4. Dinorshoev, M. Joustors in Ibn Sina's philosophy [Text] / M. Dinorshoev. - Dushanbe: LLC "Mega-prin", 2017. - 512 p.

5. Isroilov, I.N., Odinaev, B.A., Fakirov, F.L. Philosophy (educational tool for students of higher schools). - Dushanbe, 2022. - 276 p.

6. Manonova, R.A., Rahimova, G., Nazarova, D.V., Urunova, Z.I. Pedagogical ideas of Abu Nasr Farabi [Text] / R.A. Manonova, G. Rahimova, D.V. Nazarova, Z.I. Orunova // Message from the National University of Tajikistan. – 2024. – No. 8. - P. 279-285.

7. Mirzoev, G. Philosophy in questions and answers. The first part [Text] / G. Mirzoev. - Dushanbe: "Promexpo", 2013. - 256 p.

8. Mohammad Rashshad. Philosophy since the beginning of history. (in 7 volumes) Volumes 3 and 4, the second book (edited by Said Beg Mahmudullah and Saidian Ismatullah). - Dushanbe: Irfan, 2002. - 404 p.

9. Niazi, Y.B. The classification of science in the philosophy of Eastern masshaya and its evolution in medieval Tajik philosophy [Text]: thesis. ... doc. science date: 09.00.03 / Niazi Yormohammed Baba. - Dushanbe, 2022. - 279 p.

10. Niyazov, Y.B. Analytical approach to philosophy Ibn Sina [Text] / Y.B. Niyazov // IFSH News named after A. Bahovaddinov AMIT. – 2014. – No. 3. - P. 5-11.

11. Odinaev, B.A., Farzonai, G. The role of Persian-Tajik thinkers in the progress and development of exact sciences [Text] / B.A. Odinaev, Farzona G. // Message from the National University of Tajikistan. – 2023. – No. 6/1. - P. 100-108.

12. Saidmuradov, B.K., Odinaev, B.A., Nurov, S.A. The contribution of Tajik philosophers in the development of exact sciences [Text] / B.K. Saidmuradov, B.A. Odinaev, A.S. Nurov // Message from the Pedagogical Institute of Tajikistan in Rasht district. – 2022. – No. 1 (9). – P. 72.

13. Saidasanov, Yu.Sh. Comparative analysis of the development of Western and Eastern medicine during the x-xv centuries [Text] / Yu.Sh. Saidasanov // Message from the National University of Tajikistan. – 2024. – No. 9. - P. 85-88.

14. Khudoydodzoda, F.B., Odinaev, B.A. The Role of Tajik Thinkers in the Formation of Exact Sciences [Text] / F.B. Khudoydodzoda, B.A. Odinaev // Innovative Development of Modern Science: Theory, Methodology, Practice: Collection of Articles of the IV All-Russian Scientific and Practical Conference (March 14, 2022). - Petrozavodsk: MCNP "NovayaNauka", 2022. - P. 129-136.

15. Khudoidodzoda, F.B. Lessons and conclusions from the "Logical treatise" of Ibn Sina's "Donishnoma" [Text] / F.B. Khudoidodzoda // Message from the National University of Tajikistan. – 2024. – No. 8. - P. 80-86.

16. Emomali Rahmon. Tired faces [Text] / Rahmon E. - Dushanbe: "ER-graf", 2016. - 364 p.

ИБНИ СИНО – БЕХТАРИН МУТАФАККИР ВА НОБИҒАИ ТАЪРИХ

Ошноӣ бо ғаёолияти мутафаккирони асримиёнагии Шарқ ва омӯзиши асарҳои энсиклопедиашон нишон медиҳад, ки воқеан онҳо дорои истеъдоду ҳуши ғавқулода буда, тавассути меҳнати пурмахсули худ нобиға гаштаанд. Яке аз ин нобиғагон файласуфи барҷастаи асрҳои X-XI Абӯалӣ ибни Сино мебошад. Мақолаи мазкур аҳамияти таърихиро фалсафӣ дошта, дар он доир ба ғаёолияти илмии Ибни Сино сухан меравад. Муаллифон бо истифода аз сарчашмаҳои соҳавӣ масъалаи мазкурро мавриди баррасӣ қарор дода, истеъдоди мутафаккир баҳои баланд додаанд. Бояд қайд намуд, ки Ибни Сино бисёре аз илмҳои замони худ, махсусан, илми тибро тариқи худомӯзӣ аз худ намудааст, ки муаллифони мақола инро баёнгари зиракӣ, ҳушёрӣ ва зехни бурроӣ ӯ нишон додаанд. Гуфта мешавад, ки Ибни Сино аз устодони худ танҳо мафҳумҳои калидӣ ва мавзӯҳои феҳристии илмҳоро меомӯхт. Вале ба умқи улум мустақилона ворид шуда, мӯшикофӣ менамуд. Дар қисмати ҳулосавии мақола муаллифоншахсияти Ибни Синоро намунаи барҷастаи иродаи қавӣ, руҳи тавонову болида ва часорати нодир дар муқобили ҳама гуна мушкилиҳои зиндагӣ шуморидаанд.

Калидвожаҳо: Ибни Сино, мутафаккир, нобиға, таърих, фалсафа, Асрҳои Миёна, ғаҳмиши фалсафӣ, масоили фалсафӣ, афкори файласуфони Юнон, табиби ҳозик, усули психологӣ.

ИБН СИНА – ЛУЧШИЙ МЫСЛИТЕЛЬ И ГЕНИЙ ИСТОРИИ

Знакомство с деятельностью средневековых мыслителей Востока и изучение их энциклопедических трудов показывает, что они действительно обладали необыкновенным талантом и умом и стали гениями благодаря своему плодотворному труду. Одним из таких гениев является выдающийся философ X-XI веков Абу Али ибн Сина. Данная статья имеет историко-философское значение, в ней говорится о научной деятельности Ибн Сины. Авторы обсудили этот вопрос с использованием отраслевых источников и высоко оценили талант мыслителя. Следует отметить, что многие науки своего времени, особенно медицину, Ибн Сина овладел путем самостоятельного изучения, что авторы статьи показали, как выражение его сообразительности, настороженности и острого ума. Говорят, что Ибн Сина узнал ключевые понятия и предметы списка наук только от своих учителей. Однако он вошел в глубины науки самостоятельно и, казалось, боролся. В заключительной части статьи авторы рассматривают личность Ибн Сины как выдающийся пример сильной воли, сильного и гордого духа и редкого мужества перед лицом всевозможных жизненных трудностей.

Ключевые слова: Ибн Сина, мыслитель, гений, история, философия, Средние Века, философское понимание, философские вопросы, мнения, греческих философов, опытный врач, психологический метод.

AVICENNA – THE BEST THINKER AND DENIUS OF HISTORY

Acquaintance with the activities of medieval thinkers of the East and study of their encyclopedic works shows that they actually have extraordinary talent and intelligence and became geniuses through their productive work. One of these geniuses is the outstanding philosopher of the X-XI centuries, Abu Ali ibn Sina. This

article has a historical and philosophical significance, it talks about Ibn Sina's scientific activity. The authors discussed this issue using industry sources and highly appreciated the talent of the thinker. It should be noted that Ibn Sina mastered many of the sciences of his time, especially medicine, through self-study, which the authors of the article have shown as an expression of his cleverness, alertness and sharp mind. It is said that Ibn Sina only learned the key concepts and subjects of the list of sciences from his teachers. However, he entered the depths of science independently, and he seemed to be struggling. In the concluding part of the article, the authors consider Ibn Sina's personality as an outstanding example of strong will, strong and proud spirit and rare courage in the face of all kinds of difficulties in life.

Key words: Avicenna, thinker, genius, history, philosophy, Middle Ages, philosophical understanding, philosophical issues, the opinions of Greek philosophers, a good doctor, psychological method.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Одинаев Баҳодур Абдучаборович** – Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, номзади илмҳои фалсафа, муаллими калони кафедраи фанҳои ҷомеашиносӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Гарм, к. Э. Муҳиддинов-63. Телефон: (+992) 988328388. E-mail: bakhodur.odinayev.87a@mail.ru

Пирматова Гулҷехра Холмахмадовна – Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, ассистенти кафедраи фанҳои ҷомеашиносӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, н. Рашт, кӯчаи Э. Муҳиддинов-63. Телефон: (+992) 00559283.

Сведение об авторах: **Одинаев Баҳодур Абдуджаборович** – Таджикский педагогический института в Раштском районе, кандидат философских наук, старший преподаватель кафедры социальные науки. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Муҳиддинов-63. Телефон: (+992) 988328388. E-mail: bakhodur.odinayev.87a@mail.ru

Пирматова Гулҷехра Холмахмадовна – Таджикский педагогический института в Раштском районе, ассистент кафедры социологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, р. Рашт, г. Гарм, ул. Э. Муҳиддинов-63. Телефон: (+992) 00559283.

Information about the authors: **Odinaev Bahodur Abdujaborovich** – Tajik pedagogical institute in the Rasht region, candidate of philosophical sciences, senior lecturer of the department of social sciences. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Mukhiddinov-63. Phone: (+992) 988328388. E-mail: bakhodur.odinayev.87a@mail.ru

Pirmatova Gulchehra Kholmahmadovna – Tajik pedagogical institute in Rasht district, assistant of the sociology department. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Rasht district, Garm, st. E. Mukhiddinov-63. Phone: (+992) 00559283.

ТДУ: 93/94

РОҲБАРОНИ (МИНГБОШИҲО) ВОЛОСТИ РОШОРВ (ОХИРИ АСРИ XIX ВА АВВАЛИ АСРИ XX)

Акназаров Ҳ.М.

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Мудохилаи Британияи Кабир ва Россияи подшоҳӣ ба сарзамини Помир дар таърих бо номҳои “Бозии бузург”, “Масъалаи Помир ва ҳалли он” маълум аст. Россияи подшоҳӣ пеш аз забткориҳояш олимону сайёҳон ва ҷосусони ҳарбии худро барои таҳқиқот ба Осиёи Миёна сафарбар намуд. Ин вазъро Британияи Кабир хатари ҷиддӣ барои ҳуҷуми русҳо ба Ҳиндустон дониста, маҷбур шуд соли 1855 бо Афғонистон шартномаи дӯстӣ бандад, то ки муқобили Россияи подшоҳӣ ва форсҳо якҷоя муборизаҳои сиёсӣ баранд. Аз ин рӯ, сайёҳон ва ҷосусони сиёсӣ ҳарбии Англия низ барои омӯхтани таърих, этнография, вазъи сиёсӣ ва табиати мулкҳои Помир пешсаф гардиданд. Британияи Кабир меҳост, тавассути Афғонистон ба Осиёи Миёна дарояд, вале Империяи Россия дар навбати худ дар солҳои 1864-1888 дар натиҷаи ҳуҷумҳои муваффақонаи худ, тақрибан ҳамаи ҳудудҳои Осиёи Миёнаро ба ҷуз Помир, зери тобеъияти худ гирифта буд [16, с. 86]. Академик Б. Ғафуров дар китоби безаволаш “Тоҷикон” чунин шарҳ додааст: “...муваққатан аз иқдоми амалии мустаҳкам кардани мавқеи худ дар Помир даст кашидани ҳукумати Петербург оқибатҳои ғайриҷашмдошт овард. Амири Афғонистон Абдурахмонхон бо таҳрики империяи Британия, ки пас аз ҷанги солҳои 1878-1880 бо Афғонистон “ҳомии” сиёсати хориҷии ин давлат гардида буд, дар соли 1883 ба мулкҳои Помири Ғарбӣ лашкар кашида, Вахон, Шугнон ва Рӯшонро ишғол кард ва дар ин ҷойҳо низомии бераҳмонаи қатли омиро ҷорӣ намуд” [3, с. 183]. Тибқи шаҳодати подполковники артиши Россия Б.Л.Громбчевский: “...Куштор ҳар рӯз давом меёфт, деҳахоро месӯзониданд; занон ва духтарони зеборо ба амири Афғонистон равон мекарданд, қисмеро барои лашкарони афғон ба канизӣ медоданд; дар Шугнон 600 нафар писаронро аз 7-сола то 17 сола асир гирифтанд...” [19, с.4] Афғонҳои инсонкӯш ва ваҳшӣ ҳатто чашми баъзе мардонро кӯр карда, худро “мусулмони комил” ва аҳолии забткардашонро “кофир” меғуфтанд. Сокинони Помири Ғарбӣ ба муқобили истисморгарони худ се бор: солҳои 1885, 1887 ва 1888 озодихона шӯриш бардоштанд. Аммо шӯриши онҳо дар хун ғарқ шуд.

12 июли соли 1891 полковник И.Е. Ионов аз вилояти Фарғонаи генерал губернатори Туркистон ба Помир расид ва ҷосусони Англия ва Хитойро аз сарҳадҳои Россия пеш кард. Бо омадани Ионов ба Помир аҳолии Помири Шарқӣ аз зулмҳо халос шуданд, вале сокинони Помири ғарбӣ бошад, ҳанӯз аз тарафи афғонҳо дар азоб буданд. Деҳаҳои болооби Бартанг (Рошорв) низ, ки ба Помири Шарқӣ наздикӣ дошт, аз ин укубатҳо халос шуд. Деҳаҳои болооби Бартанги Рӯшонро Рошорв ном мебаранд ва дар илми забоншиносӣ низ шеваи гуфтугӯи онҳоро лаҳҷаи рошорвӣ (яке аз лаҳҷаҳои рӯшонӣ) ёд мекунанд. Муаллифони баъзе аз маводҳои илмӣ бар он назаранд, ки Бартанг дар ин давра то забти афғонҳо ва Россияи подшоҳӣ ба ҳокими қалъаи Вомари бекигарии Рӯшон тобеъ будаст [15, с. 32]. Барои ҳамин, таърихи то инқилобии водии Бартанги Рӯшон (болооби Бартанг) ба таърихи ондавраи Шугнону Вахон дар як шакл буд. Ҳамон ҳодисаҳои таърихӣ, ки мардуми Шугнон ва Вахон аз сар

мегузарониданд, айнан ҳамон вазъиятро мардуми Бартанги Рӯшон низ бо баъзе тафовутҳо аз сар мегузаронданд. Қатлу куштори ваҳшиёна, асиргирии афғонҳо, албатта ба деҳаҳои болооби Бартанг- Рошорв низ таъсири худро расонид. Мардуми ин минтақаи дурдаст низ ба тақдири мардуми Рӯшону Шугнон ҳамроҳ буданд. Андоз чамъкунандагон аз ҳар як ҳавлӣ ҳайвон, равған, ғалла ва аз сокинони Бартанг солона ба миқдори муайян ба хазинаи хон тилло чамъ мекарданд. Ба ғайр аз ин навқорони хон ва мир барои худ низ аз мардум андозро чамъоварӣ намуданд, ки ин ҳам аз тарафи он хони золим рухсатӣ буд [15, с. 33].

То ҳоло ҳам кӯҳансолони болооби Бартанг аз рӯи шунидаашон аз насл ба насл ҳодисаҳои мудҳиши давраи зулми афғонро аз ёд набаровардаанд. Онҳо нақл мекунанд, ки агар аҳолии Рӯшони поён ва Шугнону Вахон аз тарафи афғонҳо зерӣ асорату куштор қарор дошта буданд, аҳолии Бартанги боло (Рӯшони боло) бошанд, аз се тараф ба зулму бедодгарӣҳо дучор буданд. Аз як тараф ҷабру зулми афғонҳо, аз ҷониби дигар ҳуҷуми тохтутозҳои кӯчманчиёни қирғиз ва боз ғоратгарӣҳои манғитӣҳо тавассути дараи Язгулом аҳолии мардуми Бартангро хеле бадтар мекард. Маҳз ҳамин давраро бо лаҳҷаи бартангӣ давраи “врихът-врихът” (*тарҷумаи таҳтуллафзиаш- икаст-шикаст*) ном мебаранд.

Ҷабру ситами кӯчманчиёни он вақтаи Помири Шарқӣ ҳам дар ин минтақа хеле зиёд ба назар расидааст. Гарчанде мардум барои ғимояташон дар қалъаҳо ва тӯпхонаҳои деҳаҳои худ паноҳ бурда бошанд ҳам, вале боз баъзе вақтҳо зерӣ шиканҷаву асирӣ мемонданд. Ин қалъаҳо дар деҳаҳои Рошорв, Нисур, Савноб, Пасор, собиқ деҳаи Сарез ва тӯпхонаҳои Рухч, Барчидиф, Япшорв далеле аз ин ҳодисаҳои ғоҷиавӣ ҳастанд.

Бо вучуди нобаробарии қувва, аҳолии Помир чандин маротиба барои нигоҳ доштани мустақилият муқобили афғонҳо ба мубориза бархоста, аз Ҳукумати подшоҳии Россия дасти имдод талаб мекарданд. Дар ин бора академик, Бобочон Ғафуров ингуна қайд мекунад: “Аз мулкҳои Помири Ғарбӣ ба Туркистон чанд ҳайати намояндагии тоҷикон омада, ба ҳукуматдорони рус ҳуҷҷатҳои имзокардаи аҳолии ин маҳалро супурданд, ки дар онҳо ба тобеияти Россия қабул кардани Вахон ва Шугнону Рӯшон хоҳиш карда мешуд. (Ин қабил ҳуҷҷатҳо дар захираҳои архиви генерал-губернатории Туркистон кам нестанд)...” [3, с. 184].

Оқсақолҳои деҳаҳои Бартанги боло низ - (Мирсултон-оқсақоли Тошқурғон, (шояд Қарақурған- Рухч бошад)), Мир Назарбек (қозии Рошорв), халифа Бандалӣ (оқсақоли Нисур), Мирдавлат ё (мир Азизбек) (оқсақоли Сарез), Мир Қўқанӣ (оқсақоли Тошқурған-Савноб) яке аз аввалинҳо шуда дар қатори дигар намояндагони Рӯшону Шугнон ва Вахон барои наҷот ёфтани аз зулму бераҳмиҳои афғонон ба намояндагони рус нома навиштаанд. Дурустараш номаро ба ҳайати экспедитсияи аввалини русҳо, ки ба тарафи шимоли Қошғар ҳаракат мекарданд, бурда расонидаанд [13, с. 17].

Дар ҳисоботҳои Бронислава Громбчевский омадааст, ки аҳолии собиқ деҳаи Сарез аз наздик будани экспедитсияи русҳо бохабар шуда, онҳоро бо як муҳаббат пешвоз мегирифтанд. Сарезӣҳо худро тобеи Россияи подшоҳӣ эълон карда, афғонҳоро бад медиданд. Б. Громбчевский аз онҳо мепурсад, ки афғонҳоро барои андози зиёд чамъ карданишон бад мебинед? Оқсақоли Сарез гуфтааст, ки аз мардуми қашоқи мо онҳо қариб чизеро намегиранд, вале мо онҳоро чашми дидан надорем. Сарезӣҳо гуфтаанд, ки гурезагони Шугнон аз

зулми афғонҳо ба Сарез паноҳ бурдаанд ва аз онҳо танҳо 300 баргаштанд [6, с. 146].

Дар бораи шахсияти Язгуломӣ валади Мастибек дар натиҷаи таҳқиқотҳои сахроӣ аз аберааш Нуриддинов Язгулом муаллифи сатрҳо маълумот гирифт. Язгуломӣ валади Мастибек, сокини деҳаи Рошорв буда, барои Ҳимояи мардуми Рӯшон ва Бартанг аз худсариҳои аҷнабиён хизмати беандоза анҷом додааст. Ҳатто ба ҷавоби номаҳои хеш ва ҳамдиёронаш интизор нашуда, роҳи Фарғонаи генерал-губернатори Туркистонро пеш мегирад. Ў аз ҳамроҳ шудани Фарғона ба Россияи подшоҳӣ огоҳ шуда, ба он ҷо раҳсипор мегардад. Баъди як моҳ ба Фарғона расида, вазъияти бади мардумро ба воситаи тарҷумон ба намоёндагони рус мефаҳмонад. Баъдтар соли 1891 дар мавриди ба Помири Шарқӣ омадани отряди русҳо бо сарвариин полковник И.Е.Ионов ўро ҳамроҳӣ кардааст. Маҳз И.Е.Ионов ба Язгуломӣ иҷозат медиҳад, ки деҳаҳои болооби Бартанг бо номи волости Рошорв низ ба отряди русии Помири Шарқӣ илова карда шуда, худӣ Язгуломӣ сардори волост интихоб мегардад. Қароргоҳи онро дар деҳаи Кӯхдара бо посбонҳо таъсис доданд. Соли 1893 полковник И.Е.Ионов ҷиҳати ёрӣ додан ба штаб-капитан Вановский зидди афғонҳо дар деҳаи Емси Рӯшон тавассути дараи Бартанг меояд. Дар чунин сафарҳо дар роҳҳои душворгузар мингбошии волости Рошорв ҳамеша кӯмакрасони отряди русҳо буд. Дар ин бора худӣ полковник И.Е.Ионов дар ҳисоботҳояш чунин менависад: "...Язгуломиро дар деҳаи Тош-қурғон (Савноб-А.Х.), ки аз поёноби Бартанг аз посбонии штаби капитан Ванновский баргашта омад, вохӯрдём... Дар тамоми қорҳои мо сардори волости Орошор - Язгуломии тоҷик бо масъулияти баланд ёрӣ расонид. Худуди идоракунии ӯ ба Туркистони Русия дохил мешуд. Номбурда бо забони туркӣ ба таври комил ҳарф мезанад ва дар байни ҳамватанони худ, ки ўро барои иҷрои вазифаи мингбошии волост интихоб кардаанд, эҳтироми зиёд дорад." [8, с. 10].

Капитан С.П.Ванновский дар ҳисоботаш менависад, ки "...дар дараи Кок-чар бо сардори волости Орошор Язгулом вохӯрдём, ки ба Шадчон (Мурғоб) сафар мекард. Ў аз сафари ман ба Рӯшон ҷизе наметонист. Аз ӯ маълумот гирифтам, ки дар қалъаи Вомар худӣ Ибодуллоҳон бо қорвони саднафараи аскарони доимии Афғонистон, ки барои ҷамъовариин хироч бо ӯ омада буданд..." [5, с. 6].

Бо вучуди зерӣ тобеъати отряди Помири Шарқӣ қарор доштани волости Рошорв таҳдидҳои афғонҳо ин ҷо низ ба назар мерасид. Ин вазъиятро худӣ капитан С.П.Ванновский мушоҳида намудааст. "... Дар деҳаи Тош-Қурғон (Савноб-А.Х.) панҷ тоҷикро ёфтам, ки аз ҷониби оқсақол дастгир шуда буданд. Онҳо аз Бартанги поён омада буданд, то сокинони волости Язгуломро (Рошорвро-А.Х.) ба шаҳрвандии афғон баргардонанд ва ба назди Ибодуллоҳон бираванд... Вале ба ман баръакс гуфтанд, ки ба назди хешу табор омада, мехоҳанд, аз афғонҳо ҷудо шуда, хоҳиш доранд, тамоми аҳолии Рӯшон ба табайиати Русия қабул карда шаванд... Ман дидам, ки ба ҳаби онҳо эҳтиёҷ надорад, онҳоро раҳо кардам ва иҷоза додам, ки маро ҳамроҳӣ кунанд..." [5, с. 8].

Созишномаи марзии Россияи подшоҳӣ ва Британияи кабир пас аз мукотибаи иловагии дипломатӣ ба муовизаи нотаҳои байни сафири рус дар Лондон ва вазири қорҳои хориҷии Британия 27- феввали (11-март) соли 1894 ба расмӣ таромад. Баҳори соли 1895 комиссияи мухталифи англису рус сарҳади охири қитъаи сарзамини Осиёи Миёнаро ба таври аниқ муайян намуд [3, с. 185]. Ба қавли олимони рус И.И.Зарубин ҳукумати подшоҳии Россия барои

хубтар идора кардани минтақа, округи Помирро ба 4 ноҳияҳо ҷудо намуд: ноҳияи пости шарқӣ- иборат аз волостҳои Помир ва Рошорв, ноҳияи Хоруғ- иборат аз волостҳои Шугнону Рӯшон, ноҳияи Лангар- иборат аз волостҳои Вахон ва Ишкошим [7, с. 55]. Ба ғайр аз волостҳои Рошорв (точикнишин-Бартанги боло) ва Помир (қирғизнишин- Мурғоб), ноҳияҳои боқимонда то соли 1904 ба ихтиёри амири Бухоро дода шудаанд. Дар тобеи Аморати Бухоро мондани мулкҳои Помири Ғарбӣ аҳолии аҳолиро бадтар мекард. Андозҳои зиёд, худсарӣ, ғуломфурушӣ, бадбинӣ ва низоъҳои мазҳабӣ дар авҷи аъло расид [4, с. 97].

Баъди ба имзо расидани созишномаи марзии байни Россия ва Англия оид ба тақсимои марзҳои Афғонистону Помир ва таъсиси расмӣи волости Рошорв дар ҳаёти отряди Помири Шарқӣ, Язгуломӣ валади Мاستибек расман мингбошии волости Рошорв таъин мешавад. 20-июни соли 1894 қароргоҳи волости Рошорв аз Кӯҳдара ба Рошорв кӯчонида шуда, муваққатан бо 16 нафар аскарони пиёдагард аз ҳисоби захираи ҳарбии отряди Помири Шарқӣ таъмин карда шуд [12, с. 41].

Мингбошиҳо ёрдамчиҳои наздики афсарони отряди Помир ба шумор мерафтанд. Мингбошиҳо дар навбати худ ақсақолон, арбобҳо ва қозихоро дар тобеият нигоҳ медоштанд. Оқсақолҳо бошанд, дар ҳар як деҳа аз тарафи мингбошии волост ҳар сол интиҳоб мешуданд ва дар доираи деҳа баъзе ӯҳдадорӣҳо доштанд, ба монанди сабти навтавлидшудагон, ғавтидагон, хонадоршавӣ, ҷамъкунии хироч аз ҳосилоти мардум барои хони Рӯшон.

Мингбошӣ (туркӣ), ин унвони ҳарбию маъмурӣ, ки дар Осиёи Миёна (дар баъзе хонигарӣҳо) ва дар Эрону Хуросон ба сардори ҳазор савораи ҳарбӣ итлоқ мешуд, яъне мири ҳазор. Дар асл ҳам дар ҳудуди волости Рошорв ҳазор нафар зиндагӣ мекарданд ва минтақае, ки Язгуломӣ мири он таъин гардид, бодтар аз деҳаи Шучанд то деҳаи Сарезро дар бар мегирифт. Мувофиқи баъзе аз маълумотҳои мингбошӣ Язгуломӣ ба ин вазифа аз соли 1891 таъин мегардад. Баъд аз ҳамроҳшавии Помир (волости Рошорв) ба Фарғонаи генерал-губернатори Туркистон, ҳуҷумҳои зулмовари гирду атроф ба ин минтақа қатъ гардид, зеро медонистанд, ки волости Рошорв алақай ба ҳукумати русҳо тааллуқ дорад. То соли 1918 волости Бартанг (Рошорв) дар ҳаёти ноҳияи Помири вилояти Фарғона, уезди Туркистон буд. Аз рӯи нақли аберааш дар таъсисёбии волости Рошорв хизмати бобояш Язгуломӣ хело ҳам калон аст. Агар талошҳои ӯ намебуданд, болооби Бартанг низ ба волости Рӯшони Помири Ғарбӣ дохил шуда, тобеи Аморати Бухоро ва дучори таъкибот ва ранҷҳои нав мегардид.

Вале бо талошҳои бепоёни ӯ зидди ваҳшонияти афғону манғит, мардуми болоби Бартанг аз зулму ноадолатӣҳои аҷнабиён халос шуданд. Саҳми мингбошӣ Язгуломӣ дар рафъи низоъҳои дохилӣ, ҷимояи аҳолии деҳаҳои Бартанг аз зулму истисмори афғону манғит калон аст. Сабзқадам Каримов дар мақолааш “Вазъи Рӯшон ва ақсақол Розик (охири ари XIX ва аввали асри XX)” таъя ба ривояти сокини деҳаи Вомар Қодирхон Хусейнзода (1830-1950, 120-сола) навиштааст, ки “Рӯзе аз шаҳри Тошканд як нафар рус бо ҳамроҳии Амоншоҳи Ғундӣ, Саидмаъсуми Шугнонӣ ва Язгуломӣ ном мард аз волости Орошор бо роҳи Бартанг ба Рӯшон сафар мекунанд. Вақте, ки онҳо ба деҳаи Емс мерасанд, арбоби Емс таъҷилан ба Қалъаи Вомар рафта, афғонҳоро аз омадани онҳо хабардор мекунад. Сипоҳиёни афғон ба воситаи мавзеи Тирс ба дарбонгоҳи Емс расида, аз он ҷо ба тарафи русҳо тирпарронӣ мекунанд. Русҳо низ, дар ҷавоби онҳо тирандозиро сар мекунанд. Афғонҳо ба ҳуҷуми русҳо тоб

наоварда, ба Қалъаи Вомар ақибнишинӣ мекунад. Сарлашқари афғонҳо дар овринги болои мавзеи Тирс ба дарёи Бартанг меғалтад ва ҳалок мешавад. Боқимондаи афғонҳо аз тарси русҳо саросемавор ба киштиҳои худсохт ва сал нишаста, барои ҷон ба саломат бурдан аз Вомар ба он тарафи соҳили дарёи Панҷ мегурезанд... Фиристодагони Россияи подшоҳӣ дар Шугнон ва Қалъаи Вомар мустақар шуда, тартиботи нави худро ҷорӣ карданд. Ба низомиёни рус Язгуломӣ аз вулусволии Орошор, Амоншо ва Саидмаъсум аз Шугнон ёрдамчӣ буданд.” [10, с. 4].

Қаламраве, ки Язгуломӣ онро идора мекард, дар солҳои 90-уми асри XIX ва ибтидои қарни XX амсоли як ҷазираи наҷот буд, ки фирориёни деҳоти Рӯшони поён Шугнон аз ғаври афғону манғит дар он ҷо паноҳ мебурданд. Ба волости Рошорв дасти аҷнабиён кӯтоҳӣ мекард ва ин минтақа акнун аз ин хавфҳо дар эмин буд.

Сардори отряди Помир капитан В.Н. Зайцев дар ҳисоботҳои худ қайд кардааст, ки 18-уми октябри соли 1893 аз зулми афғонҳо 50-хонавода ба Рошорв паноҳ бурдаанд. Баҳори соли 1894 40-хонавода аз онҳо барои кишту кори заминҳояшон боз ба деҳаҳои худ баргаштанд [12, с. 162].

Ҳатто ҳуди ҳокими Шугнон - Юсуфалихон тавассути Бартанг, барои макони беҳавф буданаш нияти гурехтанро дар дил парваридааст. Рӯ меорем ба китоби “Таърихи Бадахшон”: “...ва шаҳи Шугнон дид, ки қор аз даст рафта, ҳамроҳи ақсақолони худ маслиҳат монда, ки вақт гузашта, лозим ҷунон аст, ки кӯчро пеш аз воқеа ба роҳи Бартанг ба роҳ андохта, равон кунем. Ҳар вақт, ки кӯч ба Рошорф расид, моён ҳам ба роҳи Ғунд баромада тарафи Помир ки расидем, аз хавфу хатар фориғбол шуда, ягон одамро бифармоем кӯчро аз Рошорф кӯчонда дар манзили Қаракул бо ҳам пайваست шуда, ба Уш мебароем. Чанд вақт дар он ҷо дам гирифта, баъд ба давлатхонаи рус рафта, илтимос мекунем. Ба кӯмаки давлати қабир рус боз хонаи падарро гирифта, тасарруф шавем” [11, с. 85].

Чи тавре маълум гашт, ҳатто охири шаҳи Шугнон Юсуфалихон аз зулму бераҳмиҳои хонҳои Бадахшону Файзободи Афғонистон гурехтани буд. Тибқи нақшааш аҳли хонавода ва чизу чораи заруриро ба Бартанг (Рошорв) роҳӣ мекунад, вале аз сирри ӯ сардори Файзобод Абдуллоҳҷон огоҳ шуда, ӯро бо найранг пеши худ даъват мекунад, ва аз номи ӯ ба хонаводааш номаҳои дуруғин навишта, ба Рошорв равон мекунад. “...алқисса, ба хати шашум аз Рошорфи Бартанг ашғоли шаҳ пас гашта, ба Шугнон ба Барпанҷа расиданд...” [11, с. 89]. Чунин ҳодисахоро дар тадқиқотҳои олимони дигар низ дидан мумкин аст: “...Водии Хуф низ дар қатори минтақаҳои забткардаи афғонҳо буд. Дар ин ҷо ҳам қатлу қуштор анҷом дода шудааст ва аҳоли бо баъзе ҷизҳои худ ба кӯҳҳо мегурехтанд. Қисме аз сокинони Хуф муваққатан ба деҳаи Риди водии Бартанг кӯч басанд.” [1, с. 23]. М.С. Андреев идома медиҳад, ки мардуми Хуф аз зулми афғон ашӯҳои қимматбаҳо ва ҳатто китобҳои дастнависи худро гирифта, ба водии Бартанг бурданд. Баъзе аз он китобҳо хеле қадима буданд, на ҳама ҳуруфи онҳоро хонда метавонист [1, с. 23]. Албатта, Бартанг барои роҳҳои душворгузар доштани, нисбат ба мавзеҳои назди дарёи Панҷ беҳатар буд. Шояд ҳамин ҳам сабаб шуда бошад, ки онро аввалан на ба волости Рӯшони Помири Ғарбӣ, балки ба округи Помири Шарқӣ дохил намуданд. Зеро роҳҳо байни болооби Бартанг ва Помири Шарқӣ душворгузар, ба қавле бо “оврингҳо” набуданд.

Кӯҳансолон нақл мекунад, ки аз рӯи шунидаҳои онҳо агар ягон сайёҳ ё намояндаи рус дохили ин волост мегардид, ҳатман мингбоширо суроғ мекард.

Яке аз олимони рус Б.В.Станкевича дар ҳисоботаш қайд мекунад, ки соли 1892 бо талошҳои Язгуломии рӯшонӣ ва кӯмаки Ионов аввалан, Бартанги боло бе ягон ҳуҷҷати расмӣ ва бе муомилаи дипломатӣ тобеи ҳукумати рус эълон карда шуд. Язгуломӣ роҳбарии волости Рошорвро ба ӯҳда гирифт. Баъдтар ӯ штабс-капитан С. П. Ванновский ба гурӯҳи казакҳояш роҳбаладӣ намуда, аз Қаракӯл ба воситаи водии Бартанг ба Қалаи Вомар меорад [18, с. 14].

Тибқи ёддоштҳои калонсолони ноҳияи Рӯшон дар исёни оқсақол Розик ба муқобили ҳокимони маҳаллии Қалъаи Вомар, Язгуломӣ низ ширкат доштааст. Суруде ба забони рӯшонӣ эҷодшуда, ки хушбахтона, бо баракати ҳофизони мардумӣ аз насл ба насл зинда мондааст, “Шукри саломатам маш, Ғаласъ бадавлатам маш” ном дошта, инъикоси як воқеаи таърихӣ, яъне исёни Оқсақол Розик бо иштироки Язгуломӣ зидди афғонҳо мебошад. Дар он исми ашхоси зиёде зикр мешавад, ки бешубҳа, дар чараёни балвои камбағалони Рӯшон саҳм гузоштанд [10, с. 3]. Дар ҷое, ки дар суруди мазкур номи мингбошӣ Язгуломӣ валади Мاستибек ёд шудааст, чунин байтҳо:

Язгуломӣ шери нар,
Бартанг мардум ти сафдар,
Афғонистон кинам дъар,
Шукр саломатам маш,
Ғаласъ бадавлатам маш.

Матни сурудро бори аввали соли 1936 профессор И.И. Зарубин аз забони бошандагони Бартанг навиштааст. Онро ҳофизони рӯшонӣ Ватаншо Мирҳасанов, Мусаввар Минаков, Раҷаббек Одилов ва дигар ҳофизони Рӯшон замзама мекарданд [10, с. 3]. Ин матн бори дигар нишон медиҳад, ки номбурда, пеш аз мингбошӣ таъин шуданаш, дар ошӯбҳои зидди худсарихои ҳокимони маҳаллӣ ва афғонҳо иштироки ғаёб доштааст.

Мингбошӣ Язгуломӣ байни солҳои 1896-1897 бар асари захри дар таъомаш андохтаи яке аз гумоштагони манғит, дар синни 30-35 солагӣ ҳалок мешавад. То ҳол оромгоҳи ин марди кордон ва ботачриба дар деҳаи Рошорв побарҷост. Тибқи маълумотҳои шифоҳии мардуми Рошорв баъд аз ғавташ дар соли 1897 бародараш Саркорӣ валади Мастибек мингбошии волости номбурда таъин мегардад. Ӯ низ барои аз тобеи Бухоро озод намудани тоҷикони назди соҳили Панҷ кӯшишҳои зиёд ба харҷ додааст. Маҳз ӯ хангоми маросими ба тахтнишинии подшоҳи рус Николай II дар охири асри XIX иштирок карда буд. Дар ин бора майёри англис Ролф Гоболлд, ки соли 1899 меҳмони чандрӯзаи мингбошӣ Саркорӣ будааст, аз забони худӣ ӯ шунида чунин навиштааст: “Мингбошии деҳаи Рошорв Саркор ба ман маълумоти ҷолиб дод. Ӯ ба ман хабар дод, ки то замони ишғоли мулкҳои Помир аз тарафи Россия чанд насли хонаводаи гузаштаи ӯ сардори водии Бартанг махсуб мешуд. Ҳам аз ҷониби хонҳои тоҷик ва баъдан аз ҷониби афғонҳо ба онҳо иҷозат дода шудааст, ки аз тамоми аҳолии Бартанг (деҳаҳои байни Тошқурған (Савноб-А.Ҳ.) ва Қалъаи Вомар) хироч ситонанд. Ин воқеиятро баъдан комендантҳои рус низ тасдиқ кард... Бо сабаби зулми бисёр ва тамаъҷӯии амалдорони амир, тоҷикони Рӯшон ва Шўғнон аз русҳо даъват карданд, ки ин водихоро зеро ҳимояи худ бигиранд. Саркор ва падараш аз ҷумлаи сардорони кӯчаке буданд, ки ба Марғелон сафар карданд, то ин масъаларо бо губернатор ҳал намоянд... Русҳо, албатта аз ҳақ зиёд хоҳиш доштанд, аз Помир (пости Мурғоб-Ҳ.А.) то сарҳади Панҷ мулкҳои худро васеъ кунанд ва бо кӯмаки тоҷикон лавозимотҳои онҳо тавассути роҳҳои душвортарини Бартанг гузаронида шуданд. Баъди ҷанг дар Имс афғонҳо маҷбур шуданд, муваққатан дарёи Панҷро убур намоянд. Тоҷикон тасдиқ

мекунад, ки бе кӯмаки онҳо русҳо ҳаргиз наметавонианд ба ин водихо бирасанд ва ишғол кунанд.” [21, с. 159].

Аз рӯи ёддоштҳои майёри англис фаҳмида мешавад, ки барои ёрие, ки мингбошӣ ба русҳо доданд, Саркор ва падараш аз подшоҳ як қатор “орденҳои русӣ” гирифтанд ва “ҳукуқи қадимии худро дар Бартанг тасдиқ карданд” [21, с. 160]. Вале ҷаҳор сол баъд Саркорӣ ва падараш ба Мурғоб даъват карда мешаванд, дар он ҷо комендантҳои рус алайҳи онҳо дар “ирсоли маълумот дар бораи ҳаракатҳои Русия ба мақомоти ҳукумати Бритониё дар Читрал ё Гилгит” айбдор карда, ҳаёс мекунад. Пас аз ҷанд моҳ фармон омад, ки мингбошӣ бояд озод карда шавад ва ўро ҳамроҳ бо дигар сардорони кӯчаки тоҷикон ба Петербург барои ширкат дар маросими тоҷгузории подшоҳ ба сифати меҳмони гиромӣ фиристоданд. Дар он ҷо ҳам ба ў мукофот медиҳанд.

Майёри англис илова мекунад, ки дар Петербург мингбошӣ аз подшоҳ “баргардонидани моликияти пештараи мусодиракардааш дар Рӯшон”-ро талаб карда буд. Вале ба ў яке аз вазирон хабар додаст, ки ин кор ғайриимкон аст, зеро Рӯшон ба дасти амири Бухоро дода шудааст. Аммо ба мингбошӣ иҷозат дода шуд, ки деҳаи Рошорро нигоҳ дорад. Вақте ки русҳо Рӯшон, Шугнон ва Вахонро ба дасти Бухоро доданд, ба шарте буд, ки барои се сол андоз ситонида нашавад. Аз ин давра ҳоло дувуним сол сипарӣ шуд ва маълум нест, ки дар охири соли сеюм ҷӣ тағйирот ворид карда мешавад. Ба мингбошии Рошорв ва дигар сардорони кӯчак хабар доданд, ки агар амир муомилаи худро иҷро накунад, молу мулки онҳо ба онҳо баргардонида мешавад.

Дар ёддоштҳои ин афсари англис нуктаи аҷоибро илова мекунад, ки мингбошӣ Саркор “новобаста аз наздик будан бо русҳо боз меҳонад бо ҳар роҳе, ки набошад ба мо кӯмак расонад” [21, с. 160].

Дар бораи мингбошӣ Саркорӣ соли 1900 олими рус Б.В. Станкевича ҳам маълумот медиҳад. Ў менависад, ки “роҳбари волости Рӯшони боло Саркор ҳам дар отряди Помири Шарқӣ (Мурғоб) барои кадом қори давлатӣ омадааст. Чехраи зебо ва қад бабанди ў ба мардуми қалъаҳои монандӣ дорад. Аз назари аввал байни ў ва қалъаҳои фарқият пайдо карда мумкин аст. Ҳатто ба шаҳри Москва ҳам ба ҳайси меҳмони фахрӣ сафар кардааст. Мо зарур донистем, ки моро то Қалъаи Вомаҳамроҳӣ намояд...” [18, с. 15]. Ҳамин тавр, мингбошӣ Саркор ин гурӯҳи русҳоро, ки баъдан як экспедицияи дигар ба он мепайвандад, ба деҳаи Рошорв оварда, ба Қалъаи Вомаҳам бурда мерасонад. Ў менависад, ки “ҳарчанд мо ба Саркор аҳамияти наодем, вале дар Қалъаи Вомаҳам ў сазовори эҳтироми бабанд буд” [18, с. 15].

Азбаски ҳамчун намоандаи ваколатдори русҳо ба Рӯшону Шугнон рафтуомади доимӣ дошт, дар яке аз деҳаҳои Рӯшон ба ў низ пинҳонӣ заҳр менӯшонанд. Чунки дар ин ҳудуд зулми афғон ва худсарии манғит ханӯз назаррас буд. Яке аз ҳешони наздики онҷой, ўро ба хонаи худ бурда, табобат мекунад. Сипас, ўро ба деҳаи Рошорв меоранд ва дар ин ҷо соли 1910 вафот мекунад. Баъд аз фочиаи Сарез соли 1911, намоёндагони ҳукумати Россияи подшоҳӣ (афсарон) ба волоти Рошорв меоянд.

Мӯсафедон нақл мекунад, ки афсарони рус кушта шудани мингбошиҳоро шунида, Куканбек ном марди қирғизро, ки ҳамроҳашон омада буд, дар ин минтақа мингбошӣ таъин мекунад. Ў бо забони маҳалии мардум ошно будаст, зеро пеш аз ин дар Помири Шарқӣ ҳамчун сардори волост фаъолият намуда, бо мардумони Бартанги боло шинос будааст. Дар ин солҳо ҳудуди роҳбарии Куканбек тақсим мешавад. Аз деҳаи Басид то деҳаҳои поёни Бартанг ба Абдурахим ном ақсақол вогузор карда шуд. Қаламрави волости Рошорв акнун

аз Рошорв то Музкӯлро дар бар мегирифт. Аз рӯи шунидаҳои солхӯрдагон мингбошӣ Куканбек шахси золим буд, ҳолатҳое низ шуданд, ки барои нофармонӣ баъзеҳоро қамчинкорӣ ҳам мекардааст. Вақте, капитан Заимкин барои тадқиқи кӯли Сарез ба ин волост меояд, [2, с. 30] мингбошӣ Куканбек ҳамчун роҳбалад ва роҳбари волост ўро ҳамроҳӣ карда, аз шумораи ҳалокшудагони заминларзаи Сарез маълумот медиҳад. Ба фикрам, яке аз сабабҳои номҳои қирғизӣ мондан ба ду - се деҳаҳои Бартанги боло (Тошқурған - Савноб, Қарақурған - Рухч, Агачқурған - Пасор) шояд мингбошӣ Куканбек бошад. Зеро маҳз ӯ олимон, сайёҳон, кӯшиносон, ҷуғрофидон ва дигар ҷосусони ҳарбии русҳоро ҳамчун тарҷумон ҳамроҳӣ менамуд ва номи қирғизии деҳаҳоро аз ӯ пурсида, дар асар ё ҳисоботашон менавиштанд. Куканбек охирин роҳбари волости Рошорв буда, то ғалабаи пурраи Инқилоби Октябр ва ҷорӣ шудани сохти нав дар ҳамин вазифа будааст.

Ҳамин тариқ, роҳбарони волости Рошорв низ дар қатори дигар сокинони волостҳои Помир нисбат ба беадолатиҳо он давра мубориза бурда, бо кӯмаки онҳо мардуми Бартанги боло аз ваҳшонияти афғонҳо дар амон буданд.

Муқарриз: Садиров Ш.А. – н.и.т., дотсенти ДОТ дар ноҳияи Рашт

Адабиёт:

1. Андреев М.С. Таджики долины Хуф. / под.ред.Э.Коочумкуловой-Вып.1-Переизд.Б.: ОсОО “Джей Кей Джи”, 2020. - 794 с.
2. Агаханянц О.Е. Озеро Сарез. - Ленинград: «Гидрометеиздат», 1989. -794 с.
3. Бобочон Ғафуров. Тоҷикон. Охирҳои асри миена ва давраи нав. китоби дуум. – Душанбе: Нашриёти “Ирфон”, 1985. – 510 с.
- 4.Баходур Искандаров. Из истории Бухарского эмирата (восточная Бухара и западный Памир в конце XIX века). - Москва: Издательство восточной литературы, 1958. - 324 с.
- 5.Ванновский С.П. Материалы к истории разграничения на Памире в Архиве востоковедов СПбФ ИВ РАН (фонд А. Е. Снесарева): «Отчет Генерального Штаба капитана Ванновского по рекогносцировке в Рушане» (1893 г.) // Письменные памятники Востока. – 2005. – № 2 (3). – С.115-125.
- 6.Воджинец П.М., Адам П., Констанция П. Ноткрытые путешествия. Дневник экспедиции Бронислава Громбчевского 1889-1890 как свидетельство истории и элемент культурного наследия. – Poznan, 2017. – С.148-149.
7. Зарубин И.И. Материалы и заметки по этнографии горных таджиков. Долина Бартанга. – Петроград: Типография Россиской Академии Наук, 1917. - 116 с.
8. Ионов М.Е. Материалы Архива востоковедов ИВР РАН о движении летучего отряда полковника Ионова на р. Бартанг в Рушане. 1893 г. // Письменные памятники Востока. – 2010. – № 1 (12). – С. 140-151.
9. Курбанов Х. Рошорвский язык. – Душанбе: 1976.
10. Каримов С. М. Вазъи Рӯшон ва ақсақол Розик (охири ари XIX ва аввали асри XX) // Рӯзнамаи “Пайғоми Рӯшон” №6 (1345) моҳи июли соли 2009. – С.3.
11. Қурбонмуҳаммадзода Охон Салмон ва Сайид Шохфитур. “Таърихи Бадахшон”. - Душанбе: Сифат-офест, 2020. – 189 с.

12. Лжецкая Н.Л. Отчёт начальника Памирского отряда капитана В.Н.Зайцева (1893-1894) в Архиве востоковедов Института восточных рукописей РАН. – Исследования, 2005. – С. 41.
13. Мамадалӣ Бахтиёр. Таърихи Рӯшон. – Душанбе: «Илм», 2013. – 345 с.
14. Мамадалӣ Б., Лутфишоҳи Қ. Рӯшон - диёри равшандилон, Душанбе: “Нодир”, 2002. - 141 с.
15. Нуриддинов Б. Бадахшон дар масири таърих. – Душанбе, 2022. –33 с.
16. Сайнаков С.П. Из истории присоединения Памира к России // Вестник педагогического университета: издание Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, серия общественных, гуманитарных и филологических наук. – № 3. – (58 – 1). – Ч. 1. – Душанбе, 2014. – С. 88-100.
17. Сборник географических, топографических и статических материалов по Азии. – С. Петербург: Военная Типография, 1894. - 287 с.
18. Станкевича Б.В. По Памиру. Путевые записки // Русский вестник. – 1904. – № 8-11. – С.114-122.
19. Хуршед Юсуфбеков. Экспедиции Михаила Ионова и вхождение Памира в состав России. (Электронный ресурс), <https://vatnikstan.ru> 2020. - С.4.
20. Ralph P. Cobbold. Innermost Asia. Travel & Sport In The Pamirs. (Late 60th Rifles) London.William H. 1900. - 159 p.

Literature:

1. Andreev M.S. Tajiks of the Khuf Valley. / ed. E. Koochumkulova-Issue 1-Reprinted. B.: JKG LLC, 2020. - 794 p.
2. Agakhanyants O.E. Lake Sarez. - Leningrad: Gidrometeoizdat, 1989. -794 p.
3. Babajon Gafurov. Tajiks. The End of the Middle Ages and the New Era. Second Book. - Dushanbe: Irfan Publishing House, 1985. - 510 p.
4. Bakhodur Iskandarov. From the History of the Bukhara Emirate (Eastern Bukhara and Western Pamir at the End of the 19th Century). - Moscow: Publishing House of Oriental Literature, 1958. - 324 p.
5. Vannovsky S.P. Materials on the history of demarcation in the Pamirs in the Archive of Orientalists of the St. Petersburg Branch of the Institute of Oriental Studies of the Russian Academy of Sciences (A. E. Snesev Fund): "Report of the General Staff of Captain Vannovsky on reconnaissance in Rushan" (1893) // Written monuments of the East. - 2005. - No. 2 (3). - P. 115-125.
6. Vodzhinets P.M., Adam P., Konstanciya P. Open travels. Diary of the expedition of Bronislav Grombchevsky 1889-1890 as evidence of history and an element of cultural heritage. - Poznan, 2017. - P. 148-149.
7. Zarubin I.I. Materials and notes on the ethnography of mountain Tajiks. Bartanga Valley. – Petrograd: Printing House of the Russian Academy of Sciences, 1917. - 116 p.
8. Ionov M.E. Materials of the Archive of Orientalists of the Institute of Oriental Manuscripts of the Russian Academy of Sciences on the movement of the flying detachment of Colonel Ionov on the Bartang River in Rushan. 1893 // Written monuments of the East. – 2010. – No. 1 (12). – P. 140-151.
9. Kurbanov H. Roshorv language. – Dushanbe: 1976.
10. Karimov S. M. Status of Roshan and the elders of Razik (late 11th century and early 20th century) // Newspaper "Vest Roshan" No. 6 (1345) from July 2009. - P. 3.
11. Gurbanmohammadzade Ahon Salman and Sayed Shakhfitur. "History of Badakhshan". - Dushanbe: Sifat-ofest, 2020. - 189 p.

12. Lzhetskaya N.L. Report of the head of the Pamir detachment captain V.N. Zaitsev (1893-1894) in the Archive of Orientalists of the Institute of Oriental Manuscripts of the Russian Academy of Sciences. - Research, 2005. - P. 41.
13. Mamadali Bakhtiyorov. History of Roshan. - Dushanbe: "Ilm", 2013. - 345 p.
14. Mamadali B., Lutfishahi K. Roshan - the land of bright hearts. - Dushanbe: "Nadir", 2002. - 141 p.
15. Nuriddinov B. Badakhshan on the path of history. - Dushanbe, 2022. - 33 p.
16. Sainakov S.P. From the history of the annexation of the Pamirs to Russia // Bulletin of the Pedagogical University: publication of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, a series of social, humanitarian and philological sciences. - No. 3. - (58 - 1). - Part 1. - Dushanbe, 2014. - P. 88-100.
17. Collection of geographical, topographic and static materials on Asia. - S. Petersburg: Military Printing House, 1894. - 287 p.
18. Stankevicha B.V. Across the Pamirs. Travel notes // Russian Bulletin. - 1904. - No. 8-11. - P. 114-122.
19. Khurshed Yusufbekov. Expeditions of Mikhail Ionov and the entry of the Pamirs into Russia. (Electronic resource), <https://vatnikstan.ru> 2020. -P.4.
20. Ralph P. Cobbold. Innermost Asia. Travel & Sport In The Pamirs. (Late 6th Rifles) London. William H. 1900. - 159 p.

РОҲБАРНИ (МИНГБОШИҲО) ВОЛОСТИ РОШОРВ (ОХИРИ АСРИ XIX ВА АВВАЛИ АСРИ XX)

Мақолаи мазкур дар бораи мирҳазорҳои (мингбошиҳои) волости Рошорв, ки дар таъсис додани волости Рошорв ва муҳофизати мардуми худ аз бедодгарии амири Афғонистон нақши бузург доштанд, сухан меравад. Дар охири асри XIX Помир дар чанголи давлатҳои абардқудрат ба монанди империяи Русия ва Британияи Кабир ғалтида, дар натиҷаи гуфтушунидҳои дурудароз байни онҳо тавассути дарёҳо ва кӯҳҳо ба қисматҳо ҷудо гардид. Вале халқи мазлум ба тамоми бераҳмиҳои абардқудрат тоқат карда, боз аз онҳо дасти кӯмак талаб мекарданд. Аз байни мардум ҷавонони ғаюру далер бисёр буданд, ки барои ҳифзи мардуми худ ба номи роҳбарияти империяи подшоҳӣ нома менавиштанд. Яке аз ҳамин гуна шахсони вафодор мирҳазор Язгуломӣ валади Мاستибек буд.

Калидвожаҳо: волост, Помир, Рошорв, зулму ситам, андоз, отряд, русҳо, халқ, Мингбошӣ, қалъа, қашшоқӣ, тоҷикон, сайёҳон, оврингҳо, штаб, Сарез, «Бозии бузург».

РУКОВОДИТЕЛИ (МИНБАШИ) РОШОРВСКОЙ ВОЛОСТИ (КОНЕЦ XIX - НАЧАЛО XX ВЕКА)

В данной статье речь идет о мирхазарах (минбошах) Рошорвской волости, сыгравших важную роль в создании Рошорвской волости и защите своего народа от злодеяний афганского эмира. В конце XI века Помир попал под власть таких сверхдержав, как Российская империя и Великобритания, и в результате длительных переговоров между ними был разделен на части реками и горами. Но угнетенный народ выдержал все жестокости сверхдержав и вновь обратился к ним за помощью. Среди народа было много рьяных и смелых молодых людей, которые писали письма руководству королевской империи, чтобы защитить свой народ. Одним из таких ответственных людей был Мирхазар Язгуломи.

Ключевые слова: волость, Памир, Рошорв, угнетение, налог, отряд, русские, люди, Мингбоши, крепость, бедность, таджики, туристы, овринги, штаб, Сарез, «Большая игра».

LEADERS (MINBASHI) OF THE ROSHOR VILLAGE (END OF THE 19TH - BEGINNING OF THE 20TH CENTURY)

This article is about the Mirkhazars (Minbosh) of Roshor Volost, who played an important role in the creation of Roshor Volost and the protection of their people from the atrocities of the Afghan Emir. At the end of the 11th century, the Pamirs fell under the rule of such superpowers as the Russian Empire and Great Britain, and as a result of lengthy negotiations between them, they were divided into parts by rivers and mountains. But the oppressed people endured all the cruelties of the superpowers and again turned to them for help. Among the people, there were many zealous and brave young people who wrote letters to the leadership of the royal empire to protect their people. One of such responsible people was Mirkhazar Yazgulomi, the father of Mastibek.

Key words: volost, Pamir, Roshorv, oppression, tax, detachment, Russians, people, Mingboshi, fortress, poverty, Tajiks, tourists, Ovrings, headquarters, Sarez, "The Big Game".

Маълумот дар бораи муаллиф: Акназаров Ҳамзали Муборакқадамович – Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, ассистенти кафедраи фанҳои ҷомеашиносӣ. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Гарм, ноҳияи Рашт, кӯчаи Э. Муҳиддин-63. Телефон: (+992) 900042566. E-mail: hamza.kurush90@mail.ru

Сведения об авторе: Акназаров Ҳамзали Муборакқадамович – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, ассистент кафедры социологии. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Гарм, Раштский район, ул. Э. Мухиддина-63. Телефон: (+992) 900042566. E-mail: hamza.kurush90@mail.ru

Information about the author: Aqnazarov Hamzali Muborakqadamovich – Tajik pedagogical institute in Rasht district, assistant of the department of sociology. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Garm, Rasht district st. E. Mukhiddin-63. Phone: (+992) 900042566. E-mail: hamza.kurush90@mail.ru

ТДУ: 93/94

**АҲАММИЯТИ ИҶЛОСИЯИ ТАҚДИРСОЗ БАРОИ МИЛЛАТИ
КУҲАНБУНЁДИ ТОҶИК**

Баротзода Ш.М., Ҳайдаров М.М.

Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Барои халқ, ҳукумат ва давлати мо иҷлосияи 16 Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти бузурги таърихӣ дорад. Он ҷомеаро аз муқовимати сиёсии фочиабор, аз ҷанги таҳмили бародаркуш, аз оворагиву дарбадарӣ наҷот дод. Асолати таърихӣ халқамон, яъне одамият, маърифатпарварӣ ва сулҳдӯстиро ба ӯ баргардонд. Дастархонашро пурфайз кард.

Э. Раҳмон

Беҳтарин ва муҳимтарин амал баҳри рушди Истиқлолияти кишвар 16-уми ноябри соли 1992 дар Қасри Арбоби шаҳри Хучанди бостонӣ баргузор гардидани Иҷлосияи 16-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (даъвати дувоздаҳум) мебошад. Ин иҷлосия ва асноди ҳуқуқии он дар ҳифзи давлатдорӣ миллӣ ва инкишофи ниҳодҳои демократӣ дар Тоҷикистон нақши муайянкунанда бозид. Дар он шабу рӯз роҳбарияти нави Тоҷикистон пас аз омӯзиш ва таҳлили ҳамаҷонибаи вазъият бо мақсади раҳони кишвар аз бӯҳрони сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ кори мақсадноку самароварро оғоз кард. Дар пеш вазиҷаҳои гуногунро гузошта буданд, ки яке аз онҳо тақмил додани қонунгузорӣ миллӣ ба ҳисоб мерафт. Иҷлосияи 16-ум дар таърихи халқи тоҷик ҳамчун гардиши кулӣ ба сӯи хотима бахшидан ба ҷанги бародаркуш, пойдории миллати тоҷик, шаклдиҳии давлати ҳуқуқбунёд, демократӣ ва дунявӣ дар Тоҷикистон ворид шуд. Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баъди интиҳоб шуданашон ҳамчун раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар як баромади кутоҳ, вале пурмазмуну умедворкунанда гуфта буд: «Тамоми донишу таҷрибаамро баҳри таъмини сулҳу салоҳ дар мамлакат сафарбар мекунам, ба Конститутсия, Нишону Парчам ва халқ содиқ мемонам, ман тарафдори давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд ҳастам. Мо бояд ҳама чун ёру бародар бошем, то ки кишвари азизамонро аз ҳама гуна хатарҳо эмин нигоҳ дорем».

Иҷлосияи 16-уми Шӯрои Олӣ 74 қонун, қарор ва фармонро ба тасвиб расонид, ки ба таҳкими пояҳои давлатдорӣ, инкишофи сохторҳои демократӣ, таҳкими ризоияти ҷомеа ва ваҳдати миллӣ замина гузошта, эътимоду боварии мардуми Тоҷикистон ва ҷомеаи ҷаҳониро ба вучуд овард. Барои ба эътидол овардани вазъият, истиқрори сулҳу осоиш ва таҳкими ҳокимияти давлатӣ дар Тоҷикистон Раиси Шӯрои Олӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонов ба Шӯрои Олии Федератсияи Русия, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Ўзбекистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон муроҷиат карда хоҳиш намуд, ки ба Тоҷикистон қувваҳои муштараки ҳомии сулҳро фиришонанд. Бо ин амали худ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон робитаи байналмилалӣ Тоҷикистонро устувор намуд [4, с. 87-88].

Иҷлосияи шонздаҳуми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳақиқат тақдирсоз аст. Зеро он ҷараёни рӯйдодҳои ғоҷиабори кишварро тағйир дода, онҳоро ба ҷустуҷӯи роҳҳои сулҳу субот равона кард ва ба барномаи сиёсати истиқлолияти давлатӣ оғоз бахшид. Аз байн рафтани Иттиҳоди Шӯравӣ имкон дод, ки унсурҳои харобкор ҷомеаро зуд “ларзонанд” ва дар ин замина ба ҳадафи сиёсии худ, яъне ғасби қудрат бирасанд. Дар таърихи миллати тоҷик ин ғоҷиаи гарон чун саҳифаи фаромӯшнашуданӣ ва ҳузнангез сабт шудааст, то ояндагонро сабақи зиндагӣ бошад. Бешубҳа Иҷлосияи 16-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон фазои нави сиёсӣ, буда дар таърихи миллати тоҷик саҳифаи наvero боз намуд. Маҳз ҳамин Иҷлосияи тақдирсоз бақои миллатро таъин намуда, дастгоҳи нави давлатиро, ки омили пешрафту тараққиёти ҷомеа мебошад, рӯи қор овард [1, с. 5]. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз соли 1993 нақш ва мавқеи Иҷлосияро ба сифати рӯйдодӣ сарнавиштсози миллат муайян намуд, зеро он дар кишвар гардиши қулиеро ба вучуд овард.

Бо мақсади хотима додан ба ҷанги дохилӣ, пешгирии ғоҷиаи миллӣ ва харобшавии асосҳои иқтисодию ҷамъиятӣ ва сиёсии давлат, Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти принципҳои башардӯстӣ қарор кард, ки шахсони аз 27 март то 25 ноябри соли 1992 дар минтақаҳои муҳолифати мусаллаҳона ҷинойт ё амалҳои ғайриқонунӣ содир карда ба ҷавобгариӣ ҷинойтӣ, интизомӣ ва маъмурӣ қашида нашаванд. Ин ҳуҷҷатҳои муҳим ва

қабули Қонун “Дар бораи гурезагон”, ки ба онҳо амнияти шахсӣ ва ёриӣ моддиву имтиёзҳои имконпазиро кафолат медоданд, бори дигар собит сохтанд, ки роҳбарияти нави Ҳукумати Тоҷикистон бо сарвари Ҳамаҷон Раҳмонов тарафдори сулҳу озоиш аст ва баҳри сохтани ҷомеаи ҳуқуқбунёду демократӣ азму талош дорад ва ҳимояи шарафи инсонии ҳар фардро вазифаи аввалиндараҷаи худ медонад. Таҳти сарвари муҳтарам Ҳамаҷон Раҳмонов дар як муддати кӯтоҳ тавонист, оташи ҷанги дохилиро хомӯш намуда, сохтори ғалабагардидаи ҳокимият, хусусан мақомоти ҳифзи ҳуқуқро барқарор сохта, Артиши миллӣ ва нерӯҳои посбони сарҳадро таъсис диҳад [3, с. 100-101].

Иҷлосияи 16-уми Шӯрои Олии тадбирҳои муҳими сарнавиштсози зеринро анҷом додааст: роҳбарияти нави сиёсии мамлакатро таҳти сарвари муҳтарам Ҳамаҷон Раҳмон интихоб намуд, сохтори конституциониро дар мамлакат барқарор сохт, хатари пош хӯрдани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва парокандагии миллатро пешгирӣ намуд, тадбирҳои мукаммали аз бӯҳрони сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва маънавӣ баровардани ҷомеаро ба миён гузошт, самтҳои асосии сиёсати дохилии мамлакатро муайян намуд, мавқеи байналмилалӣ ва сиёсати хориҷии кишварро муайян сохта, барои ҳамкориҳои судманд бо кишварҳои ҷаҳон роҳ кушод, қонунгузорию ҷумҳуриро устувор намуд ва ба рушди он замина гузошт.

Аз баргузорию Иҷлосияи таърихӣ 16-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 32 сол сипарӣ мегардад. Дар ин муддат бо шарофати азму талошҳои дурандешонаи сарвари оқил, Пешвои миллат муҳтарам Ҳамаҷон Раҳмон ҷумҳурии азизамон ба дастовардҳои бузурги сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ноил гардид. Дастидаҳои халқи тоҷик обрӯ ва эътибори Тоҷикистонро дар арсаи байналхалқӣ ба маротиба афзуд [5, с. 28-29]. Бунёди нерӯҳои азим, корхонаҳо, нақбҳо, муассисаҳои гуногуни таълимӣ, таъмиру азнавсозии хатҳои интиқоли барқ, роҳҳо, пулҳо ва ғайра намунаи музаффариятҳои соҳаи иқтисодии кишвар дар ин солҳост. Тоҷикистон чор ҳадафи асосиро баъди Иҷлосияи 16-уми Шӯрои Олии пеш гирифт, ки инҳо таъмини истиқлолияти энергетикӣ, раҳӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ, ҳифзи амнияти озуқаворӣ ва саноатикунории босуръати кишвар буда, марҳила ба марҳила дар иҷрои он муваффақ мегардад. Арҷгузорӣ ба Иҷлосияи таърихӣ 16-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бозёфти он ки то ба имрӯз на танҳо барои саодати мардуми Тоҷикистон, балки барои саодати тамоми башарият хизматҳои бемислу монанд кардааст, рисолати мо тоҷикону тоҷикистониён аст. Иҷлосияи тақдирсоз барои рушди ҳаёти ҷавонон заминаҳои мусоид фароҳам овард ва имрӯз нақши ҷавонон дар таҳкими пояҳои давлатдории миллӣ хеле арзишманд аст [2, с. 8-9].

Танҳо Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Ҳамаҷон Раҳмон аст, ки дар сар андешаи имрӯзу фардои нек, дар қалб розу ниёзи созандагӣ, дар лаб муноҷоту ниёиши озодаманишӣ ва дар ният оромиву осудагии миллат ва зиндагии шоистаи моро мепарварад.

Ҳамаҷон Раҳмон ин дастидаҳои имрӯзу ояндаи халқи сарбаланди тоҷик аз Иҷлосияи 16-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон сарчашма мегиранд ва бо шарофати ин санаи таърихӣ давлату миллат аз вартаи нобудӣ раҳӣ ёфта, тамомияти арзии он ҳамчун давлати ягона ҳифз гардид, аркони асосии сиёсӣ идорӣ ва давлатдории миллӣ дубора эҳё шуд. Ҳамаҷон Раҳмон дар давраи басо мушқил, ки дар ҷумҳурии ҷанги бародаркушӣ ба амал омада буд, тавонист тамоми қувваҳои пешқадами сулҳпарварро дар атрофи худ муттаҳид намояд. Ӯ

ҳамчун сиёсатмадори варзидаву кордон дар назди вакилон суҳанронӣ намуда, қасам ёд кард, ки тамоми қувваи худро ва агар лозим шавад ҷони худро фидо менамояд, то ки дар Тоҷикистон сулҳ ва оромӣ пурра пойдор гардад. Зодаи Хатлонзамини бостони дар ҷунин вазъияти мураккаб ба сари қудрат омад ва ба ваъдааш вафо кард. Мардуми сарбаланди тоҷик бояд талошу заҳматҳои таърихӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро дарк карда, эҳтиром намоянд ва барои насли оянда омӯзонанд.

Ҳар сол Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар фазои ором, сураи мегирад. Ҳама пешрафту нумӯи давлати феълӣ тоҷикон аз ҷайзу баракати Иҷлосияи 16-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон сарашма мегирад. Зеро маҳз ҳамин Иҷлосия чун субҳи босафо бар шоми миллат ғолиб омада, ба хушбахтии мардум заминаи мусоид фароҳам овард. Ва барои дигар сокинони манотиқи гуногуни кишварро ба дурандешиву бунёдкори хидоят намуд.

Боварии комил дорем, ки миллати тоҷик бо роҳбарии хирадмандонаи Пешвои муаззами миллат ба ҳадафҳои стратегии худ ноил гардида, рушди ҳамаҷонибаи кишвар таъмин карда мешавад.

Муқарриз: Махсудов А.М. – н.и.т., дотсенти ДОТ дар ноҳияи Рашт

Адабиёт:

1. Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. Абдурахмон. – Душанбе: СИЭМТ, 2020.
2. Раҳмон Э. Таджики в зеркале истории. – Душанбе, 2002.
3. Гафаров У. Иҷлосияи саодати миллат. – Хучанд, 2002.
4. Хайдаров Г.Х. История таджикского народа XX век. – Худжанд, 2002.
5. Тоатов Ҳ.С. Нақши иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳкими сулҳи тоҷикон // Аҳбори ДМТ, 2018.
6. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: «Нашриёти Ганҷ», 2006. – С. 22.
7. Исмоилов Н., Ҳурматуллоев В.М. Омодаги дифои ҳарбӣ. – Душанбе: Нашриёти «Саҳбо», 2007. – 198 с.
8. Унсурмаолӣ Кайковус. Қобуснома. – Душанбе: Нашриёти «Маориф ва фарҳанг», 2007. – 200 с.
9. Сомонаи нашриёти «Тоҷикистон». Заҳираи электронӣ. Манбаи дастрасӣ: PRESSA.TJ (санаи муроҷиат: 22.06.2021).
10. Фанни Ҳуқуқ / Асосҳои ҳуқуқии хизмати ҳарбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Заҳираи электронӣ. Манбаи дастрасӣ: Sputnik.

Literature:

1. XVI Session of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan / M. Abdurahman // Ishaq - Kashish. - D.: SIEMT, 2020. — (Tajik National Encyclopedia: [est. 25 vols.] / editor-in-chief N. Amirshahi; 2011-2023, vol. 9). — ISBN 978-99975-68-17-5.
2. Rahmon E. Tajik v zerkale histori. D., 2002.
3. Ghafarov U. The meeting of the happiness of the nation. Khujand, 2002.
4. Haydarov G.H. History of the Tajik people of the 20th century. Khujand, 2002.

5. Toatov H.S. The role of the XVI session of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan in strengthening the peace of Tajiks // News of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan, 2018.

6. Constitution of the Republic of Tajikistan. – Dushanbe: “Ganj Publishing House”, 2006. – P. 22.

7. Ismoilov N., Hurmatulloev V.M. Preparation for military defense. – Dushanbe: “Sahbo” Publishing House, 2007. – 198 p.

8. Unsurmaolii Kaykovus. Qobusnoma. – Dushanbe: “Maorif va farhang” Publishing House, 2007. – 200 p.

9. Website of the publication “Tajikistan”. Electronic resource. Source of access: PRESSA.TJ (access date: 22.06.2021).

10. Law / Legal Basis of Military Service in the Republic of Tajikistan. Electronic resource. Source of access: Sputnik.

АҲАММИЯТИ ИЧЛОСИЯИ ТАҚДИРСОЗ БАРОИ МИЛЛАТИ КУҲАНБУНЁДИ ТОЧИК

Дар мақолаи мазкур масъалаи аввалин масъалаҳои ҳаётан муҳимме, ки дар Иҷлосия баррасӣ карда шуданд: тадбирҳо барои эътидол овардани вазъи ҷамъиятию сиёсӣ дар ҷумҳурӣ, барқарор кардани ҳамаи шохаҳои ҳокимият дар тамоми минтақаҳои мамлакат, таҳкими ҳокимияти конститутсионӣ ва ба шароити нав мутобиқ кардани он, таъсиси артиши миллӣ ва қувваҳои сарҳаддӣ барои пурзӯр кардани ҳифзи сарҳадди давлатии Тоҷикистон, таъмини амнияти давлатӣ ва пуштибонӣ аз дастовардҳои истиқлолият, ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ ва аз бухрон баровардани кишвар, интиҳоби раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъин намудани сарвазири мамлакат, қабули муроҷиатнома ба мамлакатҳои аъзои ИДМ дар бораи ба Тоҷикистон фиристодани нерӯҳои сулҳдӯст, ба ҷои муқимии зиндагӣ бозгардонидани гурезагон, тасдиқ намудани аъзои Девони вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Калидвожаҳо: бостони, Шӯрои оӣ, сулҳ, иҷлосия, кишвар, артиши милли, сиёсат, истиқлолият.

АКТУАЛЬНОСТИ СУДЬБОНОСНОЙ СЕССИИ ДЛЯ ДРЕВНЕГО ТАДЖИКСКОГО НАРОДА

В данной статье первыми актуальными вопросами, обсуждаемыми на сессии, являются: меры по стабилизации социально-политической ситуации в республике, восстановлению всех ветвей власти во всех регионах страны, укреплению конституционной власти и адаптации ее к новым условиям, созданию национальной армии и пограничных войск для усиления охраны государственных границ Таджикистана, решение экономических вопросов и вывод страны из кризиса, избрание председателя Верховного Совета Республики Таджикистан, назначение премьер-министра страны, принятие петиции к странам-участницам СНГ о вводе миролюбивых войск в Таджикистан, возвращение беженцев в места проживания, утверждая членов Кабинета Министров Республики Таджикистан.

Ключевые слова: античность, Верховный Совет, мир, сессия, страна, национальная армия, политика, независимость.

THE IMPORTANCE OF THE FATEFUL SESSION FOR THE ANCIENT TAJIK NATION

In this article, the first vital issues discussed at the Session are: measures to stabilize the social and political situation in the republic, restore all branches of government in all regions of the country, strengthen the constitutional authority and adapt it to new conditions, establish a national army and border forces to strengthen the protection of the state borders of Tajikistan, ensuring state security and supporting the achievements of independence, solving economic issues and getting the country out of the crisis, electing the chairman of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan, appointing the country's prime minister, accepting a petition to CIS member countries about sending peacekeeping forces to Tajikistan, returning refugees to their places of residence, approval of members of the Cabinet of Ministers of the Republic of Tajikistan.

Key words: antiquity, Supreme Council, peace, session, country, national army, politics, independence.

Маълумот дар бораи муаллиф: Баротзода Шахноза Махмуд – Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, факултети таърих ва ҳуқуқ, ассистенти кафедраи фанҳои ҷомеашиносӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Гарм, к. Э. Муҳиддин-63, Телефон: (+992) 900989191. E-mail: barotzoda1990@mail.ru

Ҳайдаров Муҳаммадшариф Махмаднодирович – Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, факултети педагогика ва варзиш, ассистенти кафедраи методикаи таҳсилоти ибтидоӣ ва психология. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Гарм, к. Э. Муҳиддин-63, Телефон: (+992) 900391309. E-mail: haidarov.msh@mail.ru

Сведения об авторах: Баротзода Шахноза Махмуд – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, факультета истории и права, ассистент кафедры социология. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Мухиддина-63, Телефон: (+992) 900989191. E-mail: barotzoda1990@mail.ru

Хайдаров Муҳаммадшариф Махмаднодирович – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, факультета педагогики и спорта, ассистент кафедры методики начального образования и психология. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Мухиддина-63, Телефон: (+992) 900391309. E-mail: haidarov.msh@mail.ru

Information about the authors: Barotzoda Shahnozai Mahmud – Tajik Pedagogical Institute in Rasht district, faculty of history and law, assistant professor at the department of sociology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Mukhiddin-63, Phone: (+992) 900989191. E-mail: barotzoda1990@mail.ru

Haidarov Muhamadsharif Mahmadnirovich – Tajik Pedagogical Institute in Rasht district, faculty of pedagogy and sports, assistant professor at the department of primary education methodology and psychology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Mukhiddin-63, Phone: (+992) 900391309. E-mail: haidarov.msh@mail.ru

НАҚШИ ИҶЛОСИЯИ XVI – УМИ ШУРОИ ОЛӢ ДАР ТАҲКИМИ ДАВЛАТДОРИИ ТОҶИКОН

Тағдиров А.У.

Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Аз таърих ба мо маълум аст, ки нисбати халқи тоҷик аз замони қадим таҳдиду фишорҳои зиёде ҷой доштанд, аммо хушбахтона ин миллати бузург ба ҳамаи саҳтиҳо тоб оварда, барои ҳастӣ ва ҳувияти миллии хеш мубориза мебурд, то аз нестшавӣ эмин ёбад. Ин ба он оварда расонд, ки баъди даргириҳои сиёсии солҳои 90 - уми асри XX, тавассути хиради бузурги аҷдодӣ қувваҳои солим дар Тоҷикистон ноил гардидан ба сулҳу ваҳдат ва ягонагии миллиро мақсади асосии худ қарор доданд. Нахустин кушишҳо барои дарёфти сулҳ дар Тоҷикистон ҳанӯз дар давраи аввали муқовимати сиёсӣ ва оғози ҷанги шаҳрвандӣ аз тарафи ҳуди тоҷикон сураат гирифта буд. Гарчанде муколамаҳо ва вохӯриҳои тарафайн дар шаҳрҳои Душанбе (14 феввали соли 1990, 22 апрели соли 1992 ва 7 майи соли 1999), Хоруғ (26 июли соли 1992), фурудгоҳи Курғонтеппа (20 июни соли 1992) ва Хуҷанд (ноябри соли 1992) баргузор гардида бошанд ҳам, аммо натиҷаи судманде надоданд [6, с. 20].

Албатта дар он лаҳзаҳои ҳассосу тақдирсоз тарафҳои даргирро ба музокирот даъват намудану аз сулҳу салоҳ ҳарф задан душвор буд, зеро як қатор намояндагони сиёсӣ бо мақсадҳои ғаразнок амалӣ гардидани мақсадҳои худро танҳо ба сари қудрату мансаб омадан медиданд. Аммо дарк намекарданд, ки танҳо сулҳу озоиштагӣ метавонад мақсадҳоро амалӣ намояд ва замоне фаро мерасаду халқ соҳиби арзандаву ҳақиқии худро меёбад, ки айнан таърих онро дар симои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон собит намуд.

Гуфтушуниди байни тоҷикон бе душвориҳои зиёде натиҷаи манфиатбахше ба даст наовардааст. Заминаи сулҳу ваҳдатро сарвари давлати навинтиҳоби Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Иҷлосияи таърихӣ XVI – уми Шурои Олӣ дар шаҳри Хуҷанд асос гузошт. Ин икдоми роҳбари давлат аҳамияти бузурги таърихӣ дошт, зеро ӯ миллатро ба ғолибу мағлуб ҷудо накард ва савганд ёд кард, ки вазифааш аз охирин шаҳрванди фирории Тоҷикистонро ба Ватан баргардонидан, миллатро сарчамъ намудан ва дар заминаи ваҳдати миллий Тоҷикистони соҳибистиқлолро барқарор сохтан аст. Имрӯз ба ҳамагон маълум аст, ки дар ҳақиқат сарвари давлат ин вазифаи ҷониашро дар назди меҳану миллат бараъло иҷро намуд ва инкорнашаванда аст.

Вақте суҳан аз Иҷлосияи XVI - уми Шурои Олӣ, даъвати XII меравад, ёдовар мешавем, ки то расидан ба ин рукн, чӣ рӯзгорро ба сар бурдему роҳҳои мушкилгузарро тай намуда, дар охир ба кадом иқдом ноил гаштем ва талошҳои ғасбкоронаи сиёҳкоронро пиёда кардем. Барои ба он муваффақ гардидан, яъне даъвати Иҷлосия оид ба ҳал намудани кулли масъалаҳои сиёсии кишвар, вохӯриҳо ва гуфтушунидҳои дучониба дар фурудгоҳи Курғонтеппа, деҳаи Ёли ноҳияи Шурообод, ноҳияи Данғара, шаҳри Хоруғ, ноҳияҳои Вахш Бохтар ва Ҳисору Турсунзода замина гузоштанд. Дар чунин вазъияти душвор вилояти

Ленинобод масъулиятро ба зиммаи худ гирифт ва аз раёсати Шурои Олӣ хоҳиш кард, ки Иҷлосияи XVI - уми Шурои Олӣ дар Хуҷанд гузаронида шавад. Роҳбарияти ҳукумати вилоятӣ аз ҷониби худ ба даъвату таҳдидҳои баъзе пешвоёни ҳизбҳои сиёсӣ ва ҳаракатҳои мардумӣ, ки муқобили дар Хуҷанд гузаронидани Иҷлосия буданд, нигоҳ накарда барои доир гардидани он чораҳо меандешиданд.

То баргузор гардидани Иҷлосияи XVI - уми Шурои Олӣ Тоҷикистонро ҳам аз дохил ва ҳам хориҷи кишвар хатари аз байн рафтани давлати соҳибистиқлоли миллӣ таҳдид мекард. Фақат як чиз муайян буд, қариб маҳалгароён шимолро аз ҷануб ва ҷанубро аз шимол ҷудо карда буданд. Хабарӣ дар Хуҷанд баргузор гардидани Иҷлосия ҳатто пирони хиради вилоятро рӯхбаланд намуд ва онҳо муроҷиатнома қабул намуда, ҷамоҳангии хешро изҳор намуданд, ки дар рӯзномаи «Ҳақиқати Ленинобод» чунин дарҷ гардидааст: «Ҷумҳурии кулфатдидаю азияткашидаи мо рӯз аз рӯз рӯ ба нестӣ меорад. Дар ин рӯзҳо бепарвову бефаъолият будани мо гуноҳи азим аст. Мо баъди машварати якҷоя ба ҳулосае омадем, ки дар паҳлӯи фарзандони худ истода, ба пешравии кори онҳо ёрӣ расонида, мардумро ба сулҳу салоҳ, ба меҳнати дилгармонаю пурмаҳсул даъват кардан, инсофу тавфиқ хоستان вазифаи ҳар яки мост» [9].

Иҷлосияи XVI- уми Шурои Олӣ, даъвати 12, - аз рӯи қайди Абдумачид Достиев «16-уми ноябри соли 1992, соати 10 пагоҳӣ, таҳти роҳбарии Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Акбаршо Искандаров, ба кори худ шурӯъ намуд. Дар Иҷлосия аз 230 нафар вакилони Шурои Олӣ 193 вакили мардумӣ иштирок доштанд. Аз 37 нафар вакилони боқимонда 4 нафар (Шерализода М., Ҳувайдуллоев Н., Олимов, Имомов) аз олам гузашта, 4 нафар дар давоми Иҷлосия расида омаданд. 25 нафар бесабаб дар кори Иҷлосия ширкат варзида натавонист ва 4 ҳавза озод буд» [3, с. 36].

Баҳри баррасии ҳамаатарафаи масъалаҳои муҳими сиёсӣ иҷтимоӣ, Иҷлосия сараввал дар ҳайати 40 нафар намояндагони халқ Комиссияи муросо созмон дод, ки Раиси ин Комиссия Қурбон Тӯраев интиҳоб гардида, комиссияи навтаъсис паси дарҳои пӯшида кори худро идома дод. Баъди гузаронидани машварати Комиссияи муросо Иҷлосияи XVI-уми Шурои Олӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо иштироки 197 вакили халқ кори худро идома дод.

Бо пешниҳоди раискунанда котиботи Иҷлосия дар ҳайати намояндагони халқ А. Достиев, Т. Абдучаббор, Е.И. Тургунов, Ҷ. Убайдуллоев ва ғайра интиҳоб гардид. Инчунин комиссияи баҳисобгирӣ дар ҳайати В. Шифоев (Раис), Д.Ш. Нуриддинов, Б.Х. Гадоев, С. Д. Муродов, А. Худоев, О. Ёқубов, А. Ҷабборов, Ш. Ёқубов, А. Ятимов, Ҳ. Раҷабов ва Х. Хидиралиев интиҳоб шуд [3, с. 36].

Барои ба муҳокима гузоштани рӯзномаи Иҷлосия, аз номи Комиссияи вакилони муросо Тураев Қурбон суханронӣ намуда, таклиф пешниҳод кард, ки аввалан бо сабаби ба рӯзномаи Иҷлосия ворид намудани истеъфои аъзои Раёсати Шурои Олӣ, пеш бурдани Иҷлосия бояд ба ўҳдаи дигар кас гузошта шавад. Аз рӯи ин таклиф номзадии Табаров Ҳабибуллоро аз ҳавзаи интиҳоботии №215 пешниҳод кард. Инчунин масъала гузошта шуд, ки дар Иҷлосия намояндагони халқ, меҳмонони аз дигар ҷумҳуриҳо омада ва намояндагони ахбори умум иштирок намоянд.

Таклифи дигар оид ба раиси Иҷлосия интиҳоб кардани намояндаи халқ Табаров Ҳабибулло бо аксарияти овози тарафдор қабул гардид ва ҷаласа зери роҳбарии ӯ оғоз гардид.

Бо сабаби нофаҳмиҳои зиёде рӯзи 16-уми ноябри соли 1992, Иҷлосия дар музокироту баҳсҳо оғоз ёфт. Рӯзи 17 ноябр бо сабаби баъзе нофаҳмиҳову тарафкашиҳои намояндагон ва сари вақт ҳозир нашудани раисони кумитаҳои иҷроияи ноҳияҳо маҷлис доир нагардид.

Рӯзи 18 ноябр раискунанда ҷаласаро оғоз карда, ибраз намуд, ки бо сабаби ба истеъфо рафтани Раиси Шурои Олӣ А. Искандаров ва аъзоии Раёсати Шурои Олиро Иҷлосия ҳал накардааст, таклиф намуданд, ки Раисии Иҷлосияро А. Искандаров идома диҳад. А. Искандаров пеш аз кори Иҷлосияро оғоз бахшидан пешниҳод намуд, ки саркардагони дастаҳои мусаллаҳро аз ҷонибҳои даргир даъват намуда, барои бо ҳам овардани халқи парешонгаштаи тоҷик маслиҳату машварат намудан лозим аст. Ба андешаи ӯ «чунин ҳолат ҳам шуданаш мумкин аст, ки мо дар ин ҷо қарор қабул мекунему силоҳдорон иҷро намеkunанд» ва ин пешниҳод боиси баҳс гашта, роҳбари қозии вилоти Кӯлоб мулло Ҳайдар Шарифзода ибраз дошт, ки «қабл аз он, ки мо ба Хуҷанд биёем, ба онҳо маслиҳат кардем, фикрашонроо пурсидем. Аз ин рӯ овора шуда омадани қумандонҳои силоҳдор шарт нест» [2]. Аммо аз ин нутқи мулло Шарифзода сиёсати тағии пардагии муҳолифин ба назар мерасад, ки иштирок накардани силоҳдоронро дар Иҷлосия баҳона намуда, метавон тарафи ҳукумати дар қабули як қатор қарору қонунҳо бе иштироки онҳо гунаҳкор намудан мумкин аст. Вобаста ба ин баромади Ҳайдар Шарифзода, баръакс Сафаралӣ Кенчаев дар ҷаласа эълон дошт, «тамоми қумандонҳои водии Ҳисор, қисман Вахшонзамин дар ҳамин қарибҳо мебошанд, онҳоро рухсатнома надоданд, то онҳо ба толори Иҷлосия биёянд. Имкон дорем ба таври расмӣ онҳоро даъват намоем» [2]. Инчунин С. Кенчаев қайд намуд, ки сулҳу салоҳи қумандонҳо танҳо дар як ҳолат мумкин аст, агар А. Искандаров ба истеъфо равад, «яроқбадастон ҳамон вақт аз баҳри силоҳ мегузаранд, ки агар масъалаи истеъфои Раиси Шурои Олӣ ҳал карда шавад». Аз ин суханронии С. Кенчаев нисбати қумандонҳо ва аз номи онҳо баромад намудани мулло Ҳайдар Шарифзода, ки яке дар Иҷлосия ширкат наварзидани онҳоро ба надоштани рухсатномаву ба таври расмӣ даъват нашудан ва истеъфои Искандаров нисбат додасту дигаре гӯё ҳолати дар Иҷлосия ҳозир нашуданашонро дар ҳамақидаву ҳамфикр будани худаш шаҳодат додааст, ки худ муаммои сарбастаеро мемонд, ки кушодани кургиреҳи он ғайриимкон аст.

Баъдан, намояндагони халқ аз ҷумла Адолат Раҳмонова аз ҳавзаи интиҳоботии Шуробод №202, Шарифов Ҳикмат аз ҳавзаи интиҳоботии Кӯлоб №157 ва Қодирҷон Ҷабборов аз ҳавзаи интиҳоботии Фирӯза № 218 ноҳияи Шаҳритус пешниҳод карданд, ки дар ҳар сурат Иҷлосия бояд мутобиқи регламент кори худро идома диҳад [3, с. 39]. Раискунанда ин таклифро ба овоз монд ва он тасдиқ гардид. Ҳамин тавр масъалаҳои мухталифи ҳалталаб ба рӯзномаи Иҷлосияи XVI - уми Шурои Олӣ, даъвати XII ворид гардиданд, ки чунин мебошанд:

- дар бораи дохил кардани тағйирот дар моддаҳои 102 ва 174 Сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- дар бораи дохил кардани тағйирот дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақоми вакилони халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон»;

- дар бораи пеш аз мӯҳлат қатъ кардани кафолати вакилони халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз баъзе ҳавзаҳои интихоботӣ;
- дар бораи аризаи аъзои Раёсати Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- дар бораи аз вазифаи ҷонишини Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон сабуқдӯш намудани В.Н. Приписнов;
- дар бораи бозхонди Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- дар бораи интихоби Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- дар бораи аризаи аъзои Девони Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- дар бораи аризаи Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Р.Н. Набиев;
- дар бораи сарвазири Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- дар бораи интихоби муовинони Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аъзоёни раёсати Шурои Олӣ;
- дар бораи тасдиқи аъзоёни Девони Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- дар бораи Додситони кулли Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- дар бораи Нишон ва Парчами давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- дар бораи мурочиат ба давлатҳои ИДМ;
- дар бораи тартиби бо маҳалли истиқомати муқимӣ баргардонидани гурезагон;
- дар бораи авфи умумӣ;
- дар бораи аз муҳосираи иқтисодӣ озод кардани минтақаҳои алоҳидаи ҷумҳурӣ;
- дар бораи даровардани тағйирот ба қонун «Дар бораи андози даромади шаҳрвандон»;
- дар бораи тадбирҳо иди пойдор сохтани вазъияти ҷамъиятию сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- дар бораи Раиси кумитаи назорати конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- дар бораи тафтиши фактҳои овардани аслиҳа тавассути чархбол ба ВАБК ва ноҳияи Москва;
- масъалаҳои ҷорӣ [9].

19 ноябри соли 1992 раискунанда Акбаршо Искандаров Иҷлосияро аз пешниҳоди масъалаи бозхонди Раиси Шурои Олӣ оғоз намуда таклиф намуд, ки Иҷлосияро вакил Табаров Хабибулло раисӣ кунад, ки он аз ҷониби намояндагон қабул гардид. Бо қарори Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 ноябри соли 1992, Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон А. Искандаров аз вазифа бозхонда шуд. Бо таклифи раискунандаи Иҷлосия масъалаи навбатӣ, яъне интихоби Раиси нави Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди муҳокима қарор гирифт. Намояндаи халқ Абдулвоҳид Мирзоев аз ҳавзаи интихоботии Хонақоҳ №47, ноҳияи Ҳисор аз номи намояндагони шаҳри Турсунзода ва ноҳияҳои Ҳисору Шаҳринав ба суҳан баромада, номзадии вакили халқ Эмомалӣ Раҳмонро аз ҳавзаи интихоботии Данғара №172 ба вазифаи Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намуд. [3, с. 42] Дар ин асно вакили халқ Хайруллобек Ғафуров аз ҳавзаи интихоботии Варзоб №11, шаҳри Душанбе, номзадии Иззатулло Ҳаёевро пешниҳод намуд, вале ӯ вазъи саломатиашро сабаб нишон дода, номзadiaшро бозхонд.

Комиссияи баҳисобгирии овозҳо, номзадии Эмомалӣ Раҳмонро ба овоздиҳии пинҳонӣ оид ба интихоби Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон

сабт намуд. Натиҷаи овоздиҳии пинҳонӣ чунин буд: аз 197 вакили халқ, ки дар Иҷлосияи XVI Шурои Олӣ, иштирок доштанд, 186 нафари он ба ҷонибдории Эмомалӣ Раҳмон овоз доданд ва бо Қарори Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мутобиқи моддаи 109 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб гардид [4]. Рӯзи 19 ноябри соли 1992 дар Иҷлосия Ҳабибулло Табаров чунин қарор ба имзо расонд: «Мувофиқи моддаи 109 Сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор мекунад: Эмомалӣ Раҳмон Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб карда шавад» [3, с. 133]. Аммо дар чунин вазъияти номӯътадили кишвар ягон нафар ин вазифаи хавфнокро бар дӯш гирифта натавонист. Эмомалӣ Раҳмон бо як ҷасорату мардонагӣ савганд ёд намуд, ки дар хидмати мардуми Тоҷикистон қарор хоҳад дошт ва ба Конститутсия, Парчаму Нишони давлатӣ ҳамеша содиқ буд, инчунин қайд намуд, ки «Оғози кори худро аз сулҳ сар хоҳам кард. Ман тарафдори давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд мебошам. Мо ҳама бояд ёру бародар бошем, то ки вазъиятро ором намоем...» ва ин садоқаташро дар хидматҳояш имрӯз дар назди халқу Ватан, бараъло собит намуд. Дар охири рӯз матни муроҷиатномаи унвонии Президенти Федератсияи Русия Б.Н. Елтсин, Ҷумҳурии Қазоқистон Н.А. Назарбоев, Ҷумҳурии Узбекистон И.А. Каримов, Ҷумҳурии Қирғизистон А. Акаев дар хусуси мӯътадилгардонии вазъияти ҷамъиятиву сиёсии кишвар қабул гардид. Муроҷиатнома масъалаи дар Тоҷикистон мондани дивизияи 201 - уми Русия ва ба қатори он шомил шудани нерӯҳои сулҳхоҳони Ҷумҳурии Қирғизистон, Қазоқистон ва Узбекистонро ба миён гузошт.

Инчунин масъалаи ба таври расмӣ аз вазифа сабукдӯш гардидани Раҳмон Набиев гузошта шуда, барои ба даст овардани ризоияти худи ӯ шомии 19 ноябр бо супориши роҳбарияти нави Шурои Олӣ, се нафар вакилони халқ Маъруф Орифов, Ҳабибулло Табаров ва Абдумачид Достиев ба наздаш рафта, дар бораи дархостҳояш сӯҳбат намуданд.

20 - уми ноябри соли 1992 Иҷлосияро Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон оғоз намуда, масъалаи қонунӣ будан ё набудани аризаи истеъфои Президенти мамлакат Раҳмон Набиевро, ки зерини фишори силоҳбадастон навишта буд, баррасӣ намуд [3, с. 43]

Иҷлосия бегоҳирӯзии 20-уми ноябр қарор «Дар бораи бинобар сабаби ба кори дигар гузаштанаш, аз вазифаи Сарвазири Ҷумҳурии Тоҷикистон озод кардани Абдулвоҳид Мирзоев» [3, с. 44] қабул намуд. Иҷлосия Абдумалик Абдуллоҷоновро Сарвазири Ҷумҳурии Тоҷикистон таъйин намуда, ба ӯ супориш дод, ки сохтор ва ҳайати нави ҳукуматро пешниҳод намояд.

Дар Иҷлосия ахбори Раиси Кумитаи амният, Вазири корҳои дохила ва барқияҳои унвонии Иҷлосия расидаро шунида, барои ба эътидол овардани вазъият чораҳои зарурӣ андешида, намоёндагони халқ мардумро ба сабр ва ҳамдигарфаҳмӣ даъват менамуданд.

21 ноябр таҳти роҳбарии Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон маҷлиси навбатӣ баргузор гардид. Инчунин дар Иҷлосия қарор дар бораи таъсиси вилояти Хатлон [3, с. 46], бо аксарияти овозҳо қабул гардид.

23 ноябр кори Иҷлосия бо ахбори Раиси Кумитаи амнати миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз хусуси вазъияти ноҳияи Шаҳритӯс, Ҳисор, Шаҳринав, Турсунзода, шаҳри Душанбе ва аҳволи гурезаҳо оғоз ёфт. Ба ҳамаи мушкилиҳо

нигоҳ накарда 23 ноябр дар Иҷлосия комиссияи вакилон лоиҳаи Қонун «Дар бораи тартиби ба ҷойҳои истиқомати доимиашон бозгаштани гурезаҳо» [3, с. 48] таҳия намуд.

Инчунин бо баҳсу мунозираҳои зиёде лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи даровардани тағйирот ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба андози шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бетабаъа» аз 16 январи соли 1992 мавриди баррасӣ қарор гирифт.

Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон изҳор намуд, ки мавзуи асосии ҳамаи маҷлиси Шурои Олӣ андешидани тадбирҳои зарурӣ ҷиҳати ба эътидол овардани вазъияти ҷамъиятиву сиёсии ҷумҳурӣ мебошад. Аз ин ҷиҳат масъалаи «Тадбирҳои мӯътадил намудани вазъияти Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба рӯзномаи Иҷлосия ворид гардид.

24 ноябр Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон идомаи Иҷлосияро ифтитоҳ бахшид ва суханронии Вазири Корҳои Дохилӣ Г. Имроншоевро дар хусуси вазъияти шаҳри Душанбе, ноҳияҳои тобеъи ҷумҳурӣ ва вилояти Кӯлобу Қурғонтеппа шуниданд. Иҷлосия қонунҳои муфиду заруриро ба манфиати халқу ҷомеа ба тавсиб расонда, лоиҳаи қарори Шурои Олӣ дар бораи амалӣ кардани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарифи гумрукӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Парчами давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар хусуси тасдиқи Низомномаи Нишони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» муҳокима ва қабул гардиданд.

Сарварони дастаҳои мусаллаҳ, бо талаби Раиси Шурои Олӣ ва намояндагони халқ, рӯзи 25 ноябр дар Иҷлосия иштирок карданд. Раиси Шурои Олӣ Эмомалӣ Раҳмон низ иштироки саркардаҳои силоҳбадастонро дар Иҷлосия зарур дониста, ба намояндагони халқ иброз дошт, ки «имрӯз рӯзи махсус аст. Зеро сарварони ҷабҳаи халқии Тоҷикистон ва силоҳбадастони муҳолифин бо даъвати Шумо дар толор ҳузур доранд» [3, с. 51].

Раиси Шурои Олӣ пешниҳод кард, ки рӯзи 26-уми ноябр ҳамчун рӯзи сулҳ ва ризоияти миллӣ эълон гардад ва Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси он Қарорро ба тавсиб расонд, ки мӯҳтавоаш чунин аст: «Рӯзи 26 ноябр соли 1992 рӯзи сулҳ ва ризоияти миллӣ эълон шавад». Дар Иҷлосия масъалаи гурезагон ва қабули қонун дар Изҳороти Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, ки «... Иҷлосияи XVI - уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар лаҳзаи барои сарнавишти миллион одамон пурхатар, дар лаҳзае, ки ҳаёт ва озоиштагии шаҳрвандони ҷумҳурӣ ва ҳуди мавҷудияти давлатдории Тоҷикистон зери хатар аст, доир гардид» [2]. 26 ноябр Парчами нави ҷумҳурӣ қабул гардида, Раиси Шурои Олӣ қайд намуд, «Дӯстони гиромӣ! Ин дақиқаҳо Парчами нави Ҷумҳурии тозаистиқлоли Тоҷикистон, ки ба тозагӣ қабул намудем, тамоми Тоҷикистонро муттаҳид месозад».

27 ноябр Раиси Кумитаи қонунгузорӣ тартиботи Қонун ва ҳуқуқи инсони Шурои Олӣ Сафаралӣ Раҷабов, ба намояндагони халқ, дар бораи зарурати даровардани тағйироту илова ба Қонуни асосӣ ахборот дода, аҳли Иҷлосия баъди муҳокимаи ҳамаҷониба қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистонро «Дар бораи даровардани тағйироту иловаҳо ба Конститутсия» қабул намуд, ки дар асоси он Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тарзи идораи парлумонӣ гузошт. Масъалаи ҳокимияти Президентӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта «Президенти кишвар

дар интиҳоботи умумихалқӣ интиҳоб мегардад» [3, с. 59], ба баҳсу талошҳо хотима гузошта, ваколати Президент муваққатан ба дӯши Раёсати Шурои Олӣ гузошта шуд ва Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамзамон роҳбари давлат эълон гардид.

Рӯзи 28 ноябр Эмомалӣ Раҳмон аз вазъияти нисбатан ороми шаҳри Душанбе ахбор дод. Сипас Раиси Шурои Вазирон А. Абдуллоҷонов дар хусуси сохтор ва ҳайати нави ҳукумати навтаъсис ахборот дода, пешниҳод намуд, ки ба ҳайати Шурои Вазирон аз Раиси Шурои Вазирон, 8 муовин, 20 Вазир ва 7 Раиси Кумитаи давлатӣ муқаррар шавад [3, с. 60].

Рӯзи 1-уми декабр Э.Ш. Раҳмонов нуқтаеро оид ба бетарафӣ накардани роҳбарони баъзе ҷумҳуриҳои ҳамсоя ба вазъияти мамлакати мо ба саҳми иштирокчиёни Иҷлосия расонд. Вобаста ба ин масъала лоиҳаи Қонун «Дар бораи зиёд кардани ҷавобгарӣ ва барои ҷиноятҳои ҷудогонаи вазнин» дар бораи «Даровардани тағйироту иловаҳо ба баъзе санадҳои қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон» муҳокима ва қабул кард [3, с. 61].

Дар рӯзи охири кори Иҷлосия 2-юми декабр, ки марҳилаи анҷомро дар бар мегирад, аз ҷониби Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон зарурияти ворид намудани вазифаи Ҷонишини якуми Раиси Шурои Олӣ таъкид гардид ва А. Достиев ба ин вазифа интиҳоб гардид. Бо ҳамин Иҷлосия ба кори худ анҷом бахшид ва дар он масъалаҳои зерин муҳокима гардида, ҳалли худро ёфтанд:

- дар бораи бозхонди Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- дар бораи аризаи истеъфои Раиси Ҷумҳур Р. Набиев;
- дар бораи интиҳоби Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- дар бораи Раиси девони Вазирон;
- дар бораи аризаи Раёсати Шурои Олӣ ва аъзои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- дар бораи аз муҳосираи иқтисодӣ озод кардани минтақаҳои алоҳидаи ҷумҳурӣ;
- дар бораи дидани чораҳои оиди ба эътидол овардани вазъи сиёсӣ иқтисодии ҷумҳурӣ;
- дар бораи тартиби бо маҳалли истиқомати муқимӣ баргардонидани гурезагон ва муҳоҷирони иҷборӣ;
- дар бораи дохил кардани тағйирот дар «Қонуни дар бораи мавқеи вакилони халқии Ҷумҳурии Тоҷикистон»;
- дар бораи Парчам ва Нишони Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- дар бораи Додситони кулли Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- дар бораи авфи умумӣ;
- дар бораи қабули қонун оид ба гурезаҳо; масъалаҳои ҷорӣ [3, с. 40].

Раиси Шурои Олӣ Эмомалӣ Раҳмон бо мақсади дар доираи низом ва ҳамдигарфаҳмӣ гузаронидани ҷаласа қайд намуд: «Мо аз рӯзи нахустини Иҷлосия қарор дода будем, ки агар мақсадамон сулҳу салоҳ бошад, бояд ба гузашта салавот гӯем ва афзуд: - Агар имрӯз ҳукумати навтаъсис, ҳанӯз ба кор шурӯъ накарда, ба ҷустуҷӯи гуноҳи ҳамдигар даст занем, ба мақсад ноил намешавем». Бузургтарин дастоварди Иҷлосия дар таърихи кишвар - ин дар рӯҳияи ҳамдигарфаҳмӣ гузаронидани он, соҳиби сарвари ҳақиқӣ ва рухҳои давлатӣ гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон буд. «Эҳтиром доштани Иҷлосияи

XVI - уми Шурои Олӣ эҳтироми пояҳо, рукнҳои асосии давлатдорӣ мебошад, ки дар давоми даҳ сол ба вучуд омадаанд ва ташаккул ёфтаанд» [1, с. 298].

Ин сиёсати пешгирифтаи сарвари давлат аз тарафи як зумра сиёсатмадорону олимон, шахсиятҳои шинохта ва халқи оддӣ мусбат баҳогузори шуда, аз ҷумла сиёсатмадор ва рӯзноманигори шинохта Иброҳим Усмонов қайд намудааст, ки ин таърихест, - «аз номи давлати тоҷик онро Эмомалӣ Раҳмон асос гузошту бунёд кард, ҳанӯз аз ибтидои соли 1993 бо иттибе, ки бояд халқи тоҷик бо ҳам дар хонаи худ ва ободгари рӯзгораи бошад» [8, с. 3]. Аммо на ҳама намоёндогони мафиатҷӯ ин иқдомиро эътироф ва дастгирӣ карданд, ки онро ҳуди Эмомалӣ Раҳмон чунин қайд кардааст: «Қор ба дараҷае расида буд, ки баъзе ҳамсафони наздики роҳбари давлат бар зидди раванди сулҳ баромада, ба сиёсати пешгирифтаи мо бо назари шубҳа нигоҳ мекарданд...» [7]. Аммо дар ин ҷода қавиירוдагӣ ва хирадмандии сарвари давлат имкон дод ва ӯ дарк намуд, ки роҳи зурӣ дар муноқишаи байни тоҷикон оқибати неқ надорад ва пайгири пайраҳаи сулҳ буд, новобаста аз он, ки душвориҳои зиёде садди ин иқдоми неқ гардида буданд.

Чӣ тавре, ба мо маълум аст, падидаи аз ҳама хатарнок дар он рӯзҳо ин буд, ки Конститутсия ва дигар қонунҳои мамлакат зерӣ пой шуда, ҷинояткорӣ ва қонуншиканӣ ба як рафтори муқаррарӣ табдил ёфта буд. Ба назар чунин мерасид, ки роҳи ягонаи пешгирии ин офат фишору зурӣ аст. Вале мо ба ин роҳ нарафтем, қайд намудааст Президенти кишвар Э. Раҳмонов, - «Зеро ба ҳубӣ дарк намудем, ки оқибати он - нестии миллат аст. Бинобар ин, ҳанӯз дар рафти Иҷлосияи шонздаҳум кушишҳои зиёде ба ҳарч додем, ки тарафҳои даргирро сари мизи гуфтушунӣ шинонем» [7]. Дар ҳақиқат оид ба амалӣ намудани ин масъала дар идомаи Иҷлосияи Ҳуҷанд – 25 ноябри соли 1992 қонун «Дар бораи ҷавобгарии ҷиноят, интизомӣ ва маъмурий озод кардани шахсоне, ки дар давраи аз 27 март то 25 ноябри соли 1992 ҷиноят ва амалҳои ғайриқонунӣ содир кардаанд» [5, с. 256] қабул шуд, ки хеле рӯзмарра буд.

Хулоса дар рафти Иҷлосия ҳолисона баҳогузори намудан ба авзои сиёсии кишвар ва нодуруст будани даъвои он, ки «шимолиҳо ба хотири ҳукмронии худ минтақаҳои ҷанубро ба ҳам ҷанг андохтанд» исбот гардид. Яъне Ҳуҷанд на ҷудоиандоз, балки муттаҳидкунанда ва созандагии худро бо муносибати самимӣ ва масъулияти ватанпарастӣ дар таърихи ватану миллат исбот кард, ки аз натиҷаи самараноки Иҷлосия шаҳодат медиҳад. Комёбии асосии Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Иҷлосияи XVI-уми Шурои Олӣ тантанавӣ қонун нисбати беқонунӣ ва адолат нисбати беадолатӣ буд.

Муқарриз: Шарипова М.Қ. – н.и.т., дотсенти ДОТ дар ноҳияи Рашт

Адабиёт:

1. Абдулов К. Дар ин дунё. К.6 / К. Абдулов // Иҷлосияи сарнавиштсоз. – Ҳуҷанд, 2002. – С. 298.
2. Давлат Н., Шарифзода Ҳ. Қумандонҳоро овора накунад / Н. Давлат, Ҳ. Шарифзода // Фараж. – 2009. – №59 (166).
3. Достиев А. Тоҷикистон-шикастанҳо ва бастанҳо / А. Достиев. – Душанбе: Ирфон, 2003. – С. 42.
4. Назрулло Ғ. Ҳамин тариқ Э. Раҳмонов сардори давлат интиҳоб гардид // Ҳақиқати Ленинобод. – 19 ноябри соли 1992.

5. Раҳмонов Э. Тоҷикистон; дар роҳи демократия ва ҷомеаи мутамаддин. – Душанбе: Ирфон, 1996. – С. 256.
6. Сатторзода А. Омилҳои дохили ва хориҷии сулҳи тоҷикон. Оштии мили ва ризоият- кафили рушди устувори Тоҷикистон. – Душанбе: «Шарқи озод», 2002. – С. 20.
7. Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш. Раҳмонов ба муносибати 5 – солагии ба имзо расидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти мили // Минбари халқ. – 2002, 4 июл.
8. Тағдиров А.У. Аҳамияти таърихӣ Иҷлосияи XVI – уми Шурои Олӣ дар таҳкими давлатдорӣ навини тоҷикон / А.У. Тағдиров // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ – назариявӣ бахшида ба рӯзи Иҷлосияи XVI – уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи “Иҷлосия санади тақдирсози миллат”. – Душанбе, 2024. – С. 186-204.
9. Усмонов И. Сулҳнома. – Душанбе: Матбуот, 2001. – С. 3.

Literature:

1. Abdulov K. In this world. K.6 / K. Abdulov // Fateful session. – Khujand, 2002. – P. 298.
2. Davlat N., Sharifzoda H. Do not disturb the commanders / N. Davlat, H. Sharifzoda // Faraj. – 2009. – No. 59 (166).
3. Dostiev A. Tajikistan-breaks and bonds / A. Dostiev. – Dushanbe: Irfon, 2003. – P. 42.
4. Nazrullo G. Thus, E. Rahmonov was elected head of state // The Truth of Leninabad. – November 19, 1992.
5. Rahmonov E. Tajikistan; on the road to democracy and a civilized society. – Dushanbe: Irfon, 1996. – P. 256.
6. Sattorzoda A. Internal and external factors of peace for the Tajiks. National reconciliation and harmony - a guarantee of sustainable development of Tajikistan. - Dushanbe: "Sharqi ozod", 2002. - P. 20.
7. Speech of the President of the Republic of Tajikistan E.Sh. Rahmonov on the occasion of the 5th anniversary of the signing of the General Agreement on the establishment of peace and national harmony // Minbari Khalk. - 2002, July 4.
8. Tagdirov A.U. The historical significance of the XVI Session of the Supreme Council in strengthening the new statehood of the Tajiks / A.U. Tagdirov // Materials of the international scientific and theoretical conference dedicated to the day of the XVI Session of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan on the topic "The Session is a fateful document of the nation". - Dushanbe, 2024. - P. 186-204.
9. Usmonov I. Peace agreement. - Dushanbe: Matbuot, 2001. - P. 3.

НАҚШИ ИҶЛОСИЯИ XVI – УМИ ШУРОИ ОЛӢ ДАР ТАҲКИМИ ДАВЛАТДОРИИ ТОҶИКОН

Мақола ба мавзӯе бахшида шудааст, ки барои ҳар як шаҳрванди мамлакат бо арзиштарин дастовард мебошад. Воқеан баргузоршавии Иҷлосия дар соли 1992 сабаб гардид, ки халқи парешонгаштаи тоҷик сарҷамъ шаванд. Роҷеъ ба Иҷлосияи 16 – уми Шурои Олӣ адабиётҳои илмӣ ниҳоят зиёданд. Иҷлосия исбот намуд, ки бо ҷангу хунрезӣ ва бародаркушӣ наметавон сулҳро ба даст овард. Сулҳ ягона ва беҳтарин дастоварди инсонӣ мебошад, ки ҳар як фард бояд қадри онро донеду ҳифзаш намояд. Муаллиф тавонистааст, ки мақоларо дар асоси маводҳои илмӣ таҳлилу баррасӣ намуда, барои хонандаи

гиромӣ маводи илмӣ пурарзише пешниҳод намояд. Баъди даргириҳои сиёсии солҳои 90 - уми асри XX, тавассути хиради бузурги аҷдодӣ қувваҳои солим дар Тоҷикистон ноил гардидан ба сулҳу ваҳдат ва ягонагии миллиро мақсади асосии худ қарор доданд. Нахустин кушишҳо барои дарёфти сулҳ дар Тоҷикистон ҳанӯз дар давраи аввали муқовимати сиёсӣ ва оғози ҷанги шаҳрвандӣ аз тарафи ҳуди тоҷикон сурат гирифта буд.

Калидвожаҳо: иҷлосия, тақдирсоз, нақш ва арзиш, дастовард, дӯстӣ ва сарҷамъӣ, вакил ва ҳавза, интиҳобот, муколама ва вохурӣ, муноқиша ва ҷанг, бародарӣ, давлатдорӣ, гуфтушунид.

РОЛЬ XVI-Й СЕССИИ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА В УКРЕПЛЕНИИ ГОСУДАРСТВА ТАДЖИКИ

Статья посвящена теме, которая является самым ценным достижением для каждого гражданина страны. Фактически проведение конференции в 1992 году привело к тому, что растерянный таджикский народ собрался вместе. По поводу 16-й Сессии Верховного Совета есть много научной литературы. Встреча доказала, что мира невозможно достичь путем войны, кровопролития и братоубийства. Мир – единственное и лучшее человеческое достижение, которое каждый человек должен ценить и защищать. Автор смог проанализировать и обсудить статью на основе научных материалов и представить дорогому читателю ценные научные материалы. После политических конфликтов 1990-х годов, благодаря великой мудрости наших предков, здоровые силы в Таджикистане поставили своей главной целью достижение мира, единства и национального единства. Первые попытки найти мир в Таджикистане были предприняты самими таджиками в ранний период политического сопротивления и начала гражданской войны.

Ключевые слова: сессия, судьбоносный, роль и ценность, достижение, дружба и капитал, представитель и избирательный округ, выборы, диалог и встреча, конфликт и война, братство, государственность, переговоры.

THE ROLE OF THE XVITH SESSION OF THE SUPREME COUNCIL IN STRENGTHENING THE STATE OF TAJIKISTAN

The article is devoted to a topic that is the most valuable achievement for every citizen of the country. In fact, the holding of the Conference in 1992 caused the confused Tajik people to gather. Regarding the 16th Session of the Supreme Council, there are a lot of scientific literature. The meeting proved that peace cannot be achieved through war, bloodshed and fratricide. Peace is the only and best human achievement that every individual should appreciate and protect. The author was able to analyze and discuss the article on the basis of scientific materials and present valuable scientific materials for the dear reader. After the political conflicts of the 1990s, thanks to the great wisdom of our ancestors, healthy forces in Tajikistan set their main goal to achieve peace, unity and national unity. The first attempts to find peace in Tajikistan were made by Tajiks themselves in the early period of political resistance and the beginning of the civil war.

Key words: session, fateful, role and value, achievement, friendship and capital, representative and constituency, elections, dialogue and meeting, conflict and war, brotherhood, statehood, negotiations.

Маълумот дар бораи муаллиф: Тағдиров Абдуназар Умарбекович – Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, ассистенти кафедраи

таърих ва методикаи таълими он. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Гарм, к. Э. Муҳиддин-63. Телефон: (+992) 934113961. E-mail: a.taghdiri.05@mail.ru

Сведения об автор: Тагдиров Абдуназар Умарбекович – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, ассистент кафедры истории и методики ее преподавания. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Мухиддин-63. Телефон: (+992) 934113961. E-mail: a.taghdiri.05@mail.ru

Information about author: Tagdirov Abdunazar Umarbekovich – Tajik pedagogical institute in Rasht district, assistant professor at the department of history and methods of teaching. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Mukhiddin-63. Phone: (+992) 934113961. E-mail: a.taghdiri.05@mail.ru

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ – ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

ТДУ: 338+334.75(575.3)

**НАҚШИ СУБВЕНСИЯ ДАР ТАРКИБИ БУЌЕТИ НОҲИЯҲОИ
МИНТАҚАИ РАШТ**

Дехқонов С.А., Маҳмадуллоев А.С.

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Яке аз масъалаҳои мубрами муносибатҳои иқтисодиёти бозорӣ ин таҳлили иқтисодӣ молиявӣ маҳсуб меёбад. Сиёсати молиявии минтақавӣ ин маҷмуи муносибатҳои пулии субъектҳои ҳудии минтақавӣ ва ҳангоми норасоии даромадҳои ҳудӣ, истифодаи маблағҳои субвенсиониро дар бар мегирад. Сиёсати молинии минтақавӣ яке аз шохаҳои макроиқтисодӣ маҳсуб ёфта соҳаҳои андоз, буҷет, суғурта, низоми бонкӣ, сармоягузориҳо ва дигар амлиётҳои пулиро дар бар мегирад.

Чи тавре, ки Ш. Қодиров қайд менамояд: “Объектҳои асосии муносибатҳои молиявӣ ин пардохтҳо ба буҷа, андозҳо, ҷаримаҳо, ёрдампулиҳо, пасандозҳо ва дигар мафҳумҳои молиявӣ баҳисоб мераванд” [6, с. 68]. Субъектҳои муносибатҳои молиявӣ бошанд: давлат, фирмаҳо, ташкилотҳою иттиҳодияҳои гуногун ва аҳоли баҳисоб мераванд. Буҷет ин нақшаи молиявӣ буда, аз қисмати даромад ва хароҷотҳо иборат аст, ки аслан барои як соли тақвимӣ таҳия гардида, дар шакли Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз ҷониби Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии кишвар тасдиқ карда мешавад. Дар қонуни мазкур ҳамасола даромадҳо ва хароҷотҳои буҷети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ, инчунин, касри онҳо барои соли навбатии молиявӣ муайян ва тасдиқ мегардад. Низоми буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ду сатҳ иборат буда, ба сатҳи якуми он буҷети ҷумҳуриявӣ, фондҳои мақсадноки давлатӣ ва ба сатҳи дуюм бошад буҷети маҳаллӣ (буҷети вилоятҳо, шаҳрҳо, шаҳракҳо ва ноҳияҳои кишвар) дохил мешаванд.

Бояд таъakkур дод, ки даромадҳо ва хароҷотҳои буҷети ноҳияҳои минтақаи Рашт то кунун мавриди таҳлил ва таҳқиқи пурраи олимони ватанӣ қарор нагирифтааст. Чунки иқтисодиёти минтақавӣ илми ҷавон мебошад ва дар охири солҳои 50-уми асри 20 шакл гирифтааст [1, с. 5].

Олимони ватани оиди масъалаи рушди иқтисодиёти минтақаҳо таҳқиқотҳо намудаанд, ки яке аз онҳо иқтисодчи И. А. Аминов мебошад, ки оиди минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин ақида дорад: “Минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ хусусиятҳои хоси худро доранд, ки дар мавқеи географӣ, табиӣ ва иқтисодӣ зоҳир мешаванд ва заминаҳои ташаккул ва рушди иқтисодиёт, дар имкониятҳои тараққиёти минбаъдаи қувваҳои истеҳсолкунанда метавонанд таъсири мусбат расонанд. Ҳамаи ин аз он шаҳодат медиҳад, ки заминаи обективӣ дар якҷанд минтақаҳои иқтисодӣ ва сайёҳӣ ташаккул ёбанд. Ба монандӣ: Зарафшон, Ҳисор, Вахш, Кулоб, Ғарм ва Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (ВМКБ) [2, с. 1].

Минтақаи Рашт, ки сарзамини кӯҳсор аст ва аз панҷ ноҳия иборат буда дар ҳудуди он захираҳои табиӣ гуногун вучуд доранд, аз ҷумла, захираҳои тиллоӣ пошхӯрда, захираҳои маҳсулоти сохтмонӣ, оҳаксанг, захираҳои ангиштсанг, захираҳои зеризаминии оҳан ва ғайра, ки дар асоси ин захираҳо метавон дар оянда корхонаҳои коркарди тилло ва маҳсулоти сохтмониро ба роҳ монд. Инчунин, маҳсулоти истеҳсолшавандаи соҳаи растанипарварӣ, боғу тоқпарварӣ ва чорводорӣ метавонад дар оянда ҳамчун сарчашмаи ашёи хоми маҳаллӣ ва замина барои бунёди корхонаҳои хурди саноатӣ, аз ҷумла, корхонаҳои коркарди шир, пашму пӯст ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ шавад. Истифодаи самараноки захираҳои мавҷуда ва дар ин замина ба роҳ мондани бунёди корхонаҳои хурду миёна, метавонанд ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии мардуми минтақа, ғанӣ гаштани қисми даромади буҷети ноҳияҳои минтақа заминаи устувор гузорад [3, с. 9].

Зикр бояд намуд, ки имрӯзҳо ноҳияҳои минтақа қисми зиёди даромади буҷети худро ҳамчун маблағгузорӣ аз буҷети ҷумҳуриявӣ (субвенсия) қабул менамояд, ки ин ба афзоиши буҷети ҷумҳуриявӣ ва дар маҷмуъ ба рушди иқтисодии кишвар таъсири манфӣ мерасонад [9, с. 21]. Ва норасоии маблағ ба шароити омилҳои гуногуни ноҳияҳои минтақа аз қабili набудани ҷойҳои корӣ, нарасидани мутахассисони соҳа, кам ҷалб гардидани сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ шаҳодат медиҳад. Ҳангоми таъмин будани сатҳи даромади буҷети маҳал ва озод будани ноҳияҳо ва минтақаҳои кишвар аз субвенсия имкониятҳои рушди иқтисодии кишвар меафзояд. Аммо, то ба ҳол маблағгузорӣ аз ҷониби буҷети ҷумҳуриявӣ бинобар сабаби рушд накардани инфрасохтори саноатӣ, ҷалб нагардидани сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ ва рушд накардани фаъолияти соҳибкорӣ ба буҷетҳои ноҳияҳои минтақаи Рашт мушоҳида мегардад.

Ва тибқи таҳлилҳои расмӣ омӯрӣ мушоҳида мегардад, ки минтақаи Рашт ба маблағгузориҳои буҷети ҷумҳуриявӣ (субвенсия) эҳтиёҷ дорад. Маълумоти расмӣ омӯрӣ нисбати ҳолати субвенсионии буҷети минтақаи Рашт ва даромадҳои худӣ дар ҷадвали 1 оварда шудааст [5, с. 8-9].

Ҷадвали даромадҳои худӣ ва субвенсия дар ноҳияҳои минтақаи Рашт дар солҳои 2017-2021 (сомонӣ)

Ҷадвали 1.

№	Ноҳияҳо	Нишондиҳандаҳо	Соли 2017	Соли 2018	Соли 2019	Соли 2020	Соли 2021	Тағйирот соли 2021/2017	
								сомонӣ	(%)
1	Ноҳияи Рашт	Даромади худӣ	18 455 700	20 518 700	23 300 000	25 747 000	28 100 000	9 644 300	52,2
		Субвенсия	41 406 218	41 497 897	45 835 841	46 662 497	53 075 670	11 669 452	28,2
2	Ноҳияи Нуробод	Даромади худӣ	7 530 200	8 064 630	8 091 400	8 763 900	9 470 000	1 939 800	25,8
		Субвенсия	26 990 443	26 983 091	31 871 398	35 061 618	40 083 763	13 093 320	48,5
3	Ноҳияи Тоҷикобод	Даромади худӣ	5 301 100	5 494 100	6 037 900	6 661 700	7 380 000	2 078 900	39,2
		Субвенсия	17 978 319	19 012 548	21 536 820	21 637 407	25 511 460	7 533 141	41,9
4	Ноҳияи Лахш	Даромади худӣ	8 917 000	9 619 000	10 591 899	10 591 900	12 600 000	3 683 000	41,3
		Субвенсия	28 706 603	28 885 537	32 503 898	32 503 898	35 421 795	6 715 192	23,4
5	Ноҳияи Сангвор	Даромади худӣ	3 753 000	4 101 300	4 610 400	5 161 400	5 780 000	2 027 000	54,0
		Субвенсия	16 975 356	17 970 825	20 371 604	20 178 535	21 778 286	4 802 930	28,3
6	Минтақаи Рашт	Даромади худӣ	43957000	47797730	52631599	56925900	63330000	19373000	4
		Субвенсия	132056939	134349898	152119561	156043955	175870974	43814035	3,17

Сарчашма: Таҳияи муаллифон дар асоси, ҳисобот дар бораи иҷроиши буҷетҳои маҳалӣ аз Раёсатҳои молияи ноҳияҳои Рашт, Нуробод, Тоҷикобод, Лахш ва Сангвор барои солҳои 2017-2021. Саҳ.-8-9

Чи тавре, ки аз таҳлил ҷадвали 1 бармеояд, дармадҳои ҳуди дар соли 2021, дар таркиби буҷети ноҳия Рашт 28 100 000 сомониро ташкил дода нисбат ба соли 2017 ба миқдори 9644300 сомонӣ ё 52,2 фоиз зиёд гардидааст. Маблағҳои субвенсионӣ бошанд дар соли 2021, 53075670 сомониро ташкил дода нисбат ба соли 2017, ба миқдори 11669452 сомонӣ ё 28,2 фоиз зиёд гардидааст. Агар ба фарқияти байни маблағҳое, ки ҳамчун кумаки молиявӣ (субвенсия) ҷудокардашуда ва дармадҳои худдӣ ноҳияи Рашт назар афканем маълум мегардад, ки дар соли 2021 аз ҳисоби манбаҳои худдӣ иҷроиши буҷети ноҳия 34,6 фоизро ташкил дода, 65,3 фоиз яъне 30,7 фоиз зиёд нисбат ба дармадҳои ҳуди аз ҳисоби манбаҳои буҷети ҷумҳуриявӣ (субвенсия) таъмин гардидааст.

Ҳамзамон аз таҳлили ноҳияи Нуробод бармеояд, ки дармадҳои ҳуди дар соли 2021, дар таркиби буҷети ноҳия 9470000 сомониро ташкил дода нисбат ба соли 2017 ба миқдори 1939800 сомонӣ ё 25,8 фоиз зиёд гардидааст. Маблағҳои субвенсионӣ бошанд дар соли 2021, 40083763 сомониро ташкил дода нисбат ба соли 2017, ба миқдори 13093320 сомонӣ ё 48,5 фоиз зиёд гардидааст. Агар ба таносуби байни маблағҳое, ки ҳамчун кумаки молиявӣ (субвенсия) ҷудокардашуда ва дармадҳои худдӣ ноҳияи Нуробод назар афканем маълум мегардад, ки дар соли 2021 аз ҳисоби манбаҳои худдӣ иҷроиши буҷети ноҳия 19,1 фоизро ташкил дода, 80,9 фоиз яъне 61,8 фоиз зиёд нисбат ба дармадҳои ҳуди аз ҳисоби манбаҳои буҷети ҷумҳуриявӣ (субвенсия) таъмин гардидааст.

Ҳангоми таҳлили ноҳияи Тоҷикобод маълум гардид, ки дармадҳои ҳуди дар соли 2021, дар таркиби буҷети ноҳия 7380 000 сомониро ташкил дода нисбат ба соли 2017 ба миқдори 2078900 сомонӣ ё 39,2 фоиз зиёд гардидааст. Маблағҳои субвенсионӣ бошанд дар соли 2021, 25511460 сомониро ташкил дода нисбат ба соли 2017, ба миқдори 7533141 сомонӣ ё 41,9 фоиз зиёд гардидааст. Агар ба таносуби байни маблағҳое, ки ҳамчун кумаки молиявӣ (субвенсия) ҷудокардашуда ва дармадҳои худдӣ ноҳияи Тоҷикобод назар афканем маълум мегардад, ки дар соли 2021 аз ҳисоби манбаҳои худдӣ иҷроиши буҷети ноҳия 22,5 фоизро ташкил дода, 77,5 фоиз яъне 55 фоиз зиёд нисбат ба дармадҳои ҳуди аз ҳисоби манбаҳои буҷети ҷумҳуриявӣ (субвенсия) таъмин гардидааст.

Аз таҳлили ноҳияи Лахш дар ҷадвали боло маълум гардид, ки дармадҳои ҳуди дар соли 2021, дар таркиби буҷети ноҳия 12600 000 сомониро ташкил дода нисбат ба соли 2017 ба миқдори 3683000 сомонӣ ё 41,3 фоиз зиёд гардидааст. Маблағҳои субвенсионӣ бошанд дар соли 2021, 35421795 сомониро ташкил дода нисбат ба соли 2017, ба миқдори 6715192 сомонӣ ё 23,4 фоиз зиёд гардидааст. Агар ба таносуби байни маблағҳое, ки ҳамчун кумаки молиявӣ (субвенсия) ҷудокардашуда ва дармадҳои худдӣ ноҳияи Лахш назар афканем маълум мегардад, ки дар соли 2021 аз ҳисоби манбаҳои худдӣ иҷроиши буҷети ноҳия 26 фоизро ташкил дода, 74 фоиз яъне 48 фоиз зиёд нисбат ба дармадҳои ҳуди аз ҳисоби манбаҳои буҷети ҷумҳуриявӣ (субвенсия) таъмин гардидааст.

Дар натиҷаи таҳлили ноҳияи Сангвор аз ҷадвали болозикр маълум гардид, ки дармадҳои ҳуди дар соли 2021, дар таркиби буҷети ноҳия 5780 000 сомониро ташкил дода нисбат ба соли 2017 ба миқдори 2027 000 сомонӣ ё 54 фоиз зиёд гардидааст. Маблағҳои субвенсионӣ бошанд дар соли 2021, 21778286 сомониро ташкил дода нисбат ба соли 2017, ба миқдори 4802930 сомонӣ ё 28,3 фоиз зиёд гардидааст. Агар ба таносуби байни маблағҳое, ки ҳамчун кумаки молиявӣ (субвенсия) ҷудокардашуда ва дармадҳои худдӣ ноҳияи Сангвор

назар афканем маълум мегардад, ки дар соли 2021 аз ҳисоби манбаҳои худдӣ иҷроиши буҷети ноҳия 21 фоизро ташкил дода, 79 фоиз яъне 58 фоиз зиёд нисбат ба даромадои худӣ аз ҳисоби манбаҳои буҷети ҷумҳуриявӣ (субвенсия) таъмин гардидааст.

Аз таҳлилҳои ноҳияҳои минтақаи Рашт маълум гардид, ки дар минтақа ҳама ноҳияҳо қисми зиёди буҷеташон ба маблағҳои субвенсионӣ равона карда шудаанд. Ва аз ҳама зиёдтар дар минтақа ба маблағҳои субвенсионӣ нигаронкунанда ин ноҳияи Нуробод баҳисоб меравад.

Ҳангоми таҳлили ҳамаи ноҳияҳои номбурда ба хулосае омадем, ки минтақаи Раштро дар якҷоягии ҳамаи ноҳияҳои онро таҳлил намоем. Ва дар натиҷаи таҳлил аз ҷадвали болозикр маълум гардид, ки дармадҳои худӣ дар соли 2021, дар таркиби буҷети минтақа 63330000 сомони ро ташкил дода нисбат ба соли 2017 ба миқдори 19373000 сомонӣ ё 4 фоиз зиёд гардидааст. Маблағҳои субвенсионӣ бошанд дар соли 2021, 175870974 сомони ро ташкил дода нисбат ба соли 2017, ба миқдори 43814035 сомонӣ ё 3,17 фоиз зиёд гардидааст. Агар ба таносуби байни маблағҳое, ки ҳамчун кумаки молиявӣ (субвенсия) ҷудокардашуда ва даромадҳои худдӣ минтақаи Рашт назар афканем маълум мегардад, ки дар соли 2021 аз ҳисоби манбаҳои худдӣ иҷроиши буҷети минтақа 26,5 фоизро ташкил дода, 73,5 фоиз субвенсия ва таносуби байни субвенсия ва даромадҳои худӣ ба миқдорӣ 47 фоиз зиёд нисбат ба даромадҳои худдӣ аз ҳисоби манбаҳои буҷети ҷумҳуриявӣ (субвенсия) таъмин гардидааст. Ба хотири таъмини буҷетҳои минтақа бо даромадҳои худдӣ ҳавасмандгардонии андозсупорӣ бароҳ монда шавад. Дар ҳолате мо метавонем сари вақт буҷети худро ғайи гардонем, ки агар андозсупорандагони мо барои пардохти маблағи андоз ҳавасманд бошанд [8, с. 199].

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вилояти Суғд, шаҳри Душанбе ва шаҳри Роғун субвенсионӣ намебошанд, ки яке аз сабаби асосиаш мувофиқи қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2024” дар ҳудуди вилояти Суғд аз ҳисоби андоз аз арзиши иловашуда 51 фоиз ба буҷети худӣ вилоят ва 49 фоиз ба буҷети ҷумҳуриявӣ ва дар шаҳри Душанбе 50 фоиз ба буҷети ҷумҳуриявӣ ва 50 фоиз ба буҷети шаҳри Душанбе ва дар шаҳри Роғун бошад 50 фоиз ба буҷети худдӣ ва 50 фоиз ба буҷети ҷумҳуриявӣ, инчунин аз ҳисоби андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ дар вилояти Суғд 51 фоиз ба буҷети худӣ вилоят ва 49 фоиз ба буҷети ҷумҳуриявӣ ва шаҳри Роғун бошад 30 фоиз ба буҷети худдӣ ва 70 фоиз ба буҷети ҷумҳуриявӣ, инчунин аз ҳисоби андоз аз даромади шахсони воқеӣ дар вилояти Суғд 51 фоиз ба буҷети худӣ вилоят ва 49 фоиз ба буҷети ҷумҳуриявӣ ва дар шаҳри Душанбе бошад 43 фоиз ба буҷети шаҳри Душанбе ва 57 фоиз ба буҷети ҷумҳуриявӣ пардохт карда мешавад [7, с. 6].

Бо мақсади боз ҳам зиёд кардани манбаҳои даромади худдӣ дар таркиби қисми даромади буҷети минтақаи Рашт аз ҳисоби манбаҳои андозию ғайриандозӣ ва кам намудани ҳолати субвенсионӣ бо ҷалби имкониятҳои мавҷуда дар минтақа дар самти вусъат бахшидан пешниҳод менамоем, ки барои рушди ноҳияҳои минтақаи Рашт вусъат додани чунин соҳаҳо заруранд:

- таъсиси корхонаҳои муштарак ба хотири беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ дар ноҳияҳои минтақа;
- таъсиси корхонаҳои хурди истеҳсоли барои коркарди маваю сабзавот;
- таъсиси корхонаҳои хурди коркарди абрешим (ресандагӣ);

- таъсиси корхонаҳои коркарди пашм, пӯст, коркарди масолеҳи сохтмонӣ ва дӯзандагию бофандагӣ;
- таъсиси корхонаҳои коркарди сангҳои қиматбаҳо;
- сохтани нерӯгоҳҳои обии барқии хурд;
- таъсис ва рушди соҳаи сайёҳӣ ва моҳипарварӣ;
- рушди соҳаи чорводорӣ ва парандапарварӣ;
- рушди соҳаи боғдорӣ ва занбури асалпарварӣ;
- ташкил намудани курсҳои омӯзишӣ ҷиҳати баланд бардоштани савияи дониши соҳибкорони маҳаллӣ;
- таъсиси корхонаҳои хурди саноатӣ дар ноҳияҳои минтақа ва ғ.

Бо назардошти ҳадафи чоруми кишвар таъмини амнияти иқтисодии кишвар ҳоло бештар бо ҳалли масъалаҳои саноатикунони кишвар алоқаманд аст [10, с. 15]. Ҳангоми таҳлил маълум гардид, ки дар минтақаи Рашт қисми ками буҷет аз ҳисоби даромадҳои худӣ ҷамъовари мегардад. Барои рушди даромадҳои худӣ дар таркиби буҷети минтақаи Рашт ва бартараф намудани норасогиҳои мавҷуда рушди сармоягузорию зеҳнӣ бояд зиёд карда шавад, ҳангоми рушди сармояи инсонӣ рушди даромадҳои худии минтақаҳо низ ба назар хоҳад расид. Чи тавре, ки Ф.С. Убайдов қайд менамояд “Дар замони муосир давлат барои рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо аҳамият зоҳир менамояд, вале ҷидду ҷаҳд асосан ба ҳавасмандсозии рушди минтақаҳои ақибмонда равона шудааст, на ба бартараф кардани сабабҳои ақибмонии онҳо” [4, с. 40].

Аз таҳлилҳои гузаронидашуда хулоса намудан мумкин аст, ки яке аз сабабҳои афзоиш наёфтани қисми даромади буҷети ноҳияҳои минтақаи Рашт аз ҳисоби манбаҳои худӣ ин ба таври васеъ истифода нагардидани имкониятҳои мавҷуда дар ноҳияҳои минтақа ба ҳисоб меравад, аз ҷумла: барномаҳои рушди соҳаҳо дуруст тарҳрези карда нашудаанд, камтаваҷҷуҳӣ барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва бунёди корхонаҳои истеҳсолии саноатӣ дар минтақа, ба таври васеъ бо техникаю технологияи муосир таъмин набудани бахши кишоварзӣ дар ноҳияҳо, пурра бо усули интенсивӣ ба роҳ намондани парвариши меваю сабзавот дар ноҳияҳо, онқадар рушд накардани соҳаи сайёҳӣ, ҳавасманд набудани соҳибкоронӣ маҳаллӣ, набудани мутахассисони касбӣ дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқи ноҳияҳо, ба инобат нагирифтани хусусиятҳои хоси ноҳияҳои минтақа ҳангоми таҳия намудани барномаҳои рушди ноҳияҳо ва то дараҷаи зарурӣ муҳайё набудани шароити мусоид барои ҷалби сармояҳои дохилию хориҷӣ дар ноҳияҳои минтақа ба ҳисоб меравад.

Муқарриз: Ниёзов М.А. – н.и.и., дотсенти ДОТ дар ноҳияи Рашт

Адабиёт:

1. Алехин, Е.В. Иқтисоди минтақавӣ ва идоракунии Пенза. – Пенза, 2007. – 276 с.
2. Аминов И. Минтақаҳои табиӣи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҳолат ва дурнамои он. – Душанбе, 2016. – 196 с.
3. Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии ноҳияҳои минтақаи Рашт барои соли 2017-2020. – С. 9.

4. Убайдов Ф.С., Деҳқонов С. “Асосҳои назариявӣ ва методологии нақши давлат дар рушди низоми иқтисодии минтақавӣ” Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе, –№4/1, 2021. – С. 40-45.

5. Ҳисобот дар бораи иҷроиши буҷетҳои маҳалии Раёсатҳои молияҳои ноҳияҳои Рашт, Тоҷикобод, Нуробод, Лахш ва Сангвор барои солҳои 2019-2021. 78 с.

6. Қодиров Ш.Ш. Назарияи иқтисодӣ: иқтисоди миллӣ ва иқтисоди ҷаҳонӣ. –Душанбе, – 2001. 178 с.

7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2024”. – С. 6.

8. Деҳқонов С.А. Самаранокӣ ва маъмурикунонии андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / А.С. Маҳмадуллоев, С.А. Деҳқонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2020. – №8. – С. 199-203.

9. Деҳқонов С.А. Танзим ва дастгирии давлатӣ ҳамчун омили рушди иқтисодию иҷтимоии минтақа (дар мисоли минтақаи Рашт): автореф. дис. ... ном. илм. иқтисодӣ / Деҳқонов С.А. – Душанбе, 2024. 30 с.

10. Маҳмадуллоев А.С. Инкишофи шаклҳои шарикии стратегӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ (дар мисоли бахши саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон): автореф. дис. ... док. фалсафа (Ph.D) аз рӯйи ихтисоси 6D050700-Менечмент / Маҳмадуллоев А.С. – Душанбе, 2024. – С.30.

Literatur:

1. Alekhin E.V. Regional economy and management of Penza. – Penza, 2007. – 276 p.

2. Aminov I. Natural economic zone of the Republic of Tajikistan: state and perspective article. – Dushanbe, 2016. –196 p.

3. Program of socio-economic development of the districts of Rasht region for 2017-2020. – P. 9.

4. Ubaidov F. Dehkanov S. "Theoretical and methodological foundations of the role of the state in the development of the regional economic system" Message of Finance and Economics, Dushanbe, -No.4/1, 2021 – P. 40-45.

5. Report on the implementation of local budgets of the Finance Departments of Rasht, Tajikabad, Nurabad, Lakhsh and Sangvor districts for 2019-2021. 78 p.

6. Kadyrov Sh.Sh. Economic theory: national economy and world economy Dushanbe – 2001. 178 p.

7. The Law of the Republic of Tajikistan on the state budget of the Republic of Tajikistan for 2024. – P. 6.

8. Dehkanov, S. Tax administration in the Republic of Tajikistan / S. Mahmadulloev University. - Dushanbe. - 2020. - No. 8. – P. 199-203.

9. Dehkanov S.A State regulation and support as a factor of economic and social development of the region (in the example of Rasht region): abstract of the dissertation for obtaining the degree of candidate of economic sciences: on the specialty 08.00.03-Regional and territorial economy/ Dehkanov S.A . - Dushanbe 2024. 30 p.

10. Mahmadulloev A.S. The development of forms of strategic partnership in the conditions of globalization (in the example of the industrial sector of the Republic of Tajikistan): the abstract of the dissertation for obtaining the scientific degree of doctor of philosophy (Ph.D): on the specialty 6D050700-Management/ Makhmadulloev A.S. - Dushanbe 2024. 30 p.

НАҚШИ СУБВЕНСИЯ ДАР ТАРКИБИ БУЌЕТИ НОҲИЯҲОИ МИНТАҚАИ РАШТ

Дар мақолаи мазкур нақши субвенсия ва даромдҳои худӣ дар таркиби буҷети ноҳияҳои минтақаи Рашт дар солҳои 2017-2021 мавриди таҳлилу барраси қарор дода шуданд. Қайд кардан ба маврид аст, ҳуди буҷет ин ҷадвали молиявӣ буда, аз қисмати даромад ва хароҷот иборат аст, ки аслан барои як соли тақвимӣ таҳия гардида, дар шакли Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз ҷониби Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии кишвар тасдиқ карда мешавад. Истифодаи самараноки захираҳои мавҷуда ва дар ин замина ба роҳ мондани бунёди корхонаҳои хурду миёна, метавонанд ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардуми минтақа, ғанӣ гаштани қисми даромади худии буҷети ноҳияҳои минтақа заминаи устувор гузорад.

Калидвожаҳо: сиёсати молиявӣ, буҷет, даромад, хароҷот, даромадҳои худӣ, субвенсия, касри буҷет, даромадҳои андозию ғайриандозӣ, ғайриандозӣ, соҳибкорӣ, сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ, корхонаҳои хурду миёна, саноат, иқтисодиёти минтақавӣ, некуаҳволии мардум ва вазни хоси субвенсия.

РОЛЬ СУБСИДИЙ СОСТАВЕ БЮДЖЕТА РАЙОНОВ РАШТСКОГО РЕГИОНА

В данной статье проанализирована и рассмотрены региональная роль субсидирования и собственных доходов в составе бюджета районов Раштского региона в 2017-2021 годах. Стоит отметить, что сам бюджет представляет собой финансовую таблицу, состоящую из доходов и расходов, первоначально составленную на один календарный год, по форме Закона Республики Таджикистан «О Государственном бюджете Республики Таджикистан» Палата представителей Верховного собрания страны. Эффективное использование имеющихся ресурсов и в связи с этим создание малых и средних предприятий может заложить прочную основу для создания новых рабочих мест, повышения уровня благосостояния населения региона, обогащения части региональной экономики. собственный доход бюджета.

Ключевые слова: финансовая политика, бюджет, доходы, расходы, собственные доходы, субсидия, дефицит бюджета, налоговые и неналоговые доходы, предпринимательская деятельность, отечественные и иностранные инвестиции, малые и средние предприятия, промышленность, региональная экономика, благосостояние населения и удельный вес субсидий.

THE ROLE OF SUBSIDIES IN THE COMPOSITION OF THE BUDGET OF THE RASHT REGION DISTRICTS

This article analyzed and considered the regional financial policy, part of the income from own and republican sources (subsidies) and their expenses in 2019-2021. It is worth noting that the budget itself is a financial table, consisting of income and expenses, originally compiled for one calendar year, in the form of the Law of the Republic of Tajikistan "On the State Budget of the Republic of Tajikistan" House of Representatives of the Supreme Assembly of the country. Efficient use of available resources and, in this regard, the creation of small and medium-sized enterprises can lay a solid foundation for creating new jobs, improving the welfare of the region's population, and enriching part of the regional economy own budget revenue.

Key words: financial policy, budget, revenues, expenses, own revenues, subsidies, budget deficit, tax and non-tax revenues, entrepreneurial activity, domestic and foreign investments, small and medium-sized enterprises, industry, regional economy, welfare of the population and the share of subsidies.

Маълумот дар бораи муаллиф: Дехконов Соҳибназар Амирхоҷаевӣ – Донишқадаи омӯзгорӣи Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, муаллими калони факултети иқтисод ва идора. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Гарм, к. Э. Муҳиддин-63. Телефон: (+992) 988192019. E-mail: dot.sd@mail.ru

Маҳмадуллоев Аҳмадҷон Саидҷоновӣ – Донишқадаи омӯзгорӣи Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, муовини мудири шуъбаи таҳсилоти фосилавӣ, муаллими калон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Гарм, к. Э. Муҳиддин-63. Телефон: (+992) 988888337. E-mail: dass_ahmadjon@mail.ru

Сведения об авторах: Дехконов Соҳибназар Амирхоҷаевӣ – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, старший преподаватель факультета экономики и управления. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Мухиддин-63. Телефон: (+992) 988192019. E-mail: dot.sd@mail.ru

Маҳмадуллоев Аҳмадҷон Саидҷоновӣ – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, заместитель начальника управления дистанционного образования, старший преподаватель. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Мухиддин-63. Телефон: (+992) 988888337. E-mail: dass_ahmadjon@mail.ru

Information about authers: Dekhkonov Sohibnazar Amirhodjaevich – Tajik pedagogical institute in Rasht district, senior lecturer, faculty of economics and management. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Muhiddin-63. Phone: (+992) 988192019. E-mail: dot.sd@mail.ru

Mahmadulloev Ahmadjon Saidjonovich – Tajik pedagogical institute in Rasht district, deputy head of the department of distance education, senior lecturer. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Muhiddin-63. Phone: (+992) 988888337. E-mail: dass_ahmadjon@mail.ru

ТДУ: 336.143.2

НАҚШИ ҚАРЗ ДАР ПЕШРАФТИ ИҚТИСОДИЁТ

Давлатов Ҳ.Ҷ., Миршарипов Э.Қ.

Донишқадаи омӯзгорӣи Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Қарз ҳамчун воситаи муҳимтарини ташкилкунандаи муносибатҳои иқтисодӣ байни тамоми субъектҳои хоҷагидорӣ маҳсуб ёфта, он метавонад ба рушди тамоми бахшҳои воқеии ба пул эҳтиёҷдошта мусоидат намояд. Вобаста ба таҳқиқи моҳияти қарз ҳамчун категорияи иқтисодӣ як қатор андеша ва назарияҳои гуногуни илмӣ ва пажӯҳишҳои сатҳи гуногун ҷой доранд, ки ин назария ва пажӯҳишҳо моҳияти қарзро аз давраи пайдоиш то

ба имрӯз дар шакл ва тавсифоти гуногун инъикос намуда, иқтисодори навофарии онро дар шаклҳои гуногун гурӯҳбандӣ намудаанд.

Ба андешаи Ш. Раҳимзода “қарз ин маблағи пулиест, ки бо шартҳои баргардонидашавӣ ва додани иловапулӣ муваққатан ба каси дигари ҳуқуқӣ ё воқеӣ дода шудааст” [8, с. 221]. Аз нуқтаи назари М.А. Ниёзов бошад, “қарз ин маблағҳои пулии озоди ташкилотҳои қарзие мебошад, ки барои истифодаи муваққатӣ бо мақсади гирифтани фоидаи муайян ба муддати муайяни вақт ба дигар субъектҳои хоҷагидорӣ дода мешавад” [7, с. 267].

Дар қонунгузорӣ бошад, гуфта шудааст, ки “қарз ин маблағе, ки аз ҷониби ташкилоти қарзӣ ба қарзгир бо шартҳои пардохти фоиз ва баргардонидан ба мӯҳлати муайян дода шудааст” [3]. Аз тавсифи умумии мафҳуми қарз фаҳмида мешавад, ки дар маҷмӯъ, қарз ин маблағҳои пулии озод буда, бо мақсади гирифтани фоида ва бозгардонии он дар мӯҳлати муайян, мақсаднок аз як субъект ба субъекти дигар дода мешавад.

Албатта, дар ошкорсозии моҳияти қарз ва муносибатҳои қарзӣ маълумотномаҳои муосир ба шаҳодатномаҳои замони фиръавнҳо монанд нестанд, зеро шароити имрӯзаи кор ва анҷоми амалиёт бо компютерҳо аз ҳисобкунакҳои гилӣ, ки дар замони қадим ҳамчун маҳсулот истифода мешуданд, фарқ мекунад. Аммо он дар ҳар як марҳалаи фаъолияти худ на танҳо нақши муҳимро дар ҷамъият иҷро мекард, балки тараққиёти ин ё он кишварҳо ва минтақаҳои сараҳолро ба тарзи ҳаёти хоҷагӣ, инчунин, мақоми корпоратсияҳо ва рушди онҳоро муайян менамуд [4, с. 189].

Аз замонҳои аввали пайдоиши қарз то замони мо, нақши он дар рушди тамоми соҳаҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва муносибатҳои тиҷоратӣ молиявӣ байни кишварҳои олам буду ҳаст ва боқӣ хоҳад монд. Қобили зикр аст, ки дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозорӣ ташаккули давлату давлатдорӣ ва рушду нумӯи он, бевосита дар асоси муносибатҳои иқтисодию молиявӣ ва қарзӣ бо дигар давлатҳои ҷаҳон вобастагӣ дорад. Давлат ва дилхоҳ соҳаҳои иқтисодию иҷтимоӣ барои иҷрои вазифаҳои худ воситаҳои пулӣ лозим доранд ва ин ҳам танҳо дар асоси муносибатҳои иқтисодию молиявӣ ва қарзӣ таъмин карда мешаванд [1, с. 155].

Воқеан, дар сохтори гузариш ба муносибатҳои иқтисоди бозорӣ бартарии истифодаи қарз барои васеъ кардани истеҳсолот нисбат ба истифодаи воситаҳои истеҳсолӣ, агар аз як тараф, ба рушди иқтисодиёт ва васеъ кардани доираи истеҳсолоти маҳсулоти саноатӣ мусоидат намояд, аз дигар тараф, қарзгирандагонро маҷбур месозад то маблағҳои пулиро самаранок истифода намуда, ба масъалаи бозпасгардонии онҳо аҳамияти аввалиндараҷа диҳанд.

Аз ҷониби дигар, назорати истифодаи самаранокӣ истифодаи воситаҳои қарзӣ бар дӯши бонк дучанд мегардад ва бонк кӯшиш менамояд, ки дар ҷараёни субъектҳои иқтисодӣ дар соҳаи саноат ҳамроҳ шавад. Зеро баъди гузаштан аз низоми аграрӣ-саноатӣ рушди иқтисодиёт ба низоми индустриалӣ аграрӣ зарурати маблағгузорӣ ва сармоягузорӣ ба соҳаи мазкур ба миён омада, таъмини ин масъала бо захираҳои пулӣ шартӣ асосӣ гардид [5, с. 278].

Албатта, қарз дар шароити имрӯза дар пешрафти иқтисодиёт нақши калидӣ дошта, барои таъмини субъектҳои иқтисодӣ бо захираҳои молиявӣ

мусоидати фаррох менамояд. Ба андешаи Ш. Раҳимзода қарз дар пешрафти иқтисодиёт нақши зеринро мебозад:

- таъмини қатънашавандагии раванди истеҳсолот ва фуруши мол;
- қамъи маблағҳои муваққатан озод ва мутамарказонидани сармоя;
- таъмини бефосилагии муомилоти пулии нақдӣ ва ғайринақдӣ [8].

Албатта қарз ва нақши он дар пешрафти иқтисодиёт аз замони пеш диққати муҳаққиқонро ба худ ҷалб мекард, ба вежа ҷаҳиши калони сифатӣ дар рушди назарияи он дар давраи сармоядорӣ ба амал омад, замоне, ки нақши қарз ва бонкҳо дар иқтисодиёт ба таври ғавқулода ҷашмрас шуд.

Дар таърихи афкори иқтисодӣ ҳамаи назарияҳои қарз ба таври анъанавӣ ба ду самт чудо карда шудаанд, назарияи натуралистӣ ва сармояи эҷодкор, ки асосан аз рӯи нақше, ки барои қарз ва бонкҳо дар иқтисодиёт тайин шудааст фарқ мекунад. Дар назарияи натуралистӣ, ки тарафдорони он иқтисодчиёни классик ба монанди А. Смит, Д. Рикардо ва дигарон мебошанд, қарз ҳамчун тарзи аз сари нав тақсим кардани арзишҳои мавҷуда мавриди баррасӣ қарор гирифта, тарзи сармояи эҷодкории бонкҳо бошад, инкор карда мешавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Бонки милли Тоҷикистон ҷиҳати тақвितат бахшидани ғавқолияти худ, аз ҷумла ноил гардидани мақсади асосӣ – нигоҳдории сатҳи паст ва муътадили нархҳо, тасмим гирифтааст бо истифода аз таҷрибаи муваффақи ҷаҳонӣ механизмҳои муосири таҳия ва татбиқи сиёсати пулию қарзиро таҳрезӣ ва амалӣ намояд [2].

Албатта, Бонки милли Тоҷикистон ва дигар бонкҳо дар пешрафти иқтисодиёт нақши калидӣ мебозанд. Онҳо ба субъектҳои хоҷагидорӣ ва соҳибкорон қарзҳои ғоизашон нисбатан сабук пешниҳод менамоянд, то ки онҳо тавонанд ғавқолияти соҳибкориашонро ба роҳ монда, ба иқтисодиёти мамлакат таъсироти мусбии худро расонанд.

Метавон гуфт, ки бонкдорӣ ҳамчун омили рушди иқтисодиёти давлат ба ҳисоб меравад. Ва онҳо аҳоли ва дигар субъектҳои иқтисодӣро бо маблағҳои пулӣ таъмин менамоянд. Қарз аслан дар натиҷаи муносибати тарафайни қарздиҳанда ва қарзгиранда ва дар асоси бастанӣ шартнома бо мақсадҳои муайян ба вуҷуд меояд. Қарздиҳанда муваққатан пул ё моли худро ба ихтиёри қарзгиранда медиҳад, то ғоида гирад. Мақсади қарзгиранда низ истифодаи қарзу гирифтани ғоида аст. Ба ҳам мувофиқ омадани манфиатҳои қарздиҳандаю қарзгиранда боиси ҳамкории онҳо мегардад. Қарзгиранда аз ҳисоби қарз истеҳсолот, савдо ё хизматрасониرو ба роҳ монда, ғоидае ба даст меорад, ки натиҷаи ҳамкории ӯ бо қарздиҳанда буда, байнашон тақсим мешавад. Ҳиссаи қарздиҳанда ғоизи қарз ном дорад. Ҳамин тариқ, ғоизи қарз маблағест, ки қарздор ба қарздиҳанда барои истифодаи қарз медиҳад. Қисме аз иқтисоддонҳо онро нархи қарз низ меноманд.

Аз ин рӯ, қарздиҳанда бояд мизони ғоизи қарзро тарзе муайян кунад, ки ҳам худаш ғоида бинаду ҳам қарзгирандаро аз даст надиҳад. Мизони ғоиз ин ҳиссаи ғоиз дар маблағи қарз аст. Барои мисол, қарздиҳанда ба қарзгиранда маблағи 10 000 сомонӣ қарзи яқсола додасту қарзгиранда бояд дар охири муҳлати истифодаи қарз 11 110 сомонӣ баргардонад. Дар ин ҳолат, даромади қарздиҳанда $11110 - 10000 = 1110$ сомониро ташкил медиҳад. Мизони қарз бошад, ба 11,1%-и солона баробар аст ($1110 / 10000 * 100 = 11,1$). Мизони ғоизи қарзро аслан таносуби талаботу пешниҳод муайян мекунад, вале сатҳи

фоизи қарзҳои ба воситаи коғазҳои қиматнок ҷалбшаванда низ ба он таъсир мерасонад.

Дар ин маврид агар соҳибони захираҳои қарзи бинанд, ки фоизи коғазҳои қиматноки ҳукумат болотар аз фоизи пасандоз аст, албатта, коғазҳои қиматнокро меҳаранд. Дар натиҷа маблағи захираҳои қарзӣ ва вобаста ба он маблағи қарзҳои пешниҳодшаванда камтар шуда, мизони фоизи қарз боло меравад. Ҳамин тариқ, омили асосии ба мизони фоизи қарз таъсиркунанда талабот ба қарзу пешниҳоди захираҳои қарзӣ дар бозор аст.

Андозаи талабот ба қарз бошад, ин аз аз нишондиҳандаҳои зерин вобаста аст [8, с. 281-282]:

- а) меъёри фоида дар ояндаи наздик;
- б) сатҳи таваррум дар ояндаи наздик;
- в) қарзгирии давлат.

Ҳаҷми захираҳои қарзии пешниҳодшавандаро бошад:

- а) сатҳи некуаҳволии мардум;
- б) болоравии нархи саҳмияҳо амвол дар ояндаи наздик;
- в) ҳавфи поёнравии арзиши аслии қарз муайян мекунад.

Қайд кардан зарур аст, ки нақши қарзҳои бонкӣ ва дастгирии бахши давлатӣ дар рушди тамоми соҳаҳо мавқеи хоса дошта, боиси пешрафти соҳаҳои калидии иқтисодиёт ва таъмини соҳаҳо бо захираҳои иловагии молиявӣ мегардад.

Вобаста ба фароҳии бозори молия, ки рӯз аз рӯз дар кишварамон ривоч ёфта истодааст, сатҳи қарздиҳӣ низ сол аз сол афзоиш ёфта, ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва истехсолоти дохилӣ таъсири мусбӣи ҳудро расонида истодааст. Дар ин замина, маълумоти расмӣи омори доир ба афзоиши ҳаҷми қарздиҳӣ дар давоми солҳои 2018-2023 шарҳ медиҳем.

Ҷадвали 1. Ҳаҷми маблағгузориҳои қарзӣ ба иқтисодиёт дар солҳои 2018-2023, (млн. сомонӣ)

№	Нишондиҳанда	Соли 2018*	Соли 2019	Соли 2020	Соли 2021	Соли 2022	Соли 2023
1.	Қарзҳои додшуда (млн. сомонӣ)	7 612,8	9 555,3	10 001,4	13 682,5	14 382,1	18 991,1
2.	Тағйирёбии нисбат ба соли гузашта (млн.сомонӣ)	-67,2	1 942,40	446,1	3 681,1	699,6	4 609,0
3.	Тағйирёбии нисбат ба соли гузашта (бо %)	-0,9	25,5	4,7	36,8	5,1	32,0

*Муқоисаи тағйирёбии дар соли 2018 нисбат ба маълумоти соли 2017 гирифта шудааст.

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси маълумоти омории “Бюлетени омили бонкӣ” барои солҳои 2018, №12 (281), 2019, №12 (293), 2020, №12 (305), 2021, №12 (316), 2022, №12 (329) ва 2023, №12 (341).

Маълумоти расмӣи омории дар ҷадвали 1 овардашуда шаҳодати онро медиҳад, ки дар давоми 6 соли охир (солҳои 2018-2023) ҳаҷми қарзҳои додшуда ба соҳаҳои иқтисодиёти кишвар афзоиш ёфт. Дар ин давра, қарзҳои аз ҷониби низомии бонкии кишвар ба соҳаҳои иқтисодиёти мамлакат додшуда маблағи 74 225,2 млн. сомониро ташкил дода, ба ҳисоби миёнасоллона ҳар сол дар ҳаҷми 12 370,9 млн. сомонӣ маблағҳои қарзӣ ба соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат равона гардиданд.

Дар заминаи қарзҳои додашуда рӯз аз рӯз сатҳи истеҳсолоти дохилӣ афзоиш ёфта, ҷойҳои нави корӣ таъсис дода шуда истодааст, ки талаботи бозори дохилии меҳнат то андозае қонеъ гардонида мешавад. Ҳамзамон, бо таъсири мусбати ҳаҷми қарзҳои додашуда сатҳи истеҳсолоти дохилӣ низ афзоиш ёфта, талаботи бозори дохилии кишварро ба маҳсулотҳои истеҳсолии дохилӣ ва молҳои воридотивазкунанда то андозае таъмин намуда истодааст.

Диаграммаи 1. Пӯи афзоиши ҳаҷми қарзҳои додашуда ба соҳаҳои иқтисодиёт дар солҳои 2018-2023, (бо %)

*Муқоисаи тағйирёбӣ дар соли 2018 нисбат ба маълумоти соли 2017 гирифта шудааст.

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси маълумоти омории “Бюлетени омили бонкӣ” барои солҳои 2018, №12 (281), 2019, №12 (293), 2020, №12 (305), 2021, №12 (316), 2022, №12 (329) ва 2023, №12 (341).

Аз маълумоти дар ҷадвали 1 ва диаграммаи 1 овардашуда мушоҳида мегардад, ки дар давоми 6 соли охир, дар солҳои 2021 ва 2023 афзоиши назарраси ҳаҷми қарзҳои додашуда ба амал омадааст. Нишондиҳандаи мазкур дар соли 2021 нисбат ба соли 2020 дар ҳаҷми 3 681,1 млн. сомонӣ ё 36,8% ва дар соли 2023 нисбат ба соли 2022 дар ҳаҷми 4 609,0 млн. сомонӣ ё 32,0% афзоиш ёфт. Афзоиши ҳаҷми қарзҳои додашуда ба соҳаҳои хоҷагии халқӣ мамлакат аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳаҷми талаботи бозори дохилӣ барои истифодабарии воситаҳои қарзӣ зиёд шуда, дар заминаи истифодаи маблағҳои қарзӣ сатҳи истеҳсолоти дохилӣ замина пайдо карда истодааст.

Тавре, ки дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 28 декабри соли 2023 ироа гардид «... соли ҷорӣ пешниҳоди қарзҳо аз ҷониби низоми бонкӣ дар муқоиса ба соли 2022 -юм 31,1 фоиз афзоиш ёфта, ба 18,5 млрд сомонӣ баробар гардид. Ҳаҷми қарзҳои хурди додашуда 32,1 фоиз зиёд гардида, 13,3 млрд. сомони ро ташкил дод. Қарзҳои ба занону бонувони соҳибкор пешниҳодшуда 30,0 фоиз афзоиш ёфта, ба 4,8 млрд. сомонӣ расонида шуд...» [9].

Новобаста аз он, ки дастгирии қарзии низоми бонкӣ ба назар мерасад, аммо тибқи талаботҳои рушди соҳаҳои ин масъала қаноатмандкунанда нест. Тамоили сусти қарздиҳӣ аз тарафи бонкҳо нишон медиҳад, ки сатҳи пасти қарзӣ дар соҳаҳои иқтисодиёт агар аз як тараф ба фаъолияти қарзии бонкҳо вобаста бошад, аз дигар тараф ин масъала ба ҳуди соҳаҳои мебошад. Дастгирии бахши институционалии низоми бонкӣ ба соҳаҳои саноат ва дигар бахшҳои иқтисодӣ, яке аз механизмҳои асолии рушди иқтисодиёт дар шароити

имрӯза маҳсуб ёфта, бояд ба он аз нуқтаи назари равобитҳои дутарафа аҳамияти аввалиндараҷа диҳанд [6, с. 139]. Зеро мушкилоти имрӯзае, ки ба самаранокии тамоми самтҳои иқтисодӣ, аз ҷумла соҳаи саноати хурду миёна хос мебошад ва таъсири манфии худро ба ин соҳаҳо расонида, ҳавасмандии субъектҳои иқтисодӣ ва истеҳсолкунандагонро коста мегардонанд, ин баланд будани меъёри фоизи қарз, набудани имтиёзҳои қарзӣ вобаста ба мӯҳлат ва як қатор масъалаҳои дигар мебошад.

Бо сабаби баланд будани меъёри фоиз гузаронидани дигар амалиётҳои ба меъёри фоизи қарзҳои бонкӣ таъсиррасон имкон намедиҳад, ки бонкҳои тижоратӣ ба қадри кофӣ меъёри фоизи қарзро барои соҳаҳои гуногуни саноат ва истеҳсолкунандагони сатҳи гуногун кам кунанд. Ба назари Э.Қ. Миршарипов, аини ҳол баланд будани меъёри фоизи қарзҳои бонкӣ яке аз проблемаҳои асосии ҳалталаб дар соҳаҳои мухталифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад ва ҳалли оқилонаи ин масъалаҳо барои рушди ҳаматарафаи саноати хурду миёна бояд масъалаи асосӣ бошад [6, с. 140].

Хулоса, гуфтан бамаврид аст, ки дар шароити имрӯза маълум гардид, ки мутобиқ набудани давраҳои истеҳсол ва муомилоти молҳои гуногун, шароити мавсимии истеҳсол ва фурӯши онҳо боиси он гардид, ки баъзе истеҳсолкунандагон ҳатто пеш аз фурӯши моли худ маҷбур мешуданд, ки аз дигарон мол бихаранд ё муваққатан қарз гиранд. Ҳамин тариқ, дар натиҷа, ба сифати харидор қарзгир ва фурӯшанда қарздиҳанда амал менамоянд. Ва ин аст, ки муносибатҳои қарзӣ сол аз сол навобаста аз меъёри фоизи қарз рӯ ба афзоиш оварда истодааст.

Муқарриз: Ниёзов М.А. – н.и.и., дотсенти ДОТ дар н. Рашт

Адабиёт:

1. Давлатов Ҳ.Қ. Ҷанбаҳои назариявии танзимнамоии қарзи давлатӣ дар шароити муносири иқтисодӣ / Ҳ.Қ. Давлатов // Идоракунии давлатӣ. – 2024. - №2 (67). – С. 156-163.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон” ш. Душанбе, 14 декабри соли 1996, №383 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL:<http://mmk.tj> (санаи муроҷиат: 18.11.2024).
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар ҷаъолияти бонкӣ” ш. Душанбе, 19 майи соли 2009, №112 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL:<http://mmk.tj> (санаи муроҷиат: 12.11.2024).
4. Миршарипов, Э.Қ. Баъзе масъалаҳои асосии таъмини қарздиҳӣ ба рушди соҳаи саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Э.Қ. Миршарипов // Идоракунии давлатӣ. – 2024. - № 1 (66). - С. 132-142.
5. Миршарипов, Э.Қ. Қарз ҳамчун омили асосии рушди иқтисодиёт / Э.Қ. Миршарипов, Ш. Умаршоева // Паёми молия ва иқтисод. - 2022. - № 4/2 (34). - С. 188-195.
6. Миршарипов, Э.Қ. Масъалаҳои қарздиҳии соҳаи саноат ва таъмини рушди он дар шароити имрӯза / Э.Қ. Миршарипов // Паёми молия ва иқтисод. - 2023. - № 4/2 (39). - С. 275-283.
7. Ниёзов М.А.. Муомилоти пулӣ ва қарз / М.А. Ниёзов // Китоби дарсӣ. Душанбе – “Эр-граф”, 2018. – 376 с. – С. 267.

8. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз / Ш. Раҳимзода // Китоби дарсӣ. Душанбе: “Эр-граф”, 2018. – 513 с. – С. 221.

9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», аз 28 декабри соли 2023 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL:<http://president.tj> (санаи муроҷиат: 20.11.2024).

10. Хайрзода, Ш.Қ. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботии молиявӣ. Диссертатсияи докторӣ 08.00.10 / Ш.Қ. Хайрзода – Душанбе, 2021. – 432 с. - С. 346.

Literatur:

1. Davlatov H.J. Theoretical aspects of regulating public debt in modern economic conditions / H.J. Davlatov // State management. – 2024. - No. 2 (67). – P. 156-163.

2. Law of the Republic of Tajikistan “On the National Bank of Tajikistan” Dushanbe, December 14, 1996, No. 383 [Electronic resource]. Source of access: URL:<http://mmk.tj> (access date: 18.11.2024).

3. Law of the Republic of Tajikistan “On banking activities” Dushanbe, May 19, 2009, No. 112 [Electronic resource]. Source of access: URL:<http://mmk.tj> (access date: 12.11.2024).

4. Mirsharipov, E.K. Some key issues of providing lending for the development of light industry in the Republic of Tajikistan / E.K. Mirsharipov // State management. – 2024. - No. 1 (66). - P. 132-142.

5. Mirsharipov, E.K. Credit as the main factor of economic development / E.K. Mirsharipov, Sh. Umarshoeva // Message of Finance and Economics. - 2022. - No. 4/2 (34). - P. 188-195.

6. Mirsharipov, E.K. Issues of lending to the industrial sector and ensuring its development in today's conditions / E.K. Mirsharipov // Message of Finance and Economics. - 2023. - No. 4/2 (39). - P. 275-283.

7. Niyozov M.A.. Monetary transactions and credit / M.A. Niyozov // Textbook. Dushanbe – “Er-graf”, 2018. – 376 p. – P. 267.

8. Sharif Rahimzoda. Monetary transactions and credit / Sh. Rahimzoda // Textbook. Dushanbe: “Er-graf”, 2018. – 513 p. – P. 221.

9. Message of the President of the Republic of Tajikistan “On the main directions of the domestic and foreign policy of the republic”, dated December 28, 2023 [Electronic resource]. Source of access: URL:<http://president.tj> (access date: 20.11.2024).

10. Khairzoda, Sh.K. Development of the banking system of the Republic of Tajikistan in conditions of financial instability. Doctoral dissertation 08.00.10 / Sh.K. Khairzoda – Dushanbe, 2021. – 432 p. - P. 346.

НАҚШИ ҚАРЗ ДАР ПЕШРАФТИ ИҚТИСОДИЁТ

Дар шароити имрӯзаи хоҷагидорӣ қарзҳо дар сатҳи иқтисодиёти давлат ҳамчун муҳаррики пешбаранда маҳсуб ёфта, ба воситаи онҳо самтҳои гуногуни иқтисодию иҷтимоӣ рушд дода мешаванд. Аз ҳамин лиҳоз, муаллифон қарзро ҳамчун омили асосии рушди иқтисодиёт ба инобат гирифта, дар паҳлуҳои гуногуни он, ки хусусияти рушди иқтисодиётро таъмин менамояд, таҳқиқот бурдаанд. Ҳамчунин, муаллифон нуқтаи назари як қатор олимони дохилию хориҷиро мавриди таҳқиқи ҳаматарафа қарор

дода, мавриди баррасӣ қарор додаанд. Ғайр аз ин, дар мақола як қатор хусусиятҳои хоси қарз ва ғоизи он мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Ба ин хотир, гуфтан мумкин аст, ки мақолаи мазкур идомаи мантиқии таҳқиқоти олимони дохилию хориҷӣ дар ин масъала мебошад.

Калидвожаҳо: қарз, иқтисодиёт, рушд, субъектҳои хоҷагидорӣ, маҳсулот, ғайолият, ҷамъият, меъёри ғоиз, ҳудуди қарз, истеҳсолот, пул, имтиёз.

РОЛЬ ДОЛГА В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ

В современных экономических условиях кредиты на уровне экономики государства рассматриваются как движущая сила, через них обеспечиваются различные направления экономического и социального развития. С этой точки зрения авторы приняли во внимание кредит как основной фактор экономического развития и провели исследование различных его аспектов, обеспечивающих характер экономического развития. Также авторы всесторонне исследовали и обсудили мнения ряда отечественных и зарубежных учёных. Кроме того, в статье рассматривается ряд особенностей кредита и его процентной ставки. Поэтому можно сказать, что данная статья является логическим продолжением исследований отечественных и зарубежных ученых по данному вопросу.

Ключевые слова: кредит, экономика, развитие, хозяйствующие субъекты, продукция, деятельность, общество, процентная ставка, кредитный лимит, производство, деньги, льгота.

THE ROLE OF DEBT IN ECONOMIC DEVELOPMENT

In modern economic conditions, loans at the level of the state economy are considered as a driving force, through which various directions of economic and social development are ensured. From this point of view, the authors took into account credit as the main factor of economic development and conducted a study of its various aspects that ensure the nature of economic development. The authors also comprehensively researched and discussed the opinions of a number of domestic and foreign scientists. In addition, the article discusses a number of features of the loan and its interest rate. Therefore, we can say that this article is a logical continuation of the research of domestic and foreign scientists on this issue.

Key words: credit, economics, development, business entities, products, activities, society, interest rate, credit limit, production, money, benefit.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатов Ҳоким Ҷумъаевич – Донишқадаи омӯзгорӣи Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, мудири кафедраи баҳисобгирӣи бухгалтерӣ ва менеҷмент. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Ғарм, к. Э. Муҳиддин-63. Телефон: (+992) 911011188. E-mail: hokimdavlat@gmail.com

Миршарипов Эмомалӣ Қурбоналиевич – Донишқадаи омӯзгорӣи Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, муаллими калони кафедраи баҳисобгирӣи бухгалтерӣ ва менеҷмент. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Ғарм, к. Э. Муҳиддин-63. Телефон: (+992) 988536364. E-mail: emomali-95s@mail.ru

Сведения обо авторы: Давлатов Ҳоким Джумъаевич – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, заведующий кафедрой бухгалтерского учета и менеджмента. Адрес: 734025, Республика

Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Мухиддин-63. Телефон: (+992) 911011188. E-mail: hokimdavlat@gmail.com

Миршарипов Эмомали Курбоналиевич – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, старший преподаватель кафедрой бухгалтерского учета и менеджмента. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Мухиддин-63. Телефон: (+992) 988536364. E-mail: emomali-95s@mail.ru

Information about the authors: Davlatov Hokim Jumaevich – Tajik pedagogical institute in Rasht district, head of the department of accounting and management. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Muhiddin-63. Phone: (+992) 911011188. E-mail: hokimdavlat@gmail.com

Mirsharipov Emomali Qurbonalievich – Tajik pedagogical institute in Rasht district, senior teacher of the department of accounting and management. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Muhiddin-63. Phone: (+992) 988536364. E-mail: emomali-95s@mail.ru

ТДУ: 338.2 (575.3)

СИСТЕМАҲОИ ИТТИЛООТИЮ ИҚТИСОДӢ - БАҲШИ МУҲИММИ ФАӮОЛИЯТИ ИДОРАКУНИИ КОРХОНА

**Махмадуллоев А.С., Миршарипов Э.Қ., Дехқонов С.А.
Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт**

Дар давраи гузариш ба бозор талабот ба тайёр намудани мутахассисони дорои донишҳои идоракунии технологияҳои гуногуни коркарди иттилоотию иқтисодӣ меафзояд. Чуноне ки ба мо маълум аст, ҳоло тараққиёти дилхоҳ соҳаи иқтисодиётро бе таҳлили саривактии иттилоотию иқтисодӣ тасаввур кардан ғайри имкон аст. Имрӯзо мо ба иқтисодиёти бозорӣ гузашта, чоришавии тамоми шаклҳои онро дар ҷумҳуриамон мушоҳида намуда истодаем. Агар бозори имрӯзаро таҳлил кунем, мебинем, ки яке аз шаклҳои пешқадамтарини он - ин бозори иттилоотӣ мебошад.

Зери мафҳуми бозори иттилоотӣ мо коркард ва истифодаи намудҳои гуногуни иттилоотро тасаввур карда метавонем. Бозори имрӯзаи иттилоотӣ вазифаҳои гуногуну масъулиятнокро дар худ дорад. Бинобар ин, талабот ба мукамалгардонии роҳҳои нави технологияи иттилоотӣ низ меафзояд. Ин ба омилҳои гуногуни тараққиёт вобастагии зич дорад, ки муҳимтарини онҳо - ин истифода аз таъминоти навтареини барномавӣ комплекси воситаҳои техникӣ, истифодаи архитектураи беҳтарини сохторӣ ва тайёр кардани мутахассисони донандаи технологияи нави иттилоотӣ ба ҳисоб мераванд. Имрӯзо таъминоти барномавии автоматикунонии системаҳои гуногун дар асоси таъминоти барномавии касбӣ дар дастгоҳи худ дахҳо таҳлилгарон, лоиҳакашон, барномасозону санчишгарони бо як лоиҳа коркунандаро дар бар мегиранд.

Ҷорикунии системаҳои электронии коркард ва додугирифтӣ иттилоотӣ дар тамоми соҳаҳои фаъолияти иқтисодӣ хусусияти умумӣ ва универсалиро мегиранд. Ба андешаи иқтисодчии машҳур Э. Тофлер, маҳз бо истифода аз шарикӣ ва фановариҳои иттилоотию иқтисодӣ, ин баланд бардоштани самаранокии идоракунии ва коҳиш додани харҷ, имконпазир мегардад” [11].

Умуман, дар пешниҳоди худ Э. Тофлер, фановариҳои иттилоотию иқтисоди ро “калиди ҳалли ҳама гуна мушкилот, аз ҷумла ҳалли мушкилоти идоракунӣ арзёбӣ намудааст.

Ба ин хотир, метавон гуфт, ки технологияҳои ҳозиразамони иттилоотӣ имконият медиҳанд, ки фаъолияти қисмҳои гуногуни хоҷагиҳо идора карда шаванд, алоқаҳои хоҷагиҳо васеъ гарданд ва дар бозорҳои молиявии давлатҳои ҷаҳонӣ ширкат варзанд.

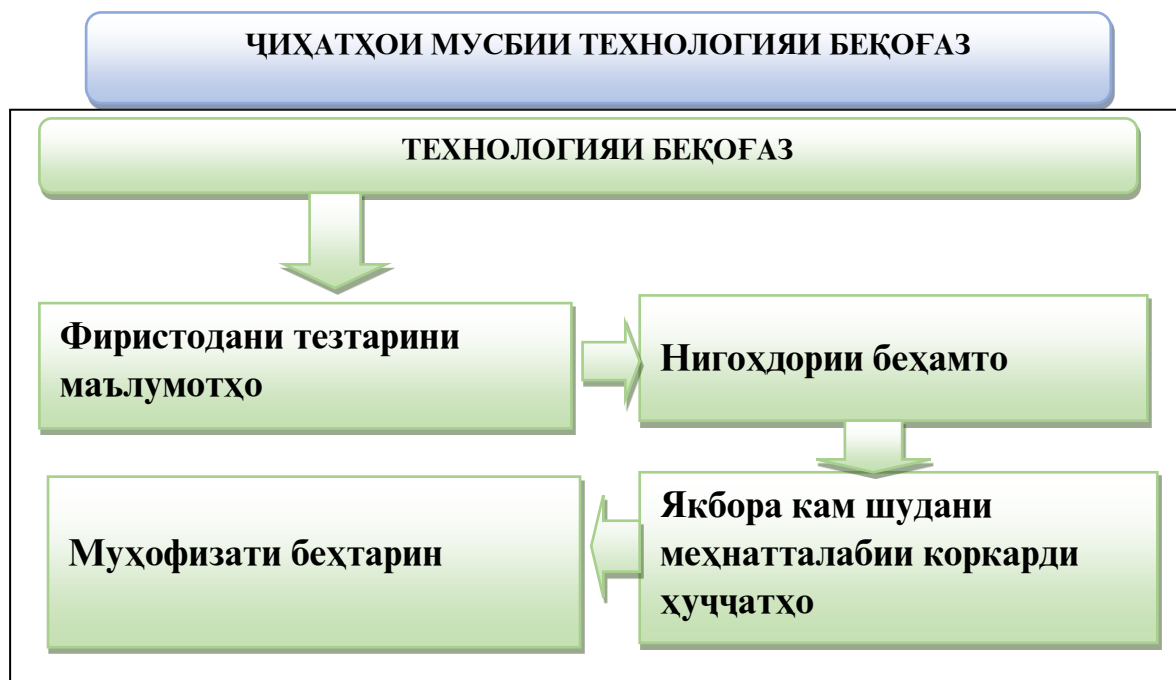
Имкониятҳои нави автоматикунони амалиётҳои гуногун дар ҷойҳои кори мутахассисон ва технологияҳои иттилоотии хизматрасонӣ барои ба таври комплексӣ ҳал намудани муаммоҳои таҳлили фаъолияти корӣ, сохтани системаҳои бонкии дохили хоҷагӣ, музофотӣ, байнишаҳрию байналхалқӣ ёри мерасонанд. Автоматикунони технологияҳои иттилоотӣ ва дигар технологияҳо барои ҳалли масъалаҳои стратегӣ аҳамияти калон доранд.

Муваффақиятҳои техникаӣ ва технологияи электронӣ намуди нави хизматрасонӣ – системаи идоракунии автоматикунонидашударо пешниҳод намудааст [16]. Ин система, оиди ҳолати ҳама корҳо иттилооти фаврӣ дода, идоракунӣ ҳаракати воситаҳои гуногунро ташкил менамояд, камкунии меҳнатталабии корхоро ба вуҷуд меорад ва имконият медиҳад, ки ба технологияи бекоғаз дар солҳои минбаъда гузарад. Ҷиҳатҳои мусбии технологияи бекоғаз дар расми 1. ба таври пурра нишон дода шудааст.

Дар бозори имрӯзаи мо чунин гурӯҳҳои системаи иттилоотии иқтисодӣ пайдо шудаанд, ки ҳар яке аз онҳо истеъмолкунандагони муайяни зеринро дар бар мегиранд: аз корхонаҳо ва хоҷагиҳои наваташкили хурд то калонтарини ба дараҷаҳои ҷаҳонии хизматрасонӣ гузашта ва ғ.

Ба андешаи Д.Б. Қодирзода «дар бозори системаи иттилоотии иқтисодӣ роҳи ягонаи магистрالي таракқиёт мавҷуд нест ва пайдоиши гурӯҳҳои нави системаҳо бисёртар бо интенсивнокӣ ва таракқиёти фаъолияти корхонаҳо ва хоҷагиҳо дар мамалакат вобастагӣ калон доранд [6]. Равандҳои муҳими автоматикунони технологияҳои идоракунӣ аз солҳои 80-90-ум оғоз шудаанд.

Расми 1.

Сарчашма: Таҳияи муаллифон дар асоси маълумотҳои соҳавӣ

Ин бо ислоҳоти соҳаҳо вобастагӣ дошт, чунки бисёре аз корхонаҳо ва хоҷагиҳо ҳукуқи мустақили фаъолият карданро гирифтанд ва корхонаҳою хоҷагиҳои саҳомӣ, тиҷоратӣ ва хусусӣ пайдо шуданд. Акнун ададҳои ҳисобкунӣ, ки дар онҳо коркарди иттилооти идоракунии сураи мегирифт, дар баробари корхонаҳо ва хоҷагиҳо тамоми ҷиҳатҳои хизматрасониҳо барои кам кардани меҳнатталабӣ ва таҳлилу пешгӯикунии иҷро карда наметавонишанд.

Таъмини технологияҳои иттилоотии корхонаҳо ва хоҷагиҳо – ин таъминоти барномавӣ ва техникий масъалаҳои иқтисодӣ дар базаи технологияҳои иттилоотии ҳозиразамон мебошанд, ки дар худ услубиносии бурдани фаъолияти идоракунии дар сатҳи муайяни касбиро дорад. Дарачаи хароҷот барои автоматикунории корхонаҳои мо нисбат ба корхонаҳои хориҷӣ камтар аст ва он тахминан 10-15% тамоми хароҷотро ташкил медиҳад. Интиҳоби ин ё он системаи автоматикунонӣ аз тарафи корхонаҳо бо таносубҳои гуногун ба монанди нарх, эътимоднокӣ, ҳосилнокӣ ва ғайра алоқамандии зиҷ дорад. Муаммоҳо бо зарурияти додугирифтӣ босуръати иттилоотӣ дар байни мизочон ва корхонаҳои дигар ба вучуд меоянд. Дар ин вақт ба корхонаҳо лозим аст, ки на танҳо таъминоти техникий, балки тамоми инфрасохтори технологияҳои иттилоотиро ба ҳисоб гиранд.

Таркиби таъминоти иттилоотӣ ва ташкили он ба сохтани масъалаҳо вобастагӣ дорад. Масъалаҳои анъанавии аз тарафи дилхоҳ корхона ҳалшаванда – фаъолияти фаврии баҳисобгирӣ ба ҳисоб мераванд.

Дар замони муосир корҳои ташкилӣ доир ба истифодаи васеи технологияҳои иттилоотӣ ва ҷорӣ намудани онҳо дар соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ гузаронида мешаванд. Дар асоси ин, масъалаҳои асосии коркарди принципҳо ва тарзҳои умумии истифодабарии технологияҳои иттилоотию иртиботӣ барои таҳлилу коркарди маълумотҳои оммавӣ истифода бурда мешаванд [7].

Яке аз роҳҳои асосию имконпазири ҳалли ин масъала ташкили ҷойҳои кории автоматикунонидашуда мебошанд, ки барои коркарди саривақтӣ ва дурусти маълумотҳо равона карда шудааст.

Технологияҳои иттилоотикунонии масъалаҳои гуногуни идоракунии дар ҷойҳои кории истифодабарандагон яке аз шаклҳои ҷорикунии ғоидабахш барои автоматикунонии меҳнати сунъии мутахассисон мебошад.

Инкишофи иқтисодиёти ҷумҳурӣ дар шароити бозор дигаргуниҳои васеи тамоми механизми хоҷагидориро талаб менамояд. Муносибатҳои нави иқтисодӣ маҷбур месозанд, ки усулҳои идоракунии мавҷудбуда, иваз карда шаванд.

Иқтисодиёти бозоргонӣ, пайдошавии шаклҳои нави корхонаҳо, вусъатёбии робитаҳои дохиливу берунии корхонаҳо ва афзоиши устувории иттилоотро таъмин менамояд. Дар ин хусус, Д.А. Ҳодиев, қайд менамояд, ки “Ҷумҳурии Тоҷикистон узви фаъолу комилҳукуқи иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва равандҳои дар ҷараёнбудаи ҷаҳонишавӣ мебошад, инкишофи шаклҳои нави идоракунии, ба миён овардани фановариҳои муосир, гузаронидани таҳқиқот ва коркардҳои муштарак ба баланд бардоштани ҳиссаи маҳсулоти инноватсионӣ, барои хоҷагии халқи мамлакати мо басо муҳимму мубрам арзёбӣ мегардад” [12].

Имкониятҳои нав барои автоматикунонии амалиётҳои гуногуни идоракунии, ин ҷорӣ намудани фановариҳои иттилоотию иқтисодӣ дар ростои менеҷменти муосир мебошад, ки ба воситаи фановариҳои мухталифи иттилоотию иқтисодӣ ҳал намудани муаммоҳои гуногуни идоракунии,

имконпазир мегардад. Автоматикунонии фановариҳои иттилоотию иқтисодӣ ва дигар фановариҳо барои ҳалли масъалаҳои гуногуни стратегӣ аҳамияти басо калон дорад.

Дар ин шароитҳо ба тамои ҳувайдо мегардад, ки ба захираҳои маъмули моддӣ, меҳнатӣ, энергетикӣ ва молиявӣ боз як намуди дигари захираи иттилоотӣ илова гаштааст. Дар асоси захираи иттилоотии саҳеҳ, муътамад ва саривақтӣ идораи оқилонаи объекту равандҳои иқтисодӣ таъмин мегардад. Татбиқи технологияҳои иттилоотӣ ва дигар воситаҳои техникӣ дар равандҳои иттилоотӣ идораи иқтисодиёт ба баландшавии сифат ва фаврияти қарордодҳои идоракунӣ меоварад.

Бо назардошти таъсири бузурги технологияҳои муосири иттилоотӣ ба тамои равандҳои ҷомеа, ба хусус ба раванди идоракунӣ кишрҳои гуногуни ҳаёти имрӯзаи мо таъсиргузур мебошад.

Бояд ёдовар шуд, ки “Давлатҳое, ки дар татбиқи технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ ва рушди ҳукумати электронӣ ба пешравиҳои назаррас ноил гардидаанд, пеш аз ҳама ба масъалаҳои омода намудани кадрҳои баландихтисоси ин соҳаи муҳим, рушди инфрасохтори иттилоотӣ, зина ба зина баланд бардоштани сатҳи дониши хизматчиёни давлатӣ ва татбиқи усулҳои идоракунӣ электронӣ диққати зарурӣ медиҳанд” [11].

Аз ҳамин сабаб ҳар як мутахассиси соҳаи худ бояд дорои донишҳои коркарди иттилоот ва малакаҳои кор бо технологияҳои иттилоотию иртиботиро доро бошад. Маврид ба зикр аст, ки дар раванди идоракунӣ нақши фановариҳои мухталифи иттилоотию иқтисодӣ хеле муҳиму рӯзмарра гаштааст. Масалан, “дар раванди идоракунӣ аз технологияи навтарин ба таври васеъ истифода шуда истодааст. Ба ин хотир, талабот ба муаммалгардонии роҳҳои нави истифодабарии фановариҳо дар менечменти муосир меафзояд. Ин ба омилҳои гуногуни таракқиёт алоқамандии зич дорад, ки муҳимтарини онҳо, истифода аз таъминоти навтарини барномавӣ, фановариҳои беназир, инчунин омода намудани мутахассисони варзидаи дорои донишҳои фановарӣ ба ҳисоб мераванд” [11].

Автоматикунонии низомҳои гуногуни идоракунӣ, ки бояд дар асоси таъминоти барномавии касбӣ сурат бигирад ва дар он фановариҳои муосир истифода шавад.

Ин мутахассисони ояндаро водор менамояд, ки барои кор дар шароитҳои нав омода бошанд, асосҳои технологияҳои нави иттилоотиро донанд ва равандҳои иттилоотию технологияи фаъолияти идоракуниро хуб донанд ва дуруст ба роҳ монда тавонанд. Он чи дар боло матраҳ гардид, метавон ба ҳулоса омад, ки мафҳуми фановарӣ ин коркард ва истифодаи намудҳои гуногуни иттилоотию иртиботиро дар ростои менечмент тасавур карда тавонад.

Бояд гуфт, ки мутахассисони оянда, ки барои кор дар шароитҳои нав омода мешаванд, асосҳои фановариҳои мухталифи иттилоотию иртиботиро моҳирона донанд ва равандҳои фановариҳои мухталифи иттилоотиро дар фаъолияти идоракунӣ худ дуруст ба роҳ монда тавонанд. Илова бар ин, ҷиҳати рушди корхонаҳои кишвар дар заминаи омилҳои инноватисонӣ андешидани ҷораҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

- ворид намудани технологияҳои ҳозиразамони истехсолӣ, ки ба сифат ва дарозумрии молҳо муосидати ҳаматрафа менамояд;

- фароҳам овардани шароити мусоид ба ворид намудани технологияҳои наватарини истеҳсоли дар ҳама соҳаҳои афзалиятнок;
- додани имконияти бештар ба истеҳсолкунандагони молҳои воридотивазкунандаи дар дохили Тоҷикистон истеҳсолшаванда ва муҳайё намудани имконоти имтиёзии бештар ба корхонаҳо;
- ба курсҳои омӯзишии технологияҳои инноватсионӣ ҷалб намудани мутахассисони бахши истеҳсолии корхонаҳо ва дар ин замина баланд бардоштани дониши техникий онҳо;
- ташкили намудани муҳити ҳамгироӣ дар байни тамоми корхонаҳои истеҳсолии ватанӣ ва ғ.

Муқарриз: Мухсинов Д.С. – н.и.и., дотсенти ДМТ

Адабиёт:

1. Ализаде, А.А. Научный менеджмент - стратегический фактор инновационного развития / А.А. Ализаде, В.Н. Логин // Научно-аналитический обзор. – М.: 2015. – 196 с.
2. Бевир М. Управление: очень краткое введение / Пер. с англ. Порецковой А. – М.: 2015. – 96 с.
3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования: пер. с англ. – М.: 1999. – 214 с.
4. Вершинин, М.С. Политическая коммуникация в информационном обществе / М.С. Вершинин. – СПб., 2009. – 296 с.
5. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура: пер. с англ. – М.: 2000. – 452 с.
6. Кодиров Д.Б., Мухсинов Д.С. «Информация-фактор экономического роста». – Душанбе, 2014. – 172 с.
7. Комилбек Амид Ёрибек Самаранокии ҳукумати электронӣ дар низомии идоракунии давлатӣ / А.Ё. Комилбек // Идоракунии давлатӣ. Маҷаллаи илмӣ Академияи идоракунии давлатии назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. – №4/2. – С. 247.
8. Маҳмадуллоев, А.С. Асосҳои назариявии мукамалгардонии муҳити институтсионалии инкишофи корхонаҳои муштарақ / А. С. Маҳмадуллоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 4. – С. 66-71.
9. Маҳмадуллоев, А.С. Такмили механизми идоракунии шарикӣ стратегӣ ҷамъиятҳои саҳомӣ / А.С. Маҳмадуллоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, – 2023. – №3. – С. 162-168.
10. Мальковская, И.А. Социологический профиль информационно-коммуникативного общества // Социол. исследования. – М.: - 2017. – №2. – С. 76-85.
11. Маҳмадуллоев, А.С. Таъмини самаранокии истифодабарии фановариҳои иттилоотӣ иртиботӣ дар менеҷменти муосир / А. С. Маҳмадуллоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, – 2024. – №4-1. – С. 47-52.
12. Маҳмадуллоев, А.С. Ҷанбаҳои назариявии инкишофи шаклҳои шарикӣ стратегӣ дар шароити Ҷаҳонишавӣ / А. С. Маҳмадуллоев, Д. А.

Ҳодиев, Ҳ. Давлатов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, – 2020. – №4. – С. 87-93.

13. Маҳмадуллоев, А.С. Шарикии технологӣ чун самти афзалиятноки шарикии стратегӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон / А.С. Маҳмадуллоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, – 2024. – №3. – С. 206-210.

14. Мирзоев Н.Х. Информационные технологии и их использование в системе управления. Национальный университет Таджикистана. Наука и техника (научный журнал), серия естественных и экономических наук. – Душанбе. – №1, 2014.

15. Миршарипов, Э. Таҳлили вазъи муосири фаъолияти корхонаҳои муштарақ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / А.С. Маҳмадуллоев, Э. Миршарипов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, – 2020. – №1. – С. 152-157.

16. Миршарипов, Э.Қ. Масъалаҳои асосии баланд бардоштани иқтисоди саноати кишвар дар заминаи воситаҳои инноватсионӣ / Э.Қ. Миршарипов, С.А. Алиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – №7. – С. 78-83.

17. Ҳодиев, Д.А. Аҳамияти шарикии стратегӣ дар таъмини рақобатпазирии ширкатҳо / Д. А. Ҳодиев, Х. Р. Шарипова, А. С. Маҳмадуллоев // Идоракунии давлатӣ. – Душанбе, – 2024. – №1(66). – С. 89-98.

Literatur:

1. Alizade, A.A. Scientific management - a strategic factor in innovative development / A.A. Alizade, V.N. Login // Scientific and analytical review. - M.: 2015. -196 p.

2. Bevir M. Management: a very brief introduction [Text] / Transl. from English Poretskova A. – M.: 2015. – 96 p.

3. Bell D. The Coming Post-Industrial Society: An Experience of Social Forecasting: trans. from English. – M.: 1999. – 214 p.

4. Vershinin, M.S. Political communication in the information society / M.S. Vershinin. – St. Petersburg, 2009. – 296 p.

5. Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture: trans. from English. – M.: 2000. – 452 p.

6. Kodirov D.B., Mukhsinov D.S. “Information as a factor of economic growth”. – Dushanbe, 2014. – 172 p.

7. Komilbek Amid Yoribek Effectiveness of electronic government in the state management system / A.Yo. Kamilbek // Public administration. Scientific and political journal of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. – Dushanbe, 2020. – No.4/2. – P. 247.

8. Mahmadulloev, A. S. Theoretical basis improving the institutional environment for the development of joint ventures / A.S. Mahmadulloev // Message of the National University of Tajikistan. Department of socio-economic and social sciences. – Dushanbe, – 2022. – No.4. – P. 66-71.

9. Mahmadulloev, A.S. Improving the mechanism of strategic partnership management of joint stock companies / A.S. Mahmadulloev // Message of the National University of Tajikistan. Department of socio-economic and social sciences. – Dushanbe, – 2023. – No.3. – P. 162-168.

10. Malkovskaya, I.A. Sociological profile of the information and communication society // Sociological research. – М.: –2017. – No.2. – P. 76-85.

11. Mahmadulloev, A. S. Ensuring the effective use of information and communication technologies in modern management / A.S. Mahmadulloev, National University of Tajikistan. Department of socio-economic and social sciences. – Dushanbe, – 2024. –No.4-1. – P. 47-52.

12. Mahmadulloev, A. S. Theoretical foundations of the development of forms of strategic partnership in the context of globalization / A.S. Mahmadulloev, D.A. Hodiev, H. Davlatov // Message from the National University of Tajikistan. Department of socio-economic and social sciences. – Dushanbe, – 2020. –No.4. – P. 87-93.

13. Mahmadulloev, A. S. Technological partnership as a priority direction of strategic partnership in the conditions of the republic of tajikistan / A. S. Mahmadulloev // Message of the National University of Tajikistan. Department of socio-economic and social sciences. – Dushanbe, – 2024. –No.3. – P. 206-210.

14. Mirzoev, N.Kh. Information technologies and their use in the control system. National University of Tajikistan. Science and Technology (scientific journal), series of natural and economic sciences. – Dushanbe. –№1, 2014.

15. Mirsharipov, E. Analysis of the current situation of joint ventures in the republic of tajikistan / A.S. Mahmadulloev, E. Mirsharipov // Message from the National University of Tajikistan. Department of socio-economic and social sciences. – Dushanbe, –2020. –No.1. – P. 152-157.

16. Mirsharipov, E.Q. The main issues of increasing the country's industrial capacity based on innovative means / E. Q. Mirsharipov, S.A. Aliev // Message of the Tajik National University. Department of Socio-Economic and Public Sciences. – 2024. – No. 7. – P. 78-83.

17. Khodiev, D.A. Importance of strategic partnership in ensuring enterprise competitiveness / D. A. Hodiev, H. R. Sharipova, A. S. Mahmadulloev // State administration. – Dushanbe, –2024. –No.1(66). –P. 89-98.

СИСТЕМАҲОИ ИТТИЛООТИЮ ИҚТИСОДӢ - БАХШИ МУҲИММИ ФАЪОЛИЯТИ ИДОРАКУНИИ КОРХОНА

Дар мақолаи мазкур таҳқиқот оид ба таъминоти самаранокии системаҳои иттилоотию иқтисодӣ ва инчунин, истифодабарии фановариҳои мухталифи иттилоотию иртиботӣ дар муҳити фаъолияти идоракунии корхона мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Муҳаққиқони мақолаи мазкур дар баробари андешаҳои худ, назари баъзе олимони хориҷӣ ва ватаниро вобаста ба системаҳои иттилоотӣ иқтисодӣ ва самаранокии истифодабарии фаъолияти идоракунии корхонаҳо дар пояи менеҷменти муосир оварда, моҳияти мавзӯро, арзёбӣ кардаанд. Инчунин, муаллифон пешниҳод намудаанд, ки технологияҳои ҳозиразамони иттилоотӣ имконият медиҳанд, ки фаъолияти қисмҳои гуногуни хоҷагиҳо идора карда шаванд, алоқаҳои хоҷагиҳо васеъ гарданд ва дар бозорҳои молиявии давлатҳои ҷаҳонӣ ширкат варзанд. Дар мақолаи мазкур самаранокии фаъолияти идоракунии корхонаҳо, ки омили баланд бардоштани низоми идоракунии дар ҷумҳурии гаштааст, мавриди баррасӣ қарор додаанд.

Калидвожаҳо: идоракунии, иқтисодӣ, идоракунии корхона, фановарӣ, фановариҳои иттилоотӣ, иттилоотию иртиботӣ, коммуникатсионӣ, шарикӣ, шарикҳои иттилоотӣ, таҳлил, автоматикунони низоми иттилоотӣ.

ИНФОРМАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ СИСТЕМЫ – ВАЖНЫЙ РАЗДЕЛ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЕ

В данной статье рассматриваются исследования эффективности информационно-экономические системы, а также использования различных информационно-коммуникационных технологий в среде управления предприятием. Исследователи данной статьи наряду со своими мнениями привели мнения некоторых зарубежных и отечественных ученых, касающиеся экономических информационных систем и эффективности использования деятельности управления предприятием на основе современного менеджмента, и оценили суть темы. Авторы также полагают, что современные информационные технологии позволяют управлять деятельностью различных подразделений фермерских хозяйств, расширять межхозяйственные связи, участвовать в финансовых рынках стран мира. В данной статье рассматривается эффективность управления предприятием, которая стала фактором совершенствования системы управления в республике.

Ключевые слова: управление, экономический, управление предприятием, технология, информационные технологии, информация и связь, связь, партнерство, информационное партнерство, анализ, автоматизация информационной системы.

INFORMATION AND ECONOMIC SYSTEMS ARE AN IMPORTANT SECTION OF MANAGEMENT ACTIVITIES OF THE ENTERPRISE

In this article, research on the effectiveness of economic information systems, as well as the use of various information and communication technologies in the environment of enterprise management, is discussed. The researchers of this article, along with their opinions, brought the views of some foreign and domestic scientists related to the economic information systems and the effectiveness of the use of enterprise management activities on the basis of modern management, and evaluated the essence of the topic. The authors also believe that modern information technologies make it possible to manage the activities of various divisions of farms, expand inter-farm connections, and participate in the financial markets of countries around the world. In this article, the effectiveness of enterprise management, which has become a factor in improving the management system in the republic, is discussed.

Key words: management, economic, enterprise management, technology, information technology, information and communication, communication, partnership, information partnership, analysis, automation of the information system.

Маълумот дар бораи муаллиф: Маҳмадуллоев Аҳмадҷон Саидҷонович – Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, муовини мудири шуъбаи таҳсилоти фосилавӣ, муаллими калон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Ғарм, к. Э. Муҳиддин-63. Телефон: (+992) 988888337. E-mail: dass_ahmadjon@mail.ru

Миршарипов Эмомалӣ Қурбоналиевич – Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, декани факултети иқтисод ва идора, муаллими калон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Ғарм, к. Э. Муҳиддин-63. Телефон: (+992) 988536364. E-mail: emomali-95s@mail.ru

Дехқонов Соҳибназар Амирхоҷаевич – Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, омӯзгори факултети иқтисод ва идора, муаллими

калон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Гарм, к. Э. Муҳиддин-63.
Телефон: (+992) 988192019. E-mail: dot.sad@mail.ru

Сведения об авторах: Махмадуллоев Ахмадҷон Саидҷонович – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, заместитель начальника управления дистанционного образования, старший преподаватель. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Муҳиддин-63. Телефон: (+992) 988888337. E-mail: dass_ahmadjon@mail.ru

Миршарипов Эмомали Қурбоналиевич – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, декан факультета экономики и управления, старший преподаватель. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Муҳиддин-63. Телефон: (+992) 988536364. E-mail: emomali-95s@mail.ru

Дехконов Соҳибназар Амирходжаевич – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, преподаватель факультета экономики и управления, старший преподаватель. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Муҳиддин-63. Телефон: (+992) 988192019. E-mail: dot.sad@mail.ru

Information about authors: Mahmadulloev Ahmadjon Saidjonovich – Tajik pedagogical institute in Rasht district, deputy head of the department of distance education. Senior lecturer. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Muhiddin-63. Phone: (+992) 988888337. E-mail: dass_ahmadjon@mail.ru

Mirsharipov Emomali Qurbonalievich – Tajik pedagogical institute in Rasht district, dean of the faculty of economics and management, senior lecturer. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Muhiddin-63. Phone: (+992) 988536364. E-mail: emomali-95s@mail.ru

Dekhkonov Sohbnazar Amirhodjaevich – Tajik pedagogical institute in Rasht district, teacher of the faculty of economics and management, senior lecturer. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Muhiddin-63. Phone: (+992) 988192019. E-mail: dot.sad@mail.ru

ТДУ: 330.341.324

БАҲОДИҲИИ ИҚТИДОРИ ИСТЕҲСОЛИЮ СОДИРОТИИ МАҲСУЛОТҲОИ САНОАТӢ ВА ДАСТГИРИИ ОН ДАР ЗАМИНАИ ҚАРЗҲОИ БОНКӢ

**Миршарипов Э.Қ., Маҳмадуллоев А.С.
Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт**

Таҷрибаҳо дар самти рушди саноат ва саноатикунонӣ нишон медиҳанд, ки рушду инкишофи иқтисодиёти кишварҳои ҷаҳон бештар аз ташаккули соҳаи саноат ва бахшҳои алоҳидаи онҳо вобастагӣ дорад. Аз ин лиҳоз, дар шароити иқтисоди бозорӣ рушду такомул бахшидани соҳаи саноат яке аз калиди муваффақиятҳои бахши иқтисодиёти ҳар як мамлакат маҳсуб меёбад. Соҳибистиқлолӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон дод, ки сиёсати иқтисодии худро вобаста ба самтҳои афзалиятнок, хусусан сиёсати иқтисодӣ мустақилона таҳия ва татбиқ намояд. Ва имрӯзҳо яке аз самтҳои муҳими татбиқи сиёсати

иқтисодии кишвар ин ривоч додани соҳаи саноат ва бахшҳои афзалиятнокӣ он, ки бештар маҳсулотҳои воридотивазкунанда тавлид мекунанд, муайян шудааст.

Тавре, ки солҳои охир мушоҳида мегардад таҷрибаи мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳони имрӯза собит сохтааст, ки мавҷудияти соҳаи саноат метавонад ашёи хому нимтайёро ба маҳсулоти тайёр табдил дода, барои истеъмол омода намояд ва дар бозори милли ва берун аз он ба фурӯш бароварда, аз ин ҳисоб даромади максималӣ ба даст оранд. Аз ин хотир, доир ба рушди соҳаи саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз замони аввали соҳибистиклолӣ татбириҳои мушаххас андешида шуда, “аввалин маротиба суръати афзоиш дар соҳаи саноат соли 1997 ба 1% таъмин гардид, ки ин дар ҳамаи давра натиҷаи хело ҳам мусбӣ ба ҳисоб мерафт” [8, с. 6].

Қобили тазаккур аст, ки дар натиҷаи истифодаи босамари захираҳои табиӣ кишвар, коркарди маҳсулоти хому нимтайёри ватанӣ ва содироти он ба кишварҳои хориҷӣ соҳаи саноат ба рушди иқтисоди милли ва даромадҳои иловагӣ ба буҷети давлатӣ замина мегузорад. Албатта, ҷиҳати рушди соҳаи саноати милли ва бахшҳои алоҳидаи он, дар кишвар солҳои охир, барномаҳои миёнамуҳлат (то 5 сол), стратегияҳои давлатӣ таҳия ва қабул гардида истодаанд, ки онҳо зина ба зина дар амал татбиқ гашта истодаанд, ки “вобаста ба ин ва бо таваҷҷуҳ ба нақши саноат дар пешрафти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлилу арзёбии рушду инкишофи ин бахши муҳими иқтисодӣ ва омилҳои таъсирбахш бар он аз аҳамияти назаррас бархурдор мебошад” [3, с. 152].

Таҳлили нишондиҳандаҳои расмӣ омории бахши саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳодати онро медиҳанд, ки рушди соҳа ба таври назаррас сол аз сол тамоили пасту баландшавиро касб намудааст. Тавре, ки аз ҷадвали 1 бармеояд, дар шаш соли охир шумораи корхонаҳои саноатӣ 803 адад (40,1%) афзоиш ёфтаанд, ки ин нишондиҳандаҳо мазкур дар шароити мураккаби иқтисодии ҷаҳони муосир, нишондиҳандаҳои хуб арзёбӣ мегарданд.

Ҷадвали 1. Динамикаи нишондиҳандаҳои асосие, ки саноати Ҷумҳурии Тоҷикистонро тавсиф мекунанд

№	Соли 2017	Соли 2018	Соли 2019	Соли 2020	Соли 2021	Соли 2022	Тағйирот соли 2022 нисбат ба 2017 (бо %)
I	1 999	2 161	2 164	2 283	2 397	2 802	40,1
II	23 835	26 362	29 841	32 467	39 221	43 025	80,5
III	86,8	85,6	84,2	84,3	85,3	86,3	-0,6
IV	73,8	72,1	73,2	67,7	68,3	71,2	-3,5
V	121,3	110,6	113,2	108,8	120,8	109,7	-11,6 (банд)

Эзоҳ: I. шумораи корхонаҳои саноатӣ, воҳид; II. ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ бо нархҳои соли 2022, млн. сомонӣ; III. шумораи миёнаи солонаи кормандони саноатӣ истеҳсоли, ҳазор нафар; IV. аз он коргарон, ҳазор нафар; V. индексҳои истеҳсолоти саноатӣ ба ҳисоби фоиз нисбат ба соли гузашта.

Сарчашма: Таҳияи муаллифон дар асоси Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ // Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: АОПҶТ, 2023. – С.9.

Аз таҳлили рақамҳои омории ҷадвали 1 маълум гардид, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар охири соли 2022 нисбат ба соли 2017 ба андозаи 80,5% афзоиш ёфтааст. Яъне ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз 23,8 млрд. сомонии соли 2017 то ба 43,0 млрд. сомонӣ дар соли 2022 расида, 19,2

млрд. сомонӣ зиёд гардид. Вале дар ин давра, шумораи миёнаи солони кормандони саноатию истеҳсолӣ ба андозаи -0,6%, аз чула коргарон -3,5% кам гардидааст. Индексҳои истеҳсолоти саноатӣ бошад, ба ҳисоби фоиз дар соли 2022 нисбат ба соли 2017 дар сатҳи -11,6 банди фоизӣ кам гардид. Ба андешаи мо вобаста ба ҳолати ҷойдошта андешидани чораҳои зарурӣ дар ин самт аз манфиат ҳолӣ нест. Вале коҳишёбии шумораи кормандонро дар соҳаи саноат дар солҳои охир бештар ба ворид гардидани технологияҳои муосири инноватсионии истеҳсоли молу маҳсулотҳои саноатӣ (ба ҳисоби миёна як дастгоҳ метавонад аз 5 то 10 ҷойи кориго иваз намояд) ва ҳаҷман хурд будани корхонаҳои навтаъсиси саноатӣ, ки дорои ҷойҳои кори маҳдуд мебошанд, рабт додан мумкин аст.

Вобаста ба омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ дар самти рушди соҳаи саноат гуфтан зарур аст, ки имрӯз дар бозори ҷаҳонӣ мавқеи асосиро давлатҳои Чин, ИМА, Олмон, Ҷопон, Туркия ва Италия касб намудаанд, ки дар онҳо рушди иқтисодӣ бештар ба самаранокӣ, ҳосилнокии меҳнат ва такрористеҳсоли мол алоқамандии зич дорад. Ва истифодаи таҷрибаи ин кишварҳо дар рушди саноати миллӣ ва бахшҳои афзалиятноки он айнӣ муддаост. Ба ин хотир, метавон гуфт, ки дар кишвар номуътадили дараҷаи рушди самаранокии меҳнат аз қабл то ба имрӯз аз ба таври васеъ истифода набурдани фановариҳо ва навовариҳои техникӣ дар корхонаҳои саноатӣ вобастагии калон дорад. Омили дигарро метавонем дар номуътадил рушд намудани индекси самаранокии меҳнат ва манфӣ будани ҳамгироии корхонаҳои саноатӣ бо шарикони хориҷӣ бидонем [7, с. 44].

Қобили тазаккур аст, ки дар кишвар шумораи корхонаҳои саноатӣ ва ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда аз рӯйи соҳаҳои саноат (ҷадвали 2) барои рақобат дар бозори истеҳсолӣ кифоягӣ намуда, дар истеҳсоли молҳои воридотивазкунанда бояд нақши бориз дошта бошанд. Вале то кунун ин масъала ҳалли пурраи худро наёфтааст. Аз ин хотир, андешидани татбириҳои мушаххас дар ин самт аз афзалият ҳолӣ нест [2, с. 416].

Тибқи ҳисоботҳои оморӣ бахши саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 шумораи корхонаҳои саноатӣ дар кишвар 2802 ададро ташкил дода, ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолкардаи онҳо дар якҷоягӣ бо саноати бахши ғайридавлатӣ маблағи 43024,9 млн. сомониро ташкил дод. Аз ин, шумораи бештари корхонаҳо ва ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда ба соҳаи саноати коркард таалуқдоранд, ба ба он яке аз соҳаҳои афзалиятноки кишвар, яъне саноати сабук дохил мешавад ва шумораи корхонаҳо дар ин соҳа дар соли 2022 ба 2318 адад (ё 82,7%- тамоми корхонаҳои саноатӣ) ва ҳаҷми маҳсулоти он 26497,2 млн. сомонӣ (ё 61,5%-и ҳаҷми маҳсулоти умумӣ)-ро ташкил медиҳад.

Ҷадвали 2. Шумораи корхонаҳои саноатӣ ва ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда аз рӯйи соҳаҳои саноат дар соли 2022

Нишондиҳандаҳо	Шумораи корхонаҳо (адад)	Ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда (млн. сомонӣ)
Тамоми саноат	2 802	43 024,9
Саноати истихроҷи маъдан	303	8 905,5
Саноати коркард	2 318	26 497,2
Истеҳсолу тақсими нерӯи барқ, газ ва об	181	7 622,1

Сарчашма: Таҳияи муаллифон дар асоси Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ // Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: АОПҶТ, 2023. – С. 34-35.

Дар баробари зиёд гардидани шумораи корхонаҳои саноатӣ ва ҳаҷми истеҳсоли молу маҳсулоти саноатӣ ҳоло ҳам ҳаҷми воридоти молу маҳсулоти хориҷӣ нисбат ба содироти молу маҳсулоти саноатӣ зиёд аст, ки вобаста ба ин андешидани чораҳои зарурӣ вобаста ба имконоти ҷойдошта аз афзалият ҳолӣ нест. Тибқи маълумотҳои оморӣ воридоти маҳсулоти соҳаи саноат ба кишвар аз рӯи гурӯҳи молҳо дар давраи солҳои 2017-2022 ба андозаи 89,6% (ё 2442,6 млн. долл. ИМА) ба ҷойи коҳишбӣ, баракс афзоиш ёфтааст. Дар ин давра, танҳо воридоти баъзе молу маҳсулотҳо коҳиш ёфт, аз ҷумла воридоти чорвои зинда ва маҳсулоти чорводорӣ -28% (-17,5 млн. долл. ИМА), пойафзол, калапӯшҳо ва ғайраҳо -10% (-1,3 млн. долл. ИМА) ва дигар молҳои маънидоднашуда -14,1% (2,4 млн. долл. ИМА), ки ин аз афзун гардидани молу маҳсулоти соҳаҳои мазкур дар кишвар аз ҷониби корхонаҳои саноатии ҷумҳури дарак медиҳад.

Ин нишондиҳанда дар давраи таҳлилшаванда аз рӯи воридоти маҳсулот ба кишвар дар дигар соҳаҳо тамоили болоравиро касб намуд, аз ҷумла воридоти асарҳои фарҳангӣ дар соли 2022 якбора 41,9 маротиба (41,9 млн. долл. ИМА) афзуд, ҳоло онки ҳаҷми воридоти он дар соли 2017 ба сифр баробар буд. Ин нишондиҳанда дар соли 2021 ба 1,1 млн. долл. ИМА баробар гардид. Аз маълумоти расмӣ мушоҳида мегардад, ки воридоти асарҳои фарҳангӣ ба кишвар аз соли 2021 оғоз гардидааст.

Ҳамин тариқ, воридот аз рӯи гурӯҳи молҳо бештар дар воридаи воситаҳои нақлиёти заминӣ ва ҳавоӣ 2,3 маротиба (286,3 млн. долл. ИМА), пластмасса ва маснуоти он 2,1 маротиба (107 млн. долл. ИМА), маҳсулоти саноати хӯрокворӣ, машруботи спиртӣ ва нӯшокиҳои биспиртӣ, тамоку ва ивазкуандаи он 2,1 маротиба (241,4 млн. долл. ИМА) ва маҳсулоти маъданӣ 2,0 маротиба (511,8 млн. долл. ИМА), мошинҳо, дастгоҳҳо, қисмҳои онҳо ва ғайраҳо 2,0 маротиба (315,6 млн. долл. ИМА) мушоҳида мегардад. Қобили қайд аст, ки дар қисмати воридот ба кишвар аз маҳсулотҳои соҳаи саноати сабуки кишвар танҳо пойафзол, калапӯшҳо ва ғайраҳо -10% (-1,3 млн. долл. ИМА) ба мушоҳида мерасад, ки ин афзоиши истеҳсоли дигар маҳсулотҳои бахши саноати сабуки кишвар, ки воридотивазкунандаанд, шаҳодат медиҳад.

Аз ин лиҳоз, зарур аст, ки дар ҷумҳурӣ бештар ба ташкили корхонаҳои саноатии ба истеҳсоли маҳсулотҳои воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронидашуда рӯ оварда шавад [5]. Зеро, захираҳои бойи табиӣ ва шароити имкониятҳои ташкили ҷунин корхонаҳои саноатӣ дар кишвар мавҷуд мебошад ва “ҳоло дар кишвар барномаҳои мухталиф ҷиҳати фароҳам овардани шароит барои истеҳсоли молҳои воридивазкунанда ва ба содирот нигаронидашуда татбиқ гашта истодаанд, ки бояд вазъи мавҷударо то андозае ислоҳ намоянд” [1, с. 64].

Ҳаҷми содирот бошад, мувофиқи маълумотҳои расмӣ оморӣ дар давраи таҳлилшаванда аз рӯи гурӯҳи маҳсулотҳои соҳаи саноат дар ҳоли афзоиш ёфтан аст. Масалан, дар соли 2022 ҳаҷми содироти маҳсулоти саноатӣ нисбат ба соли 2017 ба андозаи 78,7% (944 млн. долл. ИМА) афзуд. Содироти бештари маҳсулот аз рӯи гурӯҳи молҳо ба чорвои зинда ва маҳсулоти чорводорӣ, маҳсулоти растанӣ, маҳсулоти саноати кимиё, молҳои гуногуни саноатӣ, дигар молҳои маънидоднашуда ва пластмасса ва маснуоти он рост меояд. Вале аз

рӯйи нишондиҳандаи пулӣ дар давраи таҳлилшаванда содироти бештар ба маҳсулоти маъданӣ рост меояд, ки ба 894,4 млн. долл. ИМА дар соли 2022 баробар аст ва он нисбат ба соли 2017 ба андозаи 407,3 млн. долл. ИМА ё 83,6% афзоиш ёфтааст.

Агар дар маҷмӯъ тавозуни воридот ва содироти маҳсулотро аз рӯйи гурӯҳи молҳо дар соли 2022 мавриди таҳлил қарор диҳем муайян мегардад, ки дар соли 2022 ҳаҷми содирот 2142,0 млн. долл. ИМА ва ҳаҷми воридот 5167,5 млн. долл. ИМА-ро ташкил дод, ки касри тавозуни савдои ҷумхурий дар соли 2022 ба андозаи -3025,5 млн. долл. ИМА ё -58,5% баробар мебошад, ки нисбат ба соли 2017 ба ҷойи камшавӣ, баракс дар сатҳи -2,5% боло рафтааст (дар соли 2017 касри тавозуни савдои кишвар -56,0% буд). Новобаста аз тамоили рушдро касб намудани баъзе нишондиҳандаҳо ҳамоно дар сатҳи ҷумхурий тақвияти чораҳои таъминкунандаи рушди соҳаи мазкур ва бахшҳои афзалиятноки он бояд дар ҳама ҳолат афзалият дошта бошад, то ин ки таъмини мувозинати рушд дар ҳама ҳолат ва шароит имконпазир гардад.

Дар рафти таҳлилу тадқиқот муайян гардид, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар соли 2022 дар таркиби ММД ба 17,0% баробар буд. Ҳоло он, ки “тибқи сенарияи индустриалии Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ дар таркиби ММД барои солҳои 2021-2025 то 16,0% ва солҳои 2026-2030 то 20,0-20,5% муқарар гардидааст”[6]. Қобили қайд аст, ки ин нишондиҳанда дар соли 2022 аллакай дар сатҳи 1% барзиёд иҷро гардидааст.

Қайд кардан зарур аст, ки яке аз механизмҳои асосии рушди самараноки корхонаҳои хурду миёнаи саноатӣ, махсусан саноати сабук дар шароити имрӯза дастрасии онҳо ба захираҳои арзони молиявӣ мебошад ва ин масъаларо метавон дар заминаи захираҳои қарзии низоми бонкӣ ҳал намуд [4, 189]. Ва албатта, дар сатҳи дастгирии бахши воқеии иқтисодиёт захираҳои барзиёди воситаҳои қарзии бонкҳо ва сафарбар кардани онҳо ба самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ аз иқтидори захиравии бонкҳо ва воситаҳои арзони ҷалбкардаи онҳо вобаста мебоша.

Аз инҷост, ки таҳлили гузаронидашуда нишон дод, ки бонкҳои тиҷоратӣ метавонанд дар рушди бахши воқеии иқтисодиёт бо ду роҳи асосӣ ширкат варзанд: а) қарздиҳӣ, яъне додани қарзҳо ба соҳаҳои бахши воқеии иқтисоди кишвар бо шартҳои муҳлатнокӣ, пулакӣ будан ва бозгардонидан ва б) сармоягузори мустақим ва портфелӣ [9, с. 346]. Аз ин лиҳоз, ҷиҳати бештар гардонидани захираҳои қарзии худ низоми бонкиро зарур меояд, ки ҷалби пасандозҳои аҳолиро зиёд намуда, ба ин васила ба тамоми соҳаҳо, хусусан соҳаи саноати сабуки кишвар қарзҳои хурду миёна ва сармоягузори мустақиму портфелиро дар асоси фоизҳои бозоргир пешниҳод намоянд.

Бо дарназардошти таъсиси шароити зарурӣ барои рушди саноат дар шароити гузариш ба моделӣ индустриалӣ-аграрии рушди иқтисодӣ, омӯзиши хусусиятҳои рушди онро зарур мешуморем [10, с. 105]. Дар шароити имрӯзаӣ хоҷагидорӣ дастгирии бахши воқеии иқтисодиёт ва фароҳам овардани шароити созандаи аҳоли ин ҳадафи асосии ҳукумати кишвар тавастути институтҳои молиявӣ ва иқтидори молиявӣ захиравии худ мебошад. Тавре, ки аз таҳлилу таҳқиқи гузаронидашудаи болозикр муайян мегардад, новобаста аз он, ки дар солҳои охир тамоили рушди бомароми бахши воқеии иқтисодиёт ба назар мерасад, ҳамоно номувофиқ будани як қатор таносубҳо моро ба он

водор месозад, ки дар тақвияти бахшҳои воқеии иқтисодиёт, аз ҷумла саноат пайваста чораҳои зарурӣ ва таъхирнопазир андешем. Ба монанди:

- пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок аз ҷониби институтҳои молиявӣ ва давлат ба соҳаи саноат ва бахшҳои алоҳида он;
- додани имтиёзҳои гумрукӣ ҷиҳати воридоти технологияҳои инноватсионӣ ба бахши саноати миллӣ;
- ташкили корхонаҳои хурди саноатӣ ва рушди бахши саноати сабук дар минтақаҳои дорои имконияти табиӣ истеҳсоли дошта;
- сохтани корхонаҳои муосири дорои таҷҳизоти муосири истеҳсолкунандаи маҳсулотҳои воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронидашуда;
- ташкил намудани минтақаҳои саноатӣ ва додани имтиёзҳои андозии гумрукӣ ва қарзӣ ба онҳо ва ғ.

Муқарриз: Махшулов С.Ҷ. – н.и.и., дотсенти ДДМИТ

Адабиёт:

1. Маҳмадуллоев, А.С. Арзёбии умумии инкишофи бахши саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо таваҷҷуҳ ба густариши шарикӣ стратегӣ / А.С. Маҳмадуллоев, З.С. Қосимова // Идоракунии давлатӣ. – 2020. - №4/2 (49). – С. 63-77.
2. Миршарипов, Э.Қ. Роҳҳои баланд бардоштани иқтисодии қарздиҳии низомии бонкӣ ба соҳаи саноати сабук / Э.Қ. Миршарипов // Паёми Молия ва иқтисод. – 2023. - №3 (37). – С. 414-423.
3. Маҳмадуллоев, А.С. Таҳлили вазъии муосири фаъолияти корхонаҳои муштарак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / А.С. Маҳмадуллоев, Э. Миршарипов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. - №1. – С. 152-157.
4. Миршарипов, Э.Қ. Баъзе масъалаҳои асосии таъмини қарздиҳӣ ба рушди соҳаи саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Э.Қ. Миршарипов // Идоракунии давлатӣ. – 2024. - № 1(66). – С. 132-142.
5. Умаршоева, Ш. Қарз ҳамчун омили асосии рушди иқтисодиёт / Э.Қ. Миршарипов, Ш. Умаршоева // Паёми молия ва иқтисод. - 2022. - № 4/2 (34). – С. 188-195.
6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. - №392. – 88 с.
7. Хайрзода, Ш.Қ. Масъалаҳои рушди соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дастгирии он дар шароити саноатикунонии босуръати кишвар / Ш.Қ. Хайрзода, Э.Қ. Миршарипов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. - № 6-2. – С. 42-52. ISSN 2413-5151.
8. Хушвахтзода, Қ.Х. Таҳлили саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиқлолияти давлатӣ / Қ.Х. Хушвахтзода, А.К., Қурбонов // Тоҷикистон: иқтисод ва идора. - 2020. - №1. – С. 6-10.
9. Хайрзода, Ш.Қ. Рушди низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботии молиявӣ. Диссертатсияи докторӣ 08.00.10 / Ш.Қ. Хайрзода – Душанбе, 2021. – 432 с.

10. Шариф Раҳимзода. Ҷаҳонишвай ва рушди иқтисоди миллӣ. Душанбе: “Эр-граф”, 2019. – 225 с.

Literatur:

1. Makhmadulloev A.S. General assessment of the development of the industrial sector of the Republic of Tajikistan with attention to expanding strategic partnerships / A.S. Makhmadulloev, Z.S. Kasimova // Public Administration. - 2020. - No. 4/2 (49). – P. 63-77.

2. Mirsharipov E.Q. Ways to increase the creditworthiness of the banking system of light industry / E.Q. Mirsharipov // Bulletin of Finance and Economics. - 2023. - No. 3 (37). – P. 414-423.

3. Makhmadulloev A.S. Analysis of the current state of joint ventures in the Republic of Tajikistan / A.S. Makhmadulloev, E. Mirsharipov // Bulletin of the National University of Tajikistan. Section socio-economic and social sciences. - 2020. - No. 1. – P. 152-157.

4. Mirsharipov E.Q. Some basic issues of lending for the development of light industry in the Republic of Tajikistan / E.Q. Mirsharipov // Public administration. - 2024. - No. 1(66). – P. 132-142. – EDN NCUFVS.

5. Umarshoeva Sh. Debt as the main factor of economic development / E.Q. Mirsharipov, Sh. Umarshoeva // Bulletin of Finance and Economics. - 2022. - No. 4/2 (34). – P.188-195. – EDN EFTZDK.

6. National development strategy of the Republic of Tajikistan for the period until 2030. – Dushanbe, 2016. – No. 392. - 88 p.

7. Khairzoda Sh.K. Problems of industrial development of the Republic of Tajikistan and its support in the conditions of rapid industrialization of the country / Sh.K. Khairzoda, E.Q. Mirsharipov // Bulletin of the National University of Tajikistan. Section socio-economic and social sciences. - 2024. - No. 6-2. – P. 42-52. ISSN 2413-5151.

8. Khushvakhtzoda K.Kh. Analysis of the industry of the Republic of Tajikistan in the era of state independence / K.Kh. Khushvakhtzoda A.K., Kurbanov // Tajikistan: economics and management. 2020. No. 1. – P. 6-10.

9. Khairzoda Sh.K. Development of the banking system of the Republic of Tajikistan in conditions of financial instability. Doctoral dissertation 08.00.10 / Sh.K. Khairzoda – Dushanbe 2021. – 432 p.

10. Sharif Rahimzoda. Globalization and development of the national economy. Dushanbe: “Er-graf”, 2019. – 225 p.

**БАҲОДИҲИИ ИҚТИДОРИ ИСТЕҲСОЛИЮ СОДИРОТИИ
МАҲСУЛОТҶОИ САНОАТӢ ВА ДАСТГИРИИ ОН ДАР ЗАМИНАИ
ҚАРЗҶОИ БОНКӢ**

Соҳаи саноат яке аз соҳаҳои афзалиятноке мебошад, ки дар меҳвари он метавонанд дигар соҳаҳо ташаккул ёфта, рушд дода шаванд. Илова бар ин, соҳаи саноат соҳае мебошад, ки барои ба ҷойи кори доимӣ ва бо маҳсулоти тайёр таъмин намудани аҳоли нақши босазо дорад. Аз ин хотир, бо назардошти тамоми заруратҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон саноатикунони босуръати кишварро ҳамчун ҳадафи асосии худ қарор додааст, ки дар беҳтаршавии сатҳу сифати зиндагии аҳоли мусоидат менамояд. Аз ин хотир, зарурати таҳлил ва баррасии соҳаи саноат ҳамеша дар меҳвари диққати ҳукумати кишвар ва соҳибқарони истеҳсоли қарор дорад. Ба ин хотир, зарур аст, ки соҳаи мазкурро дар сатҳи

зарурӣ ба таври ҳаматарафа таҳлил намуда, роҳҳои рушди минбаъдаи онро дарёфт ва ба ҳукумати кишвар пешниҳод намоем.

Калидвожаҳо: саноатикунонии босуръат, иқтисодии истеҳсолию содиротӣ, рушди иқтисод, содироти молу маҳсулоти саноатӣ, суръати афзоиш, қарздиҳии соҳаи саноат, сиёсати давлатӣ, иқтисоди миллӣ, бахшҳои калидӣ, бозори милӣ.

ОЦЕНКА ПРОИЗВОДСТВЕННО-ЭКСПОРТНОГО ПОТЕЦИАЛА ПРОМЫШЛЕННОСТИ СТРАНЫ И ЕГО ПОДДЕРЖКА БАНКОВСКИМ КРЕДИТОВАНИЕМ

Промышленность является одним из приоритетных направлений, на оси которого могут формироваться и развиваться другие направления. Кроме того, промышленность является отраслью, играющей значительную роль в обеспечении населения постоянными рабочими местами и готовой продукцией. Поэтому, учитывая все потребности, Республика Таджикистан определила своей основной целью быструю индустриализацию страны, которая способствует повышению уровня и качества жизни населения. Поэтому необходимость анализа и обзора отрасли всегда находится в центре внимания правительства страны и промышленных предпринимателей. Поэтому необходимо всесторонне проанализировать эту сферу на необходимом уровне, найти пути ее дальнейшего развития и представить правительству страны.

Ключевые слова: ускоренная индустриализация, производственный и экспортный потенциал, экономическое развитие, экспорт промышленных товаров, темпы роста, кредитование промышленности, государственная политика, национальная экономика, ключевые отрасли, национальный рынок.

ASSESSMENT OF THE PRODUCTION AND EXPORT POTENTIAL OF THE COUNTRY'S INDUSTRY AND ITS SUPPORT BY BANK LENDING

Industry is one of the priority areas, on the axis of which other areas can be formed and developed. In addition, industry is an industry that plays a significant role in providing the population with permanent jobs and finished products. Therefore, taking into account all the needs, the Republic of Tajikistan has identified as its main goal the rapid industrialization of the country, which helps improve the level and quality of life of the population. Therefore, the need for analysis and review of the industry is always in the focus of attention of the country's government and industrial entrepreneurs. Therefore, it is necessary to comprehensively analyze this area at the required level, find ways for its further development and present it to the government of the country.

Key words: accelerated industrialization, production and export potential, economic development, export of industrial goods, growth rates, industrial lending, government policy, national economy, key industries, national market.

Маълумот дар бораи муаллиф: Миршарипов Эмомалӣ Қурбоналиевич – Донишқадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, декани факултети иқтисод ва идора, муаллими калон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Ғарм, к. Э. Муҳиддин-63. Телефон: (+992) 988536364. E-mail: emomali-95s@mail.ru

Маҳмадуллоев Аҳмадҷон Саидҷонович – Донишқадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, муовини мудири шӯъбаи таҳсилоти фосилавӣ, муаллими калон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Ғарм, к. Э.

Муҳиддин-63.
ahmadjon_mahmadulloev@inbox.ru

Телефон:

(+992) 988-888-337.

E-mail:

Сведения об авторах: Миршарипов Эмомали Курбоналиевич – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, декан факультета экономики и управления, старший преподаватель. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Мухиддин-63. Телефон: (+992) 988536364. E-mail: emomali-95s@mail.ru

Махмадуллоев Ахмадҷон Саидҷонович – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, заместитель начальника управления дистанционного образования, старший преподаватель. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Мухиддин-63. Телефон: (+992) 988888337. E-mail: ahmadjon_mahmadulloev@inbox.ru

Information about authers: Mirsharipov Emomali Qurbonalievich – Tajik pedagogical institute in Rasht district, dean of the faculty of economics and management, senior lecturer. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Muhiddin-63. Phone: (+992) 988536364. E-mail: emomali-95s@mail.ru

Mahmadulloev Ahmadjon Saidjonovich – Tajik pedagogical institute in Rasht district, deputy head of the department of distance education, senior lecturer. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Muhiddin-63. Phone: (+992) 988888337. E-mail: ahmadjon_mahmadulloev@inbox.ru

ТДУ: 336.143.2

РОҲҶОИ ТАКМИЛДИҲИИ ҚОИДАҶОИ ФИСКАЛӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ УСТУВОРИИ БУҶЕТӢ ВА ҚАРЗИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Давлатов Ҳ. Ҷ.

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Қоидаҳои фискалӣ ҳамчун маҷмӯи маҳдудиятҳои институтсионалӣ дар соҳаи сиёсати буҷетӣ дар як қатор кишварҳо вобаста ба ҳадафҳои умумии нигоҳдории суботи макроиқтисодӣ ва молиявӣ васеъ паҳн шудаанд. Талаботи ягона вучуд дорад, масалан, дар дохили Иттиҳоди Аврупо, инчунин маҳдудиятҳои инфиродӣ, ки дар як кишвар дар алоҳидагӣ мушаххас қабул шудаанд. Аммо ҳолишҳои бӯҳрони иқтисодии ҷаҳонӣ истифодаи равишҳои нави қоидаҳои фискалиро дар асоси тағйир додани миқёс ва тадбирҳои танзими давлатии иқтисодиёт вобаста ба марҳилаи сикли иқтисодӣ пешакӣ муайян мекунад.

Қоидаҳои фискалӣ метавонанд қисми ҷудонашавандаи талабот оид ба интизоми пулиро молиявӣ бошанд. Ҳамин тариқ, давлатҳое, ки Аҳдномаи Иттиҳоди Аврупо («Созишномаи Маастрихт») дар соли 1992 имзо карданд, якчанд меъёрҳоро тасдиқ карданд, ки кишварҳои узви минтақаи евро бояд ҷавобгӯ бошанд. Дар қатори онҳо ду меъёр бо худ қоидаҳои фискалӣ ё

қоидаҳои пешгирии касри аз ҳад зиёдро ифода менамояд (excessive deficit procedure) [4].

1. Касри пешбинишуда ва воқеии системаи буҷети ҷумҳури набояд аз 3% ММД, ки бо нархҳои бозорӣ ҳисоб карда шудааст, зиёд бошад;

2. Маҷмӯи қарзи давлатӣ ва мунисипалии кишвар бо ифодаи номиналӣ дар охири соли молиявӣ бояд камтар аз 60% ММД бошад [9].

Дар баъзе кишварҳо низ танзими татбиқи қоидаҳои фискали ҷорӣ карда мешавад, ки он дар муқаррар намудани талаботи ҳисоботдиҳӣ, ҷорӣ намудани мониторинги иҷро ва муқозот барои риоя накардани қоидаҳои фискалӣ ифода меёбад. Ба ин маъно, таҷрибаи Бритониё таваҷҷӯҳ дорад. Дар шароити кунунӣ ин кишвар намунаи татбиқи маҷмӯи васеи тадбирҳои зиддибӯҳронӣ мебошад. Мавриди зикр аст, ки нишастии зиддибӯҳронии кишварҳои узви Гурӯҳи 20 (G20) дар авоили моҳи апрели соли 2009 дар Лондон баргузор шуд.

Соли 1998 бо тасвиби Палатаи обшонаҳо дар Британияи Кабир Кодекси суботи фискалӣ (The Code for Fiscal Stability), қабул карда шуд, ки тибқи он қоидаҳои фискалӣ муқаррар карда шуданд [5, с. 1-2]. Умуман, мақсади кодекс таъмин додани идоракунии молияи давлатӣ бо роҳи муқаррар намудани принципҳои муайяни таҳия ва татбиқи сиёсати буҷетӣ, инчунин талабот ба мазмунӣ ҳисобот мебошад. Тибқи Кодекс, ҳукумат бояд сиёсати буҷетӣ (ё фискалӣ)-ро тибқи принципҳои зерин амалӣ намояд:

Расми 1. Принципҳои сиёсати фискалӣ

Шаффофият	• Дар бораи вазъи молияи давлатӣ маълумоти пурра ва ҳамаҷониба нашр карда, ба амнияти миллӣ ва манфиатҳои давлат зарар нарасонад.
Субот	• Амалӣ намудани сиёсати пешбинишаванда ва пайваста, ки ба ҳалли вазифаҳои асосӣ – таъмини рушди устувори баланди иқтисодӣ ва шӯғли аҳоли нигаронида шудааст
Масъулият	• Идораи дороиҳо, ӯҳдадориҳо ва хавфҳои давлатӣ бо тавре, ки вазъи устувори молиявиро дар давраи дарозмуддат таъмин кунад
Адолат	• Ҳам ба манфиати шаҳрвандони насли ҳозира ва ҳам ба манфиати наслҳои оянда амал намояд
Самаранокӣ	• Беҳтар истифода бурдан ва ҷо ба ҷо гузоштани дороиҳои давлатие, ки натиҷаи беҳтарини молиявро мебахшад

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Дар назарияи иқтисодӣ чунин сиёсат одатан сиёсати просиклии фискалӣ номида мешавад: хароҷоти буҷет дар ин давра зиёд мешавад таназзули қарзи давлатӣ меафзояд ва баръакс, дар давраи афзоиш, хароҷот ва қарз бояд кам карда шавад, ки аз таносуби иқтисодиёт пешгирӣ карда шавад [10, с.168-169].

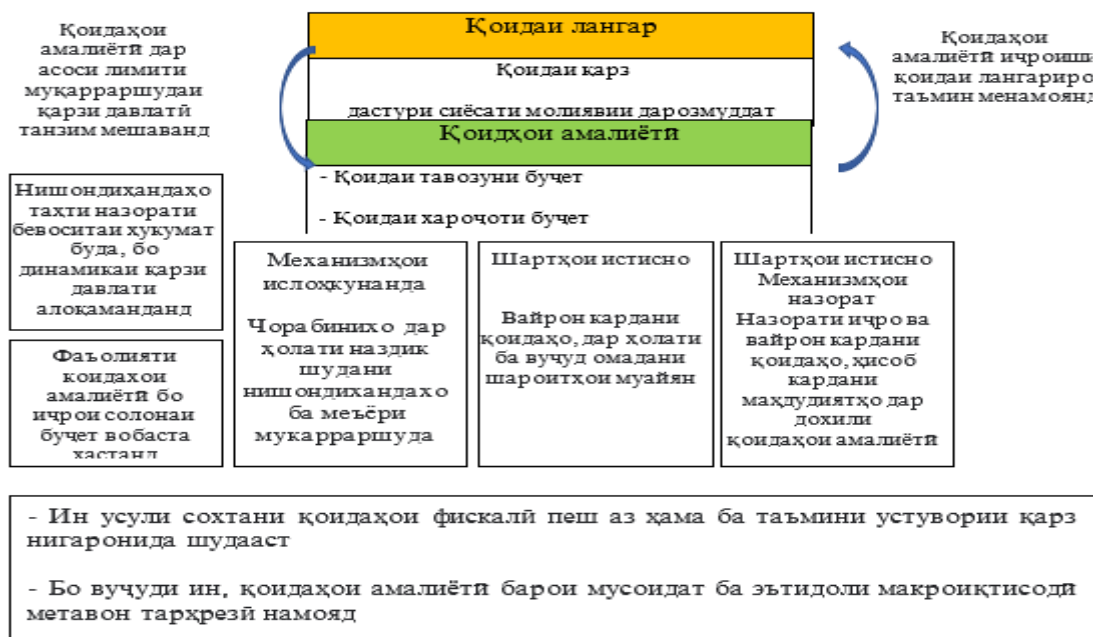
Дар мавзуи буҷетии канслери хазина — вазири молияи Британияи Кабир А Дарлинг, ки 22 апрели соли ҷорӣ нашр шуд, мавқеи марказӣ, албатта, ба тадбирҳои зиддибӯҳронӣ дода мешавад [10, с.168-169]. Ба масъалаҳои таъминоти буҷетии барномаҳои тараққиёт низ дар баробари ин диққати калон дода мешавад. Аз ҷумла, сухан дар бораи сармоягузорӣ кардани миллионҳо фунт стерлинг ба соҳаҳо ва соҳаҳои меравад, ки маъмулан «сабз» номида мешаванд, яъне бо рушди экологӣ ва истеҳсолот алоқаманданд. Дуруст қайд

карда мешавад, ки соҳаи экологӣ дар иқтисодиёти ҷаҳон мавқеи муҳимтарин пайдо мекунад. Дар ин гузориш санаи интизории баромадан аз бӯҳрон ва оғози рушд – охири соли 2009 ном бурда мешавад [12].

Субот ва самаранокии низоми буҷетӣ, ҳамчун асоси ноил шудан ба мувозинати молияи давлатӣ, андӯхтани иқтидори захиравӣ барои таъмини устувории молиявии рушди иқтисодиёт, яъне дар маҷмӯъ тавассути муттаҳидсозии механизмҳои идоракунии давлатӣ, аз ҷумла дар ҷаҳорҷӯбаи ҳуқуқӣ мониторинг ташаккул меёбад. Устуворӣ ва навсозии мониторинг дар натиҷаи аниқтар шудани мушкилоти буҷетӣ аз сабаби: афзоиши хароҷоти давлатӣ ва нокифояи даромадҳои буҷет; зиёд шудани қарзҳои дохилию берунии давлатӣ ва корхонаҳо; суст шудани суръати афзоиши иқтисодӣ амалӣ мегардад [5]. Аз ҷумла афзоиши сарбории танзими «мустақим» ба соҳибкорӣ, ки дар давраи миёнамӯҳлат ба даромадҳои андоз таъсири манфӣ мерасонад; мавҷуд набудани низоми мувофиқи пешгирии ташаккули хатару таҳдидҳо дар соҳаи буҷетию андоз ва дигар соҳаҳои молиявӣ, инчунин нокифоя будани захираҳо барои татбиқи чораҳои коҳиш додани таъсири онҳо ба молияи кишвар низ мавриди амал қарор мегиранд. Масъалаҳои устувории низоми молиявӣ, таъмини устувории рушд ва роҳҳои ҳалли онҳо барои олимони ватанӣ ва хориҷӣ аҳамияти хоса доранд.

Аз ин лиҳоз принципҳои асосии қоидаҳои буҷетиро муаян менамоям.

Расми 2. Принципҳои асосии қоидаҳои буҷетӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Қоида дар бораи қарзи давлатӣ бояд ба ду принцип асос ёбад:

1. Роҳнамои дарозмуддати воқеӣ барои ҳукумат ва сармоягузoron;
2. Тавозуни ҳадафҳои устувории қарз ва ҳадафҳои рушди иқтисодӣ.

Марҳилаҳои асосии коркард:

- Таҳлили траекторияи қарзи давлатӣ (сохтмони намунавӣ)
- Интиҳоби ҳадди ниҳони қарзи иҷозатдодашуда
- Ҳисоб кардани сатҳи қарзи мақсаднок ва тартиб додани қоида.

Бо назардошти он, ки аз ҷониби низоми молиявӣ ба даст овардани хосиятҳои мутобиқшавӣ равандҳои тӯлонии арзёбии падидаҳои иқтисодӣ,

муайян кардани моҳияти шаклҳои нав, таносуби мувофиқи сифатӣ ва воситаҳои таъмини (наздиқшавӣ) ба мувозинати динамикии молиявӣ талаб карда мешавад, масъалаи муҳими истифодаи воситаҳои кам кардани таъсир (суғурта, захира кардани захираҳои молиявӣ ва ғайра) тавассути муайян намудани ҷузъҳои амнияти молиявӣ, меъёрҳои мувофиқат ва низоми дахлдори мониторинги риояи онҳоро талаб менамояд. Ҳалли ин масъалаҳо имкон медиҳад, ки заминаҳои ташкилии пешгирии хатарҳои молиявӣ ва андешидани чораҳои саривақтӣ оид ба кам кардани таъсири онҳо ба низоми фискалӣ фароҳам оварда шавад.

Масъалаҳои сиёсати фискалӣ ба ҳукуматҳои тамоми ҷаҳон дахл доранд. Аз нуқтаи назари назарияи Кейнсиён, сиёсати фискалӣ бояд контрсиклӣ бошад ва қарзи давлатӣ ҳамчун воситаи ҳамвор кардани истеъмоли давлатӣ ва хусусӣ хизмат кунад [3, с.10]. Маҳз ҳамин фарзия таърихан заминаи сиёсати фискалиро дар бисёре аз кишварҳои ҷаҳон ташкил додааст, ки дар ниҳоят ба маҳдудиятҳо рӯбарӯ шудааст, бахусус пас аз бӯҳрони ҷаҳонии ахир, ки мушкилоти ба миён омадаро аз сатҳи баланди қарз ва зарурати таъмини устувории қарзи давлатиро фош кард.

Маҳдудиятҳои ба вуҷуд омада зарурати татбиқи қоидаҳои фискалиро дар аксари кишварҳо ба миён меорад, то ҳукуматҳо аз мубтало шудани касри ноустувори буҷет, ҷамъ шудани қарзи давлатӣ то сатҳи ноустувор, ноустувории макроиқтисодӣ ва тақсими ноодилонаи бори қарз барои наслҳои оянда пешгирӣ кунанд [7].

Ин роҳро Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳануз дар соли 2008, ки аввалин қоидаҳои молиявӣ ҷорӣ шуда буданд, интиҳоб карда буд. Аммо бӯҳрони иқтисодӣ, ки ба сари иқтисоди Тоҷикистон омад, сиёсати молияро бо воқеиятҳо ва ҷолишҳои нав рӯбарӯ кардааст. Дар ин ҳолат, мушкилоти асосӣ аз нав дида баромадани сиёсатҳо буд, ки унсурҳои ноқофии таърихӣ ба давраҳои иқтисодӣ, сохторҳои ғайримуқаррарии хароҷот ва то андозае муносибати ноодилона ба наслҳои ояндаро дар бар мегиранд. Инҳо ҳолатҳое буданд, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро (намояндагии Вазорати молия) водор карданд, ки ба навсозии сиёсати буҷетӣ шурӯъ намояд: аз нав дида баромадани қоидаҳои қарз, бекор кардани қоидаҳои каср ва илова намудани қоидаҳои харҷ.

Барои ноил шудан ба ин вазифа «қоидаи тиллоӣ»-и молияи давлатӣ [4], ки дар назария ва амалия маълум аст, инчунин тамоюлҳои муосири ҷаҳонӣ дар ин соҳа аҳамияти калон доштанд.

Қоидаҳои фискалӣ маҳдудиятҳои дарозмуддатро дар сиёсати фискалӣ тавассути меъёрҳои миқдорӣ, ки ба нишондиҳандаҳои фискалӣ ва дигар нишондиҳандаҳо татбиқ мешаванд, муқаррар мекунанд.

Маҳдудиятҳои муқарраршуда набояд зуд-зуд тағир дода шаванд ва бояд ҳамчун дастур барои сиёсат хизмат кунанд. Мақсади қоидаҳо оид ба таъмини устувории буҷетӣ ва қарзӣ пешгирии ҳам таъсири ҳавасмандии таҳрифкунандаи иқтисодӣ ва ҳам фишори (дар шароити рушди мусоид ба иқтисодӣ) барои хароҷоти зиёда аз ҳаҷми самаранок мебошад [11, с. 187]. Қоидаҳо бо се роҳи асосӣ интизоми молиявиро тақвият мебахшанд: бо роҳи муқаррар кардани ўҳдадориҳо дар назди ҳукумат, тавассути расонидани иттилоот ба аҳоли ва асоси барномаҳои сиёсӣ будан [1, с. 18].

Вале дар шакли сиёсати фаъолонаи давлатӣ ҳавасмандгардонии тараққиёти иҷтимоиву иқтисодӣ дар мамлакат раванди зиёд шудани хароҷоти

буҷет ба амал меояд, ки ин касри буҷети ба вучуд меоварад. Дар натиҷа давлат барои маблағгузори касри буҷети худ аз воситаҳо истифода мекунад, ки ин аз ҳисоби афзоиши қарзи давлатӣ имконпазир аст.

Қарзи давлатӣ натиҷаи қарзҳои молиявии давлат ва мақомоти идоракунии он мебошад, ки барои пӯшонидани касри буҷет ҳамчун воситаи фаъолияти кишвар амалӣ карда мешавад. Қарзи давлатӣ ба касри буҷети солҳои гузашта бо назардошти тарҳи профицити буҷет баробар аст.

Муайян кардани нақш ва аҳамияти қарзи давлатӣ дар адабиёти иқтисодӣ ва илмӣ яқхела нест. Дар аввал, қарзи давлатӣ ҳамчун норасоии идоракунии давлатӣ дар соҳаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ қабул карда мешавад. Ин касри буҷет аст, ки бояд бо маблағҳои қарзӣ пӯшонида шавад.

Аз тарафи дигар, назарияи иқтисодии нимаи асри 20 нишон дод, ки изофаи барзиёди буҷет низ хуб нест. Ин, ҳадди ақал, тасдиқ мекунад, ки давлат захираҳои худро барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии кишвар истифода намебарад. Баъзан қарзи давлатӣ аз ҳисоби барномаҳои аз ҳад зиёди ҳавасмандгардонии рушди иқтисодиёт, бахши воқеӣ ва инфрасохтори бозор дар кишвар ташаккул меёбад. Инчунин, сабабҳои эҳтимолии ташаккули қарзи давлатӣ метавонад сиёсати фаъоли иҷтимоии давлат, дастгирии қишри аҳолии аз ҷиҳати иҷтимоӣ осебпазир бошад.

Барои боз ҳам бештар таҳлил намудани вазъи буҷети давлатӣ ва татбиқи сиёсати фискалӣ бояд ба қарзи берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон назар кунем. (Ҷадвали 1.).

Ҷадвали 1. Қарзи бевоситаи давлатие, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пардохт менамояд. (млн. доллари ИМА).

	Қарздиҳан дагон	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022 нисба т ба 2017
<i>Қарзҳои бисёрҷониба</i>								
1.	Бонки Умумичаҳонӣ	318,48	311,26	330,87	356,06	356,99	358,72	1,1
2.	Бонки Осиёии Рушд	278,34	271,50	270,09	296,43	291,01	285,12	1,0
3.	Бонки Исломии Рушд	112,31	126,43	134,95	167,19	184,14	179,75	1,6
4.	Бонки Аврупоии Таҷдид ва Рушд	17,02	30,41	49,69	60,17	83,12	99,58	5,9
5.	Фонди зиддибӯҳронии ИИАО	60,67	76,00	71,33	116,67	115,08	111,40	1,8

Паёми ДОТ дар ноҳияи Рашт // Вестник ТПИ в Раштском районе = 2024. №1 (1)

6.	Фонди СДСН (ОПЕК)	39,48	39,48	40,43	39,79	46,00	47,29	1,2
7.	Бонки Аврупоии Сармоягуз орӣ	10,14	20,07	19,85	116,67	66,78	72,97	7,2
8.	Фонди Байн. Рушди Кишов.	1,60	3,77	6,07	11,05	15,59	17,05	10,7
9.	Бонки Осиёии сармоягузо рии Инфрасохт ор	0,7	16,32	23,55	34,64	44,23	44,72	63,9
10.	Хазиная Байналмил алии Асъор	0	0	0	189,53	189,53	189,53	1,0 ¹
Ҳамагӣ		838,10	895,24	946,83	1303,53	1392,4 6	1406,1 4	1,7
<i>Қарзҳои дучониба</i>								
1.	ИМА	5,49	4,51	3,52	2,54	1,56	0,57	0,1
2.	Фонди Кувайтии Рушд	36,93	35,06	37,44	38,02	42,67	46,06	1,2
3.	Фонди Саудии Рушд	73,35	67,46	78,41	79,30	93,47	97,79	1,3
4.	ҚХ Хитой - Эксимбанк	1201,6 0	1205,0 7	1163,8 7	1155,55	1098,7 8	992,50	0,8
5.	KfW (Олмон)	21,79	20,27	19,13	20,44	18,32	16,57	0,8
6.	Фаронса	24,78	22,91	22,38	24,33	22,62	21,24	0,9
7.	Фонди Абу - Дабии Рушд	14,50	10,71	9,71	8,71	7,71	6,71	0,5
<i>Қоғазҳои қиматнок</i>								
8.	Вомбаргҳо (Евробонд)	500,00	500,00	500,00	500,00	500,00	500,00	1,0
<i>Қарзҳои ХБА (БМТ)</i>								
9.		87,34						0,0
<i>Қарзҳои ҚХХ (БМТ)</i>								
10.		8,00						0,0
<i>Қарзҳои БИР (БМТ)</i>								
11.		4,02						0,0
Ҳамагӣ		1 347,6	1865,9	1834,4	1828,88	1785,1	1681,4	1,2

¹ Соли 2022 нисбат ба соли 2020

			8	6		2	4	
	Чамъ	2 097,9	2761,2 2	2781,3 0	3132,41	3177,5 8	3087,5 7	1,5

Сарчашма: Сомонаи расмӣи вазорати молияи ҚТ. <https://moliya.tj /qarzi-avlati/>

Аз ҷадвал мо дида метавонем, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан дар назди ташкилоти зерини байналхалқӣ ба монанди Бонки Умумичаҳонӣ, Бонки Осиёи Рушд ва Бонки Исломии Рушд ба ҳайси қарзгиранда баромад менамояд. Ин намуд қарзҳо қарзҳои бисёрҷонибаи дарозмуҳлат буда, ин гуна ташкилотҳо ҳамчун донори асосии кишвари мо мебошанд [8]. Масалан Бонки умумичаҳонӣ дар соли 2017 маблағ ба миқдори 318,48 млн. доллари ИМА дода буд, соли 2022 бошад 358,72 млн. доллари ИМА маблағгузори намудааст, ки агар дар муқоиса бинем танҳо 1,1 маротиба зиёд шудааст. Дар навбати худ Бонки Осиёи Рушд дар соли 2017 - 278,34 млн. доллари ИМА маблағгузори намудааст ва дар соли 2022 танҳо 285,12 млн. доллари ИМА, ё 1,0 маротиба ин нишондиҳанада зиёд шудааст. Бонки Исломии Рушд бошад дар соли 2017 - 112,31 млн. доллари ИМА ва дар соли 2022 - 179,75 млн. доллари ИМА қарз додааст, ки 1,6 маротиба зиёдшавиро ташкил медиҳад.

Бонки Аврупоии таҷдид ва Рушд дар соли 2017 - 17,02 млн. доллари ИМА ва дар соли 2022 - 99,58, ки 5,9 маротиба маблағгузорӣ карда шудааст.

Ба фикри мо диққати махсусро Бонки Осиёи сармоягузори Инфрасохтор талаб менамояд, зеро ҳаҷми қарзи ин ташкилот дар давраи таҳлилӣ хеле зиёд гардидааст. Агар дар соли 2017 қарзе, ки ин ташкилот ба Ҷумҳурии Тоҷикистон додааст ба 0,7 млн. доллари ИМА баробар буд, дар соли 2018 аллакай 16,32 млн. доллаи ИМА маблағгузорӣ намудааст ва дар соли 2022 бошад ин маблағ ба 44,72 млн. доллари ИМА расидааст, ки нисбат ба соли 2017 - 63,9 маротиба қарз зиёд гардидааст.

Дигар ташкилотҳои байналхалқӣ каме камтар маблағгузори намудданд, ки ба ҳар ҳол барои рушди низоми идораи давлатӣ ва буҷети давлатӣ саҳми арзанда гузоштаанд. Дар умум қарзҳои бисёрҷониба дар соли 2022 - 1406,14 млн. доллари ИМА ташкил додаанд, ва нисбат ба соли 2017 – 1,7 маротиба ин нишондиҳанда зиёд шудааст.

Агар суҳан оид ба қарзҳои дуҷониба ронем, то он гоҳ гуфта метавонем, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан давлатҳо ва ташкилотҳои зерин қарзи дарозмуҳлат медиҳанд: ИМА, Фаронса, Фонди Кувайтии Рушд, Фонди Саудии Рушд, ҚХ Хитой –Эксимбанк, KfW (Олмон) ва Фонди Абу - Дабии Рушд. Аз қабати онҳо асосан кредиторӣ Тоҷикистон Эксимбанки Ҷумҳурии Халқии Хитой мебошад, ки дар соли 2017 - 1201,60 млн. доллари ИМА қарз дода буд. Вале дар соли 2022 - 992,50 млн. доллари ИМА маблағгузорӣ намудааст ва ин аз он шаҳодат медиҳад, ки иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз қарзи беруна камтар вобаста шуда истодааст. Ҳамагӣ қарзҳои бисёрҷониба ва дуҷониба дар соли 2022 - 3087,57 млн. доллари ИМА ташкил додаанд, ки нисбат ба соли 2017 – 1,5 маротиба зиёд гардидааст.

Баз як намуди қарзи давлатие, ки аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон гирифта мешавад ин қарзҳои, ки аз тарафи Бонки Милии Тоҷикистон ҷалб карда мешаванд. (ҷадвали 2.).

Ҷадвали 2. Қарзи ҷалбнамудаи Бонки миллии Тоҷикистон (млн. доллари ИМА).

Паёми ДОТ дар ноҳияи Рашт // Вестник ТПИ в Раштском районе = 2024. №1 (1)

	Қарздиҳандагон	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2021 нисбат ба 2018
1.	Ҳазинаи Байналмилалии Асър	0	56,26	30,67	11,27	1,83	0	0,03
2.	Бонки Исломии Рушд	0	3,39	4,00	2,00	0,84	0	0,25
3.	Ҷумҳурии Халқии Хитой	0	6,00	2,54	1,69	0,00	0	0,00
	Ҳамагӣ	0	64,64	37,21	14,96	2,66	0	0,04

Сарчашма: Сомонаи расмӣ вазорати молияи ҶТ <https://moliya.tj/qarzi-avlati/>

Аз ҷадвали мазкур дида мешавад, ки Бонки Милии Тоҷикистон асосан аз се сарчашма маблағ қарз мегирад, ки ин қарзҳо аз соли 2018 ба Бонки Милии Тоҷикистон дода мешуд. Дар соли 2022 чи тавре, ки дар ҷадвал дарҷ гардидааст, қарз гирифта нашудааст, ки ин ҳам боиси кам шудани қарзи берунаи Тоҷикистон мешавад.

Боз қарзхое, ҳастанд, ки аз тарафи давлат баргардонидани онҳо кафолат дода мешавад ва аз он ҷумла қарзхое, ки аз тарафи вазорату идораҳо ва дигар субъектҳои хоҷагидорӣ бе кафолати давлатӣ ба вуҷуд омадаанд. (ҷадвали 3.).

Ҷадвали 3. Дигар қарзҳои беруна, ки аз рӯи ӯҳдадорӣҳои вазорату идораҳо ва дигар субъектҳои хоҷагидорӣ ба вуҷуд омадаанд (млн. доллари ИМА).

	Қарздиҳандагон	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022 нисбат ба 2017
1.	Қарзҳои кафолатнок	31,59	65,83	75,25	96,36	119,7	140,73	4,5
2.	Қарзҳои корхонаҳои давлатӣ бе кафолати давлатӣ	31,52	31,52	31,52	0	0	0	0
	Ҳамагӣ	63,11	97,35	106,77	96,36	119,7	140,73	2,2

Сарчашма: Сомонаи расмӣ вазорати молияи ҶТ <https://moliya.tj/qarzi-avlati/>

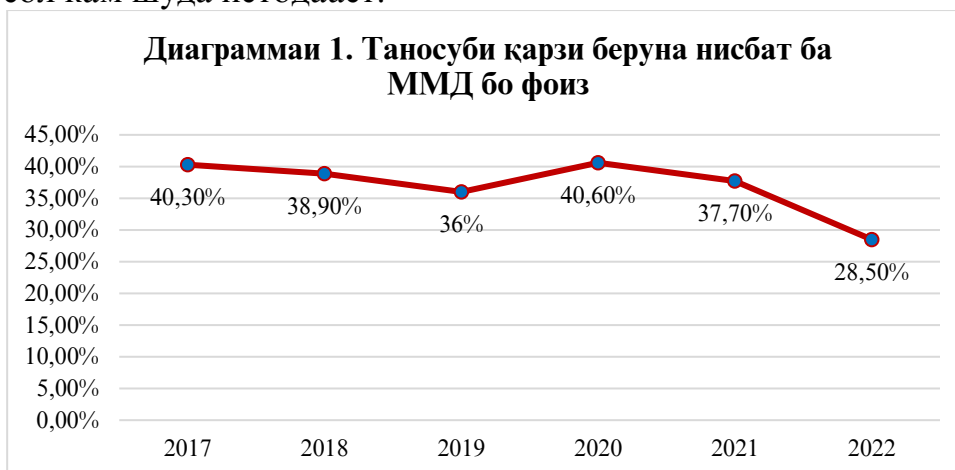
Аз рӯи ин ҷадвал ҳам дида метавонем, ки қарзҳои кафолатнок зиёд шуда истодаанд, аммо бе кафолати давлатӣ кам шудаанд, ва дар се соли охир тамоман вуҷуд надоранд. Дар давраи таҳлили қарзҳо ҳамагӣ 2.2 маротиба зиёд шудаанд. Инак ба қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон назар мекунем. (ҷадвали 4.).

Ҷадвали 4. Қарзи берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн. доллари ИМА).

	Қарзи беруна	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022 нисбат ба 2017
	Қарзи берунаи ҶТ	2879,01	2924,21	2925,28	3243,72	3299,31	3228,31	1,1
	Таносуби қарзи беруна нисбат ба ММД	40,3%	38,9%	36%	40,6%	37,7%	28,5%	0,7

Сарчашма: Сомонаи расмӣ вазорати молияи ҶТ <https://moliya.tj/qarzi-avlati/>

Аммо агар дар бораи ҳамагӣ қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон сухан ронем, аз ҷадвали 4. мебинем, ки қарзи берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 – 3228,31 млн. доллари ИМА ташкил меод, ки нисбат ба соли 2017 танҳо 1.1 маротиба зиёд гардидааст ва ин самаранокии идораи молияи давлатиро нишон медиҳад. Таносуби қарзи берунаро нисбат ба ММД Тоҷикистон дар графикаи 1. дида метавонем. Ва дар он ҷо мебинем, ки нисбат ба ММД фоизи қарз сол ба сол кам шуда истодааст.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Барои тақмили низоми назорати давлатӣ ва идоракунии маблағгузори касри буҷет ва қарзи давлатии Тоҷикистон бояд чунин масъалаҳо ҳалли худро ёбанд:

- таъсиси низоми самараноки идора ва танзими молияи давлатӣ;
- баланд бардоштани самаранокии сиёсати буҷетӣ дар соҳаи даромад;
- татбиқи низоми босифати хароҷоти буҷет;
- идоракунии самараноки дороиҳо ва ӯҳдадориҳои давлатӣ;
- таъмини шаффофияти буҷетҳо ва расмиёти буҷетӣ, интишори ҳатмии ҳисоботи буҷетӣ тибқи фаслҳои таснифи буҷетӣ дар ҳамаи сатҳҳои низоми буҷетӣ.

Ҳамин тариқ, қарзҳои давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз проблемаи (мушкилоти) мубрам ба ҳисоб мераванд.

Аз як тараф, ин маълумотҳо ҳануз аз сатҳи миёнаи ҷаҳонӣ дуранд. Инчунин, бояд дарк кард, ки баъзан ташаккули касри буҷет нишон медиҳад, ки давлат сиёсати фаъоли ҳавасмандкуниро пеш мебарад. Аз тарафи дигар, ташаккули қарзи давлатӣ аз ҳисоби қарзҳои дохилӣ сарфи захираҳои молиявие мебошад, ки метавонад дар бахши воқеии иқтисодиёт барои истеҳсол ва истеъмол истифода шавад. Ҳамчунин, набояд дар бораи хизматрасонии қарзи давлатӣ фаромӯш кард, зеро давлат ӯҳдадориҳои онро ба зима гирифтааст.

Дар асоси дар боло зикр гардида, дар ҳоле ки бо фоиз нисбат ба ММД-и давлат қарзи берунаи Тоҷикистон кам шуда истодааст оид ба устувории буҷетӣ ё, ки фискалӣ гуфта метавонем. (расми 3.).

Расми 3. Баҳогузори устувории буҷетии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Хусуси	Тадқиқотҳои вуҷуд дошта	Равиши дар назар дошта
	Устувории фискалӣ дар асоси траекторияи (ҷараёни) қарзи давлатӣ арзёбӣ мешавад	

Фарқиятҳо	Роҳи қарзи давлатӣ дар асоси пешгӯиҳо оид ба тағирёбандаҳои асосии макроиқтисодӣ муайян карда мешавад	
	Сенарияҳои гуногун ба назар гирифта мешаванд	
	Дар ҳар як сенария траекторияи ягонаи нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва қарзи давлатӣ пешбинӣ шудааст	Фарзия дар бораи тақсимои тағирёбандаҳои макроиқтисодӣ ҷорӣ карда мешавад. Ҳар як сенария траекторияи қарзи давлатиро пешниҳод мекунад

- Усули пешниҳодшуда ба мо имкон медиҳад, ки нодурустии пешгӯиҳо ба назар гирифта шавад;
 - Натиҷаи таҳлил сатҳи ниҳони дастраси қарзи давлатӣ мебошад, ки аз рӯи ҳар як сенария нахоҳад зиёд шуд.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

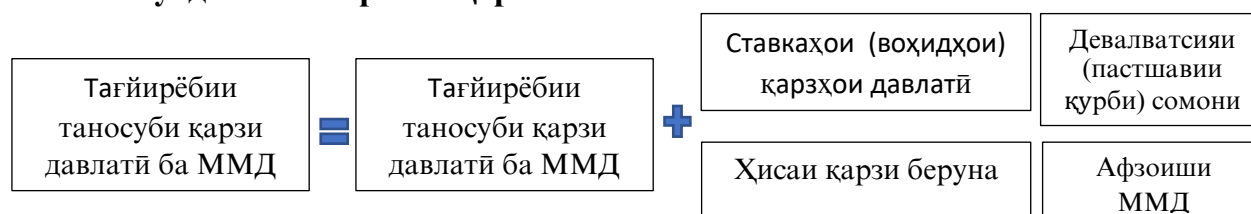
Аз ин рӯ мо метавонем барои баҳогузори устувории буҷетии Ҷумҳурии Тоҷикистон як намуд моделро пешниҳод намоем. Барои таҳлили устувории буҷети Тоҷикистон таҳлили стохастикӣ (арзёбишаванда) ва сенарии қарзи давлатии кишвар истифода шудааст.

Дар раванди таҳлил маълумотҳои макроиқтисодии Тоҷикистон ва кишварҳои дорои хусусиятҳои якхелаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ истифода шудаанд. Сохтани модел чунин марҳилаҳоро дар бар мегирад:

- муайян намудани омилҳои тағйирёбии қарзи давлатии Тоҷикистон;
- арзёбии омилҳое, ки таъсири аввалияи буҷети давлатии Тоҷикистонро муайян мекунанд;
- арзёбии муносибатҳои иқтисодӣ дар асоси маълумотҳои Тоҷикистон ва кишварҳои дорои хусусиятҳои ба ҳам монанд;
- таҳияи траекторияҳои қарзи давлатӣ;
- муайян кардани ҳадди ниҳони қарзи давлатӣ бо эҳтимолияти 95% (нишондиҳандаи устувории фискалӣ).

Дар мадди аввал мо бояд омилҳое, ки ба қарзи давлатӣ ва таъсири ибтидоии давлат мавриди баррасӣ қарор намоем. Эҷоди траекторияи қарзи давлатӣ дар асоси ду муодилаи асосии модел амалӣ карда мешавад: муодилаи тағйирёбии қарз ва таъсири аввалияи буҷет. Муодилаи тағйирёбии қарз нишон медиҳад, ки кадом омилҳо ба сатҳи қарзи давлатӣ таъсир мерасонанд: (расми 4.) [2, с. 156].

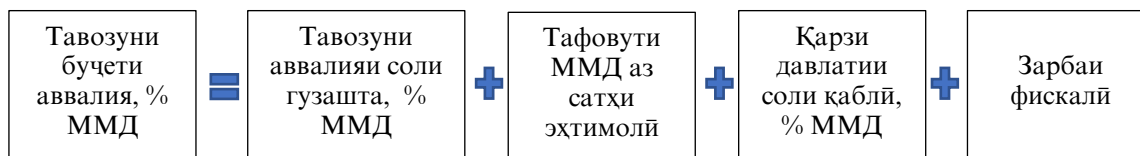
Расми 4. Муодилаи тағйирёбии қарз

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Муодилаи тавозуни аввалия (функсияи воқуниши фискалӣ) нишон медиҳад, ки тавозуни аввалияи буҷети давлатӣ вобаста ба омилҳои зерин дар кадом сатҳ ташаккул меёбад: расми 5.

Расми 5. Ташаккули тавозуни аввалияи буҷети давлатӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва фискалии Тоҷикистон, ки барои арзёбии модел истифода шудаанд: суръати афзоиши ММД, % с/с, девалвасияи (миёнаи солана) % с/с, ставкаҳои қарзи давлатӣ % с/с, тавозуни буҷети давлатӣ % ММД.

Маълумот дар бораи бақияи аввалия дар асоси маълумоти омили буҷети Вазорати молия ва Вазорати рушди иқтисод ва савдо муайян карда мешавад, ки баъдан ислоҳ карда мешавад:

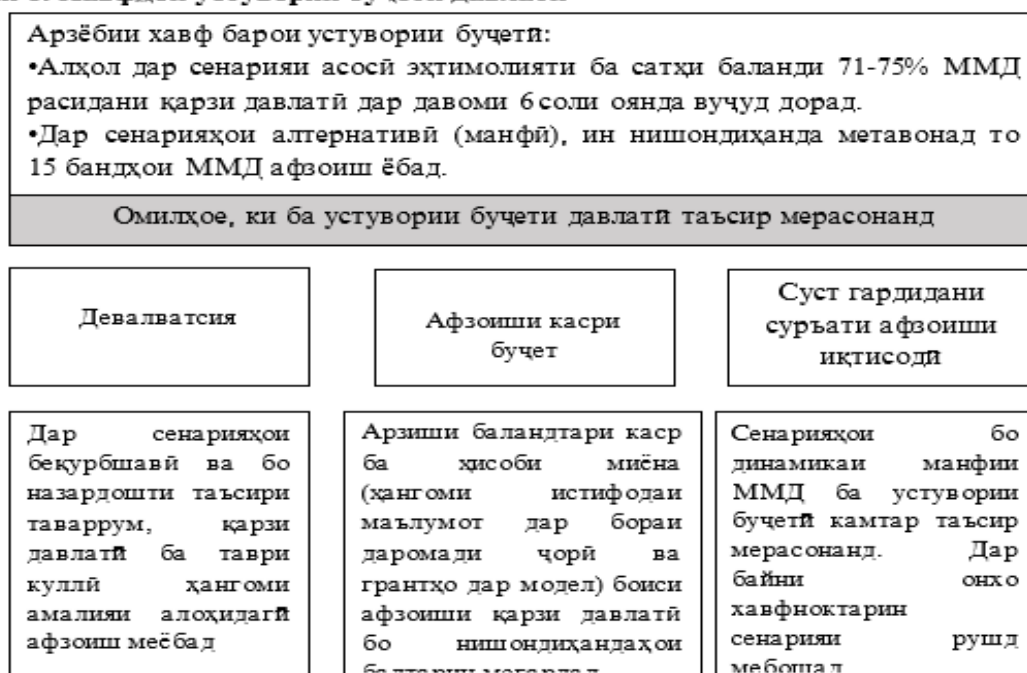
Маълумот дар бораи тағирёбандаҳои асосии макроиқтисодӣ дар асоси маълумотҳои омили Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бонки миллии Тоҷикистон ва Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ду усул муайян карда мешаванд:

Усули 1: Маблағҳои кредитии ҷамъшуда дар даромади буҷет ба инобат гирифта намешаванд

Усули 2: Дар даромади буҷет танҳо даромади ҷорӣ ва грантҳо ба назар гирифта мешаванд (арзишҳо ба омили БРО наздиканд).

Ин гуна амалиётҳо ба мо имконият медиҳанд, ки таҳлили снереиявии қарзи давлатиро, ки устувории буҷети давлатиро баҳогузори менамояд пешкаш мекунем. Таҳлили зерин имкон медиҳад, ки оид ба устувории буҷети давлатӣ хулосаҳои хурд барорем. (расми 6.).

Расми 6. Хавфҳои устувории буҷети давлатӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Ҳамин тариқ, қоидаҳои фискалӣ дар таҳияи сиёсати самарабахши молиявӣ дар саросари ҷаҳон нақши муҳим доранд. Ба нақши онҳо дар давраи пасазбӯхронӣ аҳамияти хоса дода шуд, ки барои таҳияи қоидаҳои «насли дуюм» замина фароҳам овард, ки мақсади асосӣ на танҳо устувории қарз, балки татбиқи сиёсати самарабахши контрсиклӣ ва рушди иқтисодӣ буд.

Гузариши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сиёсати андозиву буҷетӣ дар асоси қоидаҳои фискалӣ барои таъмини суботи макроиқтисодӣ ва суботи дарозмуддати иқтисодӣ замина фароҳам меорад. Аз ҷумла, робитаи байни хароҷоти ҷорӣ ва тамоюлҳои иқтисодӣ барои татбиқи сиёсати самарабахши зиддисиклӣ роҳнамоӣ хоҳад кард ва татбиқи «қоидаи тиллоӣ» аз як тараф, ҳосилнокии бахши хусусиро беҳтар намуда, рушди дарозмуддати иқтисодиро ҳавасманд мекунад ва аз тарафи дигар тавассути эҷоди рушди иқтисодӣ суботи қарзро таъмин менамояд. Уҳдадорӣ оид ба таҳияи барномаи кам кардани қарз инчунин устувории пурраи андозиву буҷети молияи давлатиро таъмин мекунад.

Аммо бояд таъкид кард, ки низоми нав аз камбудӣ ҳолӣ нест, балки хатарҳое низ дорад, ки идоракунии самараноки онҳо бояд дар рӯзномаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дошта бошад.

Гузашта аз ин, бо назардошти он, ки қонунҳо танҳо принципҳои қоидаҳои андозиву буҷетиро муқаррар мекунанд, татбиқи амалии онҳо ҳануз маҳдуд аст ва ба Ҳукумат имкон медиҳад, ки амалиётҳои қайиширо гузаронад.

Дар ин шароит низоми нави қоидаҳоро пурра кардан лозим аст. Аз ҷумла, мо пешниҳод менамоем, ки механизмҳои иловагии танзимкунандае, ки бо қарорҳои ҳукумат татбиқ карда мешаванд таҳия карда шаванд, ва ин имконият медиҳад, ки низоми нави қоидаҳои фискалӣ пурра ба кор андохта шавад. Ин ислоҳот бояд унсурҳои зеринро дар бар гиранд:

- давомнокии (шумораи сол) афзоиши ММД солҳои гузашта барои татбиқи қоидаҳои хароҷоти ҷорӣ дар асоси давомнокии давраҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- дар асоси нишондиҳандаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аниқ кардани таносуби байни хароҷоти ҷорӣ ва афзоиши ММД омилҳои тасҳеҳӣ метавонанд истифода шаванд;

- муайян намудани ҳолатҳои истисноӣ (офати миқёси бузурги табиӣ ва техногенӣ, тақонҳои иқтисодӣ) ва арзёбии таъсири онҳо ба низоми буҷетӣ ва рушди иқтисодӣ;

- миқдори солҳое, ки дар давоми онҳо қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти имкониятҳои буҷетӣ бояд кам карда шавад;

- амали ҳукумати давлат ҳангоми инҳироф аз қоидаҳои фискалӣ (тасҳиши нақшаи кам кардани қарз, тавзеҳот дар ҳисоботи буҷет ва ғайра).

Дар оянда мақсади ниҳони ислоҳоти қоидаҳои фискалӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба фикри мо, бояд пай дар ҳам ба қоидаи мувозинати сохторӣ гузаштан бошад.

Муқарриз: Насриддинов Ф.Б. – н.и.и., профессор ДДМИТ

Адабиёт

1. Буйтер В.Х. Қайдҳо дар бораи «Кодекси устувории фискалӣ». Ҳуҷҷатҳои иқтисодии Оксфорд. - ҷ. 53. – 2001. -№1. - 174 с.

2. Давлатов Ҳ.Ҷ. Ҷанбаҳои назариявии танзимнамоии қарзи давлатӣ дар шароити муносири иқтисодӣ / Ҳ.Ҷ. Давлатов // Идоракунии давлатӣ. – 2024. - №2 (67). – С. 156-163.
3. Иванова Н.Г. Қоидаҳои фискалӣ дар шароити бӯҳрони иқтисодӣ / Н.Г. Иванова // Молия ва қарз. – 2009. - №32 (368). - С. 11-19.
4. Қоидаи тиллоӣ»-и молияи давлатӣ дар Британияи Кабир соли 1998 бо қабули Кодекси суботи молиявӣ (he Code for Fiscal Stability. HM Treasury, 1997). - 95 с.
5. Сомонаи интернетӣ: URL:<http://eur-lex.avrupo.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html#0084000006> (Санаи дастрасӣ: 02.04.2009).
6. Сомонаи интернетӣ: URL:http://www.hm-treasury.gov.uk/bud_bud09_speech.htm (Санаи дастрасӣ 28.04.2009).
7. Сомонаи интернетӣ: URL:http://www.hm-treasury.gov.uk/ukecon_fisc_code98.htm (Санаи дастрасӣ: 18.04.2009).
8. Сомонаи расмӣи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон //moliya.tj/qarzi-davlati/ (Санаи дастрасӣ: 15.11.2024).
9. Фатас А., Михов И. Таъсири макроиқтисодии қоидаҳои фискалӣ дар иёлотҳои ИМА. Маҷаллаи иқтисоди ҷамъиятӣ, DOI: 10.1016/j.jpubecon.2005.02.005. - 2006, ҷ. 90. - 111 с.
10. Ҳикматов С., Ҷ. Саъдизода // Бюджет ва низоми бюджетӣ. Воситаи таълимӣ. –Душанбе. - 2021. - 343 с.
11. Чечтер А. ва дигарон. Қоидаҳои фискалӣ дар воқуниш ба бӯҳрон - ба қоидаҳои "насли оянда". Маҷмӯи маълумотҳои нав. Ҳуҷҷати кории ХБА, - 2012, - URL: <http://www.imf.org>. - WP/12/187 (Санаи дастрасӣ: 20.11.2024).
12. Эйрауд Л. ва дигарон. Қоидаҳои фискалии насли дуюм: Мувозинат кардани содагӣ, чандирӣ ва татбиқшаванда. Эзоҳ оид ба муҳокимаи кормандони ХБА. – 2018. - №18/4. - С. 67-72.

Literatur:

1. Buiter W. H. Notes on “A Code For Fiscal Stability”. Oxford Economic Papers. - vol. 53. – 2001. - No. 1. - 174 p.
2. Davlatov H.J. Theoretical aspects of public debt regulation in modern economic conditions / H.J. Davlatov // Public administration. - 2024. - No. 2 (67). - p. 156-163.
3. Ivanova N.G. Fiscal rules in the conditions of a crisis economy / N.G. Ivanova // Finance and credit. – 2009. - No. 32 (368). - P. 7-11.
4. Golden rule" of public finance in Great Britain in 1998 with the adoption of the Code for Fiscal Stability (he Code for Fiscal Stability. HM Treasury, 1997).
5. URL: <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html#0084000006> (Access date: 02.04.2009).
6. URL: http://www.hm-treasury.gov.uk/bud_bud09_speech.htm (Access date: 28.04.2009).
7. URL: http://www.hm-treasury.gov.uk/ukecon_fisc_code98.htm (Access date: 18.04.2009).
8. The official website of the Ministry of Finance of the Republic of Tajikistan//moliya.tj/qarzi-davlati/ (Access date: 15.11.2024).
9. Fatas A., Mihov I. The macroeconomic effects of fiscal rules in the U.S. states. Journal of Public Economics, 2006, vol. 90. DOI: 10.1016/j.jpubecon.2005.02.005/ - 111 p.

10. Hikmatov S., J. Saadizoda // Budget and budgetary system. Educational tool. – Dushanbe. - 2021. - 343 p.

11. Schaechter A. et al. Fiscal Rules in Response to the Crisis - Toward the “Next-Generation” Rules. A New Dataset. IMF Working Paper, - 2012, - URL: <http://www.imf.org>. - WP/12/187/ (Access date: 20.11.2024).

12. Eyraud L. et al. Second-Generation Fiscal Rules: Balancing Simplicity, Flexibility, and Enforceability. IMF Staff Discussion Note, - 2018. no18/4. – p. 67-72.

РОҲҶОИ ТАКМИЛДИҶИИ ҚОИДАИ ФИСКАЛӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ УСТУВОРИИ БУҶЕТӢ ВА ҚАРЗИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Такмил додани қоидаҳои фискалӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад омили муҳим барои баланд бардоштани устувории буҷетӣ ва қарзии кишвар гардад. Қоидаҳои фискалӣ ҳамчун як маҷмуъи меъёрҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ метавонанд устувории молиявиро таъмин намоянд, аз тағйирёбии шадиди иқтисодӣ муҳофизат кунанд ва ба рушди устувор этимоди комил гарданд. Бо чунин мақсад дар ин мақола ҷанбаҳои назариявии ин мавзӯ аз адабиётҳои муҳаққиқони ватанию хориҷӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, роҳҳои такмил додани қоидаҳои фискалӣ дар амалӣ гардидани тадбирҳои зерин ҷорӣ намудани қоидаҳои ҳадафнок барои тавозуни буҷет, тақвияти қоидаҳои идоракунии қарзи давлатӣ, тақвият додани идораи даромадҳои буҷетӣ, пешгирии хавфҳои буҷетӣ, дастгирии давлатии рушди иқтисодӣ, шаффофият (рақамикунонӣ) ва истифодат таҷрибаи мамлакатҳои дар ин самт муваффақгардида доништа шудааст.

Калидвожаҳо: буҷет, касри буҷет, қоидаҳои фискалӣ, сиёсати фискалӣ, маблағгузорӣ, дастгирии давлатӣ, қарзи давлатӣ, хавфҳои буҷетӣ, тавозуни буҷет, устувории буҷет.

ПУТИ СОВЕРШЕНСВОВАНИЯ БЮДЖЕТНЫХ ПРАВИЛ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ БЮДЖЕТНОЙ И КРЕДИТНОЙ УСТОЙЧИВОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Совершенствование бюджетных правил в Республике Таджикистан может стать важным фактором повышения бюджетной и кредитной устойчивости страны. Бюджетные правила как совокупность правовых и экономических норм способны обеспечить финансовую стабильность, защитить от резких экономических колебаний и стать идеальной моделью устойчивого развития. С этой целью в данной статье изучаются теоретические аспекты данной темы из литературы отечественных и зарубежных исследователей, пути совершенствования бюджетных правил при реализации следующих мер, введении адресных правил по сбалансированности бюджета, усилении правила управления государственным долгом, усилении управления доходами бюджета, предотвращение бюджетных рисков, государственная поддержка экономического развития, прозрачности (цифровизации) и использования опыта успешных стран в этом направлении.

Ключевые слова: Бюджет, бюджетный дефицит, бюджетные правила, фискальная политика, финансирование, государственная поддержка, государственный долг, бюджетные риски, бюджетный баланс, бюджетная стабильность.

WAYS TO IMPROVE BUDGET RULES AS A FACTOR IN INCREASING THE BUDGET AND CREDIT STABILITY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Improvement of fiscal rules in the Republic of Tajikistan can become an important factor for increasing the budgetary and credit stability of the country. Fiscal rules, as a set of legal and economic norms, can ensure financial stability, protect against sharp economic fluctuations and become a perfect model for sustainable development. For this purpose, in this article, the theoretical aspects of this topic are studied from the literature of domestic and foreign researchers, the ways of improving the fiscal rules in the implementation of the following measures, introducing targeted rules for the budget balance, strengthening the rules of public debt management, strengthening the management of budget revenues, prevention of budgetary risks, state support for economic development, transparency (digitalization) and use of the experience of successful countries in this direction.

Key words: Budget, budget deficit, fiscal rules, fiscal policy, financing, public support, public debt, budgetary risks, budget balance, budget stability.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатов Ҳоким Ҷумъаевич – Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, мудири кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва менеҷмент. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Гарм, к. Э. Муҳиддин-63. Телефон: (+992) 911011188. E-mail: hokimdavlat@gmail.com

Сведения об авторе: Давлатов Хоким Джумъаевич – Таджикский педагогический институт в Раштском районе, заведующий кафедрой бухгалтерского учета и менеджмент. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Гарм, ул. Э. Мухиддин-63. Телефон: (+992) 911011188. E-mail: hokimdavlat@gmail.com

Information about the author: Davlatov Hokim Jumaevich – Tajik pedagogical institute in Rasht district, head of the department of accounting and management. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Garm, st. E. Mukhiddin-63. Phone: (+992) 911011188. E-mail: hokimdavlat@gmail.com

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ

ИЛМҲОИ ҲУҚУҚШИНОСӢ – ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Шарипов Т.Ш., Зокирзода З.Х. Проблемаҳои истифодаи воситаҳои ислоҳӣ нисбат ба шахсоне, ки корҳои ислоҳиро адо (ичро) менамоянд.....	6-19
Зокирзода З.Х. Баъзе масъалаҳои иҷрои ҷазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ.....	20-33
Бобохонов Ф.А. Таҳқиқи назариявии табиати ҳуқуқи никоҳ.....	33-42
Ахмедов Н.С. Созишномаи пардохти алимент.....	42-51
Алиев И.И., Бобохонов Ф.А. Оид ба мафҳум ва хусусиятҳои функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ.....	52-62
Зокирзода З.Х., Маҳмадҷубова С.М. Баъзе масъалаҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ дар давлати Сомониён.....	63-72
Давлатов Н.М. Субъектони шартномаи хариду фурӯши байналмилалӣ мол.....	72-80
Файзова М.Р. Баъзе масъалаҳои ташаккули институти никоҳ дар низоми ҳуқуқи шуравӣ.....	81-89

ИЛМҲОИ ТАЪРИХ – ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Исроилов И.Н. Нигоҳи тоза ба мафҳуми худшиносӣ ва худогоҳии миллӣ.....	90-95
Шарипова М.Қ. Мероси фарҳангии тоҷикон то ҳучуми арабҳо.....	96-102
Махсудов А.М., Хушаков Н.М. Инъикоси таърихи давлатдорӣ амирони Аморати Бухоро тибқи маълумоти “Таърихи амирони манғити Бухоро”-и Мушрифӣ Бухорой”.....	103-113
Одинаев Б.А., Пирматова Г.Х. Ибни Сино – беҳтарин мутафаккир ва нобиғаи таърих.....	113-122
Ақназаров Ҳ.М. Роҳбарони (мингбошиҳо) волости Рошорв (охири асри XIX ва аввали асри XX).....	123-133
Ҳайдаров М.М., Баротзода Ш.М. Аҳаммияти иҷлосияи тақдирсоз барои миллати куҳанбунёди тоҷик.....	133-138
Тағдиров А.У. Нақши Иҷлосияи XVI – уми Шуроӣ оӣ дар таҳкими давлатдорӣ тоҷикон.....	139-148

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ – ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Дехконов С.А., Махмадуллоев А.С. Нақши субвенсия дар таркиби буҷети ноҳияҳои минтақаи Рашт.....	149-156
Давлатов Ҳ.Қ., Миршарипов Э.Қ. Нақши қарз дар пешрафти иқтисодиёт.....	156-164
Махмадуллоев А.С., Миршарипов Э.Қ., Дехконов С.А. Системаҳои иттилоотӣ иқтисодӣ - баҳши муҳимми фаъолияти идоракунии корхона.....	164-172
Миршарипов Э.Қ., Махмадуллоев А.С. Баҳодиҳии иқтисодӣ истеҳсоли содироти маҳсулотҳои саноатӣ ва дастгирии он дар заминаи қарзҳои бонкӣ.....	172-180
Давлатов Ҳ.Қ. Роҳҳои тақмили қоидаҳои фискалӣ ҳамчун омилӣ баланд бардоштани устувории буҷетӣ ва қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	180-194

ҚОИДАҲОИ ТАҲИЯИ МАҚОЛАҲО

Идораи маҷаллаи «Паёми Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. Бахши илмҳои ҳуқуқ, таърих ва иқтисод» мақолаҳои илмиро дар доираи самтҳои дар мавзӯи наشري мавҷудбуда барои чоп қабул мекунад. Муаллифони ҷангоми таҳия ва пешниҳоди мақолаҳо бояд ба нуктаҳои зерин таваҷҷуҳ дошта бошанд:

1. Мақола дар виришигари матни WinWord (формати A4) бо ҳуруфи Times New Roman чоп шуда, бояд ҳошияҳои саҳифаҳо 2 см, ҳаҷми ҳарфҳо 14 ва фосилаи байни сатрҳо 1,5 бошад.

2. Ҳаҷми матлуби мақола якҷо бо аннотатсия ва рӯйхати адабиёт аз 12 то 20 саҳифа мебошад.

3. Дар аввали мақола индекси ТДУ (УДК) дар тарафи чапи саҳифа гузошта мешавад.

4. Маълумот дар бораи муаллиф(он), номи мақола, матни аннотатсия ва калидвожаҳо бо 3 забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ оварда мешаванд.

5. Насаб, ном ва номи падар (пурра), унвон, дараҷаи илмӣ, вазифа, ҷои кор ва суроғи он, почтаи электронӣ ва шумораи телефони муаллиф(он) дар сатрҳои алоҳида зери ҳам навишта мешаванд.

6. Аннотатсия бояд 120-200 вожаҳо фаро гирифта, дар он хулосаи муҳтавои мақола ва натиҷаҳои таҳқиқот дарҷ гардад.

7. Калидвожаҳо аз ҳамдигар бо аломати вергул ҷудо карда шуда, бояд фарогири 7-10 калима ва ибораҳои зарурии мавзӯ бошанд.

8. Дар матни мақола овардани истинод ба манбаи истифодашуда ҳатмӣ мебошад. Истинод ба манбаъ пас аз матни иқтибосшуда бо нишон додани рақами тартибии манбаи иқтибос ва саҳифаи мавриди назари он дар дохили қавсайни чоркунҷа оварда мешавад, масалан: [5, с. 24].

9. Рӯйхати адабиёт пас аз матни мақола ба тартиби алифбо дар шакли феҳристи библиографӣ оварда мешавад. Феҳристи библиографӣ мутобиқи талаботи ГОСТ таҳия карда мешавад.

10. Рӯйхати адабиёт бояд бо ду забон 1) ба забони асл (тоҷикӣ, русӣ, англисӣ ва диг.) ва 2) тарҷумаи ҳама номгӯи адабиёт ба забони англисӣ оварда шаванд.

11. Дар рӯйхати адабиёт ҷангоми овардани монография, луғатнома, автореферат ва дигар намуди китобҳо овардани ҷой (шаҳр, наشريёт) ва соли нашр, шумораи умумии саҳифаҳо ва барои мақола, фишурда, боб ё фасли китоб ва монанди ин қайд намудани саҳифаҳои онҳо ҳатмист.

12. Рӯйхати адабиёт бояд на кам аз 10 манбаи илмӣ-таҳқиқотӣ, аз ҷумла на кам аз 30% таҳқиқоти илмӣ дар дохили кишвар ба нашр расидаро фаро гирад. Номгӯи адабиёти мансуб ба муаллиф набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиётро ташкил диҳад.

13. Ба наشري мақолаҳое, ки дар онҳо ба таҳқиқотҳои анҷомёфтаи солҳои охир ва манбаъҳои муътамад истинод сураат гирифтааст, бартарӣ дода мешавад.

14. Маҷалла мақолаҳои илмиро, ки дорои зиёда аз се ҳаммуаллиф мебошанд (ба истиснои таҳқиқотҳои таҷрибавӣ), нашр намекунад.

15. Мақолаҳои аспирантон, унвонҷӯён ва докторантон аз рӯи ихтисос (PhD) бо тавсияи роҳбари илмӣ ва мақолаҳои магистрантон дар ҳаммуаллифӣ бо номзади илм ё доктори илм қабул карда мешаванд.

16. Мақолаҳое, ки қаблан дар дигар нашрияҳо ба нашр расидаанд ё барои чоп супорида шудаанд, қабул карда намешаванд. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ё ислоҳ намояд.

17. Матни маводи пешниҳодшаванда нусхаи ниҳой маҳсуб шуда, бояд таҳриршуда ва беғалат бошад. Масъулияти бозғатимодии аснод, рақамҳо ва муҳтавои мақолот бар дӯши муаллиф(он) мебошад.

18. Дар ҳолати риоя нашудани талаботҳои дар боло зикршуда идораи маҷалла ҳақ дорад, ки ҷунин мақолаҳоро баррасӣ наамояд.

19. Мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририя дар муддати 30 рӯз баррасӣ мегардад.

20. Мақола бо тақриз (дар шакли чопӣ ва электронӣ) ба суроғаи зерин пешниҳод карда мешаванд: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Рашт, шаҳраки Фарм, кучаи Э. Муҳиддинов, 63. Пойтаи электронӣ: farodil_ff@mail.ru

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Редакция журнала «Вестник Таджикского педагогического институт в Раштском районе. Серия право, история и экономические науки» принимает к печати научные статьи по тематике, соответствующей профилю журнала. При подготовке и представлении статей авторы должны обратить внимание на следующее:

1. Статья должна быть напечатана в текстовом редакторе WinWord (формат А4) шрифтом Times New Roman, с полями 2 см, кеглем 14 и межстрочным интервалом 1,5.

2. Оптимальный объем статьи вместе с аннотацией и списком литературы составляет от 12 до 20 страниц.

3. В начале статьи слева на странице размещается индекс УДК.

4. Информация об авторе(ах), название статьи, текст аннотации и ключевые слова приводятся на 3 языках - таджикском, русском и английском.

5. Фамилия, имя и отчество (полностью), ученое звание, ученая степень, должность, место работы и его адрес, электронная почта и номер телефона автора(ов) пишутся на отдельных строках.

6. Аннотация должна содержать 120-200 слов, в ней должны быть изложены краткое содержание статьи и результаты исследования.

7. Ключевые слова, отделенные друг от друга запятой, должны содержать 7-10 слов и основных фраз темы.

8. В тексте статьи обязательно должны быть ссылки на использованные источники. Ссылка на источник дается после цитируемого текста с указанием порядкового номера источника и страницы в квадратных скобках, например: [5, с. 24].

9. Список литературы приводится после текста статьи в алфавитном порядке в виде библиографического списка. Библиографический список оформляется в соответствии с требованиями ГОСТа,

10. Список литературы должны быть представлены на двух языках 1) на языке оригинала (таджикский, русский, английский и т.д.) и 2) перевод всего списка литературы на английский язык.

11. В списке литературы, при описании монографии, словаря, автореферата и других видов книг, необходимо указать место (город, издательство) и год издания, общее количество страниц, а для статьи, тезисов, глав или раздела книги и т.п. - их страницы.

12. Список литературы должен содержать не менее 10 научно-исследовательских источников, из них не менее 30% - научных работ, опубликованных в стране. Библиография автора не должна составлять более 25% списка литературы статьи.

13. Приоритет отдается статьям, в которых ссылаются на исследования последних лет и авторитетные источники.

14. Журнал не публикует научные статьи, имеющие более двух соавторов (за исключением экспериментальных исследований).

15. Статьи аспирантов, соискателей и докторантов PhD принимаются к публикации по рекомендации научного руководителя, а статьи магистрантов - в соавторстве с кандидатом наук или доктором наук.

16. Статьи, ранее опубликованные в других изданиях или переданные в печать, не принимаются. Редакционная коллегия имеет право сокращать или редактировать научную статью.

17. Текст представленного материала является окончательной версией, должен быть вычитанным и без ошибок. Ответственность за достоверность фактов, цифр и содержания статей несет автор(ы).

18. В случае несоблюдения вышеуказанных требований редакция журнала имеет право не рецензировать такие статьи.

19. Статья, поступившая в журнал, будет рассмотрена редколлегией в течение 30 дней.

20. Статью с рецензией (в печатном и электронном виде) необходимо направить по адресу: 734025, Республика Таджикистан, Раштский район, г. Гарм, улица Э. Мухиддинова, 63. Электронная почта: farodil_ff@mail.ru

RULES FOR THE DESIGN OF ARTICLES

The editorial board of the journal «Bulletin of the Tajik pedagogical institute in the Rasht district. Series law, history and economic sciences» accepts scientific articles for publication on topics corresponding to the profile of the journal. When preparing and submitting articles, authors should pay attention to the following:

1. The article should be typed in a WinWord text editor (A4 format) in Times New Roman font, with 2 cm margins, 14 font size and 1.5 line spacing.

2. The optimal volume of an article together with an abstract and a list of references is from 12 to 20 pages.

3. At the beginning of the article, on the left side of the page, the UDC index is placed.

4. Information about the author(s), the title of the article, the text of the abstract and keywords are given in 3 languages - Tajik, Russian and English.

5. The full surname, first name, and patronymic name, academic title, academic degree, position, place of work, and address, e-mail, and telephone number of the author(s) are written on separate lines.

6. The abstract should contain 100-200 words and should contain a brief summary of the article and the results of the research.

7. Key words, separated by commas, should contain 7-10 words and key phrases of the topic.

8. The text of the article must contain references to the sources used. A reference to the source is given after the quoted text, indicating the ordinal number of the source and page in square brackets, for example: [5, p. 24].

9. The list of references is given after the text of the article in alphabetical order as a bibliography. The bibliography is prepared in accordance with the requirements of GOST,

10. The list of references must be presented in two languages 1) in the original language (Tajik, Russian, English, etc.) and 2) translation of the entire list of references into English.

11. In the list of references, when describing a monograph, dictionary, abstract and other types of books, it is necessary to indicate the place (city, publisher) and year of publication, the total number of pages, and for an article, theses, chapters or section of a book, etc. - their pages.

12. The list of references must contain at least 10 research sources, of which at least 30% are scientific works published in the country. The author's bibliography should not make up more than 25% of the article's list of references.

13. Priority is given to articles that refer to research from recent years and authoritative sources.

14. The journal does not publish scientific articles with more than two co-authors (with the exception of experimental studies).

15. Articles by postgraduate students, PhD candidates and doctoral students are accepted for publication upon recommendation of the supervisor, and articles by master's students - in co-authorship with a candidate of sciences or doctor of sciences.

16. Articles previously published in other publications or submitted for publication are not accepted. The editorial board has the right to shorten or edit a scientific article.

17. The text of the submitted material is the final version, must be proofread and free of errors. The author(s) are responsible for the accuracy of the facts, figures and content of the articles.

18. In case of non-compliance with the above requirements, the editorial board of the journal has the right not to review such articles.

19. The article received by the journal will be reviewed by the editorial board within 30 days.

20. The article with a review (in printed and electronic form) must be sent to the following address: 734025, Republic of Tajikistan, Rasht district, Garm city, E. Mukhiddinov street, 63. E-mail: farodil_ff@mail.ru

**ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА
В РАШТСКОМ РАЙОНЕ**

СЕРИЯ ПРАВО, ИСТОРИЯ И ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

№1 (1), 2024

Издательский центр

Издательство ТПИ в Раштском районе

«Вестник Таджикского педагогического института в Раштском районе.

Серия право, история и экономические науки»:

734025, Таджикистан, Раштский район, г. Гарм,

улица Э. Мухиддинова, 63.

Сайт журнала: [http: // vestnik-dotr.com](http://vestnik-dotr.com)

E-mail: farodil_ff@mail.ru

Тел.: (+992) 313121103; (+992) 999333160

Сдано в печати 15.01.2025. Подписано к печати 20.01.2025 г.

Формат 60x84 1/8. Печать офсетная. Бумага офсетная 80 г.

Объём 13 п. л. Тираж 100 экз. Заказ № 3

Отпечатано в типографии «Ашуриён»
г. Душанбе, р-н Сино, уч. «Озоди занон».